

Војин С. ДАБИЋ

ВОЈНА КРАЈИНА

Карловачки генералат (1530-1746)

Издање

Светог архијерејског синода Српске православне цркве

Војин С. ДАБИЋ

ВОЈНА КРАЈИНА

Карловачки генералат (1530-1746)

Београд 2000

ПРИСТУП

Монографија “*Војна крајина. Карловачки генералат (1530-1746)*” друга је књига нашег тројњија о историји крајина у Хрватској и Славонији од њиховог стварања до половине XVIII века. Прва књига “*Банска крајина (1688-1751)*” објављена је 1984. године¹, а објављивање треће књиге, посвећене прошлости Вараждинског генералата, зависи у великој мери од могућности обављања допунских истраживања у архивима у Загребу и Бечу. Ратови на простору бивше Југославије, као и тешка и оскудна времена у Србији, битно су одгодили раније предвиђена истраживања и одужили време писања друге и треће књиге, али на срећу нису довели у питање остварење овог посла.

Војну крајину, која је представљала војну инститицију *sui generis*, створила је Хабсбуршка монархија у XVI веку ради одбране својих граница од Турака, а осетно је проширила и уредила на новим основама крајем XVII и у XVIII веку. Њено стварање започето је досељавањем српског становништва у околину Жумберка (Унутрашња Аустрија) 1530. године, а на каснији развој пресудно је утицало насељавање Срба у потпуно опустошеним пограничним деловима краљевина Хрватске и Славоније крајем XVI и у XVII веку. Тада су створени Карловачки (Хрватска и Приморска крајина) и Вараждински генералат (Славонска крајина), који су до краја Бечког рата (1683-1699), када су Турци потиснути из средње Европе, представљали *antemurale christianitatis*, пошто су спречавали турске провале у *осипацке осипацака* краљевина Хрватске и Славоније и у Унутрашњу Аустрију. Због значаја у одбрани државних граница, али и великог доприноса нарастању војне моћи Хабсбуршке монархије, Војна крајина није укинута на прелазу из XVII у XVIII век, иако је тада било у Бечу недоумица око њене будућности, јер је после мира у Сремским Карловцима 1699. године престала опасност од нових турских продора у хабсбуршке земље. Превагнули су, међутим, прагматични разлози, који су налагали бечком двору да и даље изграђује војну силу, независну од утицаја државних сталежа земаља

¹ *Банска крајина (1688-1751)*, Београд - Загреб 1984.

у саставу Хабсбуршке монархије. Због тога су тада створене у новоосвојеним областима Банска, Посавска, Подунавска и Потиско – Поморишка крајина.

Војну службу у Војној крајини вршили су краишници – слободни сељаци, а за узврат државне власти признавале су им право да уживају сељачке поседе без плаћања дажбина и државних пореза. Пошто нису живели на феудалним поседима, који су били тада у угарском краљевству основне управне и судске јединице, изузети су из надлежности краљевинских власти. Земаљски сталежи, односно угарски и хрватско – славонски сабори, нису имали над њима никакву јурисдикцију, већ су краишници и у војним и у управним пословима били подређени самом владару. Непосредну команду над њима вршили су краишчи официри, који су, поред војних овлашћења, имали и нека управна и судска овлашћења. Последњу реч, међутим, и у војним и у цивилним пословима имао је Ратни савет у Грацу, а од 1705. Ратни савет у Бечу, односно сам владар. Таква организација одбране, управе и судства створила је основне претпоставке за претварање Војне крајине у посебну одбрамбену и управну област унутар Хабсбуршке монархије, службено названу *Царска и краљевска Војна крајина*.

Прошлост Војне крајине важно је поглавље војне историје Хабсбуршке монархије, како због улоге краишника у одбрани државних граница од почетка XVI до kraja XVII века, тако и због њиховог удела у аустријским ратовима на Балкану и у средњој и западној Европи у XVIII и XIX веку. По свој прилици су због тога аустријски и немачки историчари већи број радова у целини или делимично посветили појединим питањима краишке историје. Пре шеснаестак година обелодањен је и веома озбиљан покушај критичког преиспитивања доприноса аустријске и немачке историографије проучавању прошлости Војне крајине². Аустријској и немачкој историографији takoђе дугујемо досад најпотпуније библиографије радова о Војној крајини. Премда се њиховим састављачима са разлогом може замерити њихова слаба обавештеност о српској и хрватској историографској баштини, оне су темељни приручник за истраживаче краишке прошлости, јер олакшавају сналажење у врло обимној литератури и поједностављују потрагу за радовима, важним за обраду појединих тема краишке историје³. Упркос бројним научним радовима, наведеним у поменутим библиографијама, до данас није написан потпунији преглед прошлости Војне крајине, па истраживачи морају још увек да користе преглед краишке историје који је објавио 1875. године Ф. Ваничек. Овај преглед, уз све недостатке, није

² W. Kessler, *Njemačka i austrijska historiografija o Vojnoj krajini, /у књизи/, Vojna krajina, Zagreb 1984, 111 – 117.*

³ K. Wessely – G. Zivkovic, *Bibliographie zur Geschichte der k. k. Militärgrenze, /у књизи/ Die k. k. Militärgrenze. Beiträge zu ihrer Geschichte*, Wien 1973, 291–322; J. Amstadt, *Die k. k. Militärgrenze 1522–1881 (mit einer Gesamtbibliographie)*, Würzburg 1969, 381–473.

до данас потпуно превазиђен, поготово што је писан на основу многих данас загубљених или уништених докумената⁴. Не може потпуно да га замени ни један од касније написаних прегледа, међу којима су највреднији америчког историчара Г. Е. Ротенберга (*Rothenberg*) и аустријског историчара К. Казера (*Kaser*). Двотомна монографија К. Казера, истина, и није ни писана са намером да целовито прикаже прошлост Војне крајине, већ само краишко друштво, а тај основни циљ у великој мери је и постигнут.⁵

Прошлост Војне крајине, због етничког састава становништва, представља једну од најважнијих тема српске и хрватске историографије. Упркос томе, остала је она сасвим на маргинама занимања српских и хрватских историчара, па је први озбиљнији покушај да се напише преглед краишке прошлости до половине XVIII века учињен у *Историји народа Југославије*, писаној, на жалост, првенствено ради историографског утемељења националних држава, створених 1945. године у оквиру бивше Југославије. Због тога је у њој прошлост Војне крајине посматрана скоро искључиво као део прошлости хрватске државе, а српска компонента краишке историје потпуно је замагљена исконструисаним проблемом ко су били *Власи*, како су у историјским изворима од XVI до XVIII века обично називани Срби. При томе је прошлост Војне крајине у XVI, XVII и првој половини XVIII века сведена само на приказ збивања на територији Вараждинског генералата, док су Карловачки генералат и Банска крајина једва и поменути⁶. Српски историчари нису тај пропуст у потпуности отклонили, мада је то могло да се уради у *Историји српског народа*. Изузетак у томе је расправа С. Гавrilovića о Србима у Хрватској у XVIII веку, која је такође писана за поменуту *Историју*, али је, због застоја са њеним штампањем, прво објављена у Зборнику Матице српске за историју⁷. Српска и хрватска историографија такође су пропустиле да у некој потпуностијој библиографији саопште своје досадашње, скромне резултате у проучавању прошлости Војне крајине у целини⁸.

Карловачки генералат, чија је прошлост предмет наших занимања, био је, као што је речено, једна од првих крајина, створених на граници према Турском царству. Његови становници били су углавном Срби, који су у XVI и XVII

⁴ F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, I–IV, Wien 1875.

⁵ G. E. Rothenberg, *Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 bis 1881*, Wien–München 1970; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I–II, Zagreb 1997.

⁶ Историја народа Југославије, II, Београд – Загреб 1959.

⁷ *Историја српског народа*, III/I, Београд 1993, 427–487; С. Гавриловић, *Срби у Хрватској у XVIII веку*, Зборник за историју Матице српске, 14, 1976, 7–56.

⁸ Тај недостатак делимично ублажава прилог С. Гавриловића, *Литература и извори за историју Војне границе у јужној Угарској и Славонији од XVII до средине XIX века*, Зборник Матице српске за историју, 36, 1987, 191–213.

веку створили на његовој територији неколико већинских српских области (Кордун, Лика и Крбава), као и бројна етнички чиста српска насеља у широј околини Жумберка, Огулина, Оточца и Бриња. Међе њихових насеља, створених на потпуно пустим земљиштима, представљају најзападније границе српског етничког простора, који је, после нестанка српских средњовековних држава, ширен и обликован делом спонтаним миграционим кретањима, а делом под утицајем турске, аустријске и млетачке популационе политике. Због тога прошлост Карловачког генералата представља једно од најважнијих поглавља историје српског народа под туђинском влашћу. Ова околност подстакла нас је 1984. године, када је објављена монографија о Банској крајини, да прихватимо сугестије академика Василија Крестића и академика Славка Гавриловића да се у даљњем раду на истраживању крајишке прошлости концентришемо на прошлост Карловачког генералата. Тада је почела да настаје и ова монографија, која је хронолошки и садржајно проширена верзија докторске дисертације *Карловачки генералат* (1683–1746), завршене 1995, а одбрањене 1996. године на Филозофском факултету у Београду пред комисијом: академик Василије Крестић, академик Славко Гавриловић и проф. др Радош Љушић. Када смо довршавали њено писање, додгио се један од најтрагичнијих догађаја у историји српског народа – хрватска војска прогнала је скоро све Србе из Хрватске, па и са територије некадашњег Карловачког генералата. Тиме се Хрватска, не само у преносном значењу, већ у великој мери и дословно вратила у XVI век, јер су, прогоном Срба и разарањем њихових насеља, поново опустошени скоро сви они крајеви које су некада и Турци пустошили, сматрајући да је физичко уништавање припадника друге вере њихово право и верска обавеза. Тиме је поништено и све оно што су Срби вековима стварали у Хрватској, а посебно на територији некадашњег Карловачког генералата, где су били најбројнији. Ти страшни догађаји представљају на неки начин и крај историје Срба у Хрватској, али не и крај њеног проучавања.

Прошлост Карловачког генералата поделили смо на: а) период од почетака његовог стварања 1530. до потпуне милитаризације 1746, и б) период од 1746. године до развојачења у другој половини XIX века. Размеђе ових периода представља 1746. година, када је “регулацијом” Карловачког генералата потпуно промењено његово унутрашње уређење. Некако истовремено то се додило и у другим крајинама у Хрватској и Славонији и са доста разлога прихватамо закључак К. Казера да је од тада у неколико наредних деценија потпуно “изменјена физиономија Војне крајине”⁹.

Први период прошлости Карловачког генералата мање је истражен него други период, па смо га због тога одабрали за предмет ове монографије. На избор су

⁹ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II, 9–10.

утицали и други разлози, а између осталог и то што је проучавање ране историје Војне крајине посебно занимљиво за српску историографију, пошто се осветљава настанак и насељавање поједињих крајишта на пустим територијама Хрватске и Славоније, односно ширење српског етничког простора. Поред тога, проучавање раног периода крајишке историје омогућава да се поуздано оцени допринос Срба, који су до половине XVIII века чинили апсолутну већину становништва Војне крајине, заустављању ширења Турака у западију и средњој Европи и тиме очувању европске, хришћанске културе.

Прошлост Карловачког генералата од почетка његовог стварања до 1746. године није у историографији целовито обрађена, иако има доста радова који су корисна полазна тачка за њено проучавање. Списак њихов и списак штампаних извора објављени су у прилогу ове монографије. Пресудни значај приликом истраживања и писања ове монографије имали су, ипак, необјављени извори, а највише архивска грађа из Архива Хрватске у Загребу и Ратног архива у Бечу. Како је обим ове књиге условљен финансијским средствима за њено штампање, а постоје и добре студије о архивским изворима за прошлост Војне крајине¹⁰, уверени смо да читаоци и истраживачи неће бити сувише оштећени тиме што смо били принуђени да одустанемо од детаљније оцене архивских извора и што смо у прилогу навели само попис коришћених архива и архивских фондова. Обавезни смо да, ипак, укажемо на један изузетно вредан архивски фонд – заоставштину војводе Ј. Ф. Хилдбургхаузена у Ратном архиву у Бечу која садржи драгоцену документа, укључујући и пописе насеља, становништва и земљишта у Карловачком генералату¹¹. Дужност нам је, такође, да саопштимо да су нам остали недоступни богати фондови Штајерског земаљског архива у Грацу и приватни архив грофова Атемса у Горици, који судећи на основу малобројних објављених регистара садржи важну грађу о Лици и Крбави од 1712. до 1730. године¹².

Монографија „Војна крајина Карловачки генералат (1530–1746)“ припремљена је за штампу 1997. године, али због недостатка финансијских средстава није могла да буде објављена, пошто се у Министарству за науку Републике Србије више водило рачуна о политичкој и идеолошкој припадности аутора

¹⁰ W. Wagner, *Quellen zur Geschichte der Militärgrenze im Kriegsarchiv Wien*, Schriften des Heeresgeschichtliches Museum in Wien, Bd. 6, Wien 1973, 262–290; M. Pandžić, *Pregled arhivske gradje o Vojnoj krajini (s posebnim osvrtom na Arhiv Hrvatske u Zagrebu)*, /у књизи: Vojna krajina, Zagreb 1984, 95–100.

¹¹ Kriegsarchiv Wien, *Wiener Hofkriegsrat, Kanzlei-Archiv VII–349*.

¹² D. Klen, *Štajerski zemaljski arhiv u Gracu*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 23, 1980, 307–310; F. Kos, *Iz arhiva grofa S. Attemsa v Podgori pri Gorici*, Vjesnik zemaljskog arhiva, 6, 1904, 70–77.

нега о научној вредности њиховог дела. Припремљени рукопис лежао је две године у Историјском институту САНУ без изгледа да буде у догледно време објављен. Због тога смо се обратили Светом архијерејском синоду Српске православне цркве са молбом да у својим скромним фондовима нађе средства за штампање ове књиге. Нашу молбу подржали су својим рецензијама академици Василије Крестић и Славко Гавриловић, којима због тога дугујемо велику захвалност. Свети архијерејски синод СПЦ прихватио је 10. јула 2000. године да буде издавач монографије о Карловачком генералату и тако је допринео да се историја једног дела Војне крајине, а тиме и Срба у Хрватској, не препусти забораву. Мало је рећи да Светом архијерејском синоду дугујемо због тога трајну захвалност.

I ТУРСКА ОСВАЈАЊА И СТВАРАЊЕ КАРЛОВАЧКОГ ГЕНЕРАЛАТА

Турска освајања у XV и XVI веку довела су до крупних промена политичких, етничких, демографских и верских прилика у југоисточној и средњој Европи од којих су најуочљивије биле промене политичке карте овог простора. Нестале су неке средњовековне државе, а њихове територије укључене су у два међусобно супротстављена царства: Османско царство и Хабсбуршку монархију. У њиховом вековима дугом сукобу, који је у много чему имао обележја сукоба две различите цивилизације – хришћанске и исламске – створено је у пограничним областима поменутих царстава више крајина, донекле различитих по организационим формама, али сличних по свом основном задатку. Њихов задатак била је заштита унутрашњости земље од изненадних и разорних провала мањих пљачкашких чета или претходница великих војски.

Прве крајине у Хрватској и Славонији – Карловачки и Вараждински генералат, створене су у XVI веку, када су ове две земље, као део угарског краљевства, ушли у састав Хабсбуршке монархије. Њихов настанак био је у великој мери резултат напора унутрашњоаустријских земаља, које су, старајући се о одбрани Хрватске и Славоније, покушале да зауставе Турке на својим границама и тиме онемогуће њихове провале у Штајерску, Корушку и Крањску. Укључивање Унутрашње Аустрије у организацију и финансирање одbrane пограничних крајева претходили су вишедеценијски узалудни напори угарског краљевства да заустави ширење Турака у Европи.

1. Турске ћровале и освајања у Хрватској и Славонији у XV и XVI веку

Одбрана краљевине Угарске, чији су саставни део биле краљевине Хрватска и Славонија, била је слаба и неприлагођена за заштиту државних граница од турске опасности. Њена слабост била је уочљива већ у време краља Матије Корвина (1458–1490), који је, превиђајући турску претњу, узалудно трошио снагу на покушаје да прошири своју власт преко угарских граница и створи моћну државу у средњој Европи. Међутим, није могао да превиди пад Босне под турску власт 1463. године, јер су Турци, стекавши ново упориште у централним

јужнословенским областима, почели учстало да пустоше Хрватску и Славонију. Да би донекле заштитио своју државу, он је освојио северне делове Босне и покушао да реорганизује дотадашњи систем одбране: у угроженим пограничним крајевима створено је неколико посебних одбрамбених области, а спроведена је и делимична децентрализација одбране и заповедања војском. У склопу тих мера дозволио је хрватским и славонским сталежима 1477. године да на свом сабору изаберу посебног капетана, који ће, како је речено у краљевој одлуци, „да буде уз нашега бана и да заједно са нашим баном око ваше обране непрестано настоји, и кад се год учини пошребним да до вашој одређби све дијне на оружје, па да вас и оно краљевство чува и брани од непријатељских првала“. Пружио им је и могућност да сами одлуче колико ће који феудалац, зависно од величине свога поседа, давати војника за одбрану земље. Ове мере, изнуђене турском опасношћу, нису дале веће резултате. Велики проблем у организацији одбране Хрватске и Славоније представљала је и чињеница што је славонско племство упорно настојало да сачува своје повластице, укључујући и право да не учествује у рату ван „*граница и међа*“ краљевине Славоније, области између источних обронака славонског горја и реке Сутле. Славонски сталежи су на свом сабору у Зденцима 1478. године закључили да њихова војска у случају рата са Турцима неће ићи даље од Саве. Због тога, упркос владаревим наредбама, нису пристајали да помогну одбрану Хрватске, чија је територија, која се простирала између Купе и Велебита, била прва на удару турских акинџија.¹

Одбрана земље, сходно нормама феудалног друштва, требало је да буде заједничка брига владара и феудалних поседника. Феудалци су били дужни да брину о безбедности својих поданика и да, када је земља угрожена, помогну владару у њеној одбрани. Под притиском турске опасности, питање доприноса који су феудалци и њихови поданици морали да дају за одбрану често је током XV и XVI века разматрано на угарским саборима. На основу закључака који су о томе створени стиче се утисак да је племство доста круто заступало становиште да је одбрана земље, пре свега, владарева обавеза, пошто је он располагао за то предвиђеним *рејалним* приходима. Повремено су му сталешки сабори дозвољавали и прикупљање наменских пореза за издржавање плаћених војника. Како је нарастала опасност од Турака, а опустошеност земље бивала већа, племство је користило сваку прилику да подсети владара на његову обавезу, али се у исто време није устручавало да му ограничи средства за унајмљивање војске. Угарски сабор, на пример, тражио је од краља 1507. године да, по старим обичајима, издржава хиљаду коњаника – четири стотине на свом двору, а остале на границама државе према Турцима. Међутим, бројност

¹ *Histoire de la Hongrie*, Budapest 1974, 125–134; E. Laszowski, *Zaključci hrvatskog sabora u Zdencima od 20. januara 1478. pogledom na obranu Hrvatske od Turaka*, VZA, 18, 1916, 81–87; N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest*, Zagreb 1972, 320–321; F. Moačanin, *Vojna krajina do kantonskog uredenja 1787. /у књизи/ Vojna krajina*, Zagreb 1984, 24–25.

плаћене војске није зависила од владареве воље већ од стања његове благајне. Своје обавезе, пак, племство је различито уређивало, али је увек, без обзира на турску опасност, настојало да оне буду што мање, понекад само симболичне. Феудални партикуларизам гурао је тако земљу у пропаст и, сасвим сигурно, био један од узрока катастрофалног пораза угарске војске на Мохачком пољу 1526. године.²

У бици на Мохачком пољу погинуо је и последњи краљ из династије Јагелонаца. Његова смрт пружила је Хабсбурговцима прилику да образују велику подунавску монархију, која је, када је завршен сукоб око угарске краљевске круне између присталица двојице претендентата на њу – Фердинанда Хабсбуршког и Јована Запоље, постала протутежа Османском царству и брана његовом ширењу у средњој Европи. Део хrvатских и славонских великаша, руководећи се, између осталог, интересима одбране земље, пристао је уз Фердинанда Хабсбуршког, који је обећао да ће стално држати у Хрватској и Славонији хиљаду плаћених коњаника и две стотине пешака. Преузeo је и обавезу да, уз помоћ унутрашњоаустријских земаља, снабдева провијантом и оружјем пограничне тврђаве тамошњег племства. Други део великаша приклонио се Јовану Запољи, па су Хрватску и Славонију, баш као и Угарску, десетак година потресали сукоби око угарског наслеђа, што је Турцима омогућило да без већег отпора заузму знатне делове ових земаља. Већини учесника у сукобу, чини се, било је сасвим свеједно који ће од претендентата добити угарску круну, али им је општа смутња добро дошла да, уз подршку свога краља, задобију имања феудалаца који су подржавали противничку страну. Највећа јагма за нeверничke поседе била је 1529. године, када се на двору Фердинанда Хабсбуршког стекло око двадесет молби за доделу имања. Претенденти на угарску круну били су, чак, принуђени да поткупљују хrvатске и славонске банове. Зато се и дешавало, према тврђењу Наде Клаић, да „и оно мало средstava koja novi владари желе уложiti u obranu svršavaju u cejovima kujljenih banova, a hrvaćke i slavoniske užvrdje padaju u ruke Turaka“. Када је 1538. године сукоб окончан, хrvатско и славонско племство почело се сучавати са чињеницом да су од дотадашњих територија Хрватске и Славоније, после турских освајања у претходним годинама, остали само остатци остатака (*reliquie reliquiarum*).³

Тежиште ратног сукоба између Османског царства и Угарске, а касније и Хабсбуршке монархије, било је у мађарским равницама преко којих се најлакше могло допрети до Будима и Беча. Хрватска и Славонија биле су на

² *Corpus iuris hungarici*, I, Budae 1884, 250, 283–285, 510; *Histoire de la Hongrie*, 136–143.

³ N. Klaić, "Ostatci ostatak" Hrvatske i Slavonije u XVI st. (od Mohačke bitke do seljačke bune 1573), Arhivski vjesnik 16, 1973, 255–256, 267.

споредном правцу турског ширења у средњој Европи и због тога Турци за њихово запоседање нису користили значајније снаге, нити су настојали да их освоје и укључе у своју државу у што краћем времену. Ограничили су се на постепено освајање и ширење своје територије на три привидно одвојена ратишта: личко – крбавском, славонском и поунском.

Провалајући из Босне, Турци су крајем XV века почели да пустоше Лику, Крбаву, Гацку, Модруш и севернојадранско приморје. После битке на Крбавском пољу 1493. године, у којој су остварили уверљиву победу, нису на тим странама више ни могли да нађу на озбиљнији отпор. Међутим, ширећи своју територију у залеђу Млетачке Далмације, а онда ратујући на другим ратиштима, босански Турци нису до 1522. године у већој мери пљачкали полупусту Лику и Крбаву, Гацку и Модруш, премда су преко ових области пролазили приликом својих упада у Унутрашњу Аустрију. Чини се да је томе дosta допринала и чињеница што су Иван Торквато (Карловић), кнез крбавски, и Бернардин Франкопан, највећи феудални поседник у хрватским крајевима јужно од Купе, пристали да им плаћају харач, пошто нису имали доволно снага да се војнички супротставе њиховим нападима. После пада Београда под турску власт 1521. године, када се у Цариграду почело озбиљно помишљати и на освајање Угарске, упала је 1522. године снажна турска војска у Подгорје, Лику, Крбаву, Гацку, Модруш и Винодол и опустошила их, али није запоседала утврђена места. Турци су тек 1527. године заузели Удбину, која им је тада постала упориште за нове акинцијске провале. Пад овог утврђења неповољно је утицао на прилике у крајевима јужно од Купе. О томе сведочи, између остalog, и писмо Крсте Франкопана од 29. маја 1527. године у коме је речено: „*Оно ча смо имали у Хрватах, пао нам савсема Турци разробише, покли је Удвина взета*“. Његово казивање о судбини франкопанских и других поседа у пограничним крајевима потврђује више извора на основу којих се може закључити да су Турци до краја 1530. године поробили и потпуно опустошили Лику и Крбаву, оточачко – брињску област, Подгорје и околину Сења. Њима у руке скоро су пала и утврђења у Оточицу и Брињу, јер су тамошњи посадни војници, због тога што дugo нису примили своје плате, намеравали да их самовољно напусте, што је у последњем тренутку спречено. После 1530. године турске акинције су преко опустошених крајева, чији су већи део практично држале под својом контролом, провалајуће у унутрашњоаустријске земље, али неко време нису дирале преостале полуострошће франкопанске поседе у Покупљу. Вук Франкопан, господар босильевачког властелинства, признао је владару 1540. године шта је томе био разлог: желећи да сачува своја погранична имања, плаћао је данак турским краишким заповедницима. Заузети ратовањем на другим странама, али и промишљено повлачећи сваки потез, Турци нису све до пролећа 1577. године ништа предузимали да опустошene крајеве насле и успоставе у њима своју власт. Тада су, сасвим неочекивано, довели у пусту

Лику и Крбаву јаке војне снаге и за неколико месеци обновили двадесетак рушевних утврђења. У исто време започели су да насељавају ове области српским становништвом из унутрашњости земље, јер су на основу лошег искуства својих противника рано дошли до сазнања да се државне границе не могу бранити само уз помоћ тврђава и њихових посада, чије је издржавање, поред тога, било и веома скupo. Због тога су турске власти значајан део терета одбране овог крајишта пренеле на новонасељено становништво, које је, због своје војне обавезе, добило одређене пореске и друге повластице. Личко и крбавско крајиште укључено је у новостворени Крчки или Лички санџак.⁴

Укључивши се у сукоб око права на угарску краљевску круну, Турци су, без већих борби и за кратко време, 1536. године освојили део Славоније до Бруда. Том приликом потчинило се турским властима само у бродском крају око четрдесет хиљада поданика славонских феудалаца, јер су босански и смедеревски санџакбег прогласили да ће сви они који признају њихову власт остати мирни и сигурни на својим поседима. Многи од ових нових турских поданика истовремено су се одрекли и хришћанске вере. И већина кметова на поседима Загребачке бискупије око Сопја такође се приклонила Турцима, признала њихову власт и прешла на ислам. Ова збивања подстакла су војне власти Хабсбуршке монархије да следеће године организују велику војну и покушају да прогнају Турке из Славоније. Неуспех овог покушаја имао је неочекиване последице: убрзо је учвршћивање турске власти у до тада освојеним деловима Славоније, где је створен нови санџак са седиштем у Пожеги. Одатле су Турци кренули у нова освајања, која су завршила заузимањем тврђаве у Чазми 1552. године. Освајање ове тврђаве, забијене попут клина у аустријску одбрамбену линију, изазвало је констернацију у османског санџака Хрватске и Славоније. Забринутост и пометња нису биле без основа, што је показала и разорност каснијих акинцијских провала у Крижевачку, Вараждинску и Загребачку жупанију. Бан Никола Зрински тврдио је, чак, да је после турског запоседања Чазме на помолу потпуно пустошење краљевине Славоније („*totalis huius regni desolatio*“). Турци су новоосвојене крајеве између Пожешког санџака и река Илове и Пакре, тешко опустошене у ратним операцијама од 1538. до 1552. године, касније поново населили. Углавном су их населили српским становништвом, које је добило влашка права, али је имало и обавезу да држи

⁴ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1729-II-29; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, Zagreb 1914, 17–19, 58–59, 93–94, 112, 114–117, 118–120, 129–130, 172–174, 249–250, 253–255, 271–274, 291, 314–316, 340–341, 345, 398, 460–461, 471–472; II, Zagreb 1916, 34–35, 77, 131–134, 265–266, 271; III, Zagreb 1917, 29; I. Kukuljević, *Acta Croatica*, Zagreb 1863, 221–223; R. Lopatić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, Zagreb 1884, 28–32, 44–48; V. Klaić, *Povijest Hrvata*, V, Zagreb 1973, 93–94, 204, 409; Ф. Спахо, *Организација војне крајине у санџацима Клис и Крка у XVII столећу*, Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699, Научни склопови САНУ, књ. XLVIII, Београд 1989, 101–113.

страже на Илови и тако брани ово турско краиште. Славонско краиште представљало је посебну управну и одбрамбену област, која је прво назvana Чазмански, потом Пакрачки и, на крају, Цернички санџак. Освајање Чазме био је последњи велики турски успех и, уједно, крај њиховог напредовања на том ратишту. Тежиште њихових ратних напора било је од тада до краја XVI века у Поуњу и Покупљу.⁵

Освајањем Поуња желели су Турци да заокруже своје босанске територије, добију упориште за њихову одбрану и полазну тачку за нове продоре у Хрватску. Препреку за остваривање тога циља представљале су им бројне тврђаве и каштели хрватског племства, посебно грофова Зринских. Мрежа тих утврђења, која је представљала својеврсни лимес на Уни, начета је освајањем Дубице 1538. године. Међутим, њен распад почeo је тек после пада Костајнице под турску власт 1556. године. „*Turchin je iz rеченoga grada*”, како је у својој хроници записао Иван Томашић, „*изненада стао удараши на поља, веси, села и градове, ше чишаву Хрватску опуслошио. Сам Бог зна колико је убијао и залегио*”. Освајањем Костајнице, а потом Новограда, Турци су успоставили контролу над долином Уне од Јасеновца до Отока и одмах је почели насељавати. Потом су 1558. године похарали област између Уне и Глине и међуречје Глине и Коране. Том приликом разорили су и спалили многа насеља на властелинствима Топуско и Стеничњак, као и утврђења у Лишници, Отоки, Бушевићу, Перни, Кладуши, Врнографу и Бојни. Због опасности да би Турци у неком од њих могли створити себи упориште, разорено је наредних година, по наредби аустријских пограничних заповедника, више утврђења између Уне и Куле (Бедник, Градуса, Свиница, Градац, Педаљ, Јамница и Горе). Након скоро двадесетогодишњег варљивог примирја, у коме је у турске руке пала само Крупа (1565), кренули су Турци 1577. године у нова освајања и за две године запосели или разорили велики број пограничних утврђења – Бужим, Цазин, Подзвизд, Стурлић, Пећи, Срачиће, Острожац, Зрин и Гвозданско, Дрежник, Фурјан и Цетин. Поседањем или разарањем поменутих утврђења

⁵ E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, II, 289–295, 298–299, 304–306, 308–311, 313–314, 329–331, 337–339, 347–350, 441–442; III, 441–442, 457; S. Barabas, *Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrinio*, I, Budapest 1898, 169–172, 186–187; V. Klaić, *Povijest Hrvata*, V, 143–146, 152–154, 240–241, 243–244; A. Handžić, *Prilog istoriji starih gradova u Bosanskoj i Slavonskoj krajini pred kraj XVI vijeka*, Godišnjak Društva istoričara BiH, 13, 1963, 323, 325–327, 329–333. Обавештавајући владара 3. децембра 1536. године о збивањима у Славонији, Шимун Ердеди, загребачки бискуп, написао је: “*Miserum autem vulgus iam pene extremis calamitatibus desperatum, proh dolor! abnegata fide Christi salvatoris, ultro sese Mahumetanorum secte devovet, iamque eo venit, ut et coloni mei in bonis castelli Zopya degentes, a me desciscant et pareant Turcae*”. Овај његов извештај, као и они који су му претходили, делимично осветљава питање порекла и великог удела муслиманског сеоског становништва у укупном становништву у појединим деловима Славоније (брдски и пожешки крај) за време турске власти (види: E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, II, 310–311, 313–314).

дovршили су своје учвршћивање у Поуњу и припреме за покушај померања границе са Уне на Купу. Неколико неспретних потеза, као и битака у којима су доживели поразе на које дотад нису навикли, спречило је Турке да се за време борби око Сиска (1591–1593) и Дугог рата (1593–1606) учврсте на Купи и створе предуслове за освајање *остајака остајака* Хрватске и Славоније, које су тада тешко похарали. Овај неуспех, донекле ублажен освајањем Бихаћа 1592. године, наговестио је и крај турског ширења у средњој Европи. До почетка њиховог узмицања није требало да протекне још доста времена. Због тога је крхка равнотежа снага између Хабсбуршке монархије и Турског царства, успостављена на прелазу из XVI у XVII век, била за Турке равна поразу.⁶

2. *De Corvatiae desolatione*

Велики територијални губици, због којих је у XVI веку и створен појам *остаци остајака* краљевина Хрватске и Славоније, били су само најуочљивија последица турских провала. Друга, сигурно неупоредиво тежа, последица био је велики губитак становништва, јер су Турци потпуно или делимично опустошили и део територија које нису запосели. На њену тежину указивали су већ и неки савременици ових догађаја. Тако је, на пример, Шимун Кожичић Бења, крбавски или модрушки бискуп, у говорима на V латеранском концилу (1513) године, а потом и пред папом Лавом X (1516), врло потресно сведочио о страдању становништва на територији своје бискупије. Намера му је била да своје равнодушне слушаоце, навикнуте на помодне, учене *говоре проптијив Турака*, наговори да својим утицајем помогну у сужбијању турске опасности, најстрашније претње опстанку хришћанства. Смогао је снаге да у свом другом говору, чији наслов – *De Corvatiae desolatione* – представља најкраћи могући резиме свега што је говорио у Риму 1516. године, каже папи и присутним црквеним старешинама једну за њих неугодну истину – да би Римокатоличка црква, када би употребила само мали део свога злата или сребра, које чува са претераном бригом, могла да спречи даљње пустошење Хрватске, а тиме и страдање тамошњих хришћана. Међутим, за његову Крбавско – модрушку бискупију, која је тада спадала у најопустошеније делове угарског краљевства, ништа се више није могло учинити. Становништво ове бискупије тешко је страдало у турским провалама у другој половини XV и на самом почетку XVI

⁶ E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, II, 329–330, 400–402, 475–477, 481–483, 487, 493–496; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 22–28, 74–75, 90–91, 121–126, 130–133, 162–163, 165–171, 173–185, 187–193, 196–201, 216–222; A. Ivić, *Prilozi za povijest Hrvatske i Slavonije u XVI i XVII vijeku*, Starine JAZU, 35, 1916, 302–307, 312–314, 332–345; V. Klaić, *Povijest Hrvata*, V, 169–172, 182, 263–265, 279–283, 295, 318–321, 343, 412–414, 466–498, 594–595; M. Васић, *Етничка крејтанја у Босанској крајини у XVI вијеку*, Годишњак Друштва историчара БиХ, 13, 1963, 233–250; А. Ханџић, *нав. дело*, 323–324, 329–330.

века, а ток њеног пустошења показује и померање бискуповог седишта. Оно је, због *турског стпраха*, прво пренето из Удбине у Модруш (1460), а потом из Модруша у Нови у Винодолу (1493). Међутим, крабавски или модрушки бискуп није био безбедан ни у Новом. Турци су напали и спалили ово утврђење 27. августа 1527. године, па је, спашавајући голи живот, Шимун Кожичић Бења морао да пребегне заједно са својим каптолом на млетачку територију и да се привремено смести на острву Крку. Ни касније, како је написао у једном писму 1530. године, није смео због Турака да се врати у Нови у Винодолу, који је постао граница између пустих и делимично насељених крајева на севернојадранском приморју, већ је пребивао у Ријеци. Његова бискупија, у којој више није било становништва, престала је да постоји. Остало је сачувано само њено име у попису угарских бискупија чије је бискупе постављао владар.⁷

Вести о турском пустошењу Хрватске и Славоније у XVI веку веома су бројне и не налазе се само у архивским списима, већ и у штампаним списима и пригодним лецима, зачецима касније штампе. Могу се наћи и у *релацијама* добро обавештене и некад чувене банкарске куће Фугер из Аугсбурга. Чак је и у предговору једног превода *Новој завети*, штампаног у протестантском кругу у Тибингену 1562, објављена вест, коју је у Немачку донео неки путник, да је приликом пада Костајнице 1556. године страдало или морало да напусти своја станишта око четрдесет хиљада хришћана. Међутим, већина ових вести је непоуздана, а неке су и невероватне, па се не могу узети као сведочанство о турским пустошењима, већ само о појави званој *турски стпрах*. Страх од Турака су у безбедним областима понекад свесно подстицале власти и црква, јер се рачунало да ће тако бити лакше прикупљена средства за одбрану и створено расположење за покретање крсташког рата, пошто су идеје о таквом рату тада још увек биле живе. Поред тога, католички црквени кругови користили су турску опасност за јачање религиозности и турска злодела приказивали као срибу божју против несложних хришћана. Тако се у једној тадашњој молитви против Турака, а сачувано је више сличних, они спомињу као „*bičevi i kastige*”, које је Бог „*na nasz po nasseh neprijateleh pusztíl*”. У угроженим крајевима, пак, *турски стпрах* потицало је од виђеног и доживљеног ужаса. Турске акинције проваљивале су и у рату и у миру у небрањена насеља, робећи и уништавајући све што им се нашло на путу. Крајишни војници из Новог Града на Добри, непосредни сведоци збивања у пограничним крајевима, оставили су врло по-тресно сведочење о демографским и привредним последицама акинцијских провала. „*Zbog porobzthua thurzka*”, писали су својим старешинама 5. јуна 1575. године, „*dozta ye krsschanzkyh duss prez broya po thurzkoy zemly razpelyanyh, a*

⁷ Свеучилишица библиотека у Загребу, R II-F-8-126. i R II-F-8-552; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, 438, 455; R. Lopašić, *Hrvatski urbari*, Zagreb 1894, 21, 130; V. Klaic, *Povijest Hrvata*, V, 127.

*ono cha ye ozthaloo od Thurak, tho ze ye uze po zuythu razasslo, ozthauyussy vze – hyse, zythve y vynograde obtesene.*⁸" Ратни плен био је важан, али не и основни разлог за ове упаде. Њихов прави циљ било је потпуно пустошење крајева које су Турци намеравали касније да поново насеље и укључе у своју државу. Пустошење пограничних крајева имало је и важну улогу у турском систему одбране – широк појас *ничије земље* уз границу са Хабсбуршком монархијом, у коме су се слободно кретале само мале и лако наоружане турске чете, отежавао је изненадне провале аустријских крајишника у насељене турске крајеве.⁸

Турска освајања у југоисточној Европи неко време су повољно утицала на стање насељености феудалних поседа у Хрватској и Славонији, јер су их насељавали бегунци из крајева који су се први нашли на удару Турака. Тако је, на пример, на модрушком властелинству половином XV века, судећи на основу његовог урбара из 1468. године, било више зависних сељака који су, сигурно никада случајно, имали презимена или надимке *Рашанин* и *Бошињак*. Међутим, после турског освајања Босне, из које су Турци касније стално проваљивали у Хрватску и Славонију и пустошили их, почело је и у овим областима, због страдања и расељавања становништва, осетно да се погоршава стање насељености. Турске акиндије су већ крајем XV века делимично опустошиле велики број поседа хрватских и славонских феудалаца. На основу података у урбарским списима утврђено је да је већ тада на многим властелинствима било пусто од 40 до 50% сељачких селишта. Нису страдала само властелинства у пограничним крајевима, већ и дубље у унутрашњости земље – у Загребачкој и Вараждинској жупанији. Разлика је била само у томе што су опустела сељачка селишта на пограничним властелинствима остајала трајно иенасељена, док су посedi у безбеднијим областима обично поново насељавани бегунцима из угроженијих крајева. Међутим, током XVI века мало је поседа у Хрватској и Славонији било доволно безбедно да би на њима могли да се насеље бројни сељаци који су напуштали своја стара станишта због *турског страха*. Због тога се већина њих преселила у Унутрашњу Аустрију, западну Мађарску, Чешку и Моравску. У аустријским земљама нашло је уточиште у XVI веку око 60.000 бегунаца из Хрватске и Славоније. Није поуздано утврђено колико их се преселило у друге области, али се са великим сигурношћу претпоставља да их је било више десетина хиљада. Због бројности пресељеника, њихово превожење преко Драве и Муре доносило је знатне приходе неким феудалцима који су добили од

⁸ C. Göellner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI Jahrhunderts*, I, Bucuresti–Berlin, 1961; II, Bucuresti–Baden Baden 1968; F. Bučar, *Bibliografija protestantske književnosti za reformacije*, Starine JAZU, 39, 1938, 162–163, 165–166; N. Krajačević, *Molitvene knjižicze vszem Christusevem vernem szlovenszkoga yezika priztoyne i hasznowite*, Vu Posone MDCXL, 396–398; Ž. Delimo, *Strah na Zapadu*, II, N. Sad 1987, 372–374; A. Ivić, *Prilozi za povijest Hrvatske i Slavonije*, 303–307.

владара право да држе скеле на овим рекама. Међу такве спадали су, на пример, Иван Салај и Гашпар Ерншт, који су тражили и добили 1537. године дозволу за подизање скеле (*vadum*) за превоз бегунаца преко Муре код Леграда. Отварање новог прелаза на овој реци, на којој је већ раније постојало неколико скела, било им је дозвољено, како је писало у повељи добијеној од самог владара, „из обзира према сиротим бегунцима, који у страху од Турака, беже са стоком и другим својим стварима из наше краљевине Славоније и других местиша на оним странама”.⁹

Хрватски и славонски феудални поседници нису успевали да зауставе расељавање својих поданика, премда су славонски сталежи већ 1478. године донели одлуку на свом сабору у Зденцима да се забрани исељавање и пресељавање кметова за време рата са Турцима. Ове забране касније су више пута обнављане, а забележени су и случајеви суђења и кажњавања зависних сељака ухваћених приликом покушаја да пребегну у безбедније крајеве. Тако је, на пример, неки Михаљ Пернар из Вараждинске жупаније тужио жупанијском суду 6. августа 1587. године свога поданика Петра Хорвата, који је, по тужитељевом тврђењу, „*hotel meny takowo newerew wchynyty da ye hotel z moye zemlie wzkochitty*”. Међутим, турски страхи био је већи него страх од могућих казни и због тога никакве забране нису могле да спрече бежање поданика са поседа у угроженим крајевима. Стихијно померање становништва било је, ипак, само један од узрока наглог опадања становништва у Хрватској и Славонији у XVI веку. Томе су у великој мери допринели и многи феудални поседници који су организовано пресељавали зависне сељаке са угрожених властелинстава у пограничним крајевима на своје поседе у другим деловима Хабсбуршке монархије. На тај начин настале су у XVI веку многе хрватске дијаспоре у западним мађарским жупанијама. Пресељавајући своје и туђе поданике из Хрватске и Славоније, њих су на својим поседима створили грофови Баћањи, Надажди, Ердеди и Зрински. Користећи свој углед и утицај, они су били у могућности да обезбеде досељеницима најповољније услове за насељавање. Тако су, на пример, нови поданици Франциска Баћања били владаревом дипломом од 12. децембра 1540. године ослобођени свих обавеза према државној благајни у наредних шест година. Како је тада по мађарским жупанијама прикупљана веома висока контрибуција за ратне потребе, привремено ослобађање од ове обавезе, као и још неке колонизационе повластице, представљало је значајну олакшицу за досељенике. Никола Зрински такође је тражио и 28. марта 1561. године добио владареву

⁹ R. Lopašić, *Hrvatski urbari*, 27–81; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, II, 320; J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb 1980, 58–69, 242–262; J. Breu, *Die Kroateniedlung im Burgenland und den anschliessenden Gebieten*, Wien 1970, 15–18; O. Pickl, *Glaubenskampf und Türkenkriege in ihren Auswirkungen auf das Siedlungswesen und die Bevölkerungsstruktur der österreichischen Länder*, *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte Österreichs*, Wien 1974, 103–113.

сагласност да насељава зависне сељаке из хрватских пограничних крајева на својим међумурским и другим поседима у западним мађарским жупанијама. На међумурске поседе, на којима је куга половином XVI века уморила око дванаест хиљада људи, преселио је велики број зависних сељака са својих поунских и покупских властелинстава и од владара исходио за њих дванаестогодишње ослобођење од свих дажбина у корист државне благајне. Бежећи због *турског сирхаха*, бегунци из Далмације и Хрватске насељавали су се и на територији Млетачке републике, која је прва међу европским државама открила да популациони политики представља важан део унутрашње политике, па је тако, на пример, 1556. године основала Управу за необрађене поседе (*Magistrato sopra Beni inculti*), чији је задатак био да организује насељавање новог становништва на пустим или полупустим земљиштима.¹⁰

На основу веома бројних вести и белешки о турским пустошћима и бежанији становништва из угрожених крајева тешко се, ипак, може створити права представа о демографским последицама турских првала и *турског сирхаха*. Много потпунију слику о томе пружају порески пописи који су 1598. године сачињени у *османским османским* Хрватске и Славоније. Тада су пореске пописне комисије утврдиле да су у Вараждинској, Загребачкој и Крижевачкој жупанији, које су касније чиниле тзв. Банску Хрватску, постојале само 11.382 куће (10.890 кметских кућа и 492 куће слободњака, предијалаца и племића једноселца). Овим пописом нису била обухваћена само полупуста властелинства јужно од Купе (Босиљево, Северин, Брод на Купи) и у Винодолу (Нови, Хрельин), премда су и она у то време често убрајана у Загребачку жупанију. Њиме такође није било обухваћено ни становништво града Сења, који је до почетка XVII века био једино насељено приморско место јужно од Винодола. Број сељачких кућа у овим крајевима био је занемариво мали, па се слика страховите пустоши не би нимало променила да су и они пописани.¹¹

Слаба насељеност *османског османског* Хрватске и Славоније лоше се одражавала на економске прилике у њима, али је имала још теже последице по одбрану граница. Сопственици делимично или потпуно опустелих властелинстава нису имали ни интереса, нити средстава да бране своје поседе, па су тражили од владара да им одобри сталну новчану помоћ за одбрану њихових каштела и тврђава или, пак, да сам потпуно преузме бригу о њима. Владар није могао да удовољи свим таквим захтевима, јер се њихов број стално

¹⁰S. Barabas, *nav. delo*, I, 288–290; 376–378; II, Budapest 1899, 392–393; 434–436; E. Laszowski, *Zaključci hrvatskog sabora u Zdencima*, 84; F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, I, Zagreb 1912, 341; U. Mozzi, *L'Antico veneto Magistrato dei Beni Inculti*, Roma 1921; P. Kandler, *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale*, Trieste 1855, 52; V. Klaić, *Povijest Hrvata*, V, 606–608, 635–636.

¹¹J. Adamček–I. Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb 1976, XV, 370–583.

повећавао, несразмерно повећању средстава у његовој благајни. Када је и била смештена плаћена посада у неку тврђаву у опустелим пограничним крајевима, њена судбина била је и даље неизвесна. Посаде у таквим тврђавама тешко су долазиле до хране, па је за њих глад била опаснији непријатељ од Турака. Због тога су крајишчи заповедници упорно захтевали од државних власти да спрече исељавање становништва, макар и силом. Јохан Ленковић предлагао је, чак, да се на појединим местима поставе страже које ће заустављати и кажњавати кметове ухваћене у бекству: мушкарце вешањем, а жене утапањем. Да је, којим случајем, његов предлог био и прихваћен, предвиђене казне не би могле да допринесу заустављању сеоба. Бежање становништва једино је могло да спречи повећање безбедности у земљи, што је остварено тек на прелазу из XVI у XVII век, када се крајишчи систем одбране коначно почeo стабилизовати. Међутим, преостало становништво *осипајка осипајака* Хрватске и Славоније било је тада сувише малобројно и није могло, посебно у условима тадашњег малог природног прираштаја, да поново насељи простране пусте области у пограничним крајевима. Због тога је разумљиво што су крајишчи заповедници, имајући у виду одбрамбене разлоге, почели да насељавају у њима досељенике из крајева под турском влашћу, мањом Србе, вичне и способне да опстану на вечно немирном крајишту.¹²

Укључивање Срба у крајишчи одбрамбени систем започело је већ 1530. године, када је, на предлог пограничних заповедника, насељена прва већа скупина српских досељеника на владаревом поседу у Жумберку у Унутрашњој Аустрији. Њиховим насељавањем, као и оснивањем Жумберачке капетаније, започело је и стварање Војне крајине, одбрамбене институције, утемељене на слободним сељачким поседима и неплаћеној војничкој служби њихових поседника. Карл Казер, који се са неколико својих радова представио као један од најбољих поznавалаца крајишке историје, сматра чак да је у Жумберку практично створен и испробан модел за касније организовање крајина у Хрватској и Славонији.¹³ Премда су се брзо уверили у војничку способност жумберачких ускока, крајишчи заповедници нису неколико деценија после насељавања Жумберка учинили ништа да подстакну Србе на турским крајиштима да се масовније пресељавају на аустријску страну границе и укључују у одбрану Хабсбуршке монархије. Штавише, предузели су неколико војних акција са намером да их принуде да се повуку из пограничних крајева дубље у унутрашњост земље, јер су добро

¹²E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, III, 20–21, 23–25, 67–68, 70–71, 97–100, 182–183, 186–187, 412–416, 449–450; S. Barabas, *нав. дело*, I, 503–504; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 2–5, 10–11, 17–18, 20–21, 33–44, 121–126, 130–135, 138–141, 146–152, 266–267; III, 418–420, 426–432.

¹³K. Kaser, *Družbene spremembe v hrvaško-slavonski Vojni krajini po koncu finansiranja s strani notranje austrijskih stanov*, Zgodovinski časopis, 43, 1989, 349–350.

запазили да је снага турске одбране у великој мери почивала на доброј насељености њихових крајишта правно и друштвено привилегованим становницима, углавном власима. Први такав већи напад извршен је у Славонији 1562. године, када је спаљено преко хиљаду српских кућа у околини Воћина, Слатине и Миклеуша. Међутим, овај напад, и поред његове разорности, није принудио српско становништво да трајно напусти своја станишта, јер су Турци довели у опустошениу област јаке војне снаге и за кратко време обновили спаљена насеља. Каснији напади, који су имали за циљ расељавање Лике и Крбаве, као и средњег Поуња, обично су били потпуно неуспешни или су имали за последицу разарање само мањег броја српских насеља непосредно уз границу, а то није имало скоро никаквог утицаја на снагу и стабилност турских крајишта. Крајем XVI века коначно су највише аустријске војне власти увиделе да се пресељавањем већег броја Срба у пограничне крајеве Хабсбуршке монархије може ослабити турски одбрамбени систем и, истовремено, битно побољшати одбрану аустријске Војне крајине, па је крајишким заповедницима 15. октобра 1595. године наређено да у пустим пограничним крајевима наслеље све који пребегну са турске територије. Досељеним Србима, којима су војне власти обезбедиле на новим стаништима статус слободних сељака, намењена је улога аустријских крајишника. Њихов задатак био је да, у замену за уживање слободних сељачких поседа неонтеренчених феудалним обавезама, бесплатно бране државне границе за чију одбрану у државној благајни није било доволно новца за унајмљивање великог броја плаћених војника. Вольно или невољно прихвататајући такву обавезу, српски досељеници служили су Хабсбуршкој монархији, како је то један језуита писао своме старешини у Риму 1653. године, као хришћански бедем према Турцима („*et iam nobis contra Turcas serviunt facti antemurale christianitatis*“). Упркос томе, „српски синови“, како су досељеници сами себе називали, доведени су временом, обзиром да су се насељили у доминантно католичком црквеном кругу, у сукоб без краја са Римокатоличком црквом. Они сами нису желели нити тражили сукоб, али нису били ни у прилици да га избегну. Пошто су као *antemurale christianitatis* битно допринели одбрани граница католичког света од надирућег ислама, а потом и обнови становништва и привредног живота у пустим пограничним крајевима, православни досељеници били су изложени великим притиску католичких црквених кругова, посебно оних у Загребу, који су намерили да им одузму њихов етнички, верски и културни идентитет и да им наметну нови, хрватски и католички. Католичка црква постигла би на тај начин један од својих најважнијих циљева: преверавањем православног становништва била би најлакше и најбрже спроведена обнова католичанства у хрватским и славонским пограничним крајевима, где је оно, због *турског супраха* и расељавања ранијег становништва, било потпуно изbrisano крајем XV и током XVI века или је, пак, опстало само у траговима. Тиме би, у исто време, заувек биле уклоњене и све промене етничке и верске карте *османашка османашака* Хрватске и Славоније

до којих су довели ратови са Турцима и популациона политика краишских војних заповедника.¹⁴

3. Унутрашњоаустријске земље и стварање Хрватске и Славонске крајине

Надвојвода Фердинанд Хабсбуршки, одазивајући се на молбе хрватског и славонског племства, помагао је одбрану Хрватске и Славоније још пре него што је и постао угарски краљ. На основу уговора, склопљеног са Николом Зринским у Бечу 22. октобра 1524. године, преузео је, на пример, стање о одбрани Но-виграда и Добре Њиве, две важне тврђаве у систему поунских утврђења.¹⁵ Његово укључивање у одбрану може се објаснити, пре свега, намером да по-средно повећа безбедност аустријских покрајина, јер су Турци, прелазећи преко слабо брањене хрватске територије, почели већ 1408. године да провалају у Крањску, Штајерску и Корушку, а допирали су чак и у Фурланију. Ове провале, у почетку ретке и са малим бројем учесника, постале су у другој половини XV и почетком XVI века учстале и веома разорне. Да би спречили потпуно исцрпљивање својих земаља, које би онда постале лак плен турских освајача, земаљски сталежи Унутрашње Аустрије предузели су, у оквиру својих надлеžности, низ заштитних мера срачунатих на то да смање страховито страдање становништва. Рушењем дрвећа у шумама, посебно речним долинама и богазима, прављене су запреке да би се онемогућило или, бар, успорило кретање турских коњаника. Поред тога, развијен је и врло делотворан начин звучног

¹⁴ В. С. Дабић, *Сеобе Срба у Хрватску и Славонију од почетка XVI до краја XVII века, /у књизи:/ Catena mundi*, I, Београд–Краљево 1992, 265–279; С. Гавrilović, *Унијање и покајничавање Срба (XIII–XIX века), /у књизи:/ Из историје Срба у Хрватској, Славонији и Угарској (XV–XIX век)*, Београд 1993, 28–48; Д. Кашић, *Опаор Марчанској унији*, Београд 1986, 17–43. У покушајима да се Србима у Хрватској и Славонији одузме њихов етнички идентитет ишло се тако далеко да је потискивало из употребе и њихово народно име, што је оставило дубок траг и у хрватској историографији. Злоуптребљавајући чињеницу што су досељени Срби тражили приликом насељавања влашку права, јер су и на турској територији имали влашки статус, почело се у хрватској историографији говорити о њима као о *власима*, без ближег одређења њихове етничке припадности. Међутим, у архивима Загребачке бискупије и капитола сачувана су документа која неоспорно доказују да су ти “*Vlasi*” сами себе називали Србима. У том погледу, на пример, карактеристична је изјава Николе Пеашиновића, једног од најугледнијих *влашких* војвода у Славонској крајини. Позван да сведочи у једном судском спору, он је на kraju свог сведочења, које су 2. септембра 1610. године забележила двојица загребачких каноника, изјавио да “*ako ye potrebito, uezero* (хиљаду–В.С.Д.) *vitezow, Serbskih synov, da tho thako hothe poswedochythy.*” Види: Каптолски архив у Загребу, *Acta loci credibilis*, series I, Litt. A, бр. 17.

¹⁵ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* I, 2–4; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, 1–19.

(пуцњи из топова за сигнализацију) и визуелног (ватре на лако уочљивим и надалеко видљивим местима) обавештавања и узбуњивања становништва, а на заклоњеним или за одбрану погодним местима саграђена су бројна склоништа за људе и стоку (табори). Ове мере доста су ублажиле разорност турских првала, али их нису могле зауставити. Једини начин да се оне спрече било је организовање боље пограничне одbrane.¹⁶

Свесни чињенице да мере које су предузимали нису довољне за потпунуји заштиту њихових земаља и становништва, аустријски земаљски сталежи су на сабору у Инсбруку 1518. године донели један важан акт са низом одредби везаних за питање одбране – *Defensionsordnung*. У њега је унета, између осталог, и владарева изјава да ће у случају озбиљног угрожавања аустријских земаља тражити од сталежа ванредна средства за војне посаде у утврђењима на граници према Хрватској и Славонији. Пошто је тада још постојало независно угарско краљевство, није се, сасвим разумљиво, могло ни помишљати да линија одбране аустријских земаља буде на неком другом месту осим на њиховим границама. После стварања Хабсбуршке монархије, када је Фердинанд Хабсбуршки постао угарски краљ, сталежи Унутрашње Аустрије пристали су, скоро без отпора, да му помогну у одбрани пограничних крајева Хрватске и Славоније, обезбеђујући средства за плаћене посаде у тамошњим утврђењима и снабде-вајући их оружјем и храном. Њихов пристанак на ову обавезу био је последица схватања да је целисходније дати средства за одбрану ових земаља него остати по страни све док оне не падну под турску власт, па тек тада организовати одбрану на сопственим границама.¹⁷

Када је почетком XVI века прихватила своју *историјску мисију* да заустави ширење Турака у средњој Европи, Хабсбуршка монархија није била ни у једном погледу припремљена да одговори на турски војни изазов. Најлакше је, чини се, био решен стварно врло тежак проблем обезбеђивања огромних финансијских средстава за вођење дугих ратова против до тада непобедиве турске војне сile. Најтеже је, пак, решено питање концепције

¹⁶AS, *Deželni stanovi za Kranjsko*, фасц. 207, f. 1067; фасц. 207 a, f. 85, 90–91, 101–104, 108, 120; f. 270, f. 1187, 1211, 1267; фасц. 270a, f. 152–153, 161, 166, 170, 173; фасц. 281, f. 147; V. Simoniti, *Slovenska historiografija o turških vpadih in obrambi pred njimi*, Zgodovinski časopis, 42, 1988, 505–516; B. Slapšak, *Tabori u sistemu protiturške obrambe*, Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino 35, 1987, 143–146; A. Cremonesi, *Zadnji turški vpad v Furlanijo (1499)*, Goriški letnik, 3, 1976, 124–192; R. Schäffer, *Festungsbau an der Türkengrenze*, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 75, 1984, 31–59.

¹⁷H. J. Zeibig, *Der Ausschusslandtag der gesamten österreichischen Erblande zu Innsbruck 1518*, Archiv für österreichische Geschichte, 13, 1854, 201–366; H. Valentinitisch, *Die Windische Grenze und das steirische Proviantwesen vom letzten Viertel des 16. bis zur zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Iу књизи: *Siedlung, Macht und Wirtschaft*, Graz 1981, 521–530.

одбране од Турака, јер је за заустављање изненадних и честих турских провала, у којима је обично учествовао сразмерно мали број војника, требало створити децентрализован одбрамбени систем, који би омогућио да се на угроженом простору за кратко време организује успешна одбрана. Хабсбуршка монархија није могла лако да прилагоди своје војно уређење овим захтевима. Њеној војсци је, исто као и војскама других европских феудалних држава, у случају спољног напада требало више недеља, понекад и месеци за окупљање и одлазак на бојно поље. Због тога није била подесна за заустављање мањих турских провала, али се могла носити са Турцима приликом њихових већих војних похода. То је код војних стратега у Хабсбуршкој монархији створило уверење да турска војна сила може бити уништена у некој великој и пресудној бици у којој би тешко окlopљени и добро наоружани аустријски пешаци и коњаници могли да поразе много бројније, али лако окlopљене и слабо наоружане турске војнике. Са таквим очекивањима, на пример, припремљена је 1537. године за тадашње прилике стварно велика аустријска војска (16.000 пешака, 8.000 коњаника и око 50 мањих и већих топова), која је добила задатак да од Турака преотме Славонију и делове јужне Угарске, што би, у случају успеха, довело у питање даљи опстанак турске власти и у другим деловима Угарске. На челу аустријске војске био је Јохан Кацијанер, земаљски капетан Штајерске, Корушке и Крањске. Када су његове трупе ушли на турску територију, турски погранични заповедници закључили су да немају никаквог изгледа да победе у бици на отвореном пољу, па су неко време избегавали сукоб са главним аустријским снагама, нападајући само усамљене, мање одреде. Временом су лоше снабдевање, болести и непостојање јединствене команде изазвали расуло у аустријској војсци, што су Турци умели да искористе и нанесу јој потпуни пораз у бици код Горјана 9. октобра 1537. године. После ове битке почело се са суштинским мењањем стратегије одбране Хабсбуршке монархије: на дуже време одустало се од подизања и вођења великих војни против Турака, а започело је стварање разуђеног пограничног одбрамбеног система. То је представљало значајан корак у правцу организовања Војне крајине у Хрватској и Славонији, чије је стварање започето 1530. године насељавањем Срба у Жумберку у Унутрашњој Аустрији. Међутим, све до половине XVI века било је у хрватским и славонским пограничним тврђавама мање од пет стотина плаћених војника. Њихов број повећан је тек 1553. године, када је решено да се у Хрватској и Славонској крајини успостави стална војска, која ће бројати укупно 4.200 војника. Средства за издржавање ове војске, за чијег заповедника је постављен Ханс Унгнад, највећим делом су обезбеђивале земље Унутрашње Аустрије повећањем постојећих и увођењем нових пореза.¹⁸

¹⁸AS, *Deželni stanovi za Kranjsko*, фасц. 88, 89, 90, 94, 97, 120, 121. i 132; G. Probst-Obstorff, *Die innerösterreichische Hofkriegsordnung und die windisch-kroatische Grenze*, Blätter für Heimatkunde, 35, Graz 1961, 92–98. F. Pichler, *Die steuerliche Belastung der steirischen Bevölkerung durch die Landesdefension gegen die Türken*, Mitteilungen des Steiermaerkischen Landesarchivs, 35–36, 1986, 71–104; Н. Моачанин, *Ратовање и оснивање управних јединица у средњој Славонији 1536–1541*, Војне

Преузимање старања о одбрани граница Хрватске и Славоније од стране унутрашњоаустројских земаља имало је за последицу и подређивање пограничне војске у хрватским и славонским утврђењима врховном земаљском капетану Штајерске, Корушке и Крањске, који је, у исто време, био и владарев „*generalis capitaneus*“. Њему непосредно били су подређени сви заповедници капетанија, као и заповедници оних пограничних тврђава које нису биле укључене у постојеће капетаније. После пораза аустројске војске код Горјана, у склопу мера које су предузете ради реорганизације одбране, постављен је крајем 1537. године први врховни капетан Хрватске крајине – *obrister über die Krawatischen orthflecken*. Његовим именовањем, а недugo потом и именовањем врховног капетана Славонске крајине, започета је и подела крајишта у Хрватској и Славонији, у организационом погледу, на две посебне целине, које су касније назване, према именима места у којима је било седиште њихових заповедника, *Карловачки генералат* и *Вараждински генералат*. Међутим, новопостављени заповедници хрватског и славонског крајишта нису били самостални у обављању те дужности, већ су остали подређени врховном владаревом капетану и заповеднику целокупне пограничне војске. Самостални су постали тек 1568. године, када је Лука Секел, дотадашњи врховни капетан у Унутрашњој Аустрији и заповедник Хрватске и Славонске крајине престао да обавља ту дужност. Како после њега, из разлога који су непознати, није именован нови врховни капетан, његови заменици почели су самостално да управљају својим крајинама, Херберт Ауершперг – Хрватском, а Вид Халек – Славонском крајином. Тиме је Хрватска крајина, тада још увек само нестабилна линија одбране, постала засебно крајиште.¹⁹

Кућним наследним редом, којим су Хабсбурговци 1534. међусобно уредили питање наследства у својим земљама, подељене су аустројске покрајине 1564. године међу наследницима Фердинанда I, који је као аустројски надвојвода, угарски краљ и немачки цар започео утемељивање Војне крајине. Баштиник горњоаустројских земаља, Максимилијан II, постао је, као најстарији међу браћом, немачки цар и угарски краљ. У његову обавезу спадало је и стaraњe о одбрани угарског краљевства, а тиме и о одбрани крајишта у Хрватској и Славонији. Унутрашња Аустрија, која је припадала надвојводи Карлу, у начелу није више требало да има било какве везе са одбраном Хрватске и Славоније. Могла је и морала само да својим доприносом у владареву благајну помогне издржавању његове војске.

крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699, Научни скупови САНУ, књ. XLVIII, Београд 1989, 116–117; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, Zagreb 1889, 390–399, 406–414, 420–426.

¹⁹KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII 349; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, II, 337–340, 346–348, 369–372, 377–385, 394–395, i 487–492; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 390–414, 420–426.

Међутим, то се ипак није дододило. Премда за то, гледано са становишта државног права, није било основа, Унутрашња Аустрија је, прво прећутно, а од 12. септембра 1577. године и формално, и даље остала одговорна за одбрану Хрватске и Славоније. Таквим решењем, које је имало далекосежне последице по будућност Војне крајине, добиле су земље Унутрашње Аустрије и њихови сталежи могућност да самостално, без контроле владаревог Ратног савета у Бечу и икаквог утицаја угарских, хрватских и славонских сталежа, решавају сва организациона, финансијска и друга питања у Хрватској и Славонској крајини. Са тиме су биле скопчане и велике обавезе, па је надвојвода Карло, после темељних припрема, саветовања и истраживања прилика на краиштима, која је и лично обишао, сазвао представнике сталежа Унутрашње Аустрије на сабор у Бруку на Мури, пошто је у Грацу владала куга. На овом сабору, који је започео са радом 1. јануара 1578. године, два месеца је расправљано о финансирању, преуређењу и побољшању краишког система одбране. Успутна тема, али никада неважна, било је и питање судбине реформације у Унутрашњој Аустрији, јер су државни сталежи свој пристанак на нове финансијске обавезе за одбрану од Турака условљавали признавањем права на верске слободе. Усвојеним закључцима, познатим као *Брушки либел*, представници сталежа Унутрашње Аустрије преузели су обавезу да се стварају о Хрватској и Славонској крајини.²⁰

На земаљском сабору у Бруку на Мури требало је, пре свега, решити питање финансирања Војне крајине. На захтев надвојводе Карла, представници сталежа пристали су да дају у ту сврху укупно 548.205 флорена годишње. Прихваћен је и захтев да финансирање Хрватске и Славонске крајине буде стална обавеза Унутрашње Аустрије, али је одбијена могућност да тражена средства, у договореном износу, буду унапред одобрена на пет година. Закључено је да надвојвода мора сваке године обнављати свој захтев, јер се, наводно, није могло унапред поуздано утврдити колико је новца стварно потребно за издржавање краишта. То је било само формално објашњење, а права позадина такве одлуке била је жеља земаљских сталежа да ојачају свој положај у односу на земаљског кнеза и тако заштите слободу вере. Новчани допринос Штајерске, у износу од

²⁰ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv VII* 10a; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I., 33–51, 56–71; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997, 45–49; W. Schulze, *Landesdefension und Staatsbildung*, Wien–Köln–Graz 1973, 56–73; С. Вилфан, *Почеци финансирања Хрватске и Приморске војне крајине*, Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699, Научни склопови САНУ, књ. XLVIII, Београд 1989, 241–245. Како нам нису били доступни оригинални списа сабора у Бруку на Мури, коришћен је у овом раду њихов препис из Архива Хрватске у Загребу, *Spisi obitelji Čikulini-Sertmage*, кут. 57.

308.365 флорена, био је у целини намењен за издржавање Славонске крајине. Доприноси Корушке и Крањске, који су износили укупно 239.839 флорена, били су предвиђени за издржавање Хрватске крајине, као и задовољавање других одбрамбених потреба. По међусобном договору њихових представника, Корушка је била дужна да обезбеди 145.617, а Крањска 94.222 флорена. Међутим, ове две земље, судећи по сачуваним обрачунима, никада нису у целини извршиле своје преузете финансијске обавезе. У периоду од 1594. до 1618. године, када је начин финансирања Хрватске крајине промењен, њихов заједнички годишњи допринос кретао се у распону од 130.000 (1614) до највише 230.000 форинти (1618).²¹

Потпуно преузимање одговорности унутрашњоаустријских сталежа за одбрану Хрватске и Славонске крајине морало је, сасвим разумљиво, да буде попраћено и одговарајућим променама у вођењу војних послова у Хабсбуршкој монархији. Најважнија промена било је стварање Ратног савета у Грацу, који се, потпуно независно од владаревог Ратног савета у Бечу, старао о најважнијим војним пословима у Унутрашњој Аустрији, Војној крајини и Хрватској и Славонији. Његовим стварањем, а посебно начином именовања саветника, добили су унутрашњоаустријски сталежи одговарајући утицај и контролу у војним стварима. Ратни савет чинили су председник и шест чланова (три саветника давала је Штајерска, а по двојицу Корушка и Крањска). Саветницима је у вршењу њихових послова помагао секретар и већи број службеника и писара за немачки и латински језик. Скромна овлашћења Ратног савета, која су у време оснивања била практично ограничена на разматрање предлога о постављању официра и на расправљање неких питања снабдевања и утврђивања краишког одбрамбеног система, временом су стално прошириvana, али више у пракси него одговарајућим прописима и инструкцијама. То је посебно дошло до изражaja у XVII веку, приликом насељавања и територијализације Војне крајине. Како краљевински органи власти тада нису успели да прошире своју надлежност и на краишко становништво, Ратни савет је постао, судећи на основу документације сачуване у његовом архиву, важан управни, па чак и судски орган, коме су краишници често подносили жалбе на пресуде пуковнијских судова. Његова потпuna независност од Ратног савета у Бечу, у чију надлежност је спадало стварање о војним пословима у другим деловима Хабсбуршке монархије, трајала је до 1705. године. Тада је подређен владаревом Ратном савету, што је било последица стварања нових краишта у областима освојеним од Турака крајем XVII века, али и почетка централизације државних послова. Разумљиво је да се то не би догодило да сталежи Унутрашње Аустрије,

²¹AHZ, *Spisi obitelji Čikulini-Sermage*, kut. 57; S. Vilfan, *nav. дело*, 242–245; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, 46; W. Schulze, *nav. дело*, 263–264.

првенствено због успеха противформације, нису у међувремену изгубили значај и утицај који су имали у време земаљског сабора у Бруку на Мури 1578. године.²²

На основу раније припремљених предлога, од којих су неки већ били разматрани на конференцији у Бечу 1577. године, земаљски сталежи су на сабору у Бруку на Мури решавали и о низу важних питања организације одбране у Хрватској и Славонској крајини, посебно о организацији капетанија и потребном броју војника за одбрану поједињих утврђења. Међутим, саборске одлуке о међусобном разграничењу постојећих и стварању нових капетанија нису оставиле дубљи траг на унутрашњу поделу краишта, јер су њихово остварење онемогућила каснија турска освајања. Нова капетанија створена је у Оточцу (Отоку), који је раније био само обична тврђава у оквиру Сењске капетаније. Да се тиме не би разбила једна одбрамбена целина, али и повредили интереси сењских капетана, нова капетанија је и даље у организационом погледу остала везана за Сењ. Такво решење довело је касније до поделе Хрватске крајине на два краишта: Хрватску и Приморску крајину. Није у потпуности остварен ни план о распореду и броју посада у поједињим тврђавама. Пошто је прилив средстава био мањи од договореног и очекиваног, и број плаћених војника морао је да буде мањи него што су то сталежи Унутрашње Аустрије планирали, руководећи се стварним потребама и захтевима компетентних краишских заповедника. Без обзира на то што многи његови закључци нису остварени, сабор унутрашњоаустријских сталежа у Бруку на Мури пресудно је утицао на каснији развој Хрватске крајине, па и Војне крајине у целини. Његовим одлукама, а посебно онима које су обезбедиле редовно финансирање одбрамбених потреба, створени су услови за сређивање прилика на краиштима: узимање у сталну службу одређеног броја војника, редовније исплате војничких плата, боље снабдевање тврђава и предузимање замашнијих фортификационих радова. Стога није претерано ако се закључи да је *Брушким либелом* створена основа за утемељење Војне крајине као сталне одбрамбене институције, која је, уз многе организационе промене, опстала до друге половине XIX века.²³

Земаљски сталежи разматрали су у Бруку на Мури и питање утврђивања Војне крајине, па су у ту сврху и наменили део својих годишњих доприноса. У склопу те расправе покренуто је и питање стварања једног одбрамбеног, управног и логистичког средишта Хрватске крајине. Пошто је закључено да је оно неопходно, надвојвода Карло решио је, после увида у низ предлога о потребним грађевинским радовима у Војној крајини, да средства намењена за

²²KAW, *Kanzlei-Archiv IX* a 1; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 62–65, 86–87; O. Regele, *Der österreichische Hofkriegsrat (1556 – 1848)*, Wien 1949, 32 – 34; J. Loserth, *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI Jahrhundert*, Stuttgart 1898, 257–261; W. Schulze, *нав. дело*, 78–93.

²³K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, 46–49, 120–126; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 33–52, 54, 60–62.

фортификације не троши на оправке постојећих утврђења, већ да на ушћу Купе и Коране сагради нову, модерну тврђаву. Градња ове тврђаве, која је по надвојводи Карлу добила име *Карловач*, започела је 1578. године и трајала је неколико година, уколико је уопште могуће одредити када је грађевински подухват такве врсте приведен крају. Већ у току изградње, 1579. године је карловачка тврђава постала стално седиште заповедника Хрватске и Приморске крајине. Први „*oberst in Crabaten vnd den Meergranitzen*”, чије је стално седиште било у Карловцу, био је Вајкард Ауершперг. По седишту својих заповедника, који су имали чин пуковника, а касније генерала, временом су Хрватска и Приморска крајина добиле име *Карловачки генералайт*.²⁴

Обавеза Унутрашње Аустрије да непосредно финансира Хрватску и Славонску крајину, преузета *Брушким либелом*, трајала је, уз мање измене у начину њеног остваривања, све до половине XVIII века. Тада је укинута због пореских реформи у аустријским земљама, али и због чињенице да су током милитаризације Војне крајине створени механизми њеног самофинансирања. Не постоји начин да се поуздано утврди колико су земље Унутрашње Аустрије стварно утрошиле новца за Војну крајину, јер су у рачуноводственим књигама убележени номинални доприноси, док су стварно утрошена средства, због вештих новчаних трансакција и монетарног хаоса у Хабсбуршкој монархији, била нешто мања. Корушка и Крањска, на пример, давале су од 1628. до 1746. године за издржавање Карловачког генералата 143.602 флорена годишње. Само монетарним трансакцијама, према тврђењу карловачког генерала К. Ауершперга, Крањска је успевала на прелазу из XVII у XVIII век да своју годишњу квоту од 57.144 флорена смањи за 5.506 флорена. На тај начин донекле су умањивање обавезе које су земље Унутрашње Аустрије имале према Хрватској и Славонској крајини, али су оне и даље биле велике. Извесно је, да су плаћањем тих обавеза, унутрашњоаустријске земље доста и добиле. Најважнији добитак био је то што су почетком XVII века престали турски пљачкашки упади у Штајерску, Корушку и Крањску.²⁵

Угарски и хрватски сталежи, премда нису давали никакав допринос за издржавање Војне крајине, захтевали су да и њихови припадници буду постављани за крајишке заповеднике, јер су то биле уносне службе, како због високих плата, тако и због ванредних прихода. Међутим, њихов захтев тешко је могао да буде остварен. Наиме, приликом формалног преузимања управе у Војној крајини, надвојвода Карло добио је од владара право да самостално одлучује о постављању крајишким заповедницима, али су сталежи Унутрашње Аустрије то његово право донекле ограничили. Захтевали су да на најважнија заповедничка места буду постављани само феудални поседници из Унутрашње

²⁴KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1577–VI–14; R. Lopatić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 60–62, 73–74, 91–93, 119; Исти, *Karlovac*, Zagreb 1879, 23–28.

²⁵AS, *Deželni stanovi za Kranjsko*, fasc. 93; KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1700–VIII–14; S. Vilfan, *nav. delo*, 242–255.

Аустрије. То ограничење, које је надвојвода Карло морао да прихвати као део нагодбе између њега и земаљских сталежа на сабору у Бруку на Мури, остало је на снази све до половине XVIII века и скоро никада није прекршено. Оно није прекршено ни постављањем Вука Франкопана, најпре на дужност огулиничког капетана (1612), а потом заповедника Карловачког генералата (1626), пошто је његова породица имала феудални посед у Крањској. Споразумом између представника корушких и крањских сталежа, сачињеним 3. новембра 1628. године, договорено је да ове земље одлучују чак и о постављању низих официра у Карловачком генералату, јер су његову одбрану својим доприносима онे непосредно финансирале. Без њихове сагласности, и то дате у писаној форми, нису могли у другој половини XVII и у првој половини XVIII века да буду примљени ни обични војници у плаћену службу. Премда је резервисање крајишким заповедничким места за феудалне поседнике из Унутрашње Аустрије првенствено било мотивисано жељом да се заштите њихови сталешки интереси, временом се показало да су прихватањем и поштовањем таквог ограничења Карло Хабсбуршки и његови наследници мудро поступили: приликом криза и унутрашњих сукоба у Хабсбуршкој монархији, попут зринско – франкопанског завере или Ракоцијевог устанка, Хабсбурговци су увек могли да се ослоне на Војну крајину и њене војне снаге.²⁶

Укључивањем у одбрану Хрватске и Славоније, а потом усвајањем *Брушког либела* и преузимањем обавезе да финансирају Хрватску и Славонску крајину, унутрашњоаустријске земље одигrale су пресудну улогу у стварању Војне крајине. И поред огромних средстава потрошених за одбрану, а посебно за плаћање и снабдевање посада у пограничним тврђавама, крајем XVI века се показало да је скоро немогуће унајмити и платити онолико војника колико је било потребно да се зауставе турске провале. Једини могући излаз било је укључивање у одбрану граница великог броја неплаћених војника, слободних сељака, који би, попут већине жумберачких ускока, ратовали само у замену за уживање земљишних поседа, неоптерећених феудалним теретима. Међутим, када су крајем XVI века почели да насељавају прве групе досељеника са турске територије у пустим пограничним крајевима Хрватске и Славоније, крајишким заповедници нису били свесни да су тиме отворили нову страницу историје Војне крајине. Доласком првих бројнијих скупина досељеника, који су, свесни свог значаја у систему одбране, одбили да се потчине угарским и хрватским сталежима и краљевинским органима власти, започело је и претварање Војне крајине у засебну управну област унутар државе. Историја Војне крајине од тада више није била само део војне историје Хабсбуршке монархије, већ и историје народа, већином српског, који је покушавао да се укорени и опстане на крајишкој ветрометини.

²⁶AS, *Deželni stanovi za Kranjsko*, фасц. 93. и 141; E. Laszowski, *Bilješke iz c.k. držav. financ. arkiva u Beču*, VZA 9, 1907, 178–179; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 56–62; S. Vilfan, *nav. дело*. 251–255; V. Klaić, *Povijest Hrvata*, V, 420–421.

II ТЕРИТОРИЈА

Војна крајина је у XVI веку, када је почело њено стварање у пустим пограничним областима Хрватске и Славоније, представљала само нестабилну линију одбране, која се, услед турских напада, често померала, распадала и поново успостављала. Њено претварање у засебну одбрамбену и управну област унутар Хабсбуршке монархије започело је на прелазу из XVI у XVII век, када су, на основу владареве одлуке, краишке војне власти организовале насељавање опустелих пограничних крајева Хрватске и Славоније са намером да досељенике укључе у краишку систем одбране као неплаћене војнике. Да би то могле да остваре, оне су морале да обећају досељеницима да неће бити зависни, већ слободни сељаци, који ће да врше војничку службу у замену за уживање земљишних поседа ослобођених убичајених феудалних намета. Тиме је била искључена и могућност да у пустим пограничним крајевима, приликом њиховог насељавања, буду обновљени некадашњи или створени нови феудални поседи. На тај корак се војне власти нису одлучиле случајно, већ су се ослониле на вишедеценијска искуства стечена у Жумберачкој капетанији, створеној на владаревом поседу у пограничним крајевима Крањске у четвртој деценији XVI века. Стварање ове капетаније, започето насељавањем Срба 1530. године, било је први пресудан корак у правцу организовања Војне крајине.

Насељавање и територијализација Карловачког генералата, стицајем околности су текли спорије и нису били попраћени онако драматичним сукобима какви су се догађали приликом насељавања и територијализације Вараждинског генералата. Била је то у највећој мери последица околности што су се карловачки краишници углавном насељавали на земљиштима која су, на неки од законом предвиђених начина, постала или могла да буду проглашена за фискално добро и, као својина државе, употребљена за стварање краишта. Таква земљишта, која су доспела у посед фиска као ошасно добро или као тековина ратних освајања, имала су пресудну улогу у територијалном развоју Карловачког генералата. Практикован је и откуп појединачних феудалних поседа или само неких њихових делова. Управо откупом и милитаризацијом неколико феудалних поседа у другој половини XVIII века добио је Карловачки генералат своје коначне границе према провинцијалним областима, односно према тзв. Банској Хрватској.

1. Почеци шеријализације Карловачкој генералаша

Жумберачка капетанija, чије је укључивање у Карловачки генералат започело 1578. године, била је прва краишака капетанija са уређеним границама према суседним феудалним поседима. Створена је у четвртој деценији XVI века насељавањем српског становништва на земљиштима око Жумберка и милитаризацијом већег дела жумберачког властелинства. Ово властелинство, смештено у пограничном делу Унутрашње Аустрије, налазило се у владаревом поседу, али је, због незнاتних прихода које је доносило, било заложено 1526. године за 400 форинти. На њему је, уз владареву сагласност, насељено неколико стотина српских породица, које су, у договору са аустријским пограничним заповедницима, пребегле са турске територије у Хабсбуршку монахију 1530. године. Већина ових породица добила је у посед земљу на жумберачком властелинству, пошто је, уз одговарајуће обештећење, раскинут уговор о залогу. Само мањи део досељеника насељен је на земљиштима манастира у Костањевици и Плетерју. У извештају комисије, која је у име владара као земљишног господара спровела расподелу земљишта и насељавање ускока 1534. године, не помиње се колико је земљишта одузето поменутим манастирима. На основу каснијег захтева за обештећење, који је старешина костањевачког манастира поднео крањским земаљским сталежима, може се закључити да је том приликом манастиру узето 98 сељачких поседа (хуба) и приклучено жумберачком властелинству. Премда у околини Жумберка више није било много незаузете земље, војне власти Унутрашње Аустрије нису одустале од намере да наставе са започетим насељавањем српског становништва и стварањем краишта у полупустим пограничним крајевима Крањске. Земљишта за другу скупину српских досељеника, која је доведена у Жумберак 1538. године, обезбеђена су арондацијом жумберачког властелинства. Њему су тада приклучена и нека земљишта која су припадала околним феудалним поседима. Дотадашњи закупци или сопственици одузетих земљишта обештећени су добијањем у замену земље на владаревом поседу Мехово, откупљеном од дотадашњег закупца 28. априла 1547. године за 4.068 форинти. Манастир у Плетерју дао је у замену највише сељачких хуба (8 у Осуњи, 7 у Стојдраги, 2 у Селцу, 2 у Крављаку и 4 на другим странама), а зауврат је добио 22 хубе на меховском поседу. Када је довршена арондација, жумберачко властелинство је у територијалном погледу било потпуно заокружено, али у односу на раније стање и осетно проширено.¹

Српско становништво је приликом насељавања на жумберачком властелинству, где је засновало преко четрдесет својих насеља, прихватило обавезу да, у замену

¹ E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, 411, 415–416, 418–419, 432–434, 437–438, 443; II, 43, 387–391, 405, 407–411, 434, 445–446, 466–468, 478–481; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 7–10; A. Ivić, *Dolazak uškoka u Žumberak*, VZA, 9, 1907, 116–121, 128–129, 131–132; J. Мал, *Ускочки сеобе и словенске покрајине*, Српски етнографски зборник, 30, Љубљана 1924, 17–63, 113–118.

за уживање земљишних поседа неоптерећених феудалним наметима, врши војничку службу у корист владара. Ослобођење од феудалних обавеза, као и њихова војничка служба, требало је да траје двадесет година. Међутим, владари су, као поседници жумберачког властелинства, више пута обнављали повластице тамошњим ускоцима, одустајући тако од њиховог претварања у зависне сељаке. Није тешко утврдити због чега су то урадили. На жумберачком властелинству живело је током XVI века више од пет стотина српских породица, а свака од њих, када би се за то указала потреба, давала је у службу најмање једног неплаћеног војника. Тако велики број војника које није требало хранити, облачити и наоружавати владар не би могао да унајми и плати приходима које би остварио укмећивањем жумберачких ускока.²

Жумберачки ускоци били су приликом насељавања у војном погледу непосредно потчињени крањском земаљском капетану, али су већ 1540. године добили сопственог капетана. Тиме је милитаризовани део жумберачког властелинства практично претворен у посебну капетанију. Жумберачки капетан није био само војнички старешина, већ је вршио и неке управне и судске послове. Међутим, његова надлежност била је ограничена само на ускoke, док су други поданици на жумберачком властелинству, „*in civili, oeconomico, politico et criminalibus*”, били потчињени Дворској комори у Грацу. Када су унутрашњоаустријски сталежи 1578. године на земаљском сабору у Бруку на Мури решавали о мерама које је требало предузети ради реорганизације Војне крајине, између осталог, одлучили су да Жумберачка капетанија буде потчињена карловачким генералима у војним стварима и да преузме терет одбране аустро – турске границе између Слуња и Карловца. У стварима *extra militaribus*, строго правно гледано, остала је и даље у надлежности крањских земаљских власти. Међутим, многа питања у вези са њеним статусом нису била уређена, због чега су се до половине XVIII века дешавали мањи или тежи неспоразуми. Највише проблема било је око питања судске надлежности, јер није било јасно коме је припадало право да суди жумберачким ускоцима у другој инстанци, па су га својатали и карловачки генерали и крањске земаљске власти. Тим неспоразумима, без обзира колико су били интересантни са правног становишта, никада није доведена у питање чињеница да је Жумберачка капетанија од kraja XVI века у војном погледу представљала саставни део Карловачког генералата.³

Територијализација других капетанија Карловачког генералата, које су се налазиле у пограничним крајевима Хрватске, започела је и у великој мери била довршена у XVII веку. Њен почетак означило је насељавање Срба у гомирском

² KAW, WrHKR, Kanzlei-Archiv VII-2/1; R. Lopašić, Spomenici hrvatske Krajine, I, 5-6; III, 388-390; J. Мал, *нав. дело*, 113-118.

³ АХАЗУ, XV 25/ В IV 107; R. Lopašić, Spomenici hrvatske Krajine I, 76-80, 91-93; III, 399; А. Ивић, Из прошлости Срба Жумберчана, Споменик СКА LVIII, Суботица 1923, 3, 5, 45-46; Исти, Dolazak uskoka u Žumberak, 137-141, 144-145; J. Мал, *нав. дело*, 138-145.

крају 1600. године и њихово стављање под команду огулинског капетана. Наиме, њиховим насељавањем отворено је питање обезбеђивања земљишног поседа за досељенике, као и питање цивилне јурисдикције над њима. Како ће ова питања бити решена могло се наслутити оног тренутка када су војни заповедници, укључујући и грађаког надвојводу, подржали досељенике у њиховом отпору да се не потчине Зринским и Франкопанима, који су настојали да их претворе у зависне сељаке. Наиме, гомирски Срби населили су се на земљиштима која су деценијама била пуста, али су пре расељавања старијачког становништва крајем XV и у првој половини XVI века била у саставу скрадског, модрушког или северинског властелинства. У време њиховог насељавања нико није имао неоспорно право на та земљишта, јер се око њих водио спор између владаревог фиска, Франкопана и Зринских. Због свог значаја за ток и исход територијализације Карловачког генералата питање власништва над овим земљиштима заслужује да буде подробније размотрено.

По владајућим правним нормама у угарском феудалном систему целокупна државна територија била је у поседу владара, који је својим даровницама (*litterae donationales*) давао појединим феудалцима у посед делове државног земљишта. Добијени феудални поседи постали су трајна својина нових поседника. Само у два случаја могао је неки посед, по законом предвиђеном поступку, да буде враћен владаревом фиску, односно круни: као ошасно добро у случају да његов поседник није имао законитих мушких наследника (*defectus seminis*) или запленом у случају тешког огрешења према владару (*nota infidelitatis*). То су биле само теоретске могућности, јер су се у стварности ретко дешавале. Стицајем околности, за територијални развој Карловачког генералата у XVI и XVII веку имале су обе ове могућности одређени значај. Наиме, највећи део његове територије припајао је владаревом фиску као ошасно добро, али су крајишка земљишта, мада незнатно, повећана и заплењеним поседима због издаје.⁴

У последњим деценијама XVI века владарев фиск добио је могућност да у пограничним крајевима „осипака осипака“ Хрватске преузме простране поседе који су остали без законитих наследника после смрти последњих представника две франкопанске породичне лозе – Фрање Франкопана Слуњског (умро 1572) и Стјепана Франкопана Озальског (1577). Поседи Фрање Франкопана Слуњског били су још за његовог живота толико опустошени да ни за њега самог нису представљали никакву вредност. Његове утврде у пограничним крајевима (Слуњ, Цетин, Крстиња, Кладуша и Леденице), које није могао сам да брани, биле су напуштене или су у њих биле смештене крајишке посаде. Непосредно пред смрт имао је само двадесетак кметова, који ни сами себе нису могли да

⁴ M. Lanović, *Zapadno-evropski feudalizam i ugarskohrvatski donacionalni sustav*, Zagreb 1928, 98–104.

издржавају. Због тога после његове смрти скоро и није било других претендената на ове поседе, осим владаревог фиска. Међутим, ни Дворска комора, која је управљала владаревим поседима, није имала потребе да их формално преузима, јер су, као крајишке утврде, већ били у владаревим рукама. Неки од њих, попут Кладуше и Цетина, пали су касније у турске руке, док су други остали пограничне стражаре у пустим крајевима. Пространа земљишта око тих утврда постала су крајишкa територија већ поткрај XVI века, али су, са изузетком Леденица, више од једног века била ненасељена. Као нови поседник дела франкопанскe баштине, владар је 18. априла 1574. године потврдио фрањевцима из Трсата све легате које им је дала породица Франкопан.⁵

Питање оставштине Стјепана Франкопана Озальског, које је било неупоредиво важније за територијализацију Карловачког генералата, посебно Огулинске капетаније, практично је отворено још за његовог живота, пошто није имао деце, а био је, по тврђењу неких историчара, малоуман и лако подложан утицајима са стране. Његова сестра Катарина била је удата за Николу Зринског, члана породице која је у XVI веку, откривши начин да се уговорима о адопцији заобиђу важећи прописи о наслеђивању, стекла доста поседа који су раније припадали великашким породицама без законитих наследника (Мутница, Новиград на Уни, Крупа, Медведград, Раковец и Лукавец). Желећи да на исти начин приклучи својим поседима и простране франкопанске поседе, Никола Зрински је сачинио са Стјепаном Франкопаном Озальским 1. фебруара 1544. године уговор о узајамном усвајању и заједници добара, у коме су уговорили да се међусобно узимају „*in fratres adoptivos et condisionales*“. Правну ваљност овог уговора први је оспорио, у име Јурја Франкопана Слуњског, његов *familiaris* Никола Бариловић. Не гајећи претерану наду да ће му уговор о адопцији бити довољан у спору са владаревим фиском када за то дође време, Никола Зрински успео је 1550. године да наговори Стјепана Франкопана да, у оквиру поделе имовине са сестром Катарином, препусти њему, Катаринином мужу, као и својим синовцима Јурју, Кристофу и Николи, неке од својих највреднијих и релативно добро насељених поседа (Озаль и Дубовац у Загребачкој жупанији и Гробник, Бакар и Хрельин у Винодолу). Каснијим уговорима са Николом Зринским, као и својом опоруком, Стјепан Франкопан је и остале поседе оставио својим синовцима, јединим ближим сродницима које је имао.

⁵ Каптолски архив у Сењу, фасц. 1, док. 74; R. Lopašić, *Gradovi oko Kripe i Korane*, Zagreb 1895, 67–68; V. Klaić, *Povijest Hrvata*, V, 353, 356–357; E. Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, Zagreb 1923, 273. По владаревом налогу, Јурај Драшковић, загребачки бискуп и хрватски и славонски бан, затражио је од сењског каптола одмах после смрти Фрање Франкопана Слуњског да му достави веродостојне копије свих документа из каптолског архива који се односе на Франкопане. Овај захтев показује колико је владарев фиск био темељан у поступку проглашавања неког добра за ошасну својину. Види: Каптолски архив у Сењу, фасц. 1, док. 34.

На основу ових уговора Зрински су већ половином XVI века преузели поседе у Озљу, Рибнику, Дубовцу и Винодолу и почeli на њима, по својој воли и као прави поседници, да уређују урбаријалне односе са поданицима. Никола Зрински, а потом његови синови Јурај и Никола, држали су до смрти Стјепана Франкопана Озальског (1577) скоро све његове насељене поседе, тако да је, после његове смрти, оставинску масу чинило неколико мањих имања, као и пространа али скоро потпуно пуста земљишта некадашњег модрушког, скрадског и северинског властелинства.⁶

Када је умро Стјепан Франкопан Озальски, владарев фиск је, поступајући по важећим обичајима и законима, повео поступак за одузимање његових поседа од незаконитих наследника, односно од Јурја и Николе Зринског. Дипломом цара Рудолфа II од 20. августа 1577. године одређено је да спорни поседи, који су због непостојања законитих наследника постали ошасно добро, морају бити враћени у својину угарске круне, односно владаревом фиску. Јурај и Никола Зрински су обавештени да им се, у име наследних права по мајци Катарини, признаје четвртина укупног наследства. То је, практично, значило да ће им остати сви они поседи које су држали још за ујаковог живота, јер они, осим Рибника, нису више сматрани за имовину Стјепана Франкопана, већ за наследство његове сестре и њених синова. Због тога нису ни пописани 1558. године, када је требало да буде заплењена целокупна имовина Стјепана Франкопана због неког његовог тешког огрешења о закону. Касније је управо поменути попис био полазна основа за утврђивање оставинске масе и вођење поступка владаревог фиска против Јурја и Николе Зринског, па је у ту сврху, а на захтев владаревог заступника, сачињен у загребачком каптолу 1579. године званични препис оригиналног пописа.⁷

Пошто је судски спор око ове оставштине већ почeo, појавио се и нови претендент на спорне поседе. Био је то Гашпар Франкопан Тржачки, даљњи рођак Стјепана Франкопана Озальског. Тржачки Франкопани су у то време, по тврђењу Вјекослава Клаића, „*стали на доспаћа ниске гране, ше се кнез Гашпар могао одржати само тако, што је на хрватској крајини за јлаћу служио као капаштан у Крижанић – Турњу и Огулину*“. Схвативши да право Јурја и Николе Зринског на оставшину Стјепана Франкопана Озальског није тако неспорно као што се у први мах чинило, и Гашпар Франкопан је

⁶ S. Barabas, *нав. дело*, II, 152–158, 272–276, 409–414, 563–564; I. Kukuljević, *нав. дело*, 266–268; V. Klaić, *Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga*, Rad JAZU, 211, 1916, 113–117. Радослав Лопашин је о уступању франкопанских поседа грофовима Зрински написао: „*Стјепан Озальски ... будући скоро шемуј, а свакако одвиши жестоке крви, уручио је на основу нових нагодаба своја имања г. 1550. и 1562. сваку Николи Зринском*“. (види: R. Lopasić, *Hrvatski urbari*, 202.)

⁷ E. Laszowski, *Popis i procjena dobara kneza Stjepana Frankopana–Ozaljskog god. 1558*, Starine JAZU, 30, 1902, 177–211; S. Barabas, *нав. дело*, II, 558–561.

затражио део оставштине. Није то учинио путем суда, већ је покушао да се нагоди са Зринским. По споразуму који су заинтересоване стране постигле 22. маја 1580. године требало је да браћа Зрински задрже скоро целокупну оставштину, а Гашпар Франкопан да добије Нови у Винодолу, Новиград на Добри и Луковдол (Северин). Гашпар Франкопан није тражио нити је у нагодби наведено да му припада било који посед, утврда или макар само каштел на територији опустошеног скрадског и модрушког властелинства.⁸

Гашпар Франкопан уведен је већ исте године, истина без владареве потврде, у посед Новог у Винодолу и Новиграда на Добри, али нема података да је уведен и у посед Луковдола. Овом нагодбом, међутим, није завршен спор око наследства Стјепана Франкопана Озальског. Владарев фиск није одустао од својих захтева, а и жена Гашпара Франкопана, Катарина Ленковић, уложила је 1581. године, у име свог малолетног сина, Јурја Франкопана, приговор код загребачког капитала на нагодбу свог мужа са Јурјем и Николом Зринским. Неколико година касније, после очеве смрти, уписан је у књигама загребачког капитала и приговор четврогодишњег дечака Николе Франкопана који је, у његово име, уложио босиљевачки племић Гргорије Голубић. Касније су се ређали нови приговори и нове тужбе, али њиховим навођењем не би могао да се промени основни закључак о овом спору: да је највећи део баштине Стјепана Франкопана Озальског, осим поседа које су Јурај и Никола Зрински држали пре 1577. године као мајчин део породичног наследства, постао владаревом дипломом од 20. августа 1577. године својина круне, али и предмет судског спора међу неколико претендентата.⁹

Насељене Србе у Гомирју, Врбовском и Моравицама Георгије Ленковић је сместио на пуста земљишта некадашњег модрушког властелинства, али уз саму међу пустог франкопанског поседа Северин на Купи и зринског поседа Брод на Купи. Ови поседи су опустели у првој половини XVI века и краљевински комесари, који су 1558. године пописивали добра Стјепана Франкопана Озальског ради заплне, могли су само да констатују: „*Possessiones circa Brood et Morawycza pertinentes, magnam prouinciam habuerunt, sed sunt desertae per Thurcas*”. Међутим, Јурај Зрински је непосредно пред долазак Срба почeo да обнавља ово своје запустело властелинство, доводећи на њега под релативно повољним условима досељенике из Крањске, понајвише из Костела. Због тога, када је сазнао за насељавање Срба око Гомирја, учинио је све што је могао да и њих приклучи свом бродском властелинству. Његове намере косиле су се

⁸ S. Barabas, *nab. дело*, II, 563–564; E. Laszowski, *Popis i procjena*, 177–180; V. Klaić, *Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga*, 113–114; R. Lopašić, *Hrvatski urbari*, 130–131.

⁹ S. Barabas, *nab. дело*, II, 558–561, 563–564; V. Klaić, *Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga*, 114–117; E. Laszowski, *Bilješke i c.k. držav. financ. arkiva u Beču*, VZA 9, 1907, 193; R. Lopašić, *Hrvatski urbari*, 130–131.

са намерама Јурја Франкопана, који је, тврдећи да је Гомирје део пустог властелинства Северин на Купи, такође покушавао да претвори досељенике у своје поданике. Међутим, њихове захтеве су одбациле војне власти и српски досељеници. Надвојвода Фердинанд, свестан да ни Јурај Зрински ни Јурај Франкопан не могу ваљано доказати своја поседовна права на Гомирје и његову околину, неколико пута је врло категорично одговорио да не намерава да потчини српске досељенике ни Франкопанима нити Зринскима, јер им је већ приликом сеобе обећао да ће добити ускочки слободе какве су уживали Срби на његовим земљиштима у Жумберку. Зрински и Франкопани нису имали основа да оптуже војне власти и надвојводу у Грацу за кршење поседовних права, јер судски спор око Гомирја, као и других делова скрадског и модрушког властелинства, није био довршен па се није ни знао стварни власник спорних земљишта. Њима је остала још само могућност да питање потчињавања српских досељеника реше приватним жалбама и политичким притиском на надвојводу у Грацу, посредством сталешких сабора. Суочен са таквим притиском, надвојвода Фердинанд је 1604. године, бар привидно, попустио и пристао да досељене Србе потчини Јурују Зринском под условом да му овај исплати 80.000 форинти накнаде на име дотадашњих трошкова њихове прехране и других врста помоћи која им је пружена. Затражио је, пред тога, да Јурај Зрински сам издржава војничку посаду коју би требало држати у Гомирју у случају претварања Срба у зависне сељаке или њиховог пресељавања. Разумљиво је да Јурују Зринском нису одговарали надвојводини услови, па је био принуђен да привремено одустане од својих захтева. Србима је то омогућило да неко време проведу колико – толико у миру, али питање њиховог земљишног поседа било је и даље формално нерешено. Међутим, њихов положај као крајишника је у међувремену осетно побољшан узимањем 60 Срба из Гомирја, Моравица и Врбовског у плаћену војничку службу.¹⁰

Именовањем Вука Франкопана за капетана Огулинске капетаније (1612), а потом за заповедника Карловачког генералата (1626) настала је сасвим нова ситуација за Србе насељене у Гомирју, Моравицама и Врбовском. На ово високо заповедничко место Вук Франкопан није постављен, како је речено у акту о његовом именовању, као хрватски већ као крањски феудалац, пошто су он и његова браћа, поред Босиљева, Северина на Купи и Новиграда на Добри, поседовали и добро Чрномељ у Крањској. Како је овим именовањем сврстан међу неколико најважнијих војних заповедника у Војној крајини, морало се и у Грацу водити више рачуна о његовим личним и породичним интересима. Највише војне власти постале су због тога склоне да прихватају његову тврђњу, као и тврђњу

¹⁰ KAW, ЈОНKR, *Croatica*, 1602–IV–1. и 1608–VIII–19; F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, IV, Zagreb 1917, 428, 489, 515; E. Laszowski, *Popis i procjena*, 177–211; R. Lopašić, *Hrvatski urbari*, 385–386; Исти, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 293–297, 308–314, 326–331, 333, 344–347, 351, 355–359.

његовог брата Николе Франкопана, да је Гомирје део северинског властелинства, које је њиховој породици припало нагодбом са Зринским 1580. године. Како су Срби после насељавања у Гомирју запосели и нека земљишта у Моравицама, која су стварно припадала северинском властелинству, стекли су се и по том основу услови да Ратни савет посредује између њих и Вука Франкопана, господара Северина на Купи, како би се постигао договор о откупу спорних земљишта. Ратни савет у Грацу предложио је Вуку Франкопану 3. октобра 1622. године да за суму од 6.000 форинти уступи гомирским Србима сва земљишта која су они држали. Међутим, понуђена сума није му била прихватљива, па није пристао на продају. Интересантно је да су из покушаја ове нагодбе били потпуно искључени чланови породице Зрински, који су, за разлику од Франкопана, могли на наведу више чињеница у доказивању својих права на спорна земљишта.¹¹

Десет година касније, по предлогу једне посебне комисије Ратног савета у Грацу, постигнут је усмени споразум између две заинтересоване стране по коме је требало да Франкопани продају Србима сва земљишта око Гомирја, Врбовског и Моравица за 10.000 гулдена; 6.000 гулдена морали су да плате унутрашњо-аустријски сталежи, а 4.000 сами Срби, којима би, у то име, наредне четири године било задржавано по 1.000 гулдена од њихових војничких плата. Усменим споразумом, који из непознатих разлога није остварен 1632. године, требало је да гомирски крајишници, после тридесетак година спора, добију своја земљишта у трајно власништво. Спремност Николе и Вука Франкопана да пристану на ову продају сасвим је разумљива, јер после дипломе Фердинанда II од 15. новембра 1627. године, којом је гарантован земљишни посед свим Србима у Вараждинском и Карловачком генералату, нису имали другог избора. Мање разумљив је пристанак Срба из Гомирја, Врбовског и Моравица на споразум о откупу, посебно спремност да преузму на себе голему финансијску обавезу. Постоје индиције да је на њих у том погледу, а ради својих личних интереса, доста утицао тадашњи кнез и вицекапетан гомирски Мирко Мамула, који је непосредно пред погодбом добио од Вука Франкопана нека земљишта у Витуњу. Даровницу на добијену земљу, којом су касније обухваћена и његова браћа Манојло и Петар, потврдио је и цар Фердинанд II 17. новембра 1632. године. У време договора о откупу први пут је подробно утврђена и међа између земљишта гомирских Срба и земљишта властелинства Брод на Купи и Северин на Купи.¹²

¹¹ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1622–XII–10; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 102–103, 115–117, 127–128; E. Laszowski, *Bilješke*, 178–179; V. Klaić, *Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga*, 114.

¹² KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1640–I–1. и 1690–VI–2; WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII–100; AX3, *Ozaljsko vlastelinstvo, kurija Brod*, фасц. I, док. I/3 и I/7; *Spisi obitelji Josipović–Vojković*, фасц. 56; R. Lopašić, *Spomenici Tržačkih Frankopana*, Starine JAZU, 25, 1892, 241–242; Исти, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 142–143, 157–161; A. Ivić, *Pet hrvatskih listina iz ljubljanskog arhiva*, VZA 19, 1917, 334–335.

Писмени споразум између Срба у Гомирју, Моравицама и Врбовском и Франкопана склопљен је тек 1657. године, после смрти Николе (1647) и Вука (1652) Франкопана, када је утицај ове породице почeo нагло да опада. Уговор је сачињен у складу са усменим договором из 1632. године, при чему у њему није промењена ни откупна цена, нити раније договорени начин исплате. Његовим потписивањем Срби у наведеним местима су решили питање власништва над земљом коју су користили од свог насељавања. Јурај и Фрањо Франкопан, синови Вука Франкопана, добили су продајом значајну суму новца, јер је вредност откупљених земљишта, чини се, била прецењена. После склањања уговора спроведено је и ново разграничење земљишта у поседу Срба у Моравицама, Гомирју и Врбовском са земљиштима суседних франкопанских и зринских поседа. Овим разграничењем уједно је утврђена и граница Карловачког генералата према провинцијалним земљиштима у Покупљу и делу Горског котара. Пропуштена је, међутим, прилика да се истовремено утврде и међе између атара насеља гомирске српске заједнице и атара суседних крајишних заједница, што је касније било узрок низа судских спорова. Посебно тежак и дуг спор, који је трајао до половине XVIII века, водио се између огулинске и гомирске заједнице, јер су Огулинци тврдили да им гомирски Срби стварањем нових насеља у свом атару отимају њихова земљишта. У одбрану гомирске српске заједнице и њених поседовних права морао је да се укључи и Фрањо Франкопан 1669. године, пошто је то била једна од његових обавеза као ранијег власника спорних земљишта.¹³

На самом почетку сукоба са гомирском српском заједницом Никола и Вук Франкопан су покушали да потчине још неке досељеничке скупине у огулинско – гомирској области и да својим породичним поседима приклуче сва земљишта некадашњег модрушког и скрадског властелинства, у чији су посед, на основу владаревог решења, они уведени 1609. године. Њихово увођење у посед спровели су загребачки поджупани Лука Чрноци и Томо Севершић, који су обишли Модруш, Оштарија, Тоуњ и Скрад и званично саопштили крајишима у поменутим утврђенима и њиховој околини да у будуће морају признавати грофове Франкопане за своје земљишне господаре. Заповедник Огулина није им дозволио да уђу у ову тврђаву. Никола и Јурај Зрински доживели су увођење Франкопана у посед наведених места као груб и незаконит насталај на своја поседовна права и, да би их заштитили, уложили су преко свог правног заступника приговор. Њихов приговор, који је уписан у протоколе загребачког капитола 4. јуна 1609. године, сведочи да спор око оставштине Стјепана Франкопана Озальског није био довршен и да за увођење Вука и Николе

¹³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1668-I–7, 1727–VIII–13. и 1729–V–2; WrHKR, *Justiz Protocoll*, бр. 623, fol. 584. бр. 640, fol. 150, 162. и 164; AX3, *Spisi obitelji Josipović–Vojković*, фасц. 56, док. од 8. јуна 1660; *Ozaljsko vlastelinstvo, kurija Brod*, фасц. 1, док. бр. I/9 и I/10; *Spisi Hrvatske krajine*, фасц. 12, док. 1727–I–77. и 1728–I–17. и фасц. 13, док. 1730–I–190; *Zbirka karata*, карта D XV 9; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 294–296.

Франкопана у посед Модруша, Огулина, Оштарија, Тоуња и Скрада и њихових припадајућих земљишта није постојало одговарајуће судско решење. Да на те поседе није претендовала породица Зрински, Франкопани су могли да постану њихови власници, јер је владарева диплома била знак спремности круне да промени одлуку о њиховом проглашавању за фискално добро. Крајишнике и њихове старешине све ово није ни најмање узнемирило; мирно су обавестили представнике Загребачке жупаније да ће бити потчињени ономе ко буде стварно господарио овим утврђењима.¹⁴

Да увођење Вука и Николе Франкопана у посед најважнијих места на некадашњем скрадском и модрушком властелинству није оспорено, територијализација Карловачког генералата била би доста отежана. Тада би и многе друге крајишке заједнице вероватно биле принуђене да проблем свог земљишног поседа решавају на сличан начин као српска гомирска заједница. Међутим, то се није додатило. Стиче се, чак, утисак да Никола и Вук Франкопан нису ово увођење у посед схватили дословно, већ само као један од корака који је могао у будућности да их доведе до остварења намере да постану господари делова некадашњег модрушког и скрадског властелинства. Требало је само наћи начин да овај мали корак напред у вишедеценијском спору постане пресудан. Никола и Вук Франкопан потпуно су се разишли у трагању за тим пресудним кораком и изабрали различите путеве за остварење својих планова.

Никола Франкопан, очигледно уверен у основаност својих захтева, настојао је да их оствари жалећи се на све стране, како владару, тако и сталешким саборима. Пошто за своје претензије није имао чврстог правног основа, а ни друштвене моћи да их наметне као легитимне, мало шта је получио, како у спору са Зринским, тако и у споровима са војним властима. Његов највећи успех представљало је именовање комисије која је добила задатак да размотри неке његове захтеве, посебно у погледу пустог Јабланца и Стариграда на јадранској обали. Ову комисију именовао је Угарски сабор 1638. године и задужио је, како је утврдио Вјекослав Клаић, да одреди „*границе угарске круне у приморским странама према Крајини*“ и да се изјасни „*у погледу захтјева кнезова Франкојана да им се враће градови Стариград и Јабланец*“. Међутим, крајишке војне власти, укључујући и карловачког генерала Вука Франкопана, аргументовано су оспориле право Николе Франкопана на Јабланец и Стариград. Ратни савет у Грачу прихватио је предложене доказе, па је укључивање ових спорних земљишта у Карловачки генералат добило на тај начин и формално – правно покриће. Незадовољан због својих неуспеха, а у сталном сукобу са самим собом и свима око себе, због чега је после

¹⁴ Каптолски архив у Загребу, *Protocolla Loci credibilis*, протокол бр. 8, f. 172-173; F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, V, Zagreb 1918, 16-17; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 383-384.

краткотрајног бanovaња (1617–1622) и био опозван са те дужности, лако је налазио кривце за наводне неправде које је трпео. У две представке владару спомену је и рођеног брата Вука Франкопана као једног од главних криваца за своје невоље, приписујући му, између осталог, да је насељавањем Срба из Жумберка крај Туња и у Јањчу (Генералски Сто) узурпирао наследна франкопанска имања и прикључио их Карловачком генералату. Умирући без порода, није пропустио прилику да и у свом тестаменту оптужи брата за непоштовање породичних интереса.¹⁵

Вук Франкопан, а касније и његови синови, мање се ослањајући на своја наводна права, више су се користили својим местом и утицајем у војној хијерархији. Први су ту њихову праксу осетили становници Огулина, које је Вук Франкопан, поставши огулински капетан, покушао да претвори у своје зависне сељаке, што је изазвало жестоке сукобе између њега и огулинске општине. Сукоб огулинских крајишника и Вука, а касније и Гашпара Франкопана, може се потпуније пратити у историјским изворима од 1632. до 1668. године, када је огулинска општина и формално добила статус слободне крајишке општине. Међутим, нема много података о томе шта се догађало у Огулину од постavlјења Вука Франкопана за огулинског капетана 1612. до првог отвореног сукоба огулинских крајишника са њим 1632. године. Да се у Огулину нешто догађало показују три акта: диплома Вука Франкопана од 3. марта 1622., којом су плаћени огулински војници ослобођени поданичким обавезама, њена потврда од стране Фердинанда II од 1. децембра 1623. године и поименични списак ослобођених крајишника из 1630. године. На основу ових докумената створено је у историографији мишљење да је Вук Франкопан, као војни заповедник и као господар Огулина, ослободио поданичким обавезама део својих тамошњих поданика због потреба крајишке службе. Међутим, неке чињенице, а посебно околност што нема доказа да су огулински крајишници пре наводног ослобађања уопште и били у поданичком односу према Вуку Франкопану, упућују на потребу да се подробније размотри проблем правног положаја огулинске крајишке заједнице пре 1622. године.¹⁶

Огулин је у XVI веку представљао једну од најзначајнијих крајишских тврђава; у њему је била смештена плаћена посада, великим делом састављена од војника из унутрашњоаустријских земаља. Ове земље су и издржавале

¹⁵ R. Lopašić, *Spomenici Tržačkih Frankopana*, 245–252, 255–257, 259–266, 270–275; V. Klaić, *Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga*, 242–246.

¹⁶ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 100, 126–127; N. Klaić, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, Beograd 1976, 176–180; M. Magdić, *Topografija i povijest Oguolina*, Zagreb 1926, 30–31. Интересантно је да припадници огулинске општине, приликом навођења својих повластица никада нису поменули диплому Вука Франкопана из 1622. године. Види: KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1690-I-9; AX3, *Generalkomanda Karlovac – Varaždin*, фасц. 2, док. 1721-1-229.

посадне војнике и намиривале трошкове оправки и других радова на тврђави. Формално, пак, била је огулинска тврђава део опустошеног модрушког властелинства и до 1577. године припадала је Стјепану Франкопану Озальском. После његове смрти, пошто је био без законитих наследника, проглашен је Огулин, заједно са још неким другим његовим поседима, својином краљевске круне. Уговором између Гашпара Франкопана и породице Зрински 1580. године, о коме је већ било речи, припао је породици Зрински, али они нису ни покушали да га приклjuче својим поседима. То нису покушавали ни Франкопани све до 1609. године, када су Никола и Вук Франкопан, после увођења у посед Модруша, Оштарија, Туња и Скрада, дошли са загребачким поджупанима и под Огулин. Међутим, тамошња крајишца посада није их пустила ни да уђу у град, тако да они нису могли да буду уведени у његов посед чак ни симболично. Овај покушај увођења у посед указује на једну важну околност – Никола и Вук Франкопан нису до 1609. године били у поседу Огулина, па нису у њему могли ни да имају поданике. Да је било другачије, покушај њиховог увођења у посед био би непотребан, чак и бесмислен. Поданике у Огулину, сасвим сигурно, нису имали све до 1612. године, када је Вук Франкопан постао огулински капетан. Како је између његовог постављења за капетана и наводног ослобађања дела његових огулинских поданика од кметских обавеза прошло једва десет година, тешко је поверовати у могућност да су малобројни огулински војници и њихове породице за то кратко време били покмећени а онда, без неког посебног повода, ослобођени кметских обавеза.¹⁷

Због тога је, чини се, могуће и другачије читање дипломе Вука Франкопана од 3. марта 1622. године. Несумњиво је да су овим актом, чије су одредбе накнадном владаревом потврдом до некле појашњене, гарантоване слободе само неким огулинским становницима, који су одраније живели у тврђави и, као плаћени војници, били уписаны у војничке регистре. Спорно је само да ли су они пре добијања ове повластице стварно били зависни сељаци. У више докумената, насталих у време сукоба огулинске општине са Вуком Франкопаном и сином му Гашпаром, забележене су тврђње огулинских крајишника да они никада нису ни били франкопански поданици. Уколико су њихове тврђње биле тачне, а сва је прилика да јесу, намеће се закључак да диплому од 3. марта 1622. године не би требало схватити као доказ о ослобађању дела огулинског становништва од подничких обавеза већ само као акт којим је Вук Франкопан писмено гарантовао плаћеним огулинским солдатима да неће бити претворени у зависне сељаке. Гарантујући старим крајишницима повлашћен статус у огулинској општини Вук Франкопан је желео, чини се, да обезбеди њихову лојалност и да тако добије одрешене руке да оптерети подничким обавезама нове

¹⁷R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 383–384; E. Laszowski, *Popis i procjena*, 177–211; M. Magdić, *nav. дело*, 24–30.

досељенике које је, после постављења на место огулинског капетана, почeo да насељава у Огулину и његовој околини.¹⁸

Касније напетости и сукоби између огулинског становништва и Вука Франкопана били су у великој мери последица непрецизности дипломе из 1622. године, јер она није садржавала имена и презимена оних који су били дужни да дају раде и дажбине, па су је могли различито интерпретирати и крајишници и њихови заповедници. Крајишници су касније тврдили да је њихове слободе нарушио сам Вук Франкопан када је, понашајући се као њихов земљишни господар, почeo крајем треће деценије XVII века да оптерећује обавезама и повлашћене крајишнике. То је довело до првих крајишских немира у огулинској области. На самом почетку ових немира Вук Франкопан је, 20. маја 1630. године, сачинио нову диплому и у њој навео имена и презимена свих слободних војника. Укупно је наведено 56 крајишника који нису били дужни да њему „*као кайешану и земљишном господару*”, дају дажбине и врше раде. Ова диплома није смирила напетости, већ је, чини се, подстакла немира у којима су претежно учествовали они припадници огулинске општине који су тада коначно претворени у зависне сељаке. Сматрајући да силом може да смири немира, Вук Франкопан је бацио у тамницу неколико побуњеника, а потом срушио њихове куће и одuzeo им стоку. Како то није помогло, 27. септембра 1632. године је затражио посредовање и подршку Ратног савета у Грацу. Тиме је, хтео то или не, признао да је Огулин био и даље у надлежности војних власти. Ратни савет послao је у Огулинску капетанију своје представнике да на лицу места испитају догађаје и утврде шта је довело до немира. Комисија је, као што је речено, створена на захтев Вука Франкопана, али њен рад, према сведочењу самих комесара, довео је у питање Никола Франкопан, који је, дошаvши у Огулин са 200 својих наоружаних поданика, покушао да принуди чланове комисије да се врате у Грац необављена посла. На kraју је, уз посредовање комисије, нађено 15. априла 1633. године компромисно решење. Раде и других поданичких обавеза ослобођено је још 15 огулинских крајишника и њихових породица, јер је утврђено да су они од раније живели у Огулину и вршили крајишке службе, без обзира на то што неки од њих нису били на списку плаћених војника. Новији досељеници, који су дошли у Огулин „*из других мест*“ и обавезали се приликом насељавања на одређене дажбине и службе, били су и даље дужни да врше преузете обавезе, првенствено да раде на земљиштима које је Вук Франкопан одвојио у огулинском атару за своје потребе. Пристанак на овај компромис озбиљно је довео у питање могућности Вука Франкопана да претвори Огулин и његов пространи атар у свој феудални посед. У огулинској општини постојала је тада 71 слободна крајишка породица, а само петнаестак поданичких. Како су слободне крајишке породице запоселе скоро све обрадиво земљиште и паšnjake у околини тврђаве,

¹⁸ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1640–XII–7. и 1690–I–9.

Вук Франкопан и његов син Гашпар, нови огулински капетан, нису имали могућности да ту насељавају нове досељенике, јер је било извесно да би такав покушај изазвао отпор постојећег становништва.¹⁹

Свесни тога, Вук и Гашпар Франкопан населили су 1639. године 18 српских породица из турских пограничних крајева у Витуњу, месту на самој граници огулинског атара. Досељеници нису били довољно бројни да би сами наметнули услове за насељавање, па су прихватили статус „*приватних Влаха*”, обавезних да врше војничку службу у корист свог земљишног господара и да му дају одређене дажбине. Њихово насељавање изазвало је немире у огулинској општини. Неке огулинске породице, које су повремено напасале своју стоку у витуњском атару, сматрале су да су оштећене насељавањем Витуња. Цела огулинска заједница дигла се следеће године да заштити своје интересе. Да би принудили насељенике да напусте своја нова станишта, огулински краишници су им уништили све усеве, поsekli већ засађено воће и запретили да ће их оружјем принудити да се одселе из Витуња. Ради заштите својих наводних права обратили су се и владару, који је, да би смирио побуњенике, изаслао у Огулин посебну комисију. Међутим, ништа више није могло да умири побуњено становништво. Преговори побуњеника са комесарима открили су, на крају, да насељавање Срба у Витуњу није једини узрок буне и да је Вук Франкопан био у великој мери у праву када је у свом извештају владару 5. јула 1640. године тврдио да основни тон целој побуни дају његови огулински поданици, зависни сељаци, који желе да и сами добију статус привилегованих краишника. Ову чињеницу комисија је открила када је пристала да расели Србе из Витуња под условом да побуњеници поштују своје обавезе према споразуму од 15. априла 1633. Побуњеници су то одбили. О своме сазнању комисија је обавестила Ратни савет, што је Вуку Франкопану омогућило да смири немире драстичним мерама. На руку му је ишла и чињеница што су привилеговани краишници, али и неки зависни поданици, временом почели да се одвајају од побуњеника. Погубљење двојице ухапшених побуњеника, извршено на основу пресуде Региментског суда у Карловцу, довело је до коначног смиравања буне 1641. године. Зависни сељаци су и даље остали оптерећени работама, али их Франкопани више нису третирали као своје приватне поданике, већ као капетанске кметове. То ништа није мењало у њиховом положају, али је створило простор за уређивање статуса огулинске општине. Посебним статутом који је владар издао 1668. године, а чији нацрт је сачињен годину дана раније у канцеларији карловачког генерала, огулинска општина је коначно и неопозиво интегрисана у Карловачки генералат, а њене границе прецизније уређене. Тако је и ова краишска општина, недуго после гомирске, решила питање свог земљишног

¹⁹ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1640–XII–7; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 154–155, 162; Исти, *Spomenici Tržačkih Frankopana*, 243–244.

поседа и свог статуса. Доношењем огулинског статута и формално су пропали напори припадника породице Франкопан да припоје својим поседима делове некадашњег модрушког и скрадског властелинства и, сто година после смрти Стјепана Франкопана Озальског, решено је питање спорног дела његове баштине. Спорна земљишта постала су део Карловачког генералата, чије су границе према провинцијалним областима тада добиле чвршће обрисе. Тиме је, практично, довршено стварање и територијализација Огулинске капетаније.²⁰

Сукоби који су пратили територијализацију и разграничење Огулинске капетаније са суседним властелинствима бацили су у засенак мање проблеме, настале приликом разграничувања других делова Карловачког генералата са провинцијалним областима. Један од таквих спорова искрао је при повлачењу међа краишке заједнице у Леденицама са властелинством Нови у Винодолу. Леденице су, као ошасно добро, припале после смрти Фрање Франкопана Слуњског 1572. године владаревом фиску и, као краишка утврда, биле су у саставу Сењске капетаније. Међутим, међе њиховог атара и атара властелинства Нови у Винодолу нису биле потпуно уређене. На судском поравнању, које су спровели представници Новог и Леденица 1635. године, потврђене су све дотадашње међе, али није могло да буде решено коме припада лука Мала драга, звана и *Повиле* или *Најовиле*. Њу су раније користили краишици из Леденица, пошто је припадала њиховом атару. Међутим, Никола Франкопан, господар Новог, тврдио је да она припада његовом новљанском поседу. Недugo потом, изразио је и претензије на нека друга приморска места, посебно пусти Јабланец и Стариград. Док је посебна комисија Ратног савета у Грацу расправљала о основаности његових захтева, Никола Франкопан је покушао силом да присвоји Малу драгу. Јохан Херберштајн, велики капетан сењски, одговорио је на то врло оштро, наредивши 20. септембра 1639. године *Власима – Крмићанима* и Леденичанима да Малу драгу од „*несудесских посизања имају и атайшићи, чувајши и до најосуднје њихове кайле керви бранишћи*“. Суочен са непопуларношћу краишких заповедника, али и са доказима да Мала драга, исто као и друга земљишта која је својатао на приморским странама, припада владаревим фиску, Никола Франкопан је уступио. Тиме је завршено разграничење Сењске капетаније, односно Карловачког генералата са винодолским поседима. У комисијским списима, насталим приликом решавања овог спора, нема података на основу којих би се могло судити због чега је господар Новог тако упорно тражио и, чак, покушао да силом присвоји Малу драгу, ненасељену лучицу близу Новог. Да то није било случајно, показују други извори. Наиме, Никола Франкопан успео је у трећој деценији XVII века да придобије двадесетак српских породица да постану његови поданици и да се насеље на

²⁰KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1640–XII–7, 1668–I–7, 1690–I–9; KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII 128; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 225–232, 237–239, 241–242; M. Magdić, *nav. дело*, 34–40.

пустим земљиштима у Загону, који је припадао поседу Нови. *Власи Загонски*, како су ове франкопанске поданике називали њихови суседи, располагали су великим пашијацима за летњу испашу стоке, али су им преко зиме били потребни пашијади на морској обали, односно у Малој драги. Ту су имали и једино сигурно појилиште за стоку, без кога њихова стада нису могла да опстану. Због тога је Никола Франкопан, који је од *Влаха Загонских* имао знатне дохотке, покушао да присвоји Малу драгу. Пошто је његов покушај пропао, *Власи Загонски* су били принуђени да питање појилишта и зимских пландишта за стоку реше у споразуму са сењским капетаном и уз плаћање одређених дажбина. Међутим, када је Угарска дворска комора преузела зринско – франкопанске поседе, они су покушали, уздајући се у заштиту коморских службеника, да избегну своје обавезе према сењском капетану. Војне власти су због тога, како се кнез *Влаха Загонских* пожалио коморском управнику 11. децембра 1674. године, наредиле да „*vlaski sinovi pitaju od sih dob s gnihovim xivim blagom dohoditi k moru na vodu, ka se zove porat Napovila, i tako ako budu dohodili na spomenitu vodu, da ochie oni Ledenicani gnihovo blago plignaiati i u Segn odgonitti*“. Жалба коморским властима, као и њихова интервенција код виших војних власти, није променила став сењских капетана, па су *Власи Загонски* морали и даље да плаћају коришћење појилишта и пландишта на крајишким земљиштима. Овај случај, сам по себи сасвим беззначајан, врло јасно показује да је разграничење Карловачког генералата са провинцијалним областима практично било довршено већ у XVII веку.²¹

2. *Процес зринско – франкопанске завере и територијализација Карловачког генералата*

У историографији постоји дубоко укорењено у основи погрешно мишљење да је пропаст зринско – франкопанске завере 1670. године омогућила нагло ширење и територијализацију Карловачког генералата и дала прилику „многом крајишнику да се ослободи власници феудалаца“. Гушење ове завере, као и конфискација завереничких поседа у корист владаревог фиска, заиста су створили претпоставке да се крајишка територија осетно прошири,

²¹ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1639–XII–5; АХАЗУ, *Kodeksi II d 49*; S. Barabas, *nav. delo*, II, 558–561; R. Lopasić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 200–210, 213–225; Исти, *Spomenici Tržačkih Frankopana*, 255–257, 259–263. Премда су представљали малу православну дијаспору у католичком окружењу, Власи Загонски остали су привржени својој вери и упорно су одбијали захтеве католичких свештеника да им дају црквене дажбине, првенствено десетину. Њихов отпор посебно је сметао бискупу Мартину Брајковићу, јер је црквена десетина са винодолских поседа, како је навео у једном извештају писаном крајем XVII века, била најважнији извор прихода сењских бискупа. (Види: M. Sladović, *Povesti biskupija senjske i modruške ili kravarske*, Trst 1856, 52.)

али та згодна прилика није искоришћена. Ј. Ј. Херберштајн, тадашњи карловачки генерал, који је са својим крајишицима доста допринео сламању по-менуте завере, покушао је да наговори меродавне у Грацу и Бечу да се територија Карловачког генералата прошири делом завереничких поседа, као и делом Покупске крајине од Карловца до Бркишевине. Према његовом тврђењу, само инкорпорацијом поседа Шварче, Звечаја, Новиграда и Новог у Винодолу, који су се налазили на рубу Карловачког генералата, повећао би се број неплаћених крајишика са дотадашњих 2.729 на 3.734, односно за 1.005 људи, што би осетно побољшало одбрамбене могућности овог крајишта. Разложне доказе Ј. Ј. Херберштајна Ратни савет у Грацу је са разумевањем прихватио и, са своје стране, такође вршио притисак на владара да се сагласи са милитаризацијом дела конфискованих завереничких поседа.²²

Бечки двор, међутим, није прихватио предлоге карловачког генерала и Ратног савета у Грацу. Због тога је владар 23. априла 1670. године наредио да Угарска комора, „*potine fisci regni*”, заузме све поседе Зринских и Франкопана, а недељу дана касније упозорио је Ратни савет у Грацу да се војне власти не смеју мешати у управљање конфискованим добрима. Крајем маја исте године решио је, пак, да се Покупска крајина врати „у *првобитно стање*”, односно да се спречи њена подела између Карловачког и Вараждинског генералата. На упорно инсистирање Ратног савета у Грацу да се Карловачком генералату ипак припоји део конфискованих имања, владар је 21. јуна 1670. пристао да ово питање размотри посебна комисија, али је захтевао да се до њеног изласка на терен не чини ништа што би променило постојеће стање. Крајишки заповедници поштовали су ову наредбу, али за њу нису марили представници Дворске коморе, већ су постепено преузимали управу над конфискованим завереничким поседима.²³

Владарево оклевавање да се сагласи са проширивањем Карловачког генералата на рачун конфискованих завереничких поседа најмање је било последица његове намере да се они сачувaju неокрњени под управом Угарске дворске коморе. Пресуднија је, чини се, била жеља да се са што мање нових потреса разреши дубока политичка криза изазвана откривањем и гушењем завере. Његово оклевавање требало је да умири мађарске и хрватске сталеже, који су, сазнавши за планове генерала Ј. Ј. Херберштајна, почели врло жестоко да противствују. Чак је и Никола Ердеди, чија оданост владару ни једног тренутка није била спорна, 15. маја 1670. године предлагао Мартину Борковићу,

²² KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1671-II-10; F. Rački, *Izprave o uroti bana P. Zrinskog i kneza Fr. Frankopana*, Zagreb 1873, 211–212, 222, 268; F. Moačanin, *Društveni razvoj u Vojnoj krajini, / у књизи: Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb 1981, 90.

²³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1672-IV-3. и 1672-X-4; F. Rački, *Izprave o uroti*, 211–212, 222, 269, 275, 556–586.

загребачком бискупу, да се сазове сталешки сабор и осујети прикључивање дела заплењених завереничких поседа и Покупске крајине Карловачком генералату. Разумљиво је да ти протести, који су могли и јавно да се чују на заседању хрватског и славонског сталешког сабора 7. јула 1670, нису били само ствар принципа већ и личних интереса, јер су многи феудалци претендовали на делове заплењених властелинства. Највећа су очекивања, у складу са заслугом у гашењу завере, била Николе Ердедија. Њему је, на крају, и пошло за руком да своје услуге владару најскупље наплати: приликом гашења завере опљачкао је на завереничким поседима покретну имовину у вредности више хиљада форинти, а на то, Угарска дворска комора продала му је за само 24.000 форинти Босиљево, једно од највреднијих заплењених властелинства. Бечки двор је био широке руке и према генералу Ј. Ј. Херберштајну. Уступљен му је у својину Новиград, посед који владар није хтео да прикључи Карловачком генералату. Поседи Звечај и Шварча, које је генерал Ј. Ј. Херберштајн у време гашења зринско – франкопанске завере такође желео да прикључи краишкој територији, формално су припали Угарској дворској комори, али их је она, са своје стране, предала на уживање карловачким генералима. Тиме ова добра нису постала и део Карловачког генералата. Њихови поданици нису вршили војничку службу, већ су до друге половине XVIII века формално остали коморски кметови. Њихова једина обавеза била је да својим новчаним и натуналним дажбинама повећају приходе карловачких генерала.²⁴

Незнатно проширење Карловачког генералата после гашења зринско – франкопанске завере остварено је само на рачун дела босиљевачког властелинства. Наиме, приликом успостављања коморске управе на заплењеним завереничким поседима, српско становништво у Дубравама, Пониквама, Витуњу и Поповом Селу, укупно 70 породица, одбило је да остане у поданичком односу према новом земљишном господару и 1672. године затражило краишкти статус. Ј. Ј. Херберштајн се код коморских власти заложио да њихов захтев буде усвојен, па су становници Поникварске и Дубравске кнежије постали краишници. Нову границу између краишке територије и преосталог дела босиљевачког властелинства одредили су барон Фридрих Зауер и тадашњи управник властелинства Јурај Кукуљевић. Разграничење је, чини се, спроведено без владареве сагласности и одговарајућег уговора са Угарском комором, па се због тога касније, када је ово властелинство уступљено Николи Ердедију, могло основано поставити питање правног статуса становништва у Дубравама, Пониквама,

²⁴ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1672-IV-3, 1684-V-5, 1685-VI-4, 1685-VIII-5. и 1690-I-5; WrHCR, *Kanzlei-Archiv* VII 349, Beilage 52; R. Lopašić, *Novi prilozi za poviest urote bana Petra Zrinskoga i kneza Franje Krste Frankopana*, Starine JAZU, 15, 1883, 99–100, 108–111; *Zaključci hrvatskog sabora*, I (1631–1693), Zagreb 1958, 301–303, 398–401; F. Rački, *Izprave o uroti*, 260, 269.

3. Проширење Карловачкој генералаташа за време Бечкој раша (1683–1699)

У време Бечког рата, у коме су Турци претрпели осетне територијалне губитке у корист Хабсбуршке монархије, проширена је и територија Карловачког генералата. Њено ширење започето је већ у првим ратним годинама, а остваривано је постепеним насељавањем раније пусте, *ничије земље* у по-границним крајевима – у међуречју Коране и Мрежнице и Коране и Глине, као и у подвелебитском Подгорју. На широки појас *ничије земље*, која је раздвајала области под турском и области под аустријском контролом, претендовале су дотад и једна и друга страна, јер њихова међусобна граница до мира у Сремским Карловцима 1699. године никада није била тачно утврђена на терену. Покушаји присвајања *ничије земље* доводили су до бројних, понекад и тешких пограничних сукоба. Тако су, на пример, турске власти почетком XVII века обновиле низ разрушених пограничних утврђења са намером да помере према западу дотадашњу границу својих насељених крајева у Босанској крајини. Њихова настојања, која су била у супротности са одредбама мира склопљеног на ушћу Житве 1606. године, нису прошла незапажено. Заповедник Карловачког генералата обавестио је о њима владара, па је приликом обнове мировног уговора 1625. године тражено од Турака да поруше обновљене тврђаве. Посебно је инсистирано на рушењу Дрежника, пошто су Турци могли из њега стално да угрожавају карловачке крајишнике. Међутим, иако је било договорено да то спроведе једна мешовита турско – аустријска комисија, већина обновљених тврђава, међу којима и Велика Кладуша, ипак није порушена. Несправоћење овог договора охрабрило је турске пограничне заповеднике, па су, недуго потом, почели да обнављају Цетин и насељавају његову околину. Обавештен о свему томе, као и последицама које је то могло да има на безбедност Карловачког генералата, Фердинанд III се 27. маја 1638. године сагласио са намером крајишника да обновљену тврђаву сруше лагумима. Када је тврђава минирана, Турци више нису покушавали да насеље крајеве западније од Цетина. Покушали су да обнове тврђаве и створе нова насеља и у пустом подвелебитском Подгорју. Вук Франкопан, карловачки генерал, обавестио је, на пример, Ратни савет у Грацу 8. фебруара 1641. године да су Турци запосели крајеве око Карlobага, који су њиховим поданицима, житељима Лике и Крбаве, били потребни за зимску испашу стоке. У неколико увала северно од Драчевца, граничне тачке између атара турског Обровца и пустог Подгорја, подигли су своја насеља. Сењски крајишници су, по владаревој наредби, разорили ова насеља и тако осујетили ширење турске територије у подгорском крају. Са сличним покушајима наставили су Турци све до почетка Бечког рата, када су, у складу са

тада успостављеним, новим односом снага, иницијативу у запоседању *ничије земље* преузеле аустријске војне власти.²⁹

Ширење Карловачког генералата и насељавање *ничије земље* не би могло да буде остварено да у првим годинама Бечког рата није прешло на аустријску страну неколико великих скупина српских досељеника из околине Велике Кладуше, Цазина и Острошца. Њиховим насељавањем на дотадашњим пустим земљиштима проширен је насељени део Карловачког генералата далеко преко реке Коране. Због претрпљених пораза у рату, као и због сталних упада аустријских и млетачких крајишника на њихову територију, Турци више нису имали снаге да то спрече, па су мировним уговором у Сремским Карловцима 1699. године, као и разграничењем које је на основу њега спроведено, прихватили ново стање успостављено на терену за време рата. За Карловачки генералат посебно је био важан седми члан мировног уговора, којим су се уговорне стране обавезале да неће спречавати изградњу насеља и коришћење земљишта уз саму граничну линију. Захваљујући овом проширењу крајишке територије, капетаније Турн и Бариловић, које су раније биле обичне стражаре са невеликом плаћеном посадом, а називане су капетанијама само ради ранга својих заповедника, постале су на прелазу из XVII у XVIII век праве крајишке капетаније – одбрамбене и управне области са мањим или већим бројем насеља. Жумберачка капетанија, која се налазила у Крањској и била удаљена од турске границе, проширена је тада и на крајеве око Слуња. Створена је и једна нова, Тржићка капетанија. Осим насеља прикључених Карловачком генералату после гушења зринско – франкопанске завере, овој капетанији припадала су и новостворена српска села око изворишта реке Мрежнице – Тржић, Погој, Примишље, Тоболић и Збјег.³⁰

Насељавањем *ничије земље* у Подгорју, започетим за време Бечког рата, осетно је проширена и Сењска капетанија. У њен састав укључени су тада пространи атари новостворених насеља Карлобаг, Јабланец и Стариград. Насељавањем ових места, а посебно Карлобага, били су повређени – како се мислило у Венецији – интереси и права Млетачке републике, која је, потиснувши Турке из северне Далмације, неприкривено почела да показује

²⁹ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1638–V–12, 1638–XII–5. и 1655–IV–5; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 186–195, 197–199, 211–213, 242–246, 275; A. Ivić, *Prilozi za povijest Hrvatske i Slavonije*, 362–364; V. Klaić, *Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga*, 240–242.

³⁰ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1690–I–9, 1718–X–24, 1722–III–7, 1722–V–44. и 1728–I–185; AX3, *Spisi Like i Krbaće*, фасц. 2, 1792–35–69. и 1792–35–106; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 11–12; E. Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo 1973, 70, 93–104.

претензије према Подгорју. Далматински провидур Петар Валијер обавестио је 9. новембра 1685. године своје претпостављене да је у пусти, делимично разрушени Карлобаг стигао један аустријски, царски чиновник са задатком да га насељи и стави под аустријску управу. Да би осујетио ове планове, наредио је провидур неком свом официру да већ насељене *Морлаке* придобије за прелазак на млетачку страну. Како то није успело, Млетачка република је 15. марта 1689. године поново покушала да расели Карлобаг. Међутим, аустријски крајишчи заповедници осујетили су то силом. На употребу силе били су принуђени због тога што је већина становника Карлобага пристала да се пресели у Равне Котаре, где су им обећани повољнији услови за живот. Док су војне власти Карловачког генералата будно пазиле и настојале да спрече пресезања Млетачке републике у подгорској области, доживеле су тежак ударац са друге стране. Наиме, Дворска комора, која је формално имала право на сва новоосвојена земљишта, продала је Карлобаг, заједно са Ликом и Крбавом, грофу Адолфу Зинцендорфу 10. фебруара 1692. године. Требало је да прође двадесет година, са много потреса и сукоба између коморских и војних власти, па да ово насеље поново постане крајишко. Међутим, тиме нису престале неразумљиве игре око овог малог приморског села – оно је током XVIII века било још једном излучено, а затим поново враћено у састав Карловачког генералата.³¹

Војне власти покушале су за време Бечког рата да приклуче Карловачком генералату и пуста земљишта властелинства Стеничњак, које се простиравало између Купе и Петрове горе. Међутим, њихов покушај није успео, јер су им се, као и један век раније, супротставили сопственици овог властелинства. Наиме, стеничњачко властелинство, на коме се налазила јака тврђава, имало је у другој половини XVI века врло важно место у одбрамбеним плановима Хрватске и Приморске крајине. Желећи да Стеничњак претворе у одбрамбено и логистичко средиште Хрватске крајине, војне власти су затражиле 1574. године од његових сопственика, властеоске породице Надажди, да за војне потребе продају ово властелинство. Крајишчи генерал Херберт Ауершперг, у име надвојводе Карла, понудио је за њега 30.000 форинти. Међутим, понуда је одбијена. Господари Стеничњака нису пристали да га продају, али су били расположени да га уступе крајишким властима у замену за одговарајући посед у Мађарској. Како се споразум о томе није могао постићи, а у међувремену је сазрела идеја о потреби да се изгради модернија и јача тврђава од стеничњачке, крајишке власти су одустале од намераване куповине. Уместо Стеничњака

³¹ АХАЗУ, *Kodeksi*, IV d 65; АХЗ, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 2; Б. Десница, *Историја мађарских ускока (1684–1749)*, II, Београд 1951, 115–117; Z. Herkov, *Statut grada Karlobaga od godine 1757*, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 20, 1975–1976, 82–84.

купљено је властелинство Дубовац и на њему је, на основу одлуке донете на заседању сталежа Унутрашње Аустрије у Бруку на Мури 1578. године, саграђена карловачка тврђава. После изградње Карловца постао је Стеничњак, који је у међувремену опустошен, потпуно неважан у одбрамбеном погледу. Крајишке власти су чак предлагале да се тамошња тврђава сруши, јер нису имале доволно средстава да у њој држе плаћену посаду. Земљишта око тврђаве, која се временом срушила сама од себе, лежала су пуста све до првих година Бечког рата, када је турски капетан, настојећи да прошири своју капетанију, насељио на њима шездесетак српских породица. Грофица Магдалена Драшковић, сопственик Стеничњака, тражила је од досељеника да је признају за свог земљишног господара. Није познато како су се они првих година живота на новим стаништима односили према њеним захтевима. Зна се само да су 1696. године били пописани као крајишици Карловачког генералата, што упућује на претпоставку да нису прихватили поданички однос према господару земљишта. Њиховим уписивањем у спискове карловачких крајишика није било коначно решено питање судбине стеничњачког властелинства, већ је, чини се, само отворено. Користећи свој друштвени утицај и везе, грофица Магдалена Драшковић, пореклом из угледне мађарске породице Надажди, успела је на прелазу из XVII у XVIII век да спор са турским капетаном око Стеничњака претвори у озбиљан политички проблем. Уз помоћ сведока, „доказала“ је чак и оно што се није могло доказати – да је она, а не турски капетан, насељила Србе на стеничњачком властелинству. Требало је још само да придобије досељенике да је признају за свог земљишног господара. Како су они одбијали да то учине, решила је да их силом принуди на покорност. Са тим циљем је, према извештајима које је добио Ратни савет у Грацу, послала 15. јула 1699. године око три стотине својих покупских поданика да поробе стеничњачке Србе. Покупци су напали српска насеља, спалили новосаграђене куће и запленили стоку. То није, сасвим сигурно, допринело смиравању напетости на стеничњачком властелинству. У прилог пострадалих и опљачканих Срба морао је да интервенише и владар, наредивши хрватском бану да се постара како се слична насиља не би поновила и да опљачкано становништво буде обештећено. На кажњавање криваца за напад није се ни помишљало. Спор између крајишких власти и Магдалене Драшковић око припадности Стеничњака окончан је следеће године, када је владар решио, како је то саопштено Ратном савету у Грацу, да ово властелинство мора остати у поседу породице Драшковић. Тиме је привремено спречено његово приклучивање Карловачком генералату, али су, упркос томе, стеничњачки Срби остали крајишици. Наиме, стеничњачко властелинство, чија је територија допирала до аустро – турске границе, морало је, ради сигурности земље, да буде уређено као краиште и представљало је све до укључивања у Карловачки генералат 1783. године својеврсну приватну

крајину. Његове границе према крајишкој територији биле су до половине XVIII века прилично произвољно и непрецизно уређене, што је доводило до многих спорова, а највише их је било око неких шума у Речици.³²

4. Прикључивање Лике и Крбаве Карловачком генералату 1712. године

У првим годинама Бечког рата војне власти Хабсбуршке монархије нису ишића предузимале ради освајања Лике и Крбаве, јер су биле заокупљене ратовањем против Турака у панонским равницама, где су вођене тешке борбе и где је одлучиван коначни исход рата. Када су схватиле да због њиховог оклевања јачају претензије Млетачке републике на поједине делове ових области, решиле су да и саме предузму акцију ради њиховог освајања. Због тога су карловачки крајишици прво опустошили, а потом, 1689. године, и освојили Лику и Крбаву. После потискивања Турака смештене су крајишке посаде у запоседнута утврђења са задатком да спрече повратак турске војске и створе услове за поновно насељавање запустелих личких и крбавских села. Одбрана освојених области, у којима је, по предлогу Ј. Ј. Херберштајна, створено 1690. године неколико капетанија, поверена је сењским, оточачким и брињским крајишицима, пошто се њихови крајеви више нису непосредно граничили са турском територијом. Смештањем посада у утврђења, обновом становништва и стварањем капетанија започело је прикључивање Лике и Крбаве Карловачком генералату.³³

Власти у Бечу, посебно Дворска комора, која је полагала право на све новоосвојене области, нису пристале да Лика и Крбава постану крајишката територија, већ су их прогласиле коморском својином и потом их 10. фебруара 1692. године продале грофу Адолфу Зинцендорфу за 80.000 форинти. Заједно са њима продат је и Карlobag, који је требало да постане седиште овог пространог, пограничног властелинства и његова лука. Продаја Лике и Крбаве извршена је без знања и сагласности Ратног савета у Грацу и крајишким заповедником, премда су они најбоље познавали прилике у пограничним крајевима. Због тога није чудно што се касније показало да је њиховом продајом, која је са становишта одбране земље био потпуно неразуман потез, учинјена велика, тешко поправљива грешка.³⁴

³² KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1682-X-1; 1699-I-1, 1700-I-12, 1701-VI-8, 1702-I-3, 1719-X-15, 1719-XI-12, 1719-XII-52, 1728-XII-47, 1730-VI-29. и 1734-VII-95; НАЗ, *Epistolae missiles originales ad episcopos zagrabiensis scriptae*, том 29, док. 44; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 21–22, 33–40, 116–117; III, 36–38; 179–180; С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе у XVIII веку*, I, *Банска крајина 1690–1783*, Београд 1989, 63–66; Исти, *Prilog istoriji seljačkih nemira u Pokuplju od kraja XVII do kraja XVIII stoljeća*, *Historijski zbornik*, 16, 1963, 107–120.

³³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1690-I-9. и 1697-VII-3; AX3, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 2; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 402–417, III, 97–98, 445–458.

³⁴ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1692-IV-1.

Адолфа Зинцендорфа су у посед Лике и Крбаве увели представници бечке Дворске коморе у Карлобагу 2. маја 1692. године. У складу са купопродајним уговором, њему су тада препуштена и сва управна и судска овлашћења у овим *графовијама*, укључујући и право да изриче смртне казне својим поданицима (*jus gladii*). Крајишки заповедници, на чију страну је стао и Ратни савет у Грацу, нису били спремни да препусте Лику и Крбаву новом земљишном господару, већ су затражили од владара да раскине купопродајни уговор. Њихови захтеви, иако попраћени разложним објашњењима, нису били у Бечу прихваћени. Шта више, Дворска комора је захтевала да се војне власти убудуће не уплићу у проблем Лике и Крбаве, већ да штите новог земљишног господара у уживању поседовних права. Међутим, његовом уласку у посед нису се опирали само крајишки заповедници, већ и тамошње становништво. То се показало следеће године када је Адолф Зинцендорф покушао да на свом новом поседу убере десетину. Његов покушај, а посебно забрана кошења жита и вожења сена пре доласка децимара, довео је до велике узнемирености личког и крбавског становништва. Због тога су морали поново да се умешају крајишки заповедници. Уплашени да не дође до праве буне, која би Турцима омогућила да се врате у Лику и Крбаву, они су његове намере осујетили. На крају је Адолф Зинцендорф схватио да од свог новог поседа неће имати никакве користи, па је пристао на раскидање купопродајног уговора.³⁵

После раскидања уговора са Адолфом Зинцендорфом предане су Лика и Крбава Унутрашњоаустријској дворској комори у Грацу. Тада је у овим областима успостављена заједничка војна и коморска управа, која је, уз сталне сукобе око надлежности, формално трајала све до 1712. године. У надлежности крајишских заповедника били су војни послови, док је Дворска комора, као земљишни господар, задржала за себе управну и судску власт, која је, због огромних глоба које су наметане становништву, доносила велике користи њеној благајни и службеницима. Настојећи да остваре још већи приход, коморске власти су предузимале и друге мере са циљем да у Лици и Крбави постепено уведу порезе и друге феудалне намете. Тако је, на пример, коморском представнику, барону Ј. Ф. Рамбшијелу, наређено 12. октобра 1701. године да судским путем одузме земљу свакоме ко се теже огреши о закон, а њен повраћај да услови пристанком на плаћање годишњег пореза. „*На такав начин*”, мислили су творци ове наредбе, „*временом ће се и други становници довести до тога да плаћају порезе*”. Међутим, њихова замисао није могла да буде остварена. После убиства Ј. Ф. Рамбшијела и

³⁵ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1693–VII–4; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 420–434; III, 6–9.

А. Коронина приликом буне у Пазаришту, Ловинцу и Рибнику 1702. године, које су побуњеници уморили због неправди приликом суђења и нарушавања њихових поседовних права, коморски службеници нису се више усүјивали да становницима Лике и Крбаве одузимају земљу, без обзира на то колико су се неки од њих можда и огрешили о законе.³⁶

Покушаји Унутрашњоаустријске дворске коморе да личко и крбавско становништво претвори у зависне сељаке били су узрок сталних напетости и повремених немира. Представницима војних власти пружали су ови немири прилику за обнављање захтева да Лика и Крбава буду укључене у Војну крајину. Међутим, Дворска комора водећи рачуна о лошем стању државне благајне, потпуно испражњене финансирањем Бечког рата, није пристајала да препусти војним властима новоосвојене области без одговарајућег обештећења. Због тога је у дуготрајним већањима војних и коморских представника, која су по владаревом наређењу започела у Грацу 1696. године, врло озбиљно разматрана и могућност да се демилитаризије велики део Карловачког генералата (Жумберачка, Тоњска, Брињска, Оточачка и делови Сењске и Огулинске капетаније) и преда Дворској комори као накнада за уступање Лике и Крбаве. Међутим, почетак Ракоцијевог устанка у Угарској 1703. године, у чијем тушењу су у великим броју учествовали и карловачки крајишици, ослабио је утицај заговорника идеје о демилитаризацији дела Војне крајине и дао нове аргументе онима који су се залагали за њено проширење. Од демилитаризације дела Карловачког генералата није се, у ствари, формално одустајало, премда због ратних збивања није ништа у вези са тим предузимано. Комисија која је била створена да спроведе овај план није напуштала Љубљану. Због тога је одлагано и решавање питања Лике и Крбаве. Када је тамошње становништво, нездовољно коморском управом, почело да губи стриљење, упутило је своју делегацију поменутој комисији у Љубљани и затражило укључивање Лике и Крбаве у Карловачки генералат. Ова делегација је, у име народа, предала царским комесарима 27. септембра 1709. године представку у којој су написали да „*pod comorskem oblastiom niti moremo, niti smo namislili po niedan put obstati; gotovi pervle u Turke, ali pod Latine poskakati i svoja ognista pusta ostaviti, nego dugle recenoga comendanta sadasnega terpiti, ali kakogoder drugoga od komore prieti*“³⁷. Затражили су, такође, да буду враћени „*nazopet k Generlijt*“, што им је царска комисија чврсто обећала. Тражила је од њих само да до владареве коначне одлуке о томе остану мирни и да не узнемиравају коморске службенике. Сви делегати су на то пристали и потписали један документ у коме су својим животима гарантовали безбедност коморским представницима. Међутим, коморски службеници су, по повратку делегата из Љубљане,

³⁶ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1696-I-1. и 1702-VIII-31; *Alte Feld Akten*, 1708-8-7b; AX3, *Spisi Like i Krhave*, фасц. 3; B. Desnica, *Lička buna 1702. godine po dokumentima mletačkog arhiva*, Ljetopis JAZU, 38, 1923, 123-129; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 204-207, 217-220.

напустили Лику и Крбаву и сву власт у овим областима вршиле су од тада само војне власти.³⁷

Припреме за укључивање Лике и Крбаве у Карловачки генералат започеле су већ у лето 1710. године, али су трајале дosta дуго, јер је, између осталог, требало спровести попис становништва и земљишта, реорганизовати управу и судство и решити најтежи проблем – питање плаћања нових официра, пошто су Крањска и Корушка, које су обезбеђивале средства за издржавање Карловачког генералата, одбиле да се повећају њихове финансијске обавезе. Инкорпорација Лике и Крбаве у Карловачки генералат, о чему се на основу владареве одлуке од 19. новембра 1712. године старала посебна комисија, завршена је за неколико дана. При томе Дворска комора није добила тражено обештећење, а ни један део Карловачког генералата није демилитаризован. Крај коморске управе представљао је, у ствари, и одустајање од покушаја да се личко и крбавско становништво претвори у зависне сељаке.³⁸

Село Мушалук, које је за коморске управе било претворено у приватни феудални посед католичког свештеника Марка Месића, једино је насеље у Лици и Крбави које није било укључено у Карловачки генералат 1712. године. Војне власти покушале су касније да и њега прикључе крајишким земљиштима, али је то довело до вишегодишњег спора са његовим поседницима. Карло Атемс, велики капетан и командант Лике и Крбаве, затражио је 1724. године да становници Мушалука, које је ту насељио Марко Месић на прелазу из XVII у XVIII век, врше војничке службе као и остали крајишници. Тврдио је да они не могу бити зависни сељаци, јер су Марку Месићу само дата земљишта у Мушалуку, али му није признато и право да на њима насељава кметове и ствара феудални посед у Лици и Крбави. Ратни савет у Грацу, коме овај проблем није био сасвим јасан, покушао је да задовољи и једну и другу страну у спору. Сагласио се са тим да наследници Марка Месића могу и даље да имају кметове у Мушалуку, али је одредио да они, у случају потребе, морају да врше војну службу као и други крајишници. Двојног статуса зависних поданика и крајишника ослободили су се становници Мушалука 1746. године, када су потпуно ослобођени поданичких обавеза према свом дотадашњем земљишном господару. Њима је том приликом остављена у посед и сва земља коју су уживали као зависни поданици попа Марка Месића и његових наследника.³⁹

³⁷ KAW, *Alte Feld Akten*, 1705–12–17, 1706–6–28, 1706–7–19, 1707–10–1, 1708–8–7; IÖHKR, *Croatica*, 1696–I–1, 1697–VII–3, 1701–I–6, 1707–I–1. и 1709–X–5; AX3, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 3, док. 1701–3–16, 1701–3–29. и док. од 6. новембра 1701; R. Lopatić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 208–212, 217–220, 235–236, 247–252, 262–264.

³⁸ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1712–VI–7, 1713–II–14. и 1713–V–35; AX3, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 4, док. 1712–1–35, 1712–1–116, 1713–1–7, 1713–1–43, 1713–1–56. и 1713–1–63.

³⁹ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1723–XI–23, 1725–VIII–25. и 1726–IV–21; AX3, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 5, док. 1724–1–72; R. Lopatić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 4–6.

5. Територијалне промене до краја XVIII века

Приклучивањем Лике и Крбаве била је територијализација Карловачког генералата увек приведена крају, али није сасвим довршена. Међутим, границе краишке територије нису мењане све до 1746. године, јер војне власти нису тражиле њено проширење, нити су пристајале да се она смањи, прихватањем неоснованих захтева да се обнове неки феудални поседи, нестали приликом турских првала и освајања. Тако су, на пример, више пута одбијане молбе сењско – модрушких бискупа да им се преда српско насеље Лучани у оточачко – брињској области на које су доказивали своје право чињеницом што су у XV веку поседовали на модрушком властелинству неко село са истим именом. Пошто су се они жалили због тога на све стране, у Бечу је решено да им се, као обештећење, исплати 12.000 форинти. Како је државна благајна била празна, 12. децембра 1749. године донета је одлука да се исплата обештећења одложи на неодређено време и да се сењским бискупима плаћа на ову суму само годишња камата од 5%. Неуспешан је био и покушај Стјепана Јелачића да докаже своје право на Бариловић, малу тврђаву у околини Карловца. Његов захтев темељио се на наследном праву, јер је његова мајка, Ката Бариловић, наводно била потомак некадашњих поседника ове тврђаве, што се није могло ни доказати ни оспорити.⁴⁰

Приликом реформе војног уређења у Карловачком генералату 1746. године разрешено је и питање правног статуса Сења тако што је овај утврђени град, у коме није било неплаћених крајишника, изостављен из списка краишских насеља. За сењске *лучане* и *власицу*, који су се до тада скоро сто година спорили са војним властима око тога да ли је њихово место краишко насеље или слободан краљевски град, представљало је то добру страну новог краишког уређења. Његова лоша страна било је укидање плаћене војничке службе, коју су пре реформе вршила 252 сењска грађана и на основу тога добијала из војне благајне 25.212 форинти годишње у готовом новцу, житарицама и платиу. Због ове промене, извршене на основу наредбе Ратног савета од 9. септембра 1746. године, остала је већина њих без сталних извора прихода и запала је, по сопственим речима, у велику беду („*in maximas angustias, miserias et calamitatem*“). Неразвијена сењска привреда, практично ограничена само на услужну трговину и занатство, није могла да им надокнади губитак прихода из војне благајне, поготово што је, због драстично смањеног прилива готовог новца од војничких плати, замро и привредни живот у граду. Укидање плаћених војничких служби било је и основни разлог због кога су се неки Сењани, заједно са некадашњим плаћеним војницима из Оточа и Бриња,

⁴⁰ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1706–VI–17, 1706–IX–9, 1723–VII–21; 1734–VI–13; *Бискупски архив у Сењу*, фасц. А (В), док. 4, 19, 22, 40. и 68; E. Laszowski, *Prilozi za povijest hrvatske Krajine*, VZA, 7, 1905, 41; M. Sladović, *nav. дело*, 50, 267.

побунили против новог уређења Карловачког генералата. Војне власти су лако и брзо субиле побуњеничка врења међу крајишницима, а цивилним властима оставиле су да нађу решење проблема сењског становништва.⁴¹

После укидања Сењске капетаније 1746. године, Сењ је, као слободни краљевски град, укључен у Загребачку жупанију и подређен краљевинским властима. Сењског великог капетана, који је вршио надзор над градском управом и судством, заменио је краљевински судија. Њему је Угарска дворска комора, којој је припало право да врши у Сењу управну и судску власт у другој инстанци, дала 4. августа 1749. године релативно широка овлашћења и задужила га да се, између остalog, стара о унапређењу градске привреде. Како се посустала привреда није могла извући из кризе административним мерама већ приливом значајнијих финансијских средстава, краљевинска управа није донела граду никакав болитак на привредном плану. Због тога су највише државне власти решиле да Сењ и Карlobаг подреде Тршћанској трговинској интенданци, створеној половином XVIII века са задатком да унапреди извозну трговину Хабсбуршке монархије. Веровало се да ће ова насеља под окриљем Трговинске интенданце постати значајни трговачки и привредни центри. Очекивани привредни напредак у Сењу је, међутим, потпуно изостао, јер његово становништво, са изузетком неколико богатијих трговаца, није имало доволно новца да се упусти у посредничку трговину већег обима, а она је једино могла да донесе неку добит. Временом се увидело да се сењска привреда може унапредити једино чвршћим везивањем са крајишким залеђем. Због тога је Сењ 1776. године поново укључен у Карловачки генералат као слободни војни комунитет, што се, на крају, показало као најбоље решење. Заједно са Сењом поново је укључен у Војну крајину и Карlobag. Захваљуји напорима војних власти, које су се заложиле за изградњу модерног пута између Карловца и Сења, сењска привреда је крајем XVIII века доживела прави процват.⁴²

Привредни разлози који су условили потпуно укључивање Сења у Карловачки генералат утицали су, али на битно другачији начин, и на судбину Карловца. Ова тврђава, саграђена крајем XVI века на мочварном тлу на ушћу Купе и Коране, постала је у првој половини XVIII века, захваљујући свом повољном географском положају, као и поновном насељавању и привредном оживљавању

⁴¹ AX3, *Acta commissionalia*, кут. 11, фасц. 16; KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv VII–349*, Beilage 97, 98. i 99; KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1671–II–10. и 1700–VIII–14; M. Magdić, *Povelja, kojom je kralj Ferdinand III dne 23. veljače 1652. uvrstio grad Senj u broj kraljevskih i slobodnih gradova*, VZA, 2, 1900, 123–125.

⁴² AX3, *Acta commissionalia*, кут. 11, фасц. 15, 16, 17. и 19; KAW, *Commercialia*, 1754–10–2, 1754–72–2, 1757–75–9, 1758–39–5. и 1759–75–8; M. Magdić, *Statut kralja Ferdinanda III od godine 1640. za grad Senj*, VZA, 2, 1900, 95; Z. Herkov, *Statut grada Karlobaga*, 83–93; B. С. Дабић, *Сењске градске посластишце из 1727. године*, Мешовита грађа (Miscellanea), 19, 1989, 45–47.

пустих пограничних крајева, значајно саобраћајно, трговачко и занатско средиште. У њеној непосредној околини развило се тада и пространо подграђе, које је, премда у управном погледу није било део Карловца, представљало јединствену целину са насељем у тврђави. После Бечког рата, због померања границе и слабљења Турског царства, Карловац је почeo да губи свој одбрамбени значај. Поред тога, приликом реформе Карловачког генералата 1746. године, када су укинуте плаћене војничке службе за обичне војнике, а њих је дотад у Карловцу живело неколико стотина, остала је карловачка тврђава и без своје дотадашње сталне посаде, јер у граду није било неплаћених крајишника. Задржала је само своју дотадашњу улогу командног, управног и логистичког средишта Карловачког генералата, премда је неколико мањих феудалних поседа у њеној непосредној околини раздвајало од других крајишских области. Како је питање Карловца и статуса његовог становништва морало некако да буде решено, војне власти су га 1763. године прогласиле за слободни војни комунитет. На тај начин је овај утврђени град остао и даље под војном управом, али је његово становништво, с обзиром да је у време мира било ослобођено сваке војне обавезе, добило могућност да се потпуно посвети трговини и занатима, чиме се и раније бавило, истина само као споредном делатношћу. Као слободни војни комунитет, Карловац је постао једно од најразвијенијих и најбогатијих градских насеља у Војној крајини. Међутим, у њеним оквирима није дugo остао – одлуком царице Марије Терезије проглашен је за слободан краљевски град и у њему је крајем 1777. године уведена цивилна управа. Тиме је Карловац потпуно издвојен из Карловачког генералата, крајине која је по њему добила своје име. У поседу војних власти остали су само неки објекти – тврђава, касарне и већи број других зграда.⁴³

У интересу развоја трговине, односно ради решавања проблема подвоза на *Каролини*, путу од Карловца до Ријеке, чија је изградња почела 1726. године, пристале су војне власти да се одрекну једног дела крајишке територије у Горском котару. Наиме, деоница поменутог пута од Врбовског до Фужина ишла је преко земљишта које је српска гомирска општина купила од Франкопана у XVII веку. После довршетка његове изградње, војне власти су дозволиле 1764. године да се принудно расели педесетак српских кућа у пет крајишских насеља (Врбовско, Равна Гора, Мркopalj, Стари Лаз и Смрчева Пољана) и да већи део њихових атара, преко којих је пролазио пут, буде излучен из Карловачког генералата и укључен у тзв. Приморска добра. Намера државних власти била је да се расељавањем српског становништва створи простор за насељавање колониста из Крањске и Чешке, који су преузели обавезу да превозе разну

⁴³ R. Lopašić, *Karlovac, Zagreb* 1879, 21–62; K. Miholović, *Značenje Karlovcia kao snažnog средиšta trgovine, obrta i prometa u 18. stoljeću*, /у књизи:/ *Karlovac 1579–1979*, Karlovac 1979, 105–107; I. Karaman, *Stanovništvo i magistrat grada Karlovcia potkraj XVIII st. (1785–87)*, Historijski zbornik, 16, 1963, 217–224.

КАРЛОВАЧКИ ГЕНЕРАЛАТ

(КРАЈ XVIII ВЕКА)

Аутори:

Војин С. Дабић

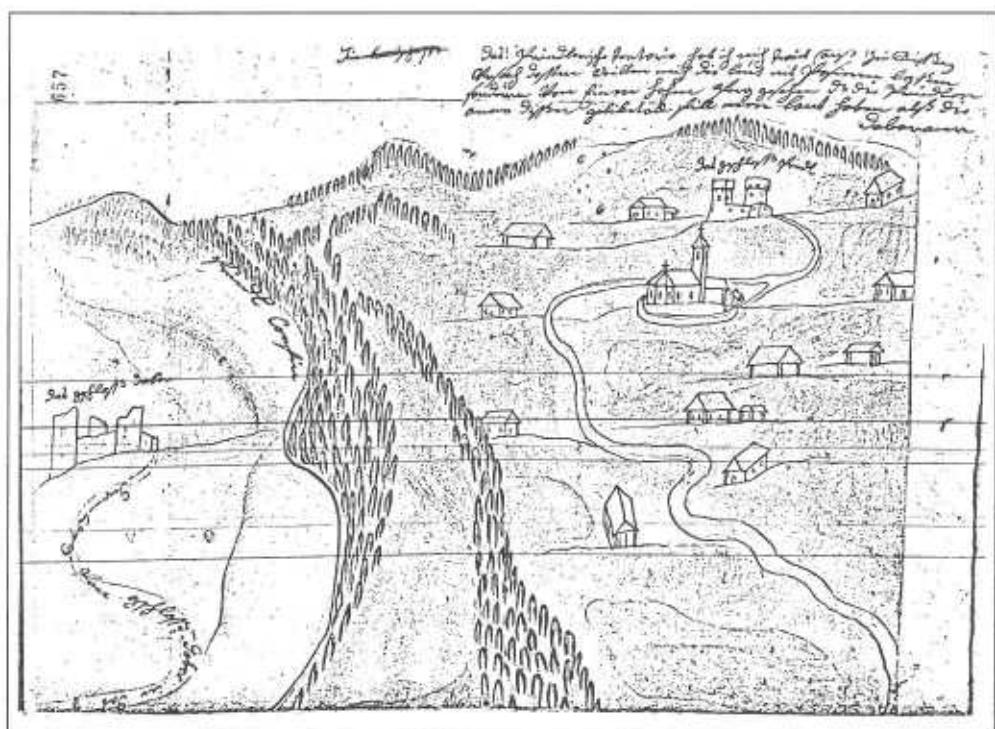
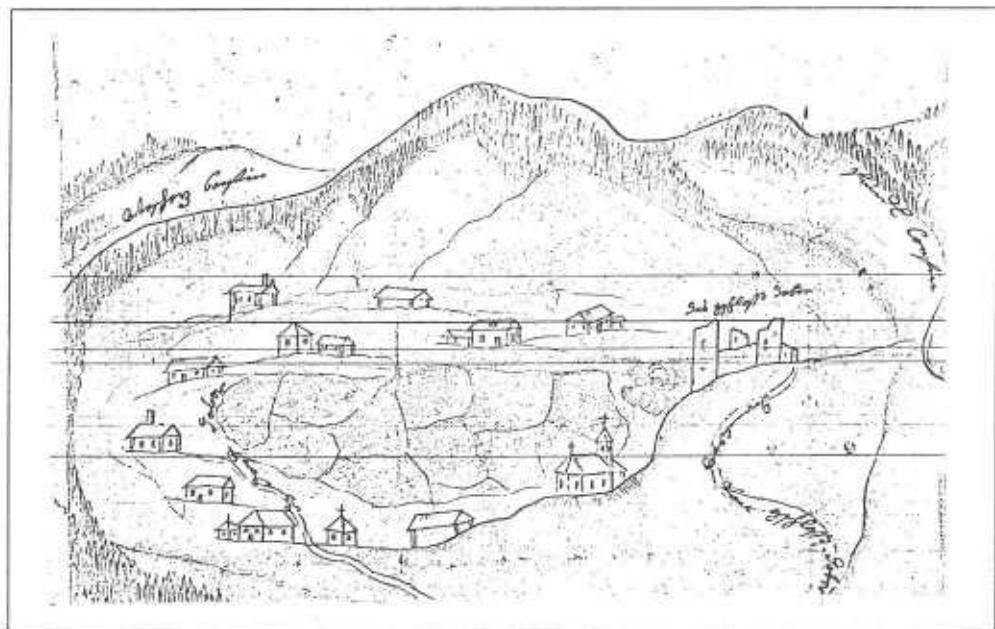
Јасмина М. Јовановић

трговачку робу од Врбовског до Фужина и пружају друге услуге трговцима. Размишљало се и о насељавању једне скупине досељеника из Црне Горе, али до тога није дошло. Како су одузета земљишта била власништво српске гомирске општине, што државне власти нису могле у потпуности да занемаре, решено је да се плати гомирским Србима 5.158 форинти у име накнаде за неколико хиљада хектара шума, пашњака, ливада, ораница и стотињак грађевина, укључујући и једну цркву. Висина накнаде одређена је далеко испод стварне тржишне вредности одузетих некретнина, али ни та сума никада није исплаћена.⁴⁴

Губитак једног дела земљишта крајишке власти су настојале да надокнаде тако што су 1765. године укључиле у крајишко подручје Дубовац, Шварчу и Звечај, некадашње поседе породице Зрински, који су се од слома њихове завере налазили у поседу Дворске коморе. Тиме је Карловачки генералат увећан за 20 села, 528 кућа и 5.191 јутро оранице. Неколико година касније откупљени су од поседника и крајишкој територији прикључени Белај, Мрзло Поље, Мостање и Мекушје, али њихова инкорпорација није битније повећала број карловачких крајишника – на поменутим поседима било је само 229 војних обvezника. Некако у исто време прикључени су крајишкој територији и феудални поседи у Жумберку: Костањевац, Купчина, Оштрц, Петричко Село и Сошице. Сви ови поседи били су углавном насељени католичким становништвом, што је донекле повећало учешће католика у укупном становништву Карловачког генералата. Милитаризација наведених поседа, упркос чињеници што је њиховим поседницима исплаћено значајно обештећење, изазвала је незадовољство хрватских сталежа. Да би то незадовољство ублажили, утицајни војни кругови испословали су 1780. године владареву одлуку да се католичко становништво у жумберачкој области изузме из духовне јурисдикције Љубљанске и подвргне Загребачкој бискупiji. То је представљало значајан уступак католичким црквеним круговима у Загребу, који су увек пресудно утицали на ставове земаљских сталежа. Поред поменутих феудалних поседа, прикључена је крајишкој територији 1783. године и приватна крајина на властелинству Стеничњак са шеснаест готово искључиво етнички чистих, српских села: Брдо Утињско, Гаћешино Село, Иванковић, Карталије, Мандић Село, Мањеровић, Међедак, Моравци, Подседло, Скакавац, Славско Поље, Стеничњак, Требиња Горња, Требиња Доња, Утиња и Утиња Врело. За уступање наведених села и

⁴⁴ АХЗ, *Acta Buccarana*, фасц. А-10, док. бр. 24. и 76; фасц. А-11, док. 110, 124, 149, 156. и 162; I. Erceg, *Pokušaj naseljavanja Crnogoraca i Kraljevici i iz Karolinu*, Starine JAZU, 55, 1971, 305–351. Пошто њена поседовна права нису могла бити оспорена, српска гомирска заједница тражила је више пута крајем XVIII и током XIX века да јој се врате одузета земљишта или плати обећана накнада. Гомирци су, између осталог, затражили помоћ и правду од бана Јелачића 1848. године, жалећи се „да им је осим јединога воздуха све већ одузето“. Како ништа нису испословали, саборски заступник из Врбовског, архимандрит гомирски Гервасије Петровић, поднео је 1861. године сличан захтев хрватском сабору. Види: Музеј Српске православне цркве у Београду, Збирка Радослава Грујића, док. 252.

Факсимили скица граница атара насеља Дабар и Брње

(KAW IÖHKR, Croatica, 1727-VI-1)

њихових припадајућих атара, чија је вредност процењена на 198.173 форинте, Иван Драшковић, дотадашњи поседник, добио је као обештећење одговарајуће властелинство у Угарској. Тиме је потпуно довршено разграничење Карловачког генералата и провинцијалних области.⁴⁵

У завршној фази разграничења извршен је геодетски премер, па су 1777. године сачињене катастарске мапе Карловачког генералата. На основу овог премера рачуна се да је његова територија имала тада површину од 9.355 квадратних километара. Последња промена граница Карловачког генералата десила се за време аустро – турског рата 1788–1791. године, када су му прикључени освојени турски крајеви – цетинградска, дрежничка, потпљешевичка, лапачка и србска област са тридесетак српских насеља. Захваљујући томе његова територија је на крају имала 9.388,5 квадратних километара, што је и остало тако све до развојачења Војне крајине у другој половини XIX века.⁴⁶

⁴⁵ KAW, WrHKR, 1770–98–702, i 1786–30–141; *Kartenabteilung*, карта G Ih 281; НАЗ, *Kanonske vizitacije*, протокол бр. 194; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II, 30; R. Lopašić, *Gradovi oko Kupe i Korane*, 49; S. Gavrilović, *Prilog istoriji seljačkih nemira u Pokuplju*, 120; P. Krajasich, *Die Militärgrenze in Kroatien*, Wien 1974, 42; I. Erceg, *Pregled stanovništva tokom dva decenija (1768–1789) u Karlovačkom generalatu (Hrv. Vojna krajina)*, *Acta historico–oeconomica Iugoslaviae* 12, 1985, 164–165.

⁴⁶ P. Krajasich, *Die Militärgrenze in Kroatien*, 42, 267–272. Катастарска карта Карловачког генералата, која је сачувана у више архива и картографских збирки, има 64 основне и 11 додатних секција, а њен пун наслов гласи: „*Originalaufnahme der Karlstaedter Generalats oder der Grenze, bestehend aus dem Liccaner, Oguliner, Otocaner und Szluiner Grenz Grenz–Infanterie Regiment, bearbeitet unter der Direktion des Major, spaeter Obristlieutenant Jenej in den Jahren 1775–1777*“.

III СТАНОВНИШТВО

Важеће правне норме, на којима је било утемељено феудално друштво Хабсбуршке монархије, нису остављале много простора владару и његовим представницима за вођење популационе политике у држави. Проблем насељености феудалних поседа, а тиме и државне територије у целини, спадао је искључиво у надлежност господара земљишта. Државни органи, пре свега Дворска комора, могли су да се старају само о стању насељености поседа који су припадали владаревом фиску уколико они нису дати у закуп и плодоуживање приватним лицима. Таква пракса онемогућавала је краишке заповеднике у XVI веку да насељавају опустеле пограничне крајеве новим становништвом, које би, уместо сељачким обавезама, било оптерећено неплаћеном војничком службом. Њих су могли да насељавају само поседници земље, а они, пак, нису били заинтересовани за поданике који нису били спремни да сносе феудалне терете, без обзира колико је њихово насељавање могло да буде корисно за државу и њену одбрану. Због тога није необично што су прва насеља слободних сељака – војника, која су касније постала део Карловачког генералата, створена на владаревим поседима у Унутрашњој Аустрији, а не у пустим пограничним крајевима у османском османском Хрватске и Славоније, где владар није имао земљишта којима је могао располагати. Тек крајем XVI века, када је, стицајем околности, владаревом фиску припало неколико пустих поседа хрватских феудалаца који су умрли без законитих наследника, државне власти су добиле могућност насељавања пограничних области. Било је то за њих ново, драгоцене искуство, које је доста помогло да државни органи почну да овлађавају вођењем популационе политике, која је од краја XVII века, када се Хабсбуршка монархија осетно проширила на рачун Османског царства, постала важан део унутрашње политике хабсбуршких земаља.

Српском народу, чије су средњовековне државе нестале у турским налетима, прво је турска а касније и аустријска држава наменила незахвалну улогу учествовања у насељавању, привредном оживљавању и одбрани њихових пустих пограничних области. Због тога су поменуте државе чиниле све да приволе или, када се то није могло постићи милом, да принуде Србе да постану њихови крајишници. Вольно или невољно прихваталајући ту улогу, српски народ је, селећи

се из својих матичних области у Србији, Босни, Херцеговини и Далмацији (крајеви око реке Цетине) осетно померио своје етничке границе највише према северу и западу. У Карловачком генералату, у који су долазили са турских краишта у Босни, Далмацији, Лики и Крбави, Срби су у XVI и XVII веку населили само оне просторе које су турске акинзије опустошиле или са којих се због турског страха иселило стариначко становништво. Како су се, по правилу, насељавали на потпуно пустим земљиштима, створили су бројна етнички чиста српска насеља.

1. Насељавање жумберачке обласћи у XVI веку

Прва крајишца насеља, која су касније постала део Карловачког генералата, засновали су српски досељеници у четвртој деценији XVI века на жумберачком властелинству у Крањској. Њихово насељавање започело је 1530. године, када је већи број Срба из крајева око Гламоча, Унца и Срба, у којима су „*Vlachi schismatici*” живели од давнина, напустио своја стара станишта на турској територији и посредством Ивана Торквата (Карловића), кнеза крбавског и бана Хрватске и Славоније, затражио земљиште за насељавање у Хабсбуршкој монархији. Иван Торквато, који је, изгледа, са њима и раније одржавао неке везе, обратио се Јохану Кацијанеру, земаљском капетану Штајерске, Крањске и Корушке, молећи га да им нађе потребна земљишта. У својим писмима, датираним 9. и 14. септембра 1530. године, посебно је нагласио да су они способни војници (“*qui a valde boni milites sunt*”), што је за тадашње прилике била најбоља могућа препорука. Своје војничке способности показали су и приликом сеобе, када су у близини Бихаћа разбили турску потеру која је покушала да осујети њихов прелазак у Хабсбуршку монархију. Бројне препоруке, као и молбе са којима су се ускочки старешине непосредно обратиле владару, убрзале су доношење одлуке о њиховом насељавању у Жумберку. Решавајући да их насли на свом поседу, владар је, сасвим очигледно, уважио савете пограничних војних заповедника да досељене Србе не препушта другим феудалцима, већ да их, као добре војнике, прими у своју службу. Њихово привремено насељавање у Жумберку започело је недуго по преласку на територију Хабсбуршке монархије. Иван Кобасић, коме је, као закупцу жумберачког властелинства и крајишком официру, поверио старање о томе, обавестио је Јохана Кацијанера 7. октобра 1530. године да су се српски досељеници из Гламоча, Унца и Срба већ сместили у Жумберку, али да им је потребна заштита од узнемирања околних феудалаца и њихових службеника, посебно кастелана тврђаве у Јастребарском. Следеће године придружила се жумберачким ускоцима нова група српских досељеника – *Wolahy de Cetinna*. Према процени Јохана Кацијанера, било је у овој групи око хиљаду ускока.¹

На жумберачком властелинству било је, судећи на основу његовог урбара из 1531. године, много више пустих него насељених сељачких поседа (хуба),

вероватно због тога што су га неколико пута пустошиле турске акинције. Тако је, на пример, у Горњој Васи било 10 пустих и 2 насељене, Драшћем Врху 4 пусте и 2 насељене, Железном 3 пусте и 1 насељена и у Печном 5 пустих и 3 насељене хубе. Слично је било и у другим насељима, па је закупац властелинства имао од њега незннатне приходе. Због тога је, претпоставља се, лако пристао да пребегли Срби буду смештени у Жумберку и, шта више, сам је помагао око налажења привремених станишта на којима би провели зиму. Привремена станишта представљала су за део ускока који су запосели пусте хубе у селима жумберачког властелинства задовољавајуће, трајно решење. Међутим, знатац део досељеника, који нису били у могућности да се сместе на запустела кметска имања, већ су са стоком боравили по пањаџима и шумама у широј околини Жумберка, тешко је трпео неизвесност и нерешено питање земљишног поседа, а тиме и места сталног боравка. То је посебно по-гађало оне ускоке који су на привременим стаништима били узнемиравани од кметова или феудалних поседника. Тако су, на пример, Срби у Тихочају, селу око кога су се спорили Иван Кобасић и Петар Ердеди, господар Јастребарског, били неколико година изложени притисцима јастребарских кастелана. Због свега тога није се могло дugo одлагати решавање питања трајног насељавања српских досељеника из Гламоча, Уница, Срба и са Цетине, али су га ратна збивања, а посебно турски поход на Беч 1532. године, стално потискивали у позадину. Први озбиљнији кораци у његовом решавању учињени су тек почетком 1533. године, када су и поведени преговори са Магдаленом Кобасић, удовом Ивана Кобасића, о раскидању закупничког уговора и повраћају Жумберка. После доста одувлачења и прекидања преговора, јер је очекивала несразмерно велико обештећење, Магдалена Кобасић је 3. децембра 1533. године пристала да врати владару жумберачко властелинство у замену за посед Горњи Мокроног и 1.100 форинти у готовом новцу.²

Када је постигнут споразум о раскидању уговора о закупу, наредио је владар, као поседник жумберачког властелинства, да се Србима поделе земљишни поседи. Његови комесари, којима је поверен овај замашни посао, очекивали су

¹ E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, 411, 415–416, 418–419, 432–433; II, 43; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 387–388; Исти, *Hrvatski urbari*, 2; J. Мал, *нав. дело*, 18–19. Неки српски пребези били су, чини се, насељени на жумберачком властелинству већ 1526. године. Наиме, ослобађајући жумберачке ускоке од одређених намета на трговину, владар је у својој дипломи од 12. јула 1564. године изричito нагласио да се тиме само потврђују повластице које су добили жумберачки Срби 1526. године. Види: R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 432–430.

² E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, 432–434, 437–438, 443; A. Ivić, *O prvoj srpskoj seobi u Žumberak (1530–1535)*, Zagreb 1920, 8–16, 18–62; Исти, *Долазак ускока у Жумберак*, 116–121; H. Bidermann, *Zur Geschichte der Uskoken in Krain*, Archiv für Heimatkunde, 2, Laibach 1884–1887, 187; J. Мал, *нав. дело*, 19–30.

да ће на жумберачком поседу бити довољно земље за све заинтересоване, али се током рада комисије испоставило да је земљишне поседе тражило преко 350 српских породица, већином задружних ("über vierthalb hundert hawsser, in manigen hawss zu vier vnd funf brueder"). Како за све њих није било довољно земљишта у Жумберку, комесари су решили да део ускока наслеле у његовој околини – на земљиштима манастира у Костањевици и Плетерју. Срби су тада насељени у 26 села, а највише их се окућило у Сошицама, Сопотама, Томашевцима и Дольанима. Свака породица добила је, по правилу, једну сељачку хубу, док је неколицини њихових старешина, војвода и кнезова, додељено у посед по неколико хуба као награда за заслуге у организацији сеобе.³

Насељавање српског становништва у Жумберку и његовој околини завршено је 5. јуна 1535. године, када је владар уредио права и обавезе досељеника. Земљишта обичних ускока уписане су у урбар, а повлашћеним народним старешинама, који су обавили посао локатора, дате су писане исправе (*Lehenbriefe*) за њихове поседе. Пракса која је тада примењивана приликом насељавања властелинства нарушена је само приликом одређивања права и обавеза досељеника: они су ослобођени свих феудалних дажбина на двадесет година, али уз обавезу да служе као неплаћени војници. По истеку предвиђеног рока, уколико повластица не буде продужена, требало је да сносе одређене феудалне терете или да напусте поседе. Ова владарева диплома о правима и обавезама жумберачких ускока имала је велики утицај на каснији развој крајишког система одбране у Хабсбуршкој монархији, јер је увела у праксу могућност да значајан део терета одбране државних граница носе слободни сељаци, оптерећени једино неплаћеном војном службом. Због тога и није чудно што су каснији досељеници у Карловачки генералат тражили приликом преговора о себи да и они добију ускочке слободе какве су имали Срби у Жумберку.⁴

Недуго после насељавања првих српских досељеника у Жумберак, бихаћки капетан Еразмо Турн започео је преговоре са српским становништвом у насељима око Срба и Цетине о њиховом пресељењу у Хабсбуршку монархију. Посредник у преговорима био је жумберачки ускок Вук Поповић. На његов наговор пристало је између 300 и 400 породица из околине Срба да напусти своја стара станишта и пресели се у жумберачки крај. Њихови представници, војводе и кнезови, тражили су само да им се пре себе гарантује да ће сви

³ А. Ивић, *Долазак ускока у Жумберак*, 119–122; Исти, *О првој српској сеоби у Жумберак*, 15–16; Ј. Мал, *нав. дело*, 30–31, 45.

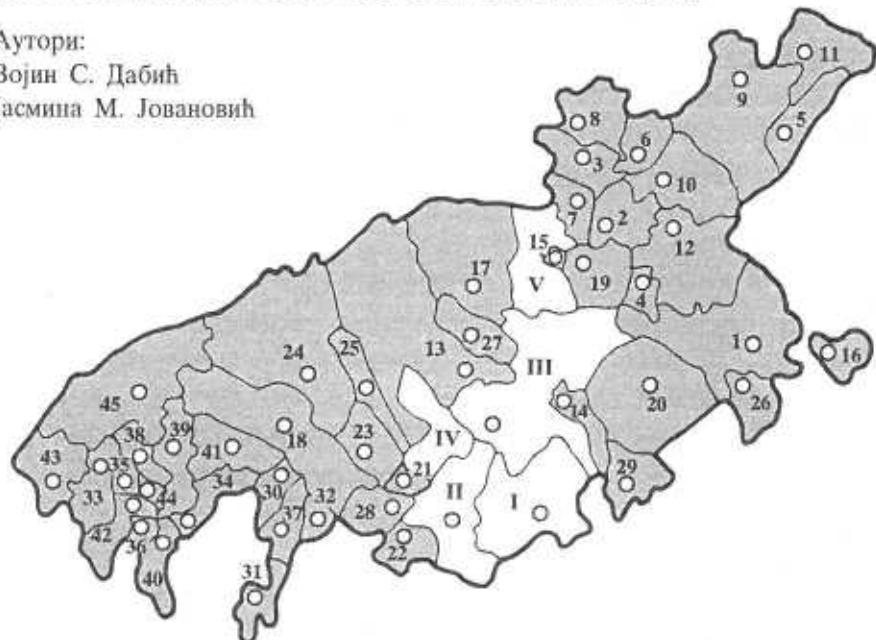
⁴ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv VII-2/1*; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 388–390; А. Ивић, *Долазак ускока у Жумберак*, 120–121; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, 62–65.

ЕТНИЧКА И ВЕРСКА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ЖУМБЕРАЧКЕ ОБЛАСТИ (ПРЕ УНИЈАЊЕ СРБА ПОЛОВИНОМ XVIII ВЕКА)

Аутори:

Војин С. Дабић

Јасмина М. Јовановић

СРБИ
(ПРАВОСЛАВНИ)

КРАЈИШКА НАСЕЉА

1 Брезовац	16 Грабар	31 Брашљавица
2 Будињак	17 Грич	32 Данчоловићи
3 Церовица	18 Језерница	33 Дољани
4 Дани	19 Мрзло Полье	34 Драгошевци
5 Крвљак	20 Печно	35 Дучићи
6 Ново Село	21 Плавче	36 Голеши
7 Осредак	22 Радиново Брдо	37 Кашић
8 Осуња	23 Рештово	38 Кульји
9 Селце	24 Сошице	39 Кунчани
10 Сичевац	25 Сопоте	40 Лешће
11 Стојдрага	26 Тихочај	40 Малинци
12 Тисовац	27 Томашевци	42 Пилатовци
13 Жумберац	28 Височ	43 Поповићи
14 Драшћи Врх	29 Врањак	44 Радатовићи
15 Глушиња	30 Бадовинци	45 Секулићи

КРАЈЦИ И ХРВАТИ
(КАТОЛИЦИ)

ФЕУДАЛНИ ПОСЕДИ

I Костањевац
II Оштрц
III Купчина
IV Сошице
V Петричко Село

добити одговарајуће земљишне поседе и повластице. Еразмо Турн обавестио је о томе владара, који је, удовољавајући овој разумљивој жељи, издао 5. септембра 1538. године диплому о њиховим правима и обавезама. Када су примили владареву диплому у којој су им биле обећане повластице какве су добили претходни досељеници, поменути „*Rasciani sive Seruiani*“ преселили су се половином октобра исте године у околину Жумберка. Њима су се приликом сеобе придружили и Срби из насеља око реке Цетине на челу са својим старешинама: војводама Иваном Пеаком и Павком Караповићем, кнезовима Иванишем Врлинићем, Милошем Хераковићем, Андријашем Стјењићем, Драгосавом и Станишом и православним свештеником Радојем. Како они нису добили писане повластице пре сеобе, владар је накнадно, 16. априла 1539. године, посебном дипломом одредио њихова права и обавезе.⁵

Нови српски досељеници су, као и претходни, засновали привремена станица у околини Жумберка, чекајући да државне власти испуне своја обећања и обезбеде им стална станица. Како је насељавање ускока вршено првенствено ради одбране Унутрашње Аустрије, владар је 23. децембра 1538. године задужио Николу Јуришића, крањског земальског капетана, да нађе земљишта за забрињавање 180 досељеничким породицама из Срба и са Цетине. На жумберачком властелинству није било доволно земље за толико нових становника, па је разматрана могућност да се они наслеле на владаревим земљиштима у Костелу и Виводини (*Herzogthumb*), као и на пустом модрушком властелинству, поседу Стјепана Франкопана Озальског. Пошто није нађено боље и једноставније решење, на kraју је одлучено да се изврши арондација жумберачког властелинства. Када је она спроведена, завршено је и насељавање овог властелинства, на коме је српско становништво населило 44 села и већи број заселака. Етнички чиста, српска насеља у жумерачком kraју половином XVI века била су: Бадовинци, Брашљавица, Брезовац, Будињак, Височ, Врањак, Глушиња, Голеши, Грабар, Грич, Дани, Данчоловићи, Дољани, Драшћи Врх, Драгошевци, Дучићи, Језерница, Кашт, Крављак, Куљаји, Кунчани, Лешће, Малинац, Mrзло Поље, Ново Село, Осредак, Осуња, Печино, Пилатовци, Плавче, Поповићи, Радатовићи, Радиново Брдо, Рештово, Секулићи, Селце, Сичевац, Сошице, Сопоте, Стојдрага, Тихочај, Тисовац, Томашевци и Церовица. Ова насеља нису била велика, нити су, због природе терена и недостатка обрадиве земље, могла касније да се значајније прошире. Новим куповинама земљишта, у које је, на упорно инсистирање народних старешина, уложено током XVI и XVII века неколико хиљада форинти, сасвим незнатно су повећани поседи жумберачких ускока. Због тога у жумберачком

⁵ E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, II, 387–391, 405, 407–411, 415; A. Ивић, *Из архивности Срба Жумберчана*, I–2, 37–43; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 5–6.

крају до половине XVIII века није створено ниједно ново насеље, нити је, у односу на стање у XVI веку, битније промењен број ускочких кућа. Према попису земљишта и становништва спроведеном 1746. године, у жумберачком делу Жумберачко – слуњске капетаније постојала су 44 села са 529 кућа, а тамошњи крајишници поседовали су укупно 13.016 јутара земље.⁶

Мањи део српских досељеника, који нису могли да чекају на поделу земљишта за трајно насељавање у Жумберку, насељио се на другим феудалним поседима у Крањској и Штајерској, највише у селима Скоке и Хоча код Марндорфа. Десетак породица насељено је тада у Марндолу, Милић Селу, Пауновић Селу и Бојанцима. У Марндолу су се населиле српске породице Вигњевић, Војница, Вукмановић, Дејановић, Димитровић, Михаљевић, Милић, Пријић, Радосалић и Стојић. Њихови чланови, исто као и жумберачки ускоци, служили су као војници на аустро – турској граници. Премда су их провинцијална земљишта одвајала од краишке територије, Марндол, Милић Село и Пауновић Село, насеља на реци Купи, укључена су у XVII веку у Карловачки генералат и остала су у његовом саставу све до развојачења Војне крајине.⁷

Због свесно или несвесно почињених пропуста приликом арондације, али и због каснијих донација земљишта појединим заслужним војним заповедницима и ускоцима, опстало је или је, пак, створено на жумберачком властелинству у XVI и XVII веку неколико мањих феудалних поседа насељених скоро искључиво католичким становништвом. Најзначајнији међу њима били су Костањевац, Купчина, Ошриц, Петричко Село и Сошице. Њихови поданици били су зависни сељаци, а статус крајишника добили су приликом арондације Карловачког генералата у другој половини XVIII века, када су поменути посedi откупљени и припојени краишким земљиштима.⁸

⁶ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII–349, Beilage 89; Hofkammerarchiv Wien, *Reichsakten*, фасц. 134; AS, *Stanovski arhiv*, фасц. 540; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, II, 434, 445–446, 466–468, 478–481; А. Ивић, *Из прошлости Срба Жумберчана*, 41–47, 59–60, 64–68; Исти, *Долазак ускока у Жумберак*, 16–17, 21, 81–89, 131–132, 138–141; Ј. Мал, нав. дело, 34–47.

⁷ Р. М. Грујић, *Српско-хрватско насељавање по Штајерској*, Гласник географског друштва, 7–8, 1922, 113–125; Р. Пасарић, *Из прошлости двају српских села у словеначкој Белој крајини на домаку Кује*, Глас равноапостола Кирила и Методија, 107–108, 1981, 9–11; Hofkammerarchiv Wien, *Reichsakten*, фасц. 134. Немају основа тврђење Р. Лопашића (*Žumberak*, Загреб 1881, 36), које су преузели и други историчари, да су Марндол и Бојанци насељени на прелазу из XVI у XVII век. Постојање ове српске дијаспоре у Белој крајини половином XVI века потврђује и то што се чак тринаест Срба из Марндола налазило тада на списковима плаћених војника у Хрватској крајини (А. Ивић, *Prilozi za povijest Hrvatske i Slavonije*, 296–301).

⁸ KAW, WrHKR, 1770–98–702. и 1786–30–141; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, 65–66; R. Lopastić, *Žumberak*, 48–51.

2. Насељавање Карловачког генералата у XVII и првој половини XVIII века

На прелазу из XVI у XVII век, у време Дугог рата (1593–1606), започело је насељавање пустих земљишта у пограничним крајевима *османског* Хрватске о чијој су се одбрани старали заповедници Карловачког генералата. Од тада до почетка Бечког рата (1683–1699), насељаване су три простране области у Хрватској и Приморској крајини: огулинско – гомирска, оточачко – брињска и, делом, сењско – подгорска. Њиховим насељавањем није била само учвршћена дотад нестабилна линија одбране, која је повезивала утврђења између Карловца и Сења, већ су створена и бројна насеља у пустим крајевима између линије одбране и стварне границе Хабсбуршке монархије и Турског царства. Крајем XVII века, у време Бечког рата, довршено је насељавање сењско – подгорске и започето насељавање дотад потпуно пусте војничко – слуњске области. У овом рату освојене су и поново насељене Лика и Крбава, које су још за време турске власти биле добро насељене, али су у првим ратним годинама опустошене од млетачких и аустријских крајишника. Насељавањем ових области скоро потпуно је довршено насељавање Карловачког генералата, као и обликовање његове етничке карте.

Насељавање огулинско – гомирске области

Распад Храстовичке и Бихаћке капетаније у последњим деценијама XVI века, као и турско освајање и разарање поједињих утврђења (Јесеница, Плашко, Модруш) у Огулинској капетанији 1592. године, драматично су указали на слабости система одбране Карловачког генералата. Најслабија тачка у том систему била је огулинско – гомирска област, преко које су Турци лако про-дирали у унутрашњоаустријске земље. Огулинска тврђава, једино јаче утврђење у овој области, није могла да заустави турске акинзије, јер су је они обилазили и, крећући се пустим крајевима, несметано долазили до прелаза на Купи. Вероватно је ова околност допринела да војне власти у Карловачком генера-лату промене однос према проблему ненасељености пограничних области о чијој су одбрани морали да се старају. Није познато колико је на промену њиховог става утицало сазнање да је међу српским становништвом у турским пограничним крајевима, а посебно у Лици и Крбави, постојало расположење за сеобу на аустријску страну границе и за насељавање на крајиштима. Међутим, да такво расположење није постојало, насељавање простране и скоро потпуно пусте огулинско – гомирске области, текло би неупоредиво спорије.

Насељавање Срба у огулинско – гомирској области започело је у последњој години XVI века. Њихови представници обавестили су тада Георгија Ленковића, карловачког генерала, о својој спремности да се под одређеним условима преселе на аустријску страну границе и насеље у огулинско – гомирској области. Ратни савет у Грацу, који је неколико година раније одобрио план

насељавања српског становништва у Вараждински генералат, дозволио је ка-
рловачком генералу да са војском прорде у турску Лику и Крбаву и доведе
оне Србе са којима је договорена сеоба. Не чекајући да се одobre за то по-
требна средства, као ни помоћне чете из унутрашњоаустријских земаља,
карловачки крајишици прорли су у лето 1600. године у Лику и Крбаву и
довели прве Србе у огулинско – гомирску област. Било их је 325, а од тога
127 под оружјем. Није поуздано утврђено из којих су насеља дошли; зна се
само да су их карловачки крајишици пратили од Удбине до Огулина и, потом,
до давно запустелог Гомирја, у чијој околини је требало да се наслеле. Карло-
вачки генерал, који је одабрао место за њихово насељавање, имао је јасан циљ,
који је овом сеобом и остварен: стварањем насеља у Гомирју, Врбовском,
Моравицама, а потом у Равној Гори, Туку, Мркопальју, Јасенку и Дрежници,
где су се гомирски Срби постепено проширили, затворени су неки правци
турских продора у унутрашњоаустријске покрајине. Поред тога, линија одbrane
на овом сектору границе добила је потребну дубину, огулинска тврђава
ослонац на насељено залеђе, а огулински капетани стотинак нових војника,
способних да живе и опстану на немирном крајишту. Остварење наведеног
циља било је скопчано са великим трошковима. Досељеницима је требало
неколико година давати помоћ у храни, највише житарице, јер је стварање
обрадивих површина, крчењем запарложених земљишта и шума у којима су се
населили, трајало годинама. Према једној процени, која можда и није сасвим
утемељена на чињеницама иако потиче од надвојводе Фердинанда, укупни тро-
шкови насељавања Срба у Гомирју и његовој околини износили су крајем 1604.
године 80.000 форинти.⁹

Иако деценијама није могла да добије правни наслов на земљишта која је
населила, због чега су се неки њени припадници иселили у друге крајишке
области, гомирска српска заједница се стално повећавала и ширила, примајући
у своја насеља мање групе досељеника са турске територије. На прелазу из
XVII у XVIII век представљала је једну од највећих крајишских општина у
Карловачком генералату, како по територији коју је заузимала, тако и по броју
кућа (121) и становника (1417). Тада су у Гомирју, Српским Моравицама,
Врбовском, Равној Гори, Мркопальју, Туку, Кракару и Дрежници живеле српске по-
родице: Бајовић, Боснић (2 породице), Буњенковић (2), Буњевац (2), Вуиновић
(5), Вукшић (3), Вукелић (3), Вучинић (9), Докмановић (3), Ивошевић (4),
Јакшић (9), Косановић, Ковачевић, Лукић, Мамула (6), Маравић (6), Марковић,
Миљановић, Мрвош (3), Мусулин (3), Никић (3), Павловић, Петричић (2),
Петровић (5), Радошевић, Радоичић, Радуловић (4), Раиновић (3), Ранић (3),

⁹ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1604–XII–8; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I,
293–297, 306, 308–314, 326–331, 333, 344–346, 355–359; A. Ивић, *Миграције Срба у
Хрватску током 16, 17. и 18. столећа*, Српски етнографски зборник, књ. 28, Суботица
1923, 54–61.

Стјепановић (4), Таталовић (6), Торнић, Трбуховић (13), Хајдиновић (6) и Царевић (2). У прве две деценије XVIII века доселили су се још Комленићи, Матићи и Мишљеновићи у Српске Моравице – Мишљеновићи, Смолановићи и Стојановићи у Гомирје, а Гвозденовићи, Томићи (3) и Зрнићи (2) у Дрежницу. Пошто су гомирски Срби 1657. године купили своја земљишта, насељавање новог становништва, било је искључиво у надлежности њихове заједнице и без њихове сагласности војне власти нису имале право да насеље у атарима гомирских села ни једног новог крајишника.¹⁰

Питање земљишног поседа српског становништва у Гомирју и његовој широј околини, отворено непосредно по њиховом насељавању, донекле је успорило и отежало планско насељавање других делова огулинско – гомирске области. Упркос томе, нове групе српских досељеника које су касније дошли у ову област насељаване су по доста добро осмишљеном плану у коме није била прикривена намера војних власти да се створи неколико заокружених крајишта, која ће бити у стању да зауставе продоре турских акинција, обезбеде миран живот становништва у свом залеђу и омогуће стварање насеља у крајевима ближим граници са турским областима. За релативно кратко време могле су да се виде у огулинско – гомирској области контуре три крајишта. Тако се, на пример, у једном спису генерала Вука Франкопана из 1626. године већ разликује Гомирска, Огулинска и Оштаријска крајина, премда су све три биле део Огулинске капетаније.¹¹

Поред проблема обезбеђивања земљишног простора, који је био више правно – теоријски, него стваран, препреку за брже насељавање огулинско – гомирске области представљала је и неспособност унутрашњоаустројских сталежа да одвоје доволно новца и хране за неопходну помоћ досељеницима. Због одбијања сталежа да обезбеде потребну храну и финансијска средства није могла 1603. године да буде извршена нова сеоба Срба из Лике и Крабаве, коју је карловачки генерал већ договорио са њиховим кнезовима. Његова грешка, изгледа, била је у томе што је унапред тражио гаранције да ће досељеницима бити пружена помоћ, уместо да је крањске и корушке сталеже довео пред свршен чин, тражећи од њих помоћ тек после извршене сеобе. У сваком случају, после ове пропале сеобе више нису унапред тражена потребна средства за насељавање неке групе, нити су војни заповедници увек обавештавали Ратни савет у Грацу о својим плановима у вези са довођењем становника са турске територије. Због те нове праксе у великој мери је отежано праћење насељавања огулинско – гомирске области у историјским изворима: о многим каснијим сеобама готово да нема трага у изворима или су о њима сачувани само непотпуни

¹⁰ AX3, *Karlovački generalat, uvezani spisi*, kn. 2, fol. 130'– 133'; KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1725–VII–18.

¹¹ A. Ivić, *Pet hrvatskih listina iz Ijubljanskog arhiva*, VZA 19, 1917, 334–335.

подаци. Тако се, на пример, поуздано зна да је Вид Кисл, карловачки генерал, довео из Лике и Крбаве у пролеће 1604. године једну групу досељеника, али се не зна ни колико их је било, нити у које место су насељени.¹²

Пресељавање неколико стотина Срба из Острошца и Острожачког поља 1605. године такође се може само делимично осветлити на основу досад пронађених докумената. Поуздано се зна да је и ове Србе, као и претходне, довео са турске територије карловачки генерал Вид Кисл. Планирано је да се насеље у околини Тоуња и у долини Мрежнице, али насељавање није текло по плану. На основу неких непотпуних података могло би се закључити да острожачки Срби неко време нису могли да нађу место за трајно насељавање, него су само привремено били смештени на полупустом босиљевачком властелинству, највећим делом у селу Јадрч. Из Јадрча су се преселили на простор између Оштарија, Модруша и Огулина, највећим делом у Оток. Њихови кнезови Радоје Љубешин, Паун Лолић и Петар Дадасовић, затражили су у Грацу 18. августа 1609. године од надвојводе Фердинанда да им се дозволи насељавање у крајевима крај самог Плашког. У својој молби уверавали су га да би, уз незннатне трошкове и помоћ кметова са властелинством у Крањској, било могуће уредити околину Плашког за насељавање неколико хиљада становника. Затражили су, такође, да њих тројица, вероватно због заслуга у организовању сеобе, буду узета у плаћену војничку службу. Надвојводин одговор на прву молбу није познат, али је, изгледа, она одбијена, јер је ова досељеничка група, која се у пописима у XVII веку увек помиње као *нови Власи*, остала највећим делом у Отоку, Тројврху, Вајином Врху, Царевом Пољу и Муњави. Молба кнезова да буду узети у плаћену војничку службу била је одмах прихваћена и већ сутрадан по њеном подношењу наређено је огулинском капетану да их упише у регистар плаћених војника своје капетаније.¹³

Правни положај *нових Влаха* у Отоку, исто као и других досељеника којима су приликом сеобе обећаване ускочки слободе какве су имали Срби насељени у Жумберку у XVI веку, није био уређен према обећањима која су добили. Због тога су се они, када су се трајно населили, обратили Ћирилицом

¹² KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1604–VI–49; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 330–331; A. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 61–69.

¹³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1608–VIII–19; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 346, 380–382; A. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 70–71; На прелазу из XVII у XVIII век имала је оточка српска заједница 45 кућа и 415 становника. У Отоку су тада живеле следеће породице: Вишнић, Воркапић (3), Вуковић (2), Дадасовић (2 породице), Доброгојевић (3), Ирчић, Ивановић, Јанчић (2), Капелат, Кордић, Ковачић (2), Манојловић, Марковић (2), Мелановић, Мишчевић (5), Мудрић (3), Радошевић (3), Рајаковић, Трбуховић (2), Тркаљ (3), Шегановић (2), Шкребета и Шолаја (2). Види: АХЗ, *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ. 2, fol. 129'–130' и KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1725–VII–18.

писаним писмом Хану Галу, „кайетану огулинскому и воишарскому и модрушику” и, подсетивши га да „пти године прођоше, у чејвршту се обраши, а ми симојимо како кайла на листу”, затражили су „да нама прошквиши правицом, како зна В/аша/ милости/, да можемо живи бити, онако нам правицу учинишће, а ми ћемо В/аше/ милостиши йокорни бити”. Њихова утвива молба остала је без очекиваног повољног одговора. Нису добили написмено никакве повластице, али је њихов положај као крајишника гарантован узимањем у плаћену војничку службу 24 војника и одређивањем чврстих граница њиховог атара. Ове границе биле су од велике важности, јер је њихова територија касније била угрожена ширењем хрватских насеља око Модруша и Оштрија, изграђених у другој половини XVII века. Своју етничку компактност, као и целовитост свог сеоског атара очували су оточки Срби до првих деценија XVIII века.¹⁴

Насељавањем пресељеника из Острожачког поља у Отоку и његовој околини, као и насељавањем две групе пребеглих Срба негде око Модруша и у Царевом Пољу, Муњави и Вајином Врху 1609. (24 породице) и 1611. године (50 породица), довршено је насељавање великог дела огулинско – гомирске области. Већих српских насељавања у овој области није било све до 1639. године. Тешко је утврдiti разлоге због којих је дошло до те промене, јер је још увек било погодних земљишта за насељавање. Мало је вероватно да су миграционе токове пресекле турске власти, упркос драстичним мерама које су оне предузимале против оних за које су случајно сазнале да желе напустити њихову територију. Највероватнијим се чини да је постојала нека дубља веза између престанка српских сеоба у огулинско – гомирску област и постављања Вука Франкопана за заповедника Огулинске капетаније 1612. године. Наиме, Вук Франкопан и његов брат Никола настојали су у првим деценијама XVII века да српске досељенике са турске територије првенствено насељавају на полупустотом босиљевачком властелинству и на потпуно пустим земљиштима скрадског и модрушког властелинства, премда су им поседовна права на ова два потоња властелинства била спорна.¹⁵

О насељавању српског становништва на франкопанским породичним поседима нема детаљнијих података у изворима, јер су то биле сеобе малих група пресељеника. О њима је сачувана понека вест, довољна да потврди да је сеоба било, али недовољна да се њихов ток потпуније прикаже. Дубљи траг у изворима могле су да оставе само веће сеобе. Прва таква сеоба била је 1639.

¹⁴ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1671-II-16; AHZ, *Spis Hrvatske krajine*, фасц. 12, док. 1712-1-39; R. Strohal, *Nekoliko cirilskih isprava o dopisivanju turskih begova sa hrvatskim komandantima*, VZA, 16, 1914, 45-46.

¹⁵ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1612-VI-19; А. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 92, 96.

године. Огулински капетан Гашпар Франкопан, син генерала Вука Франкопана, провалио је тада са очевим знањем и већом војном јединицом у турске пограничне крајеве у Лици и Крбави. Враћајући се из овог похода довео је из Петровог Села 18 српских породица са укупно 108 досељеника, али није познато да ли су они добровољно пристали на сеобу или су на њу били при-нуђени, што је тада било сасвим легитимно средство за вођење популационе политике. Већина досељеничких породица биле су инокосне, а само је породица Ивоша Микашиновића, из које је у XVIII веку потекао први српски крајишки генерал, била задружна – имала је 14 чланова. Сви ови досељеници насељени су као поданици босиљевачког властелинства у Витуњу, недалеко од Огулина. Приликом насељавања добили су статус *privatnix Vlaha*, односно постали су сељаци – војници, обавезни да врше војничку службу на властелинству. Поред војничке службе, у име признавања подничког односа према господару земљишта, плаћали су траварину и давали мале новчане дажбине. Као зависни поданици уписанi су у урбаријалне списе овог властелинства, а по свом положају били су слични *slabodnacima – liberišinima*. У Витуњу, где су досељеници из Петрова Села били насељени, користио је нека земљишта од 1626. године гомирски кнез Мирко Мамула. Ова земљишта, добијена од Вука Франкопана као лено, није обрађивао, већ су му служила само „*za uzdersanye blaga nyeghouva*“. На пашијацима око Витуња напасали су своју стоку и неки огулински солдати, који су, после досељавања Срба из Петровог Села, почели да се осећају угроженим у својим правима и тражили су да досељеници напусте своја нова станишта. Да би их на то принудили, педесетак наоружаних огулинских солдата је у пролеће следеће године упало у Витуњ и, уништавајући досељеничке усеве, захтевали су да досељеници одмах напусте своје новостворено насеље. Обавештени о овом сукобу, огулински капетан Гашпар Франкопан а потом и карловачки генерал Вук Франкопан стали су на страну досељених Срба, тврдећи да Витуњ не спада у атар огулинске тврђаве и да досељеници нису отели земљишта огулинским крајишицима. Покушај огулинске општине да се избори за пресељење Витуњаца на неко друго место је пропао, пошто је једна војна комисија, изаслата да испита узроке овог спора, утврдила да су жалбе Огулинаца неосноване и да само у непосредној околини њиховог насеља има слободних земљишта за насељавање неколико хиљада нових становника. Највећи део Срба досељеника из Петрова Села није ипак остао у Витуњу. Делом због нових сукоба са становницима Огулина, Оштарија и Тоуња, а делом из економских разлога, већина се преселила на нова станишта, претежно у Дубраве, такође на босиљевачком властелинству. У Дубраве је, између осталих, прешао и Ивош Микашиновић и са својом породицом засновао један од већих заселака овог српског села старовлашког типа. На њихово место у Витуњу дошли су други српски досељеници, који су,

исто као и Срби у Пониквама, Поповом Селу, Хрельину и Дубравама, били франкопански поданици све до 1670. године.¹⁶

После насељавања Витуња дошла је у огулинско – гомирску област 1641. године још већа група Срба са турске стране Коране; укупно 38 породица. Они су насељени уз саму границу босиљевачког властелинства на пустим земљиштима која су припадала некадашњем модрушком и северинском властелинству. Никола Франкопан, господар Босиљева, претворио је ове досељенике, дајући им статус приватних Влаха, у своје поданике и њихова насеља припојио босиљевачком властелинству. Њиховим насељавањем осетно је повећана српска дијаспора у приобаљу Бистре и Мрежнице, где су Франкопани од 1612. године почели да насељавају српске породице, али не као крајишнике, већ као своје поданике. Није познато колико се Срба нашло у поданичком односу према Франкопанима до половине XVII века, јер из тог времена нису сачувани пописи поданика и регистри дажбина. Тек после насељавања Срба са Коране могуће је детаљније пратити развој српске дијаспоре на босиљевачком властелинству. Половином XVII века њу су чиниле две кнежије – Дубравска и Поникварска. Прва је обухватала низ сродничких заселака у приобаљу Бистре и Мрежнице (Микашиновићи, Јакововићи, Карапанце, Мирићи, Папићи, Ребићи, Вучелићи и Калуђеровићи) који су чинили села Доње и Горње Дубраве, а друга Поникве, Попово Село, Витуњ и Хрельин. Обе кнежије имале су 1650. године 50 кућа. Двадесетак година касније живело је на босиљевачком властелинству 66 српских породица, али број становника није познат. Доста грубу представу о томе даје попис неплаћених војника Карловачког генералата из 1671. године, када је српско становништво на босиљевачком властелинству добило статус крајишника. Према том попису давали су они 209 војника, у просеку више од три војника по кући.¹⁷

¹⁶ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1640–I–7. и 1668–I–7; AHZ, *Spisi obitelji Josipović–Vojković*, фасц. 60, пописи приходи босиљевачкој властелинству; R. Lopatić, *Spomenici hrvatske Krajine II*, 225–232; Исти, *Spomenici Tržačkih Frankopana*, Starine JAZU 25, 1892, 305–307; A. Ivić, *Pet hrvatskih listina*, 334–335. Нема података који би потврдили тезу Р. Лопашића да се из Витуња, због сукоба са огулинским солдатима, „једна честа нових досељеника морала одселити у Вараждинску крајину, нарочито у Гареиницу“. Види: R. Lopatić, *Hrvatski urbari*, 67.

¹⁷ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1671–II–16; AHZ, *Spisi obitelji Josipović–Vojković*, фасц. 60; В. С. Дабић, *Срби на босиљевачком властелинству у XVII веку*, 133–147. Према подацима у урбаријалним списима живеле су на босиљевачком властелинству 1668. године српске породице: Андријашвић, Бајковић, Бузелић, Вукосалић (2), Вучелић (2), Говорчиновић, Ћамњановић, Јакововић (2), Калуђеровић, Карапанцић, Клисурин, Кукић, Лончар, Лончар или Јананић, Мікашичозић (2), Милаковић, Мирић (2), Папић, Пуписовић, Хребић (2) и Штрбац, у Доњим и Горњим Дубравама; Божић (5), Видићевић (2), Врлићић, Џиљић, Ђурђевић (2), Зрнић, Јуковић, Кушић (2), Лалић (5), Малиущић, Павловић (3) и Радошевић у Пониквама; Вишњић (2), Ђурђевић, Муњасовић, Перећић (2) и Умљеновић у Пойсом Селу, Гргурић, Иванковић, Муњасовић, Перећић (3) и Храниловић у Витуњу. Види: АХЗ, *Spisi obitelji Josipović–Vojković*, фасц. 60.

Доласком 12 српских породица са 140 чланова у околину Плашког 1655. године, само три године после смрти генерала Вука Франкопана, започео је нови талас насељавања крајишког дела огулинско – гомирске области. Његов ток не може се у потпуности пратити у изворима, али су резултати познати: у Плашком и његовој околини било је 1671. године већ 218 неплаћених крајишника. Сасвим је сигурно да досељеничка трупа из 1655. године, без обзира на природни прираштај, не би могла само петнаестак година по насељавању да даје у службу преко две стотине војника да јој се нису, у међувремену, приклучили нови досељеници, углавном из крајева под турском влашћу. Породица Латас, на пример, доселила се у Плашко из Широке Кule. Незнатај број њих дошао је из Поникварске и Дубравске кнежије. Део Плашчана био је раније у оквиру српске оточке заједнице, пошто је део њеног атара приклучен плашчанском атару. На прелазу из XVII у XVIII век српска плашчанска заједница је спадала међу три највеће крајишке општине у огулинско – гомирској области; имала је тада већ 120 кућа са 1.330 становника. Осим самог Плашког, чинила су је насеља: Муњава, Вајин Врх, Тројврх, Кунић, Потхум, Међедак, Латин, Јања Гора, Језеро, Блата и Беговац. Почетком XVIII века почели су плашчански Срби да се у већем броју насељавају и у Јесеницу, јер се већи део тамошње српске заједнице, насељене крајем 1685. године, вратио после ослобађања Лике и Крбаве 1689. године на своја ранија станишта. Како се у „*плашчанском одсеку*“ већ почела да осећа несташница плодне, обрадиве земље, представници српске заједнице у Плашком затражили су 13. децембра 1705. године дозволу од карловачког генерала да са тридесет породица наслеле Јесеницу и преузму одговорност за одбрану тамошњег утврђења. Њихов захтев је брзо и повољно решен, јер је карловачком генералу већ раније владар наредио да мора „*pusti grad Jesenichu zovechi z dobrimi kraicznim junachi opet naseliti kako ie u pervo do skoro vrimena naselen bio*“. Предајући „*nim u ostankom nihovim recheni grad Jeseniczu*“, као и њен атар, генерал X. Порција тражио је од плашчанских Срба само, како је у акту о њиховом насељавању написано, „*da imaiu navadnu strasu tuliko nutri i gradu sada, kuliko u vani (kada potribno bude) vasdar dersati u svem kako ie gori imenovano virno u posteno Nih czesarevi svitlosti slusiti*“. Пресељавање тридесетак породица из Плашког у Јесеницу није погоршало стање насељености у плашчанском крају, свакако стога што су се у Јесеницу углавном преселили чланови неколико већих плашчанских кућних задруга или, пак, бројнијих родова, као што су били Грабићи, Јоветићи, Клипе, Ковачевићи, Медаковићи, Паскаси, Везмари и Вукелићи. Преселило се, истина, и неколико породица које у плашчанском крају, због недовољно земље, нису виделе своју будућност (Милаковић, Малбаша, Вечерићновић, Видаковић). Ни исељавање у Срем 1715. године, када се преселило из Плашког на нова станишта скоро 80 породица, није опустело плашчански крај, па су у њему 1725. године биле већ 152 куће. Упоређивањем података из пописа намеће се закључак да ово повећање броја породица није било

последица усељавања становништва већ природног прираштаја, јер се у каснијим пописима, у односу на оне с краја XVII века, скоро уопште не појављују нова презимена.¹⁸

Последња и, вероватно, највећа група српских досељеника дошла је у огулинско – гомирску област у рано пролеће 1686. године и населила се у дотад пусти Тржић. Заслугу за покретање ових досељеника са њихових станишта на турском територији, негде у околини Цазина и Острошца, као и за њихово насељавање у Карловачком генералату, приписивао је себи заменик карловачког генерала Ј. Рабата. Његов извештај Ратном савету у Грацу, у коме је навео шта је све учинио за насељавање српског становништва, оспорио је 1690. године огулински капетан А. Пургстал, који је тврдио да нико у Крајини никад није чуо да је Ј. Рабата „имао великих мука и да се излагао штранџацу и животиној опасности доводећи Влахе из Турске и насељавајући их делом у Тржићу, Перјасици, Будачком и Скраду“. Према његовом тврђењу, Србе је из околине Цазина довео у Тржић Балтазар Оршић, турањски капетан. У овом спору двојице високих крајишким официра мање је било важно коме ће, на крају, припасти заслуга за организацију речених сеоба, већ да ли ће досељеници у војном и управном погледу бити потчињени огулинским капетанима или непосредно карловачким генералима. Српска заједница у Тржићу, коју је у време насељавања чинило око 1.700 досељеника са 500 мушкарца под оружјем, добила је на коришћење пуста земљишта у приобаљу Мрежнице. Међутим, добијена земљишта нису била довољно пространа и њиховом расподелом нису могли да се обезбеде свим досељеницима довољно велики поседи. Због тога се почетком XVIII века 51 српска породица иселила из Тржића у Угарску.¹⁹

Насељавањем Тржића, а онда и поновним насељавањем Јесенице 1705. године, довршено је српско насељавање у огулинско – гомирској области.

¹⁸ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1671–II–16. и 1715–VII–6; АХЗ, *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ. 2, fol. 126–129'; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 23, док. 337; фасц. 25, док. 23b; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 290–293. Према подацима из 1725. године чиниле су српску плашчанску заједницу укупно 152 породице: Боца (3 породице), Бојић (2), Божић (3) Будимлија, Бунивац, Везмар (6), Вечериновић, Воркалић (4), Вукас (5), Вукелић (5), Вулиновић, Вулић, Глушац, Граховац (2), Грабић (7), Грковић, Докмановић (3), Дуруш (2), Златар, Јакшић, Јандријас, Јањатовић (2), Јоветић (4), Клипа (5), Кнежевић, Королија (3), Косановић (15), Ковачевић, Крагулац, Крмар (2), Кукић, Латас (4), Лишић, Марковић, Мартиновић, Медаковић (4), Мишљеновић (2), Микулић, Мирин, Момчиловић (6), Николовић, Осеница, Паскас, Пешут (3), Погрмиловић, Поповић, Посмуга (2), Раделић, Радоичић, Ралић (4), Скорупан (7), Станић (2), Стрика, Сурлић, Трбуховић (5), Хегић (3), Шубица (5), Шумоња и Шушњар (3) (види: KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1725–VII–18).

¹⁹ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1690–I–9, 1715–VII–6, 1728–I–185. и 1731–VII–4; АХЗ, *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ. 2, fol. 113'; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 18, док. 177; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 402–414.

Досељавајући се у мањим и већим групама, српски досељеници су у овој области у XVII веку засновали следећа насеља: Гомирје, Врбовско, Српске Моравице, Равну Гору, Mrкопаљ, Јасенак, Кракар, Дрежницу, Оток, Тројврх, Вајин Врх, Царево Поље, Муњаву, Доње Дубраве, Горње Дубраве, Поникве, Попово Село, Витуњ, Хрељин, Плашко, Кунић, Потхум, Међедак, Латин, Јању Гору, Блати, Беговац, Тржић и Јесеницу.

Насељавајући се око крајишних утврђења, хрватско становништво је до краја XVII века формирало шест хрватских насеља: **Огулин**, **Оштарије**, **Модруш**, **Тоуњ**, **Ердељ** и **Саборско**. Нанме, стариначко хрватско становништво у огулинско – гомирској области тешко је страдало у турским превалама почетком XVI века и, уколико је избегло турску сабљу или одвођење у ропство, иселило се у мирије крајеве. Због тога је ова област била пуста већ 1558. године, када су је обишли краљевински комесари ради пописа и процене поседа Стјепана Франкопана – Озальског.²⁰

Приликом пописа ових поседа обишла је поменута краљевинска комисија пусто модрушко и скрадско властелинство и једино је у подграђу огулинске тврђаве, коју је чувала невелика посада састављена од плаћених војника из Крањске, затекла укупно 37 људи. То је било све што је у крајевима око Огулинастало од стариначког хрватског становништва. Међутим, и ти преостали становници огулинског подграђа страдали су крајем XVI века, када је и сама тврђава била озбиљно оштећена. Приликом поправки огулинског утврђења, које су финансирали крањски и корушки сталежи, саграђено је у њему почетком XVII века неколико стамбених зграда у које су смештени посадни војници са својим породицама. Некако у исто време започела је и изградња насеља крај тврђаве. Почетком четврте деценије XVII века био је Огулин већ релативно велико насеље. У њему је тада живело осамдесетак породица, мањом окућених посадних војника и досељеника са разних страна. Подаци о пореклу огулинског становништва су доста оскудни. Неки наговештаји о томе садржани су у извештају Вука Франкопана цару Фердинанду III од 5. јула 1640. године, сачињеном поводом сукоба побуњених огулинских крајишника са Србима у Витуњу. Бранећи поменуте Србе, он је у овом извештају написао да су побуњени Огулинци већином досељеници из „Крањске, Винодола и других месица”, који су дошли у Огулин да би избегли казне за огрешења о законе у својим ранијим местима боравка. Можда је Вук Франкопан претеривао у погледу прошлости дела становника Огулина, али сигурно није имао разлога да нетачно наводи податке о њиховом територијалном пореклу, а био је, свакако, о томе добро обавештен, јер су они већином и насељени његовом дозволом. У време овог сукоба било је у Огулину стотинак породица. На прелазу из XVII у XVIII век, када су сачињена два поименична пописа огулинског становништва, живело је у подграђу огулинске

²⁰ E. Laszowski, *Popis i procjena*, 177–180.

затражили и добили од Јурја Франкопана дозволу за коришћење неких земљишта која су припадала босиљевачком властелинству. У име закупнице за добијену земљу, која им је припадала у трајно власништво тек 1670. године, плаћали су прво 100, а затим 120 флорена годишње. Крајем XVII века било је у Тоуњу већ 64 куће. Како су нови досељеници тешко долазили до земљишних поседа, тоуњски крајишици су у првој половини XVIII века безуспешно покушавали да прошире свој сеоски атар на штету Срба из Тргића. Подизање хрватских насеља Ердељ и Саборско не може се детаљније пратити у изворима. Ердељ је до 1670. године, када је приклучен Карловачком генералату, био мало насеље у саставу босиљевачког властелинства у коме су претежно живели властеоски војници, звани *либерашини* или *слободњаци*. Насеље Саборско подигли су пресељеници из Огулина, Оштарија и Модруша на прелазу из XVII у XVIII век.²³

Насељавање оточачко – брињске области

Оточачко – брињска област потпуно је опустошена и остала без становништва већ крајем XV и почетком XVI века. Само су у утврђењима у Оточцу (Оток) и Брињу, а повремено и Прозору и Брлогу, биле смештене мање војничке посаде. Оне су биле доволно снажне да одбране ова утврђења, али сувише слабе да зауставе турска четовања у околини. Највише што се од њих могло очекивати било је да уоче турске акизиције и да, паљењем ватри и пушњима из топова или уз помоћ гласника, обавесте о њиховој провали страже и насеља у крајевима удаљеним од границе. Од посада ових утврда, смештених на крајњој граници према турској Лици и Крбави, долазило је, према тврдњи сењског капетана, највише важних обавештења о приликама у турским крајевима и покретима турских јединица. Добијене вести слате су по гласницима у Сен, Винодол и унутрашњоаустројске земље.²⁴

Посаде у утврђењима у Оточцу и Брињу, због иенасељености околине и замирања привреде, суочавале су се крајем XVI и почетком XVII века са готово нерешивим проблемом исхране, па и глађу неподношљивом од *турског сипраха*. Храна је допремана из Сења, али је ни у Сењу није било доволно. Несташица хране доводила је у питање и опстанак посада у тврђавама, па је тако, на пример, после вишедневног гладовања Гашпар Стипанић, заповедник Оточца, написао сењском вицекапетану 9. јуна 1601. године: „*Круха нам дајије и помоћ, ако оћеше даље Оточач имати*”. Глад је, наводно, била најважнији

²³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1684–V–5. и 1731–VII–4; AHZ, *Spisi obitelji Josipović–Vojković*, фасц. 55. док. од 12. октобра 1687. и фасц. 56, док. од 18. јуна 1654; *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ. 2, fol. 115–116.

²⁴ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1600–X–82; I. Bojničić, *Izvešća o kretanju turske vojske uz hrvatsku granicu u drugoj polovici XVI vijeka*, VZA 16, 1914, 78, 100; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine I*, 274–275.

разлог што су неки житљи Оточца, према тврђењу Вука Франкопана, пристали на договор са Турцима 1629. године о предаји ове тврђаве. Војне власти су спречиле извршење договора откривањем и погубљењем издајника. Нередовно снабдевање храном имало је и своју добру страну, јер је подстакло поједине посадне војнике да, без обзира на опасност, почну обраћивати поља око тврђава. На прелазу из XVI у XVII век саграђено је унутар зидина тврђава у Оточцу и Брињу неколико десетина кућица у којима су посадни војници сместили своје породице, па су тако ове тврђаве постале стално насељена места. У Оточцу, на пример, живело је 1626. године укупно 396 становника – војника, њихових жена и деце. Број становника у Оточцу и Брињу био би знатно већи да је почетком XVII века остварено планирано насељавање сењских ускока.²⁵

Малобројни војници и њихове породице били су једини становници оточачко – брињске области до почетка насељавања српског становништва. Прву групу Срба из турске Лике и Крбаве, око двадесетак пресељеника, довели су у ову област 1601. године сењски крајишници враћајући се са четовања по турским крајевима. Поуздано се не зна где су они насељени. Са њима су желели да се преселе још неки Срби из околине Коренице, али им је Данијел Франкол, тадашњи привремени заповедник Карловачког генералата, саветовао да се стрпе до следеће године, јер није знао како да им обезбеди потребну помоћ у храни, а без те помоћи тешко би могли да опстану првих година живота на новим стаништима. Због проблема снабдевања досељеника храном, који није могао да се реши ради неразумевања унутрашњоаустријских сталежа, одлагано је и наредних година пресељавање неколико група Срба из турских пограничних крајева, премда су се њихови представници и крајишчи заповедници већ договорили о сеоби. Одлагањем договорених сеоба одлагано је и насељавање оточачко – брињске области. На основу расположивих извора стиче се утисак да су за насељавање ове области били најзainteresovaniји заповедници Приморске крајине, док су томе највећи отпор пружали унутрашњоаустријски сталежи, јер се од њих очекивало да досељеницима, који нису били у стању да одмах по насељавању произведу себи доволно хране, једно време дају помоћ у животним намирницама. Проблеми са обезбеђивањем земљишног поседа и уређивањем правног положаја српских досељеника у огулинско – гомирској области, као и

²⁵ Каптолски архив у Сењу, фасц. I, док. бр. 53–57; АХАЗУ, *Kodeksi, dok. br. II d.* 65; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 274–275, 278–281; II, 121–124; R. Lopašić, *Spomenici Tržačkih Frankopana*, 201–332; I. Bojničić, нав. дело, 100–101. Сликовит опис тескобног живота у овим тврђавама садржан је у једној жалби сењских ускока, који су по мировном уговору, склопљеном између Хабсбуршке монархије и Млетачке Републике у Мадриду 1617. године, били прекомандовани на службу у Бриње и Оточац. Они су се пожалили вишим војним властима 1619. године да им је немогуће да опстану у овим местима, пошто тамошњи посадни војници „*imaju tesne i malle chuchyce, da na ouioi zimi tescho suoyom obiteyu mogu xivi bitti od studeni, a chami li da bi nas mogli v suoih chuchihi priderxati*“; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 63–78.

настојања Николе и Вука Франкопана да укључе Бриње у своје породичне поседе, такође су у одређеној мери доприносили неповољном односу виших војних власти и унутрашњоаустријских сталежа према досељеницима са турске територије и питању насељавања оточачко – брињске области.²⁶

Како на токове сеоба није утицала само нечија воља већ и невоља, оне су се догађале и онда када су досељеници били непожељни у крајевима у којима су, силом прилика, били принуђени да потраже уточиште. Тако је, на пример, због сукоба са турским властима тридесетак српских породица из околине Рибника пребегло 1609. године у оточачко – брињску област и, без договора са крајишким властима и сагласности крајишког заповедника, створило збег на пустом земљишту код Брлога. Укупно је било око 550 досељеника од којих је око 150 било под оружјем. Жигмунд Гушић, сењски капетан, који је полагао нека права на Брлог и околна земљишта, био је више него спреман да им дозволи да свој збег претворе у трајно станиште, али је за то требало одобрење виших војних власти. Није познато шта је у Грацу решено у вези са њиховим смештајем, али је вероватније да су они трајно остали у оточачко – брињској области него да су се, како је претпоставио Алекса Ивић, преселили у околину Модруша, Оштарија и Отока. Поуздано се зна само да су крањски сталежи одбили да им дају храну и да су представници војних власти морали да дају изјаву да у Карловачком генералату више неће насељавати досељенике из крајева под турском влашћу. У том смислу издата је и наредба сењском капетану Жигмунду Гушићу.²⁷

Забрана прихватања досељеника из турских крајева значила је, у ствари, само забрану војним заповедницима да подстичу сеобе, јер није било начина, осим примене оружане сile, да се спрече пресељавања оних који су, када су на то били принуђени, прелазили на аустријску страну границе без сагласности крајишким властима. Упркос овој забрани, чији је једини циљ био да умири унутрашњоаустријске сталеже, поједини војни заповедници су, када су имали за то неки интерес, подстицали и даље досељавање становништва у своје области. Једино што то више нису смели да чине отворено. Тако је, на пример, већ поменути Жигмунд Гушић, сењски капетан, услед 1611. године да доведе и насељи групу Срба у околини Брлога на пустом Гушића пољу. Он је на ово поље полагао нека својинска права и настојао је да свој посед, уз одговарајућу новчану накнаду, уступи војним властима на коришћење за крајишке потребе. Да би остварио овај свој план, односно добио дозволу за насељавање Срба из турских пограничних крајева, Жигмунд Гушић је обавестио почетком 1611. го-

²⁶ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1609–VII–21; F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, V, Zagreb 1918, 18–19; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 295–296; A. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 61–62, 66–67.

²⁷ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1609–VII–21; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 365–369, 378–379; A. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 84–88.

дине Ратни савет у Грацу и надвојводу Фердинанда да се Срби у Лици и Крбави, наводно, спремају да нападну турску тврђаву Нови и, потом, преселе на аустријску страну. За своје ново станиште, тврдио је, изабрали су Гушића поље. Његово обавештење о намерама личких и крбавских Срба примљено је у Грацу и Бечу крајње резервисано и због тога му је наређено да не сме помагати Србима у Лици и Крбави у остварењу њиховог плана. Ипак, владар је дозволио да се они, уколико сами пређу на аустријску страну границе, насле на Гушића пољу. Петнаестак дана после владаревог решења, чета сењских крајишника упала је у Лику и Крбаву, а по њеном повратку са турске територије послата су у Грац два извештаја. Један је био о поменутом четовању и његовим резултатима, а други о пребегу 13 српских породица са 50 људи под оружјем, који су због страха да Турци не открију њихове планове о нападу на Нови, дошли из Подлапаче у оточачко – брињску област око 20. марта 1611. године. Између четовања сењских крајишника и ове сеобе само првично није постојала веза. Досељеници су донели и вест да се још четири српска села спремају на сеобу. Када је о овој сеоби обавештен, надвојвода Фердинанд одобрио је да Жигмунд Гушић, сењски капетан, насле Србе из Подлапаче у околини Брлога. Њиховим насељавањем почела је изградња српских насеља око овог запуштеног утврђења.²⁸

Срби су се досељавали у оточачко – брињску област и наредних деценија, али се током њихових сеоба не могу потпуније осветлити на основу досад пронађене грађе. Највише досељеника долазило је, изгледа, у околину Бриња, али је њихово насељавање било стихијно и због тога је између досељеника и брињске посаде долазило до сукоба око земљишта. Вук Франкопан, карловачки генерал, обавестио је 3. јула 1642. године плаћене брињске војнике и вентурине да ће ради њихових сукоба са досељеницима доћи у Бриње царска комисија. Упозорио их је, претећи у случају непослушности драстичним казнама, да морају „*s rechenimi Vlasi mirouno u lublienio siviti, nih u nihoivih sitvah, orenicza u kosenicza nezbantuvaty u nihowu litinu nim mirouno dati spraviti u na vsem nihowu blagu u cheladi nikakoove skode neuchiniti*“. Најављена комисија дошла је у оточачко – брињску област тек 1644. године и по налогу Ратног савета у Грацу разграничила је српска и хрватска села и њихове атаре. Поделила је и сва незаузета земљишта, али та подела није у потпуности задовољила ниједну страну. Како је и даље постојала опасност од међусобних сукоба крајишника, следеће године у пролеће дошло је у Бриње посебно повериштво, сачињено већином од крајишских официра Сењске капетаније. Оно је, саслушавши обе стране, одредило коначне међе српских и хрватских насеља у овој области. Споразумом који је сачињен и потписан у Брињу 22. маја 1645. године нису подељена само земљишта, већ су, практично, уцртане и основне

²⁸ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1611–IV–56; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 389–390; II, 4–7; A. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 90–92.

линије касније етничке карте оточачко – брињске области. Нови досељеници, посебно они које је половином XVII века насељавао оточачки капетан Андрија Гушић, добијали су земљишта, зависно од своје етничке припадности, само у областима предвиђеним за насељавање српског или хрватског становништва.²⁹

Споразумом у Брињу нису биле одређене само области за усељавање српског и хрватског становништва, већ је и плански подељено земљиште унутар неких сеоских атара, да би се унапред обезбедили земљишни поседи за будуће досељенике. Пространи атар српског села Лучани подељен је на 150 поседа, премда је у селу било тада само шездесетак породица. Свакој породици припао је по један посед – „*толико у земљах ораћих, колико у ливадах и паашах*”, а остали су остављени за српске породице које се касније буду доселиле. Овом припремом земљишних поседа било је поједностављено насељавање мањих досељеничким групама. Међутим, веће групе досељеника нерадо су улазиле у постојећа насеља и тражиле су да буду насељене као заједница и да место за насељавање добију у инассељеним крајевима, јер им је то омогућавало већу слободу у подели земљишта унутар свог атара.³⁰

Једна од тих већих група, коју су чиниле 83 српске породице са 941 чланом, доселила се 1658. године у оточачко – брињску област из Усоре, после дуготрајних преговора са крајишким заповедницима. Заповедник Карловачког генералата намеравао је да их насељи у околини Плашког, али су они, свесни да као заједница која има 263 наоружана војника могу постављати војним властима и своје услове, захтевали да им се дозволи насељавање у Гацком пољу. Како због близине турске границе, тако и због уверења да је оточачко – брињска област већ доволно насељена, карловачки генерал је упорно одбијао да прихвати њихов захтев. На крају, после двогодишњег одувлачења, дозвољено је досељеницима из Усоре да своја привремена станишта претворе у стална и посебна комисија Ратног савета из Граца населила их је у вилићком крају у Гацком пољу: у Компољу, Подуму, Шкампу, Дольанима, Залужници, Врховинама, Рудопољу и Бабином Потоку. Добили су простране атаре са доста обрадиве земље, због које су касније били изложени великим притиску становника суседних хрватских насеља, па и Срба из Брлога, који су тражили од њих да им уступе део земљишта. Бранећи своја права, морали су становници Врховина, на пример, да у првој половини XVIII века воде спор код Ратног савета у Бечу. Привучени обиљем земље, пристали су уз становнике вилићких села, како је ова област често називана у изворима, многи досељеници из турских пограничних крајева и Млетачке Далмације, па се ова досељеничка скупина за

²⁹ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1644–XI–5, 1713–XII–19, 1723–I–44. и 1724–III–6; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 213–224, 269–271; A. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 116–117.

³⁰ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1644–XI–5; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 269–271.

кратко време проширила до саме границе турске Лике и Крбаве. До ослобађања ове две области једино није било насељено Турјанско поље, али су га вилићки Срби већ почели обрађивати. Њега су населили између 1685. и 1689. године, када се у оточачко – брињску област склонило неколико хиљада Срба избеглих из турских пограничних области, већином из Лике и Крбаве.³¹

Претходним сеобама насељена су скоро сва за насељавање погодна земљишта у оточачко – брињској области. Ненасељени су остали само крајеви око Добра, рушевне утврде која је само повремено имала посаду, затим атар данашњег села Стјаница и тзв. ничија земља између Оточачке капетаније и турске Лике и Крбаве (косињски крај). У јеку сукоба око јуридикције над Србима у Гомирју почетком XVII века, војне власти, бранећи гомирске досељенике, предлагале су да Франкопани, уколико им је стварно стало да насле и обнове некадашње франкопанске поседе, доведу и насле становништво у околини Добра. Овај предлог није био прихваћен и Дабар са околином остао је именословен све до слома зринско – франкопанске завере 1670. године. Једино су становници Бриња напасали стоку у дабарском атару. После слома зринско – франкопанске завере, карловачки генерал Ј. Ј. Херберштајн насељио је 12. јула 1672. године око Добра стотинак српских породица, пребеглих из крајева под турском влашћу. Дабарски атар био је мали за овако бројно становништво, па му је, по одлуци посебне комисије, коју су чинили карловачки генерал, сењски капетан и још два висока крајишча официра, прикључена и пустоселина Глибодол. Овим разграничењем поништен је део споразума између српског и хрватског становништва у оточачко – брињској области од 22. маја 1645. године по коме је Глибодол припадао Хрватима из Бриња, премда они, због малог прилива хрватских досељеника, нису могли да га наслеле.³²

Становници Бриња нису се противили насељавању Срба у Глибодолу 1672. и то су, на захтев Срба из Добра, потврдили у изјави 1713. године следећим речима: „*Tada buduchi nas manye nego sada za polovicu, i da kraina cesarska jacsu bude, iesmo dopustili bili i svagda puschali te Vlahe toti stati i ti Glibodol*

³¹ KAW, IÖHKR, Croatica, 1729-I-12. и 1730-VI-40; WrHCR, Justiz Protokoll, бр. 623, fol. 330; бр. 632, fol. 460–461; бр. 609, fol. 308–309; AX3, Spisi Hrvatske krajine, фасц. 13, док. 1730-1–95, 1730-1–161, 1730-1–180. и 1734-1–104; АХАЗУ, IV с-61; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 300–307, 311, 402–413; В. С. Дабић, *Задисници крајишних судова у Карловачком генералшту 1668–1738. године, Мешовити грађа* (Miscellanea) 16, 1987, 11–14; А. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 133–145. Војничке и народне старешине из Оточца, међу њима и кнез оточачки Мико Микшић, издали су 14. марта 1696. године потврдно писмо у коме су тврдили да су „*Vlasi od Vilića*” држали Турањско поље пре ослобађања Лике и Крбаве и да су га „*вазда бранили и чували великим крвојролићем, шраву косили и благо љасли*” (R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 30).

*ixivati*³². Изјава открива и разлоге због којих су, четрдесетак година касније, покренули питање права на Глибодол: становништво Бриња се у међувремену удвостручило, а површине обрадиве земље, упркос крчењу, нису осетније повећане. Због тога су покушали да придобију војне власти да изврше прерасподелу земљишта тако што ће Глибодол одузети Србима и препусити га Хрватима. Тврдили су да дабарски Срби поседују много више земље него брињски Хрвати. То није било нетачно – просечан земљишни посед у Дабру, према подацима из 1746. године, имао је 21,2 а у Брињу 6,4 јутара. Осим тога, Брињани су доста нада полагали у доказну снагу новца, што се да закључити на основу пописа њихових издатака за корумпирање појединих официра. Спор Брињана са Дабранима, започет 1711. године, трајао је деценијама, као и десетине других крајишских спорова око земље у првој половини XVIII века. Његов крајњи исход није битан; важан је његов почетак јер он, на неки начин, означава онај тренутак када је оточачко – брињска област била потпуно насељена и на путу да постане пренасељена. Недостатак обрадиве земље постао је тада ограничавајући чинилац за даљи пораст становништва и један од најважнијих узрока који су довели до првог значајнијег таласа исељавања крајишника 1715. године.³³

После насељавања Добра, намеравајући да доврши насељавање оточачко – брињске области, генерал Ј.Ј. Херберштајн је 1679. године покушао да насли и у Стјеници неколико српских породица, које је довео у Карловачки генералат неки харамбаша Драгић. Тај покушај је делимично пропао, јер му се супротставило наоружано хрватско становништво из Бриња које је у Стјеници напасало своју стоку. Отпор Брињана, према сазнањима војних власти, подстакао је Марко Месић, њихов свештеник. Војни суд у Карловцу осудио га је због тога 1680. године на прогон из Карловачког генералата. Суђено му је као војном службенику, пошто су брињски свештеници били у војној служби као капелани. Од извршења пресуде одустало се, по свој прилици, на молбу Мартина Борковића, загребачког бискупа. Због пропале сеобе су земљишта око Стјенице остала пуста до краја XVII века, када су се ту настанили први досељеници, делом из Бриња, а делом из Крањске. Међу првим становницима Стјенице било је и неколико српских породица, које су, изгледа, дошли из Добра.³⁴

³² KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1713–XII–19, 1718–IX–1, 1723–I–4, 1725–III–7, 1726–I–4, 1726–IV–21, 1726–V–22, 1727–VI–1, и 1731–III–39; AX3, *Generalkomanda Karlovac–Varaždin*, фасц. 2, док. 1719–I–20 и 1723–I–83; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 24, док. бр. 169; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 313–314.

³³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1713–XII–19, 1723–I–44 и 1727–VI–1; KAW, WrHKR, Kanzlei–Archiv, VII–345, Beilage 53; AX3, *Generalkomanda Karlovac–Varaždin*, фасц. 2, док. 1719–I–20 и 1723–I–83; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 24, док. 148; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 256, 260–261, 301–304.

Досељавајући се највећим делом из турских пограничних области, а мањим делом из Млетачке Далмације, Срби су током XVII века засновали у раније пустој оточачко – брињској области насеља: **Лучане**, **Водотеч** (са засеоцима Ивакуша, Шкалић и Гостово Полье), **Прокике**, **Рапаин Кланац**, **Брлог**, **Поноре**, **Влашко Компоље** (сада: Српско Полье), **Гушић Полье** (сада: Дренов Кланац), **Подум**, **Главице**, **Старо Село**, **Дабар**, **Глибодол**, **Шкаре**, **Дољане**, **Залужницу**, **Врховине**, **Рудопоље**, **Бабин Поток** и **Турјански**. По броју, према тврђењу карловачког генерала Херберта Ауершперга, представљали су већ 1658. године већу заједницу од хрватске. Каснијим сеобама тај однос је још више мењан у њихову корист, па је, на пример, српско становништво у оточачко – брињској области давало 1671. године 726, а хрватско само 402 неплаћена војника.³⁵

Насељавајући се у оточачко – брињској области, хрватско становништво се највећим делом смештало у подграђима и непосредној околини тврђава, па је током XVII века створило две скупине етнички компактних хрватских насеља, једну око Оточца (**Оточац**, **Католичко Компоље**, **Дубраве**, **Швица**, **Кутерево**, **Прозор**, **Човићи**, **Лешће**, **Синац**, **Рамљани**), а другу око Бриња (**Бриње**, **Кришполје**, **Стајница**, **Липице**, **Летинац**, **Каменица** и **Језеране**). Насељавање хрватског становништва тешко се може пратити на основу сачуваних историјских извора, највероватније због тога што се Хрвати нису досељавали у већим групама, већ као самци или појединачне породице, тако да је њихово усељавање остало непримећено. Такође је скоро немогуће са већом сигурношћу утврдити из којих крајева су долазили. До неких сазнава о томе, више непоузданых него поузданых, могло би се доћи само посредно, највише праћењем ширења појединачних презимена. Исто тако нека имена насеља или делова насеља могла би да буду путоказ за откривање области из којих су долазили досељеници у хрватска насеља. Тако се основано може претпоставити, на пример, да су називи заселака *Крањско Село* и *Косићелци* везани за територијално порекло њихових насељеника.³⁶

Приморској крајини, у чијем је саставу била оточачко – брињска област, приклучено је почетком Бечког рата и косињско подручје, које је до тада било у саставу турског личког и крбавског краишта. Косињ и засеоци у његовом атару нису страдали приликом продора карловачких краишника у Лику и Крбаву 1685. године, а њихово становништво није расељено. Шта више, у Косињу су нашли тада уточиште и привремени смештај многи Срби из

³⁴ АHAZU, *Documenta Croatica*, фасц. 21, док. 227; R. Lopašić, *Dva hrvatska junaka*, Zagreb 1888, 33–34; Исти, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 261–262.

³⁵ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1671-II-16. и 1725-VII-18; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 300–302; III, 189–193; M. Гrbić, *Карловачко владичанство I*, Karlovac 1891, 81–82.

³⁶ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 189–193; S. Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, 41, Zagreb 1962, 140–151.

ЕТНИЧКА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ОТОЧАЧКО – БРИЈСКЕ ОБЛАСТИ

Аутори:

Војин С. Дабић

Јасмина М. Јовановић

спаљених села у Лици и Крбави. Поред Срба, насељио је карловачки генерал Ј. Ј. Херберштајн 1688. године у једном делу Горњег и у Доњем Косињу две скupине католичких досељеника: Хrvate из огулинске крајине и досељенике из пограничних крајева Крањске, која је тада била у саставу унутрашњо-аустријских земаља. Како је њихово насељавање спроведено на штету српског становништва, коме је тада одузето доста земље, па чак и неке крчевине, касније су годинама вођени спорови око одузетих земљишта, којих Срби нису хтели да се одрекну. После ослобађања других делова Лике и Крбаве, када се расељено српско становништво почело враћати на стара станишта у тим областима, сењско – модрушки бискуп Себастијан Главинић је 1696. године покушао да придобије косињске Србе да се преселе у Медак, како би остало више земљишта за новодосељене Хrvate и Крањце. На расељавању српског становништва инсистирало се ради тога што је косињско подручје имало изузетно велики значај у плановима обнове католичанства у Лици и Крбави. Наиме, српска дијаспора у Косињу и његовој околини онемогућавала је територијално повезивање католичких насеља у оточачко – бринјској области са новоствореним католичким насељима у Пазаришту, Перушићу, Калуђеровцу, Машалуку, Новом, Будаку и Билају. Такви планови представљају праву позадину свих спорова косињских Срба са косињским и перушићким католичким становништвом због сталних и упорних покушаја узурпирања земљишта која су припадала српским насељима. Пресезања и притисак на српско становништво у косињском крају били су могући због тога што је Косињ већ 1685. године приклучен Сењској капетанији, чије су старешине биле под великим утицајем сењско – модрушских бискупа. Пред тога, поједине војне старешине такође су имале одређене интересе у Косињу. Тако је, на пример, сењски војвода Иван Хомолић узурпирао у косињском крају доста земљишта и претворио га у свој посед, на коме су морали да радоју тамошњи католички крајишици. Косињско подручје, с обзиром да је већ 1685. постало део Карловачког генералата, није делило судбину осталих делова турске Лике и Крбаве, који су тек 1712. године ушли у састав Војне крајине. Због тога подаци о земљишту и становништву Косиња нису садржани у пописима Лике и Крбаве, већ у пописима Приморске крајине. У Доњем и Горњем Косињу, као и насељима која су спадала у косињско подручје, живело је крајем XVII века 189 породица, а у време регулације Карловачког генералата 1746. године – 364 породице, 190 српских и 174 хрватске породице. Српско становништво живело је у Горњем Косињу, Липовом Пољу, Кршу, Млакви и Студенцу, а хрватско у једном делу Горњег и у Доњем Косињу.³⁷

³⁷ KAW, Alte Feldakten, фасц. 201, док. 1707-4-1; WrHKR, *Kanzlei-Archiv VII-349*, Beilage 53; IÖHKR, Croatica, 1722-VI-8, 1724-III-9, 1725-VII-18, 1725-X-14, 1726-II-39. и 1727-I-10; AHZ, *Spisi Hrvatske krajine*, док. 1713-1-37; Karlovački generalat, *uvezani spisi*, књ. 2, fol. 133; AHAZU, *Acta Keglevichiana*, фасц. 7, док. 14; *Documenta Croatica*, фасц. 20, док. 29/1-2. и фасц. 24, док. 44; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 401-402; M. Sladović, нав. дело, 29-39.

Насељавање сењско – подгорске области

Сењ је почетком XVI века, после расељавања сењско – подгорске области, остао једино стално насељено место у Приморској крајини, али су турске акинцијске чете, које су несметано харакле градским атаром и долазиле до самих градских бедема, угрожавале опстанак становништва у самом граду. Аугустин Валијер, млетачки провидур на Крку, обавестио је своје претпостављене у Венецији 30. новембра 1527. године да се сењско становништво, подстакнуто турским спахијама, увек расељава да би спасило своје животе и имовину. „Град Сењ, због непрестаних упада турских и маритолошких, већ је на то срушен и”, како је провидур закључио, „сваки дан иде из зла на горе”. Он је наговештавао и могућност да дође до потпуног расапа сењског становништва, али се то, ипак, није десило, премда су многи Сењани, посебно богатији трговци и занатлије, потражили у трећој деценији XVI века сигурније уточиште на оближњим млетачким острвима, највише на Крку. У граду је, према извештају Ханса Ленковића од 18. октобра 1538. године, остало једва нешто више од хиљаду житеља, који су живели у тешкој оскудици. Највише су оскудевали у храни, која је, због несигурности копнених прилазних путева, довожена само морем.³⁸

Замашни фортификациони радови, поправка и учвршћивање градских бедема, као и изградња тврђаве *Hekaj* на брду изнад града, учинили су Сењ половином XVI века сигурнијим за живот и, донекле, спречили даље расељавање становништва. Међутим, економске прилике у граду и даље су се погоршавале, јер је, због прекида саобраћаја копненим путевима, дошло до потпуног замирања трговине, практично једине привредне делатности којом су могли да се баве сењски грађани. Ова околност отежавала је опстанак преосталог становништва, јер се није могло, како су касније Сењани сликовито написали у једној представци, „од стена и слане воде живеши”. Вероватно би се и оно раселило да се сењска тврђава није била од пресудне важности за одбрану Приморске крајине, али и Истре и Фурланије, па су унутрашњо – аустријске земље одвајале за њено издржавање замашне суме новца. Захваљујући томе постали су многи становници Сења, укључујући и ускоке из Клиса који су дошли у град 1537. године, плаћени војници, о чијем су се издржавању старале војне власти. Број плаћених војника стално је растао током XVI века: 1537. било је их је 141, 1545. већ 250, а 1563. године чак 300. Међутим, сви који су били уписаны у војничке спискове нису стварно и били војници, већ су неки од њих, пошто нису имали других прихода, примали војничку плату као својеврсну помоћ од државе. Тако су, на пример, међу сењским војницима 1551. године били

³⁸ *Relazioni di provveditori veneti sull'isola di Veglia*, Atti e memoire della Società Istriana di archeologia e storia patria 2, Parenzo 1886, 95–103; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, 172–173; II, 307–308, 394–395, 406–407, 451–453; III, 4–7.

уписани месни свештеник и тадашњи бискуп сењски. У исто време било је доста и оних који су учествовали у одбрани града а нису примали војничку плату, него им је ратни плен био једина награда за њихову службу.³⁹

Војничке плате, које су, по правилу, исплаћиване са великим закашњењем, нису пружале доволно економске сигурности свим плаћеним сењским војницима, а посебно не онима којима су оне биле једини извор прихода. Због тога су неки од њих, исто као и неплаћени војници, покушали да средства за живот прибаве ратним пленом. Како је прилика за то ретко искрсавала упркос стапном малом рату на граници, упуштали су се често и у најобичнију пљачку турских и млетачких поданика на копну и на мору. Њихове пљачкашке и гусарске испаде, без обзира што нису имали никакве везе са ратним акцијама, толерисале су аустријске војне власти само зато што је Хабсбуршка монахија желела да по сваку цену задржи сењску тврђаву у својим рукама, а није имала финансијских средстава да у њој издржава доволно велику, плаћену посаду, која би уредно добијала своје војничке плате и не би морала да прибавља средства за живот на недозвољен начин.⁴⁰

У другој половини XVI и почетком XVII века, када је Сењ постао својеврсно гусарско гнездо, стекло се у њему доста становника придошлих са разних страна, али се мало зна о њиховом пореклу и разлогима који су их подстакли да се придруже сењским ускоцима. Краишке власти, које су се старале о одбрани сењске тврђаве, нису водиле никакву свиденицу становништва, а да су је и водиле, тешко да би она била поуздана, јер многи од ускока нису стално живели унутар градских бедема. На основу извештаја представника млетачких власти, којима су ускоци били велика мора па су будно пратили све што је било у вези са њима, могло би се закључити да је већина нових досељеника дошла у Сењ привучена могућношћу да некажњено учествује у пљачкашким походима или да би избегла казне за огрешења о моралне норме и законе у својим државама. Места ранијег боравка ових досељеника нису у извештајима наведена, већ се само уопштено говори да они потичу са разних страна, највише са турске територије, млетачких поседа и из италијанских државица. У другој половини XVI и почетком XVII века доселиле су се и укорениле у граду неке од сењских породица италијанског порекла, као што су биле *Battaglia, Carina, De Santis* (Десантин), *Demelli, Locatelli, Marchioli, Marotti, Milanes, Minoli, Nicolini* и *Verones*. Оне су се врло брзо

³⁹ E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, II, 24, 89, 307–308, 406–407, 451–453; III, 73–75; E. Laszowski, *Prilozi za povijest hrvatske Krajine*, VZA 7, 1905, 96–97; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 290–291, 406–411, 426–432; G. Szabo, *Arhitektura grada Senja, /у књизи:/*, Senj, Zagreb 1940, 47–52.

⁴⁰ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 33–44, 52–56, 75–76, 81–82, 94–98, 136–137, 154–155, 157, 171–173, 276–279, 280–293, 319–323, 379.

уклопиле у нову средину и имале прворазредну улогу у животу Сења. Међу досељеницима било је доста Албанаца, првенствено бегунаца из млетачке војске. Тако је, на пример, дванаест Албанаца, млетачких најамника, пребегло у Сењ и придружило се сењским ускоцима маја 1604. године. У граду је, на самом крају ускочке епохе, како је овај период сењске историје називан у хрватској патриотској историографији и књижевности, живело и неколико Енглеза, од којих су чак деветорица, заједно са сењским ускоцима, обешени 14. августа 1618. године.⁴¹

Почетком XVII века почели су да се стичу услови да се некако реши ускочко насељавање, које је тешко реметило односе између Хабсбуршке монархије и Млетачке републике. Томе је допринело неколико околности: Хабсбуршка монархија склопила је 1606. године мир са Турцима и желела је да га одржи по сваку цену, па је због тога морала да спречи ускочка четовања у крајевима под турском влашћу; насељавањем неплаћених краишника у сењско – подгорској области почели су ускоци да губе свој ранији значај у одбрани Приморске крајине и, на крају, повећан је притисак Млетачке републике, спремне да и по цену рата принуди Хабсбуршку монархију да обузда сењске ускеoke. Проблем је био у томе што се ускочко питање није могло решити без расељавања већег броја сењских ускока, посебно оних који нису имали куће у Сењу. Тога су биле свесне и краишке војне власти, па се на прелазу из XVI у XVII век већ почело озбиљно размишљати о довођењу јаче немачке посаде у Сењ и премештању сто или стотину и педесет плаћених сењских војника у Оточац, Бриње и Прозор. За остварење овог плана требало је обезбедити најмање 20.000 форинти годишње, а толико новца крањски и корушки сталежи нису могли да издвоје. Међутим, Венеција је упорно тражила да се сењски ускоци раселе и, после дугог отпора, Хабсбуршка монархија морала је на то да пристане. Њен пристанак озваничен је уговором о миру склопљеним у Мадриду 26. септембра 1617. године. Посебни комесари који су дошли да на лицу места спроведу одредбе овог уговора предложили су да се из Сења преместе у Оточац 14, а у Бриње 83 плаћена војника са породицама. Међутим, ниједан сењски ускок није се преселио на место одређено за њихов боравак. Неки су остали са породицама у Сењу, а други су отишли у Винодол, Млетачку Далмацију, или у италијанске државице, где су примљени у службу као најамни војници. Не може се објаснити због чега су се сењски ускоци лакше одлучивали на сеобу у друге земље него да се наслеле у појединим деловима тада још скоро потпуно и насељеног оточачког и брињског дела Приморске крајине. Међутим,

⁴¹ Градски музеј у Сењу, *Spisi obitelji Desantić*, фасц. 1; Г. Станојевић, *Сењски ускоци*, Београд 1973, 29; P. Sarpi, *La Repubblica di Venezia, la casa d'Austria e gli Uscocchi*, Bari 1965, 52; M. Magdić, *Senj u XVII vijeku*, Hrvatsko kolo, 6, 1910, 43–44; P. Tijan, *Grad Senj i povijesti i kulturi hrvatskog naroda, /у књизи:/ Senj*, Zagreb 1940, 21–25; V. Kostić, *Jedan Škot među uskokima početkom XVII veka*, Senjski zbornik, 3, 1967–1968, 88.

њиховим расељавањем није битније смањен број становника Сења, јер су уместо расељених ускока доведени у град немачки војници, који су се временом, захваљуји процесу акултурације, потпуно интегрисали у нову средину. Њихове потомке касније су на немачко етничко порекло подсећала само презимена, као што је, на пример, презиме *Eichelburg, Failer, Lang, Marburg, Partner, Richter, Ritter, Stauber, Wernegg*.⁴²

Почетком XVIII века, када је сењска тврђава изгубила скоро сваки одбрамбени значај, било је у Сењу, према попису верника сењске жупе, који је 1710. године сачинио њен жупник Вицо Вукшић, укупно 1.987 становника „*prez furesstirov ki dohode i odhode*“. Упркос оживљавању привреде, посебно трговине, једна трећина одраслих мушкараца, укупно 252 человека, вршила је плаћену војничку службу и била под пуном јурисдикцијом војних власти. Без војничких плати, које су износиле 25.212 форинти годишње у новцу и натури, сењско становништво, по тврђењу карловачког генерала Карла Ауершперга, било би принуђено да се расели, што није било у складу са државним интересима. Неплаћених крајишника у граду није било, јер Сењани, због оскудице обрадиве земље у свом атару, практично и нису имали земљишне поседе, који су у Војној крајини представљали основу за наметање војне обавезе. За разлику од становника других утврђених места у Карловачком генералату, Сењани нису запоседали и користили обрадива земљишта која су се налазила ван градског атара, нити су у околини града стварали нова насеља. Због тога нису имали ни велики значај у поновном насељавању шире сењске области. Истина, неколико официра и свештеника пореклом из Сења живело је у XVII и првој половини XVIII века, због потреба службе, у појединим местима у оточачко – брињској области и ослобођеној Лици и Крбави и ту стекло земљишне поседе. Због тога што се није расељавало, становништво Сења се доста брзо повећавало. Половином XVIII века живела су у овом граду укупно 2.934 становника у 379 градских кућа и 28 кућа ван градских бедема.⁴³

Како становници Сења, упркос покушајима војних власти да их на то принуде, нису пристајали да се преселе у слабо насељене или ненасељене крајеве Приморске крајине, прворазредну улогу у насељавању опустошене сењско – подгорске области, а касније и у обнови католичког становништва у Лици и Крбави, имали су *Власи – католици*, досељени из крајева под турском влашћу. Они се у историјским изворима, посебно оним црквеног порекла, помињу од

⁴² АХАЗУ, *Zbirka Radoslava Lopašića*, XX–2; *Kodeksi*, II d 65; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 279–293; II, 4–5, 47–48, 63–90; M. Magdić, *Senj u XVII vijeku*, 43–44; Г. Станојевић, *Сењски ускоци*, 290–305.

⁴³ KAW, *Alte Feld Akten*, 1708–13–22; *Commercialia*, 1757–75–9; AHZ, *Acta congregationalia*, кут. 228, фасц. 4, док. 330; I. Erceg, *Neki ekonomski momenti iz života Trsta, Senja i Karlobaga*, *Ljetopis JAZU*, 70, 1964, 291; J. Frančišković, *Natpis na portalu katedrale u Senju*, *Bogoslovska smotra*, 20, 1932, 273.

почетка XVIII века и под именом *Буњевци*. Прва скупина *Влаха – католика* насељила се почетком XVII века у Личу у Горском котару. Војне власти, које су и организовале њихову сеобу, населиле су их на пустим земљиштима на самој граници између приморског дела Сењске капетанije и колико – толико насељеног Винодола. Овим су се приклучили касније други досељеници, па су се током XVII века њихова насеља постепено ширила од Лича према Сењу и Подгорју све до границе са Турском. Међутим, кршевито тло и оскудица обрадиве земље онемогућавали су насељавање већег броја становника у сењско – подгорској области и стварање већих насеља. У крајишким пописима становништва с краја XVII века, када је скоро довршено насељавање ове области, помиње се у приморском делу Сењске капетанije, осим Сења, још шест насеља: Крмпоте, Леденице, Свети Јурај (Јурјево), Јабланац, Стариград и Карлобаг. Нека од ових насеља обухватала су по више мањих заселака.

Прва скупина досељеника са турске територије дошла је у Приморску крајину крајем 1603. године. Карловачки генерал, водећи пре свега рачуна о проблему одбране, сматрао је да нема повољнијег места за њихово стално насељење од Лича у Горском котару, јер су турске акинције преко ове пустоселине често упадале у Винодол. Намеравао је да их тамо насељи у рано пролеће следеће године да би на време могли да почну пољопривредне послове. Међутим, његов план није остварен и не зна се шта се догодило са овом досељеничком групом. Сигурно је само да она није смештена у Личу, јер је ово место насељено тек у пролеће 1605. године, када је Данијел Франкол, сењски капетан, довео са војног похода из Равних Котара 700 досељеника. Његова намера да их насељи у пустом Личу, који је припадао хрељинском властелинству, поседу породице Зрински, није била по вољи господару земљишта. Знајући за то, један од властеоских службеника предложио је Николи Зринском 3. маја 1605. године да се силом спречи насељавање досељеника у Личу (“*да наши људи прво онди сијану, него би Власи дошли, шер да их занемо*”) и да се тамошња земљишта сачувају за насељавање зависних сељака. Како на винодолским поседима, који су током XVI века били више пута похарани од турских акинција, није било доволно поданика заинтересованих да се преселе у Лич, предлагао је да се тамо сагради тврђавица и да се у њу поставе војници који би лички атар „*чували докlam се почну селиши људи*”, односно док га не почну насељавати кметови са хрељинског властелинства. Међутим, Никола Зрински није прихватио овај предлог. Делом на молбу карловачког генерала а делом и по наговору Јулија Чикулина, управника његових приморских поседа, одобрио је насељавање досељеника са турске територије у Личу, али је тражио да они постану његови поданици. Досељеници су то прихватили и 16. јуна 1605. године положили колективну заклетву у католичкој цркви у Хрељину, обавезујући се на подничке дужности и верност свом земљишном господару. У

поменутој заклетви ови се досељеници називају *Крмђоћанима*. Њихов кнез Дамјан Петровић користио је приликом полагања заклетве први пут своје ново презиме – Крмпотић.⁴⁴

Насељавајући се у Личу на хрельинском властелинству, досељеници су приватили само две обавезе према своме земљишном господару: да као војници бране винодолске поседе и да му дају део ратног плене. Њихов пристанак на овакву нагодбу сасвим је разумљив, јер су и други краишници, укључујући и жумберачке ускоке, били обавезни да дају део ратног плена својим заповедницима. Међутим, на први поглед изгледа неразумљиво због чега је Никола Зрински тражио од својих нових поданика само удео у ратном плену, с обзиром да су властеоски војници на феудалним поседима у Хрватској и Славонији морали, поред дела ратног плене, својим земљишним господарима да дају мање или веће новчане и натуралне дажбине. Разјашњење ове необичне нагодбе донео је каснији развој догађаја, јер се испоставило да Никола Зрински и Јулије Чикулин, управник његових приморских поседа, нису планирали да нови становници Лича буду само приватни краишници који би бранили Винодол од Турака, већ и морски гусари. Ову њихову намеру открива чињеница што су одмах по насељавању Лича дали да се сагrade два бродића да би *Власи Крмђани* могли да иду у гусарење и пљачку заједно са сењским ускоцима и да тако „себи и господину милостијом добишиак учине”. Њихово претварање у гусаре и пљачкаше није успело, па њихов земљишни господар није могао да оствари очекивање приходе, какве је, иначе, имао од других винодолских поданика, који су заједно са Сењанима, а често и сами, одлазили током XVI и почетком XVII века у пљачку, нападајући обично млетачке бродове. То је био и разлог што је Млетачка република неколико пута напала својом ратном флотом зринске и франкопанске поседе у Винодолу.⁴⁵

Притиснути невољом, а охрабрени од војних заповедника Приморске крајине, затражили су *Власи Крмђани* 10. априла 1607. године да их надвојвода Фердинанд прими у своју заштиту и осигура им положај правих краишника. Захтев су образложили, између осталог, и жељом да се тако сачувају од злостављања и других притисака којима су били изложени на хрельинском властелинству. Тражили су, такође, да им се пружи помоћ у храни, посебно житарицама,

⁴⁴ АХЗ, *Spisi obitelji Sermage*, фасц. док. 2/2; А. Karolyi, „*Vlasi*”, koji su iz okoline bihaćke iselili koncem XVI vijeka, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 2, 1890, 249–251; E. Laszowski, *Provala Turaka u Vinodol g. 1600*, VZA, 18, 1916, 289–291; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 317–318, 340, 343–344.

⁴⁵ АХЗ, *Spisi obitelji Sermage*, фасц. 81; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 52–55, 80–81, 343–344; II, 24–27; 76, 81–82; J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb 1980, 533–534; Г. Станојевић, *Сењски ускоци*, 256, 296.

јер нису могли да такву помоћ добију од свог земљишног господара, који им је нудио једино могућност да купују од њега храну на почек, а да дуг враћају у ратном плену или у стоци. Јулије Чикулин, коме је Никола Зрински уступио Лич на уживање, поспрдно је говорио „*da ne mogiće na te Vlahe toliko trošiti, ar ih ne bi vas Vinodol nasiil*“. Њихов захтев да постану крајишници подржао је и тадашњи заповедник Карловачког генералата. С обзиром на стратешки значај Лича, као и других насеља која су *Власи Крмљоћани* почели да подижу на пустим земљиштима ван хрельинског властелинства, али и због чињенице да је око 200 њих било способно за војничку службу, надвојвода је одмах удовољио њиховој молби и они су укључени у Приморску крајину. Пружене им је и значајна помоћ у храни – само 1609. године дали су им крањски сталежи намирница у вредности око 2.000 форинти. Зрински својим утицајем нису могли да спрече њихово претварање у крајишнике, али су успели да осујете владареву намеру да им подели писане ускочки повластице.⁴⁶

Никола Зрински није се лако мирио са тим да становници Лича остану у надлежности крајишских власти и упорно је тражио да му се они потчине као земљишном господару или да напусте његов посед. Делом због његовог притиска, а делом због оскудице земље у Личу, већина *Влаха Крмљоћана* преселила се у првим деценијама XVII века на пуста земљишта у леденичком атару или, пак, на пустоселине између Винодола и Сења. Због тога је у Личу 1670. године, када је он постао својина Угарске дворске коморе, било врло мало становника. Премда су се већином одселили са хрельинског властелинства, *Власи Крмљоћани* су и даље, због мноштва стоке и оскудице пашијака, били принуђени да користе шумске пашијаке и ливаде у скоро иенасељеном Горском котару, чији је највећи део представљао део зринског поседа Брод на Купи. Никола Зрински и његови службеници дозвољавали су им на својим поседима испашу стоке, али уз плаћање накнаде – траварине, чији је износ зависио од бројности њихових стада. Траварину су плаћали у новцу и, много чешће, у натури, дајући господару земљишта одређен број оваца и јагњади, што је Зринским доносило знатне приходе. У првим деценијама XVII века, док је посед Брод на Купи био слабо насељен, практично су користили све пашијаке у Горском котару, али је 1630. године, да би се избегли њихови сукоби са по-купским сељацима и гомирским крајишницима, тачно одређено где могу да напасају своју стоку од раног пролећа до касне јесени. Надокнаду за коришћење ових пашијака плаћали су и после гашења зринско – франкопанске завере Дворској комори. Када су *Власи Крмљоћани* почели да плаћају траварину за испашу својих стада у Горском котару, Никола Зрински и његови наследници

⁴⁶ АХЗ, *Spisi obitelji Sermage*, фасц. 81; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 348–351, 361–364; A. Karolyi, *нав. дело*, 249–251; А. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 74–79.

престали су да траже њихово потчињавање и претварање у зависне поданике, јер им то сада не би више битно повећало приходе, поготово што је у самом Личу остао тек незнјатан број досељеника.⁴⁷

Због разних неприлика које су доживљавали на новим стаништима, где су били изложени турским нападима, али и где су их пљачкали сењски ускоци, који су им 1614. године отели велики број грла стоке, део *Vlaха Крмљоћана* преселио се из Лича на млетачко земљиште и, потом, вратио натраг у Турску Далмацију. Са њима су војне власти 1619. године почеле поново да преговарају о враћању на аустријску територију, јер је после расељавања ускока из Сења започета реорганизација одбране у приморском делу Сењске капетаније са циљем да се највећи део терета одбране пренесе на неплаћене крајишнике, који ће живети од прихода са својих земљишних поседа а не од пљачке. Није познато да ли је 1619. године дошло до договорене сеобе *Vlaха Крмљоћана* из Турске Далмације, јер о томе нема података у досад пронађеним изворима. Нешто више података има само о сеоби 1627. године, када се једна њихова већа дружина насељила на простору између Сења и Леденица, највише у Светом Јакову или Јаков Пољу, где је подигла неколико мањих насеља. Не зна се како је текло њихово насељавање и када су одређене границе њиховог „конфина”, пошто је о овој досељеничкој скупини сачувана само штура белешка у протоколима Ратног савета у Грацу и једна наредба великог сењског капетана од 27. априла 1633. године. Поменутом наредбом наложено је „*Vlasskim sinom malem i velikem, ki su nastanjeni do dalyega odluchka med Segniet i Ledenicami pri sv. Jakovu*” да не смеју напасати своју стоку „*mimo confina svoga*”, односно прелазити са њом у леденички и сењски атар. Светојаковски *Vlasci Крмљоћани*, како због своје бројности тако и због оскудице паšњака и обрадиве земље у свом атару, били су принуђени да се постепено пресељавају и стварају своја насеља и на дотадашњем сењском атару, посебно у Смоквици, Кривом Путу, Мрзлом Долу, Алану и Вељуну. Становници Сења и војне власти покушавали су да то спрече, али су временом морали да попусте. Значајну улогу у сламању

⁴⁷ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1681–VI–112; AHZ, *Ozaljsko vlastelinstvo, kurija Brod*, фасц. 1, док. 3. и 5; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 24–27; Нада Клаић је на основу истргнутог и погрешно прутумаченог фрагмената једне пресуде царске правде у Сењу из 1680. године изнела тезу да су *Vlasci Крмљоћани* недugo после насељавања постали „сељани“ и да „војничка служба оствараје код већине само сјећање на добре старе дане“ (N. Klaić, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj*, 172–176). Њена тврдња може се лако оповргти и најповршијим увидом у сачуване историјске изворе, а посебно у сумарне и поименичне пописе неплаћених крајишника у XVII и XVIII веку, јер су у њима *Vlasci Крмљоћани* увек били пописани са осталим крајишницима (види: KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1725–VII–18; WrHKR, *Kanzlei–Archiv* VII–345, Beilage 53; AHZ, *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ. 2, fol. 134).

њиховог отпора, чиме су обезбеђена нова станишта за досељенике и пашијаци за њихову стоку, имали су, изгледа, сењски каптол и сењско – модрушки бискупи. Њихову подршку добили су *Власи Крмпоћани* тако што су пристали да плаћају, поред црквене десетине од 20 дуката годишње, и „*pristoyechu desetinu od planina Senyskih*”. Ову десетину од свог блага давали су за дозволу да могу напасати стоку и држати катуне на сењским планинама, јер су ови планински пашијаци, наводно, били део поседа Красно, које је 18. децембра 1527. поклоњено једној сењском цркви. Војне власти се томе нису противиле, нити су заштитиле своје војнике. Штавише, присиљавале су их претњама и глобама да уредно испуњавају ову обавезу према сењском каптолу и бискупу.⁴⁸

Досељеници са турске територије, већином из села Јесенице на Новиградском мору, населили су 1645. године Свети Јурај, односно Јурјево, давно запустело насеље десетак километара јужно од Сења. У селу су, приликом насељавања, затекли старе, рушевне куће, које су напуштене почетком XVI века. Након само осам година живота на новим стаништима, становници Јурјева преселили су се у Млетачку Далмацију. Сеоба је извршена на подстицај млетачких власти и уз помоћ четрдесетак бродова млетачке ратне флоте који су превезли становништво овог села и његову стоку на нова станишта. Начин на који је извршено расељавање Јурјева показује да је Млетачка република, чији су поседи у Далмацији осетно повећани у првим годинама Кандијског рата (1645–1669) на рачун Турског царства, била решена да осујети Хабсбуршку монархију у намери да насељи Подгорје и успостави своју власт у њему, пошто су обе државе претендовале на ову област. Народно предање забележено приликом саслушања сведока у споровима око неких кућа у Јурјеву почетком XVIII века, другачије је видело расељавање села 1653. године. Према тврђењу неких старијих сведока, становници Јурјева „*od straha turskoga jesu se dvigli iz recenoga sela i possli su pod principa*” и то после погибије свога кнеза Дујма Јерковића у четовању код Перушића. Ове тврђње можда и нису без основа, јер је Јурјево стварно било на дохвату турским четама, које су половином XVII века често долазиле до пустог Карлобага. Преко Карлобага је тада вођена и прилично обимна млетачко – турска трговина, јер је трговачки промет у Далмацији био прекинут Кандијским ратом. Да би заштитила своје интересе у Подгорју, али и потиснула турске и млетачке поданике из њега, Хабсбуршка монархија је морала поново да насељи Јурјево. Због тога је Херберт Ауершперг, карло-

⁴⁸ АХЗ, *Acta comissionalia*, кут. 11, фасц. 16; Каптолски архив у Сењу, фасц. „R”, фасц. 2, док. 57; АНАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 18, док. 10; А. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 111; В. Hrabak, *Neuspjelo naseljavanje Krmpoćana na Kvarneru, u Istri i Dalmaciji 1614–1615. godine*, *Jadranski zbornik* 12, 1982–1983, 366–392; Ј. Вojnićić, *Kraljevske darovnica odnoseće se na Hrvatsku*, VZA, 7, 1905, 187–188.

вачки генерал, насељио у овом месту нове становнике и 7. априла 1655. године обавестио је владара да у селу не постоји више ниједна празна кућа. Већина нових становника Јурјева, претежно католичке вере, дошла је углавном из насеља *Влаха Крмљоћана* у околини Сења. Све до почетка Бечког рата ово село је било једино насељено место између Сења и Турске Далмације.⁴⁹

У првим годинама Бечког рата, када се видело да је турски пораз неизбежан и да ће се неминовно поставити питање аустро – млетачког разграничења у Далмацији, аустријске војне власти су почеле убрзано да насељавају ненасељени приморски део Сењске кептаније, да би што више ојачале своје преговарачке позиције приликом одређивања граничне линије. Због тога је већ 1685. године, у време пустошења турске Лике и Крабаве од стране млетачких и аустријских крајишника, започето насељавање Карлобага. Према извештају Антуна Коронина, коморског управника, било је у овом насељу 1697. године већ стотину влашчких породица, делом православних, а делом католика. Осим Карлобага, насељени су 1689. године Стариград и Јабланац. У Стариград је приликом његовог насељавања дошло укупно 28 породица (21 из Јурјева и 7 из Карлобага), али се 14 породица убрзо преселило у друга места у сењско – подгорској области. Поуздано се готово ништа не зна о току насељавања и територијалном пореклу становништва Јабланца. Разграничење њихових „конфина”, односно утврђивање граница сеоских атара и пашњака, извршено је 1696. године. Насељавањем поменутих места довршено је насељавање сењско – подгорске области, у којој су крајем XVII века била насељена места: **Сењ, Леденице, Крмпоте, Свети Јурај, Јабланац, Карлобаг и Стариград**. Пошто је правни статус Сења био прилично неодређен, а Карлобаг укључен у коморске поседе, Војној крајини припадало је тада само пет насеља са више заселака у којима је на прелазу из XVII у XVIII век живела укупно 221 породица: у Крмпотама 74, Леденицама 74, Светом Јурју 39, Јабланцу 20 и Стариграду 14. Становништво Сења није тада пописано, па није познато колико је у граду било становника. У Карлобагу, односно у ширем карлобашком атару, било је 1701. године 130 кућа – 91 кућа *Влаха католика* и 39 кућа српских, православних досељеника. Број становника у крајишким насељима у сењско – подгорској области био би, сасвим сигурно, много већи да се део становништва није крајем XVII века преселио у Лику и Крабаву. Када су Лика и Крабава почетком XVIII века потпуно насељене, престало је и исељавање становништва из крајишских приморских насеља. Због тога се број становника у њима нагло

⁴⁹ KAW, IÖHKR, Croatica, 1736–I–3; АХАЗУ, *Acta Keglevichiana*, фасц. 6, док. 85; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 242–246, 272–275, 290–293; А. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 128–131.

повећавао, па је приликом регулације Карловачког генералата 1746. године било у Крмпотама 104, Леденицама 110, Светом Јурају 160, Јабланцу 121 и Стариграду 58 породица. Највећим делом повећање становништва било је резултат природног прираштаја, а у занемаривој мери усељавања новог становништва. Такво нагло повећање броја становника условило је мањак обрадивог земљишта, па је у Јабланцу било без земље 15, а у Светом Јуру 12 породица. Премда је пет наведених крајишким заједница у сењско – подгорској области располагало само са 2.241 јутром обрадивог земљишта, поједине сењске грађанске и племићке породице покушавале су у првој половини XVIII века да сумњивим правним радњама узурпирају нека њихова земљишта и претворе их у своје приватне поседе, неоптерећене војничком службом.⁵⁰

Скоро сви досељеници у пустију сењско – подгорској области у XVII веку називају се у документима *Власи, влашки синови, Власи католици* или, пак, *Власи Крмљани*. На самом почетку XVIII века употребио је Мартин Брајковић, сењско – модрушки бискуп, ново име за ове досељенике – „*catholici Valachi alias Bunievczi*“. Пре него што је употребљен у његовим списима, у једном недатираним попису становништва на територији његове бискупије сачињеном почетком XVIII века и извештају коморским и војним властима о пореклу становништва у Лици и Крбави од 17. августа 1702. године, појам *Буњевац* или *Буњевци* био је у Карловачком генералату непознат, односно није употребљен ни у једном пронађеном спису који говори о *Власима католицима*. Изгледа да увођење у употребу новог имена за Влахе католике у време када су почели да се насељавају у Лици и Крбави, где су представљали изразиту мањину у односу на православно становништво, није било случајано. Новим именом желела је Римокатоличка црква да потисне њихово дотадашње име, пошто су појмови *Влах* и *влашки* постали тада чак и у званичним списима синоними за *Србин* и *србски*, односно православни.⁵¹

Проблем етничког порекла *Влаха католика* није до сада уверљиво разјашњен. Његово разјашњење, премда је сасвим небитно за данашње осећање

⁵⁰ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1725–VIII–5; WrHKR, *Kanzlei-Archiv*, VII–345, Beilage 53; АХЗ, *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ. 2, fol. 137. и 137'; *Spisi Like i Krbaće*, фасц. 2; *Spisi obitelji Vukasović*, фасц. 1, док. од 18. јуна 1725; Каптолски архив у Сењу, фасц. 1, док. 64; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 108–112, 189–193. Међу племенитим Сењанима, који су после добијања племства покушавали да стекну и земљишни посед, налазио се и Јурај Домазетовић. Он је од Јелене Радојчевић наводно добио 6. новембра 1743. године на „*dar*“ земљу у крмпотском атару у једној малој ували, званој Козица. Његово „*uzdarje*“ за овај поклон, уствари прикривену куповину, износило је 80 цекина. Добивши у посед земљишта у Козици, од којих су дотад живеле и служиле војничку службу три крајишке породице, почео је он да се потписује као „*Georgy Domazetovich de Kozicza*“ (АХЗ, *Acta commisionalia*, кут. 12, фасц. 16).

етничке припадности њихових потомака у некадашњој Приморској крајини и Лици и Крбави, представљало би значајан корак у разумевању тока спонтане или, пак, принудне акултурације поједињих досељеничким групама различитог етничког порекла које су се населиле у Карловачком генералату у XVI, XVII и, у мањој мери, у XVIII веку и, временом, постале део хрватског народа. Међутим, за потпуно разјашњење овог питања још увек нема доволно извора. Нови документи, пронађени у последње време, отварају више питања него што нуде одговора. Највећу тешкоћу чини то што нема више података о томе како су *Vlasti katolički* сами себе звали. Колико се досад успело утврдити, постоји само један документ из XVII века у коме су садржани и подаци такве врсте. Реч је о службеном записнику од 13. маја 1681. године са исказима сведока, двојице *Vlaša Krmipočana* и једног становника Леденица, које је Дворска комора позвала да сведоче о ранијим обавезама становника Лича, Крмпата и Леденица према грофовима Зринским. Сведочећи под заклетвом пред Кристофором Зником, представником загребачке жупаније, и Кристофором Першићем, загребачким каноником, сведоци Крмipočani су у својим генералијама навели да су *Rasciani*, па је тако уписано и у службени записник: „*Marcus Perpitch de Kernpothi Rascianus*” и „*Stephanus Duich de dicta Kernpothi itidem Rascianus*”. У време када је сведочио, Марко Прић је био, што није без значаја, кнез крмпotsки, а за сведока је био позван као представник *Vlaša Krmipočana*, насељених у Личу и Светом Јакову у првој половини XVII века. Прићи су, уједно, били и најбројнији род *Vlaša Krmipočana*; почетком XVIII века, према истраживањима Стјепана Павичића, живело је у Личу, Крмпата, Подгорју и Лици и Крбави 296 припадника овог рода. О поменутом Стефану Дуићу се не зна ништа поближе.⁵¹

Тврђење наведених Крмipočana да су они *Rasciani*, како су у то време у службеним списима називани Срби, открива да су они сами себе сматрали

⁵¹ АХЗ, *Spisi Like i Krbaće*, фасц. 2, док. без сигнатура; фасц. 3, док. од 17. августа 1702; *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ. 2, fol. 135'-137'. Настојећи да одреде стничку припадност Влаха католика, историчари су највећу пажњу посветили *Vlastima Krmipočanima*, нудећи различита решења: Алекса Ивић је сматрао да су они били Срби католичке вере, Емилиј Лашовски (Laszowski) је тврдио да су досељеници у Светом Јакову (Крмпата) били „православни Ускоци”, а Стјепан Павичић, Драго Роксандић и Драгутин Павличевић идентификовали су их као Хрвате-Буњевце или само као Хрвате. Какве-такве доказе за своје тврђење да су они били Хрвати покушао је да нађе једино Драгутин Павличевић, али и он без успеха (види: А. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 69-72; Е. Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 278; С. Павичић, нав. дело, 257; Д. Роксандић, *Bune i Senju i Primorskoj krajini* (1719-1722), Radovi Instituta za hrvatsku povijest 15, 1982, 47; Д. Павличевић, *Сеобе влаха Krmipočana u XVII столећу* / у зборнику радова/, Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699, САНУ, Научни склопови, књ. XLVIII, Београд, 1989, 147).

⁵² КАВ, ЈОНКР, *Croatica*, 1681-VI-112; С. Павичић, нав. дело, 278-282.

Србима. На могућност да су *Власи Крмпоћани* српског порекла указује и један део извештаја загребачког бискупа Бенедикта Винковића Конгрегацији за пропаганду вере у Риму од 3. фебруара 1639. године о проблему унијаћења и покатоличавања српског, православног становништва на територији марчанског владичанства, односно у Вараждинском и Карловачком генералату. Износећи својевиђење овог проблема, а залажући се за потпуно укључивање православних досељеника у католичку цркву, Бенедикт Винковић је тврдио да унијаћење крајишника уз задржавање њиховог традиционалног, грчког богослужбеног обреда представља само први корак, а да је потом нужно њихово превођење на римски обред, јер без тога они неће искрено и потпуно прихватити католичанство. Овај свој став поткрепио је доказима: „*Тако је учињено у Истри, Пивки и Красу, као и у сењској дијецези у Личу и Драги Винодолској, где су слични Власи, код којих су раније важиле сличне заблуде и обичаји, напустивши грчки обред и оббацивши заблуде, заслугом добрих католичких отаца, примили и до данас задржали римски обред и себе више не називају Власима, него Хрватима*”. Његов извештај, који је доскора био познат само у кратком изводу, а тек је недавно објављен у целини, представља за сада најчвршћи доказ који поткрепљује тврђење Манојла Сладовића и Алексе Ивића, засноване на нама непознатим изворима, да су *Власи Крмпоћани* покатоличени после насељавања у сењско – подгорској области. На основу извештаја бискупа Бенедикта Винковића, чија се добра обавештеност о овом проблему тешко може довести у питање, могло би се закључити да је преверавање ових досељеника било довршено до краја четврте деценије XVII века, када је створена за њих католичка жупа – „*plovania Szmoquichka Szuetog Jakova, Vulafov Kermpotov*”. Међутим, уколико су Власи Крмпоћани стварно били покатоличени српски досељеници, а сва је прилика да јесу, изгледа да је Бенедикт Винковић прецинио успех Римокатоличке цркве у њиховом преверавању. На такву могућност указује, пре свега, чињеница што је у крмпоћанским насељима крајем XVII века, према тврђењу Мартина Брајковића, бискупа сењско – модрушког, било још увек српског, православног становништва. Наиме, у свом извештају папи Клименту XI, који нам је био доступан само у преводу Манојла Сладовића, Мартин Брајковић је написао 1700. године да у његовој бискупiji „*imade nesjedinjenih grčke crkve u srezu s.jurja, krumpotah, jablanca i krasna pomešanih s kupa s našimi al neimadu svoga, van našeg duhovnika*”. Постоји незната на могућност да су православни становници у неким од поменутих насеља можда били новији досељеници, али је то сасвим искључено у случају Крмпата, где је, због оскудице обрадиве земље и пашњака, усељавање новог становништва престало још половином XVII века.⁵³

⁵³ М. Јачов, *Списи Конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима (1622–1644)*, 1, Београд 1986, 365–370; J. Šimrak, *De relationibus Slavorum Meridionalium cum Sancta Romana Sede Apostolica seculis XVII et XVIII*, Zagreb 1926, 88–89; M. Sladović, нав. дело, 49; А. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 19; Католички архив у Сењу, фасц. „R”.

Наведени подаци, сасвим сигурно, нису још увек довољни да се са потпуном сигурношћу тврди да су *Власи католици* у време насељавања у Приморској крајини били део српског народа и православне вере. Међутим, довољни су да се оспоре тврђње изнете у историографији без и једног доказа да су они већ у XVII веку били део хрватског народа и да се поново отвори питање њиховог етничког порекла. Тиме се не оспоравају резултати спонтане, а делом и насиљне акултурације, која је, временом, створила код њих свест о хрватској етничкој припадности.⁵⁴

Осим *Влаха Крмљана* учествовали су у насељавању сењско – подгорске области и они српски досељеници чије етничко порекло и верска припадност не могу бити спорни. Више српских насеља у турској Лици и Крбави тражило је приликом преговора са аустријским војним властима током XVII века дозволу да се преселе у Сењску Драгу. У ову ненасељену али добро заклоњену долину у близини Сења, погодну за живот сточара, повремено су се насељавале мање групе српских пребега са турске територије и ту живеле док нису добиле друга, стална станишта. Срби су имали и значајну улогу у насељавању Карлобага и његове околине крајем XVII века. Ту је на прелазу из XVII у XVIII век живело 36 српских православних породица са 116 за оружје способних, одраслих мушкараца. Њихова каспија судбина није позната, али се основано може претпоставити да су временом променили веру, јер нису имали свог свештеника. Чини се да је католичење православног становништва у сењско – подгорској области у највећој мери управо и било последица чињенице што ниједна досељеничка група није имала свог свештеника, већ је, како је то тврдио сењски бискуп Мартин Брајковић у већ споменутом извештају папи Клименту XI, била упућена на католичке духовнике. Када се то има у виду, лакше се може објаснити како је дошло до преверавања православних досељеника у сењско – подгорској области него како је до XIX века остала непокатоличена српска, православна заједница у селу Тужевић или Тужевац, које је припадало крајишкој општини у Јурјеву. Православна црква је, истина, покушавала у XVII веку да утемељи у сењско – подгорској области један манастир. Прва вест о томе потиче из 1642. године, када су калуђери из манастира Хрмња, који су Турци тада разорили, затражили дозволу од аустријских војних власти да саграде манастир у Приморској крајини. Њихов захтев био је одбијен на предлог Вука Франкопана, карловачког генерала. Међутим, неки православни калуђери касније су ипак успели да добију земљиште у Сењској Драги и да ту опстану до краја седме деценије XVII века као део братства гомирског манастира. У манастиру у Сењској Драги живела су 1670. године, када је манастирско земљиште продато извесном Ђури Вукшићу за 20 дуката, само тројица калуђера: калуђер Богдан, Теофан Павић и његов син, чије име није познато.

⁵⁴ D. Roksandić, *нав. дело*, 47; Д. Павличевић, *нав. дело*, 147.

Речено земљиште продао је гомирски игуман Макарије, а уговор о продаји потписали су калуђери Никодим и Михаило из Турске Далмације. Гомирско братство, које је било власник земљишта у Сењској Драги, мало шта је добило њиховом продајом, али је њоме преостало, малобројно православно становништво у сењско – подгорској области изгубило своје једино духовно упориште. Ново није могло да добије до последњих деценија XVIII века, када је у Сењу створена православна парохија и саграђена црква, али је то било већ прекасно за оно српско становништво које се у XVII веку населило у приморском делу Карловачког генералата.⁵⁵

Насељавање војнићко – слуњске області

Војнићко – слуњска област била је до почетка Бечког рата скоро потпуно пуста, јер су преко ње, као *ничије земље* уз аустро – турску границу, стално четовали турски крајишици. Једино је на левој страни реке Коране, између рушевних утврђења у Велемерићу и Белају, постојало од половине XVII века једно мање српско насеље. У њему је било, како је војни инжењер М. Штиер (*M. Stier*) забележио у својим путним белешкама и на скицима сачињеним приликом обиласка Карловачког генералата, „најмање педесет нових влашаких кућа“. Неку сигурност на овом несигурном крајишту пружала су им два војводства жумберачких ускока, која су држала сталну стражу у Велемерићу. Није познато одакле су и када дошли поменути досељеници, јер о њима нема података у другим изворима.⁵⁶

Почетком Бечког рата, који је изазвао велика померања становништва и крупне демографске промене на Балканском полуострву и у Панонској низији, један од већих миграционих таласа запљуснуо је и Карловачки генералат, а посебно војнићко – слуњску област. Тада је неколико хиљада Срба, дотадашњих турских поданика, напустило своја станишта у Босанској крајини и населило се у пустим крајевима у међуречјима Коране и Мрежнице и Коране и Глине. Неке од њих принудиле су на себу несрћене прилике у Босни и Херцеговини, као и намера турских власти да српско становништво, у које нису имале поверења, преселе из пограничних крајева дубље у унутрашњост земље. Друге су на промену станишта подстакли аустријски крајишки заповедници, нешто наговором а нешто и силом.⁵⁷

Насељавање српског становништва у војнићко – слуњској области започело је 1686. године, када је неколико стотина породица дошло са турске територије

⁵⁵ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1642–IV–8. и 1729–II–29; AX3, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 2; А. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 124–125; M. Sladović, *нав. дело*, 49.

⁵⁶ Österreichische National-Bibliothek Wien, Codex 8608, fol. 75'.

⁵⁷ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1690–I–9; AX3, *Spisi Hrvatske krajine*, фасц. 12, док. 1728–I–185; R. Lopašić, *Dva hrvatska junaka*, Zagreb 1888, 35; M. Грбић, *нав. дело*, 1, 79–81.

и насељило се у Тржићу, Будачком, Скраду, Перјасици, Погоју и Војнићу. Њихово насељавање спроведено је у одсуству карловачког генерала Ј. Ј. Херберштајна, који је, после пустошења Лике и Крбаве 1685. године, отишао на Малту да би се укључио у борбе малтешких вitezова са Турцима. По повратку са Малте, схвативши да су нови досељеници „*neprilično nastanjeni*”, морао је, како је написао у свом акту од 20. априла 1689. године, „*in persona i krajitu izaiti i za sada, dokle se krajina z voliom božiom na dalje odmakne, stalne meje navlastito med Horvackimi i Vlaškimi sinovi, koi su se u Budačkom i kod Skrada nastanili, stalne i mirne učiniti*”. Ништа боље није било ни у погледу међа других насеља, али су ратни догађаји, посебно нови војни поход предузет у лето 1689. године ради освајања Лике и Крбаве, осујетили његову намеру да уреди границе атара свих насеља у војнићко – слунјској области. То питање њихових међа касније је било узрок многих жалби и мучних спорова међу појединим досељеничким групама. Управо, њихове жалбе, као и судски списи о овим споровима, сада су најважнији извор за проучавање тока насељавања војнићко – слунјске области.⁵⁸

Неочекивано велики број нових досељеника, као и њихови међусобни спорови око земљишта збунили су, чини се, аустријске војне власти, посебно Ратни савет у Грацу. Томе је, изгледа, допринела и чињеница што су се досељеници насељили непосредно уз турску границу и почели да крче стогодишње шуме, које су, по тадашњим схватањима, имале важну улогу у запречавању турских пропала. Због тога је Ратни савет у Грацу наредио крајишким заповедницима почетком 1688. године да више не примају досељенике са турске територије, премда је у пограничним крајевима Карловачког генералата било још увек доста незаузетих и за насељавање погодних земљишта. Крајшки заповедници нису се много обазирали на ову забрану, јер им је њено кршење доносило знатне користи. Наиме, њима су досељеници приликом насељавања и расподеле земљишта давали значајне суме новца или већи број грла стоке. Неки од њих били су, чак, принуђени да прихвате поданичке обавезе према карловачком генералу или заповедницима капетанија.⁵⁹

Према подацима у непотпуним, сумарним пописима крајишника сачињеним крајем XVII века, имала је српска крајишска заједница у војнићко – слунјској области 3.670 становника: 1.500 у Будачком и његовој околини, 600 у Скраду, 900 у Перјасици, 330 у Погоју и 340 у Војнићу. Оволики број досељеника био је за тадашње прилике прилично велик. Поређења ради, у Огулинској калетанији, највећој и најбоље насељеној капетанији Карловачког генералата, било је тада укупно 5.786 становника – 3.162 Србина и 2.624 Хрвата.⁶⁰

⁵⁸ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1690–I–9. и 1718–X–1; *Alte Feld Akten*, 1708–4–1, и 1708–6–6; AX3, *Spisi Hrvatske krajine*, фасц. 12, док. 1718–1–90. и 1723–1–47; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 391–392.

⁵⁹ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1690–I–9; WrHKR, *Kanzlei-Archiv*, VII–349, Beilage 89; A. Ivić, *Migracije Srba u Hrvatsku*, 153.

⁶⁰ AX3, *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ. 2, fol. 116–133.

Насељавањем великог броја српских досељеника у војнићко – слуњској области доведени су у питање дотадашњи напори краишким војним власти да се тзв. Хрватска крајина, коју су крајем XVII века чиниле Бариловићка, Огулинска, Туњска и Турањска капетанија, као и неколико насеља генералских Влаха, не претвори у етнички скоро потпуно чисто српско краиште. Овај проблем није заокупљао само локалне заповеднике, већ и Ратни савет у Грацу и Бечу. После дугих већања о „проблему влашког или рашког народа (*ut negotium Valachicae seu Rasciana gentis*)”, који се у *Хрватској крајини* недавно, за време дугог и тешког рата с Турцима, бројно увећао”, решено је у Бечу, како је сам владар написао хрватским сталежима 8. фебруара 1700. године, да се „половина, трећина, четвртина или неки други део Јоменујшог влашког народа, колико би могло бити корисно, пресели у друге, царским оружјем, уз божју милосрђ, повраћене области Угарске и Славоније, које су, осим тога, највећим делом ненасељене или најушијене”. Карловачки генерал Ф. К. Ауершперг показао је у овом случају доста разумевања за српске досељенике и није се сагласио са идејом о њиховом расељавању или пресељавању у друге области. Вероватно због његовог отпора ова замисао и није остварена. Он је, иначе, заступао и мишљење да Србе, с обзиром на њихову осетљивост на неправде, „потреба држати у заточу, али им и делити правду и пазити да због сировости официра не требају Турцима”. Својим залагањем за блажи и праведнији однос према српском становништву у Карловачком генералату врло јасно је указао и на неке узроке повремених напетости у односима између српске заједнице и представника војних власти.⁶¹

Насељавање српског становништва у војнићко – слуњској области створило је услове за проширење поједињих капетанија Карловачког генералата. Бариловићкој капетанији, коју је раније чинило само утврђење у Бариловићу, прикључена су на прелазу из XVII у XVIII век српска насеља у Доњем и Горњем Будачком, Перјасици, Скраду и Клокочу. Предано се старајући о насељавању поверили су крајева, бариловићки капетан Ј. Халерштајн насељио је у својој капетанији 1711. године још 158 српских породица пребеглих са турске територије. Тада су заснована села Корански Бријег, Мали и Велики Козинац и Коцирско Село, а њихови становници укључени су у већ постојеће краишке заједнице у Доњем и Горњем Будачком, Перјасици и Скраду. Неколико породица доселило се 1713. године и у Клокоч, али су оне, незадовољне добијеним земљишним поседима, који им нису одговарали ни по величини, нити по квалитету земље, убрзо отишле у Јужну Угарску. У селу је остало, према подацима из 1715. године, само шест српских породица, које су се ту прве населиле и

⁶¹ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1700–VIII–14; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 172–176; С. Гавrilовић, *Срби у Хрватској у XVIII веку*, Зборник за историју Мађице српске, 14, 1976, 11.

међусобно поделиле најкавалитетнија земљишта. На место одсељених дошли су касније нови досељеници, па су у Клокочу 1725. године биле 44 српске куће.⁶²

Заповеднику Турна, тврђаве недалеко од Карловца, поверено је крајем XVII века да се стара о насељавању дела војничко – слунске области. Његовој капетанији, раније ограниченој само на турњску тврђаву, припадали су тада Доњи и Горњи Војнић, Кључар, Крстиња, Поповић Брдо и Буковица, новостворена српска насеља уз аустро – турску границу. Почетком XVIII века насељена су у Турањској капетанији и четири хрватска села – Вукманић, Кнежгорица, Церовац и Велемерић, чији становници нису били обавезни на војничку службу, већ су до 1746. године били поданици турњских капетана, којима су давали раду и десетину. Турањски капетан био је принуђен приликом насељавања Вукманића да одузме земљу неколицини турњских плаћених војника и кметова са озальског властелинства који су ту обрађивали земљу и давали дажбине карловачком генералу. У замену за одузете поседе добили су на коришћење пуста земљишта у Тушиловићу, која су они касније обрађивали, али се нису на њима насељили. На почетку аустро – турског рата 1716–1718. године пребегло је у Карловачки генералат више стотина Срба из Босанске крајине. После обимне преписке са Ратним саветом у Грацу, у којој је детаљно размотрено питање насељавања ове досељеничке групе, карловачки генерал је решио да се

⁶² KAW, *Alte Feld Akten*, 1708–4–1. и 1708–6–6; IÖHKR, *Croatica*, 1715–VI–6; 1725–VII–18; R. Lopašić, *Oko Kure i Korane*, 42. У поменуте четири српске крајишке заједнице, према попису из 1725. године, живеле су следеће породице: Алинчић, Бабић, Баић, Бакић, Банић, Беливук (2 породице), Билић, Биркић (2), Благојевић (4), Божић (5), Брдар (2), Бркић, Буква (2), Векић, Везмар, Видић, Вила (2), Војновић (5), Вуинчевић, Вука, Вукобраторић (4), Вучетић, Гојковић (5), Грковић (2), Грубић, Гушић, Делић, Дијанковић, Ђурић (5), Докић (2), Дробњак, Дуванција, Жилић, Живковић, Зец, Јанић (2), Јаснић, Јелић, Јовић (3), Карамарковић (2), Кесер (3), Кнежевић (3), Комадина (4), Копривица, Косарић, Косир (5), Ковач (3), Ковачевић (4), Крајачић, Кресојевић (4), Кунић (3), Лиса, Лончар (3), Лукач, Магаревић, Магарица (3), Мајстор, Малић, Мандић (3), Манојловић (2), Маринковић (4), Мартиновић (8), Марчетић, Матиешвић (12), Матиевић (9), Михаиловић (5), Миљеновић (6), Мириловић (2), Миркић (5), Мирковић (2), Миројевић, Митровић, Момчиловић, Мркаљ, Новаковић (3), Опарница (2), Оридић, Падежан (5), Парун (2), Павковић, Павловић, Пеурача (2), Перић (3), Перковић, Петровић (3), Поповић (3), Продановић (3), Радовић (2), Радуловић (3), Раичевић, Раић (3), Ракетић, Родић, Савић (2), Сикирица (4), Слијепчевић, Сракић (2), Срђеновић, Сужањ, Тесла, Тодорић (4), Тодоровић, Томашевић (2), Томић (3), Тумбас, Хајдиновић (2), Харамбашић, Христић, Црнокрак, Цвијетић (2), Чачул, Чика, Чикеша, Шаула (8), Шепа (2) и Шипић у Доњем и Горњем Будачком; Баић (2), Бакић (3), Балковић, Бег, Белић (3), Белобрк, Богдановић (2), Бранисавић (2), Брешац, Брешевић, Брошинић, Будимлић, Буњевчевић, Видовић, Витасовић, Вукашиновић (2), Вукмировић, Вукобраторић (3), Вучетић (3), Гаћеша (3), Грубишић (3), Гвоздић, Дабић (2), Даић, Диклић, Дирсаић (4), Дмијаковић (2), Дмитровић, Добричић, Дрњаковић, Дубиздела, Ђекић (3),

населе у Тушиловићу 33 српске породице, које су, у ратном метежу, пребегле из босанског села Турија на челу са кнезом Радојицом Мандићем. Њиховим насељавањем на овој пустоселини били су погођени становници села Моштана на Озальском властелинству, јер су они, уз плаћање одговарајућих дажбина крајишким заповедницима, обрађивали земљу и користили сенокоще у тушиловићком атару. Коморски кметови из Моштана затражили су од војних власти да српски досељеници буду прогнани. Тврдili су да без тушиловачке земље неће моћи даље да опстану у Моштанију. С обзиром да њихово село није било у саставу Карловачког генералата, а они нису вршили крајишку службу, више војне власти су одбиле њихове жалбе и дозволиле досељеним Србима да трајно остану у Тушиловићу. Другачије и нису могле да поступе, јер њихова обавеза није била да се старају о добробити коморских кметова, већ о потребама војне службе и о одбрани границе према Турцима. Међутим, изгубљене приходе од дажбина моштанских сељака настојале су да донекле надокнаде намећући тушиловићким Србима одређене дажбине.⁶³

Тржићка капетанија настала је као посебна управна и одбрамбена област па прелазу из XVII у XVIII век. Њен настанак тесно је везан са настојањима карловачких генерала да ставе под своју непосредну управу све српско становништво у огулинско – гомирској и војничко – слуњској области. Бранећи

Живчић, Ивчић, Јанић, Јелача, Канджића (2), Карамарковић, Караповић (2), Карасовић (3), Косић, Косир (9), Ковачевић, Краичевић, Кудуз, Кукул, Курић (3), Куваић (3), Лежан, Лончар, Лужић, Лупардиновић (2), Маџут (2), Манојловић, Маринковић (3), Мартиновић, Марчетић, Матеша (2), Мишљенчевић (3), Михаиловић (3), Милинковић (2), Мильенковић (2), Мрђеновић (2), Мулаић, Орешчанин (6), Павић (2), Петровић (3), Пильуга, Поповић (4), Попречица (2), Пушкар (2), Пуљар, Радиновић, Раишћ, Раосавлић, Седлар (6), Синаић (4), Сјетић, Судар (3), Сударевић (2), Сучевић (3), Тепшић, Томашевић, Хелдуповић, Хрелић, Циган, Цимеша (10), Цветовац (2), Чачић, Чевелић, Чикандић, Чотрић (2), Шашић (3), Шиша (2), Ширин, Шкргић и Шолаја у Перјасини; Болић (3 породице), Бунчић (3), Велемировић (6), Вишшић (2), Владисавлић, Владић (2), Војчиновић, Вунијасковић, Вуичић (2), Вукдраговић (6), Вуковић, Вучковић (2), Газибара (6), Гламочило (2), Гришковић, Дамишовић, Добросавић (3), Драгосавић, Дудуковић (6), Живковић, Зделар (2), Јакововић, Јовићић, Каблар, Карамарковић (2), Ковач, Козлина (10), Кулунција, Кузмановић, Лежаја (2), Лончар, Малић, Марић, Марковић (3), Марчинковић, Матиашевић, Михаиловић, Милиновић (4), Милошевић (4), Миловановић (5), Мирнић (3), Мркаљ, Никшић, Новковић (4), Подкрајац (2), Поповић (2), Пушкар (3), Раиновић (3), Смолијановић, Тарбук, Филиповић, Чопрић и Ђосић у Скраду; Барак, Буњевац, Бусовић, Владић, Вујиновић (2), Вуковић, Вулетић, Вучковић (3), Грубић, Гуин, Деановић, Дудуковић, Јагодић, Јеменија, Јосић, Карамарковић, Караповић, Кланци, Косир, Ковач, Личанин, Лончаревић, Мансторовић, Матићевић (2), Михаиловић, Милић, Мирић, Момчиловић, Новаковић, Огњановић, Паић (2), Пеурача (2), Петровић, Ракинић, Самарџија, Херор (2) и Шаула у Клокочу. (Види: KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1725–VII–18.)

своје интересе и приходе, томе су се супротставили заповедници капетанија, а посебно огулински капетан. Тако је огулински капетан Адам Пургштал доказао Ратном савету у Грацу да нема ни разлога нити правног основа да српски досељеници у његовој капетанији буду непосредно потчињени карловачким генералима. Међутим, то није могло да спречи карловачке генерале да ставе под своју управу стара српска насеља у Дубравама, Пониквама и Поповом Селу, као и знатан део српског становништва насељеног за време Бечког рата у огулинско – гомирској (Тржић) и војничко – слуњској области (Полој, Тржић Примишљански, Примишље, Тоболић и Збјег). Ова насеља генералских Влаха, којима су карловачки генерали управљали преко посебних поверилика, чинила су Тржићку капетанију. Почетком XVIII века њена територија је проширила и на српска села Доња и Горња Мочила и Броћанац, која су тада насељавана. Да би се прекинуло са неконтролисаним запоседањем земљишта, војне власти повериле су 1711. године кнезу Стевану Кукићу да доврши насељавање поменутих села. Досељеници су делом дошли из огулинско – гомирске области а делом са турске територије. У исто време насељено је и приклучено Тржићкој капетанији хрватско село Раковица, смештено у пространом Раковичком пољу, чији су становници већином пристигли из хрватских села у Огулинској капетанији.⁶⁴

Жумберачкој капетанији, на коју је вадао највећи део терета одбране слуњског дела аустро – турске границе, припадала су крајем XVII века новонасељена хрватска и српска насеља у околини рушевне слуњске тврђаве, саграђене на зидинама некадашњег манастира. Најважније српско насеље у слуњском делу ове капетаније, Српски Благај, засновано је крајем XVII века. У Слуњу, Лађевицу (Ладањско Поље), Цвитовићу (Свети Никола), Хрватском Благају,

⁶³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1699–I–1, 1713–II–14, 1718–X–1, 1719–III–15, 1719–X–15, 1722–III–7, 1722–V–44. и 1728–XII–47; WrHKR, *Kanzlei-Archiv*, VII–349, Beilage 89; AHZ, *Spisi Hrvatske krajine*, фасц. 12, док. 1718–I–90, 1718–I–100, 1719–I–9, 1720–I–35, 1720–I–70, 1720–I–75. и 1723–I–37; *Generalkomanda Karlovac–Varaždin*, фасц. 2, док. 1718–I–40; С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе у XVIII веку I. Банска крајина 1690–1783*, Београд 1989, 63–66, 75–76; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 256, 314–315, 331; С. Гавриловић, *Срби у Хрватској у XVIII веку*, 24; Исти, *Прилог историји сељачких немира у Покујљу од краја XVII до краја XVIII столећа*, Хисторијски зборник 16, 1963, 107. Према попису сачињеном приликом насељавања Тушиловића, пребегле су из Турије српске породице Блажовић, Боројевић, Вукић (3), Вуковић, Грубешић, Жельковић, Живковић, Жутић, Зебић, Зимоша, Злојутровић, Ђипало, Јелић, Лекић, Малешевић, Мандић (2), Опалић, Петровић, Поповић (3), Ракинић, Рекић, Релић, Скорупан, Тадић, Трбуховић, Црнојевић, Шакинић и Шкрбинић. Види: KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1718–X–1.

⁶⁴ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1690–I–9; AHZ, *Spisi Hrvatske krajine*, фасц. 12, док. 1720–I–44; 1728–I–185; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 374–375, 400–413; III, 246, 259–260.

Подмелници, Поповцу и Кремену населило се већином хрватско становништво, које је дошло из Огулина, Модруша и са властелинства у залеђу Карловачког генералата, понајвише са босиљевачког властелинства. Нема много података о току његовог насељавања, јер је оно текло споро и није остављало дубљи траг у изворима. Непосредно пред регулацију Карловачког генералата 1746. године било је у слуњском делу Жумберачко – слуњске капетаније само 508 кућа са 4.300 становника. Више од петине ових досељеника, односно 108 породица са 794 члана, нису били крајишичи, већ капетански поданици.⁶⁵

Српско становништво је од краја XVII до половине XVIII века засновало у војнићко – слуњској области насеља: Броћанац, Буковицу, Доња Мочила, Доњи Будачки, Доњи Војнич, Доњи Скрад, Горња Мочила, Горњи Војнич, Горњи Скрад, Горњи Будачки, Клокоч, Кључар, Корански Бријег, Косирско Село, Крстињу, Мали Козинац, Перјасицу, Погој, Поповић Брдо, Примишље, Српски Благај, Тоболић, Тржић Примишљански, Тушиловић, Велики Козинац и Збјег. Она су, због неорганизованог насељавања, а делом и због конфигурације терена, имала већи број заселака, који су се, временом, развили у посебна села. По свом изгледу, судећи на основу бројних оновремених карата, спадала су ова села у насеља тзв. старовлашког типа.

Хрватско становништво населило је у овој области неупоредиво мањи број насеља (Церовац, Цвитовић, Хрватски Благај, Кнежгорица, Кремен, Лађевац, Подмелница, Поповац, Раковица, Слуњ, Велемерић и Вукманић), и то већином у околини Слуња. Хрвате су у слуњском крај делом усмеравале војне власти, а делом Римокатоличка црква. Стварање неколико хомогених хрватских насеља у слуњском крају омогућило је сењско – модрушким бискупима да у Слуњу половином XVIII века оснују једну парохију и на тај начин доврше омеђавање своје бискупије, чије су границе у турском расапу избрисане и заборављене. Хрватска насеља у близини Карловца припадају Загребачкој бискупији, али су, због малобројности становништва, добила своју посебну жупу тек крајем XVIII века.⁶⁶

Број српских и хрватских насеља у војнићко – слуњској области осетно је повећан крајем XVIII века, када су, захваљујући освајањима за време аустро – турског рата 1788–1791, припојене Карловачком генералату цетинградска, дрежничка, потпиљешевичка, лапачка и србска област. И овај рат, као и претходни аустро – турски ратови, довео је до великих сеоба становништва,

⁶⁵ KAW, *Alte Feld Akten*, 1708–6–6; IÖHKR, *Croatica*, 1715–VII–6, 1718–IV–46. и 1719–VII–7; WrHKR, *Kanzlei-Archiv*, VII–349, Beilage 89; *Kartenabteilung*, B IXa 854–1746, АХАЗУ, XV 25/B IV 106; АХЗ, *Generalkomanda Karlovac–Varaždin*, фасц. 3, док. 1733–3–51.

⁶⁶ Бискупски архив у Сењу, фасц. 4, док. 105; НАЗ, *Kanonske vizitacije*, протокол бр. 194.

ЕТНИЧКА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ВОЈНИЋКО – СЛУЊСКЕ ОБЛАСТИ (ПОЛОВИНОМ XVIII ВЕКА)

Аутори:

Војин С. Дабић

Јасмина М. Јовановић

посебно српског. На самом почетку рата пребегла су са турске територије у Карловачки генералат 7.323 Србина, од којих их је чак 1.317 одмах ступило у аустријску војску. По завршетку рата, када је утврђена нова аустро – турска граница, већина ових пресељеника, чија су некадашња насеља припадала 1791. године Хабсбуршкој монархији, вратила се на своја стара станишта. Војне власти, које су организовале поновно насељавање освојених крајева, резервисале су за хрватско становништво, углавном из Огулина, Модруша и Тоуња, земљу у околини Дрежника, Фурјана и Цетинграда, где је дотад живео муслимански живаљ.⁶⁷

Насељавање Лике и Крбаве

Личке и крбавске крајеве Турци су почели да пустоше у другој половини XV века, јер су преко њих продирали у унутрашњоаустријске покрајине. Када су их сасвим опустошили, оставили су их, више од пола века, скоро потпуно ненасељене. Насељена је била само добро утврђена Удбина, коју су сењски крајишици покушали да освоје 1544. године. Када је њихов покушај пропао, оставили су скоро век и по удбинске Турке на миру. У пролеће 1577. године, после обнављања мировног уговора са Хабсбуршком монархијом, али и запоседања низа пограничних утврђења, међу којима су биле Мутница, Кладуша и Острожац, Турци су почели да обнављају рушевна личка и крбавска утврђења и да доводе из „дубине своје штершторије“ у њихову околину српско становништво. Раније то нису учинили вероватно због тога што су желели прво да добро насле и утврде своје поунско краиште (Босанска и Книнска крајина), које је у одбрамбеном погледу требало да буде ослонац личком краишту. Аустријски крајишки заповедници нису благонаклоно гледали на насељавање Лике и Крбаве. Свесне да се тиме довршава њихово укључивање у Турско царство, војне власти Хабсбуршке монархије су, по наређењу самог владара, одлучиле да предузму војну акцију ради расељавања ових области. Намера им је била спречавање Срба да дочекају зиму на својим новим стаништима, јер се са разлогом претпостављало да ће их касније бити теже раселити. После низа саветовања крајишких заповедника и представника крањских сталежа у Љубљани, као и обимне преписке са надлежнима у Грацу и Бечу, одустало се од упада у Лику и Крбаву и од изгона тамошњих Срба, јер се није нашло за то доволно новца и војника. Скоро деценију касније, када је довршено насељавање овог турског краишта, наређено је Каспару Рабу, сењском капетану, да изврши напад на српска насеља, а њихове житеље да побије или зароби и прода их као робље „у земље с оне стране мора“. Наредба

⁶⁷ М. Гргић, *Карловачко владичанство*, I, 107–112; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II, 60–61; P. Krajsich, *Die Militärgrenze in Kroatien*, Wien 1974, 267–272; KAW, HKR 1789–32–1965.

је касније изменјена тако што је одређено да се робље не хвата и продаје, већ да се све одреда побије. Сењски капетан и његови војници покушали су да изврше наредбу, али су приликом упада у Лику и Крбаву 1583. године сами тешко страдали. Касније су сењски ускоци успели да принуде становнике поједињих српских села на плаћање *харача*, дажбине којом су се обезбеђивали да им крајишници приликом упада у личке и крбавске пограничне крајеве не пљачкају стоку и пале куће.⁶⁸

Када су пропали покушаји расељавања Срба у Лици и Крбави, као и намере да се они физички униште, аустријски крајишни заповедници су почели да преговарају са њима о пресељењу у Карловачки генералат. Тиме су желели да ослабе турску војну снагу у пограничним крајевима и, истовремено, добију на располагање већи број неплаћених војника на својим крајиштима. Захваљујући промењеном односу према српском становништву у турским пограничним крајевима, Лика и Крбава су на прелазу из XVI у XVII век постale исходиште једне снажне миграционе струје која је битно допринела насељавању Приморске и Хрватске крајине. Упркос сталном исељавању, лички и крбавски крајеви нису до Бечког рата никада опустели, јер су турске власти, свесне чињенице да се ненасељени погранични крајеви тешко могу бранити и одбранити, доводиле на места одсељеног становништва нове досељенике из турске Далмације, Босне и Херцеговине. Тако у време Бечког рата, када је неочекивано дошло до турског узмицања на свим ратиштима, први пут је озбиљно доведен у питање и опстанак српског становништва у Лици и Крбави, јер су млетачки и аустријски крајишници почели да проваљују у ове области и пале небранајена сеоска насеља како би њихове житеље принудили на пресељење у крајеве под својом влашћу. На њихово освајање није се у првим годинама рата ни помишљало.⁶⁹

Млетачке власти у Далмацији искористиле су турски пораз под Бечом 1683. године и окренуле се према Лици и Крбави, са намером да тамошиће становништво преселе у крајеве под својом влашћу. Како нису имале на почетку рата доволно војне снаге да озбиљније угрозе турска утврђења у овим областима, а тиме и опстанак тамошњег становништва, покушале су посредовањем српских заповедника на свом крајишту да наговоре личке и крбавске Србе на сеобу. Прве резултате постигле су већ у пролеће 1684. године, када су се преселиле 152 српске породице у обровачки крај. Међутим, пресељавање других Срба, са којима се преговарало о њиховој сеоби, није текло у складу са млетачким очекивањима, па је због тога решено да се они силом приволе

⁶⁸ E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, III, 176–177, 412–415; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 28–32; А. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 40–47; В. С. Дабић, *Сеобе Срба у Хрватску и Славонију*, 271–272.

⁶⁹ А. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 114–115.

на сеобу. Млетачки крајишици упали су, током лета исте године, у Лику и Крбаву и спалили два српска села. Са овог похода вратили су се са нешто стоке и заробљеника, али се у извештају који је о овоме послат у Венецију не помиње пресељење ниједне српске породице. Према вестима које су из кругова Римокатоличке цркве у Млетачкој Далмацији доспеле до Рима, доведено је тада са турске територије 37 српских породица. Следеће године, поново у пролеће и лето, уследиле су нове провале у личке и крбавске крајеве, али много разорније од претходних. Крајни резултат ових провала, које су најчешће вршили крајишици под командом сердара Стојана Јанковића, било је спаљивање многих српских села и пресељавање њиховог становништва у крајеве под млетачком влашћу. У извештају од 9. новембра 1685, упућеном властима у Венецији, Петар Валиер, далматински провидур, сажео је резултате ових провала и навео податак да је током године само сердар Стојан Јанковић довео из Лике и Крбаве 1.687 православних породица (*di fede vechia*) са 5.297 за оружје способних мушкараца. А према подацима из римских архива пресељено је из личких и крбавских села у Млетачку Далмацију 1685. године чак 2.565 српских породица. За сада се не може поуздано утврдити који је од ова два податка веродостојнији. Сигурно је свакако да број пресељених породица није био мањи него што је то навео Петар Валијер, јер је он сачинио свој извештај на основу пописа пресељеног становништва. Како се његови подаци односе само на српско становништво које је сердар Стојан Јанковић извео из Лике и Крбаве и потчинио под своју команду, а не обухватају и становништво које су други сердари довели из личких и крбавских села и населили на својој територији, могуће је да су подаци из римских архива ближи стварном стању.⁷⁰

Успеси млетачких акција, о којима су биле добро обавештене, принудили су власти Хабсбуршке монархије да нешто предузму у Лици и Крбави, јер је даље оклевање могло да угрози аустријске интересе у овим областима. Наиме, Млечани су пустошењем Лике, према тврђењу провидура Петра Валијера, желели да остваре три важна циља: обезбеде Обровац, насеље Равне Котаре и истакну своје право на подвелебитско подручје, коме су лички крајеви били природно залеђе. Свакако да су тиме биле доведене у питање сличне намере Хабсбуршке монархије, па је Ратни савет наредио Ј. Ј. Херберштајну, карловачком генералу, да провали у Лику и Крбаву са карловачким крајишицима. Поступајући по наредби, карловачки генерал је са крајишким трупама провалио у турске пограничне крајеве у јулу, а потом и у септембру 1685. године. Друга провала била је, у одређеној мери, усклађена са истовременом провалом

⁷⁰ Б. Десница, *Историја котарских ускока (1684–1749)*, II, Београд 1961, 10–12, 19–20, 22–23, 40–42, 53, 83–87, 95–101, 115–117; М. Јачов, *Сеобе Срба у Далмацију и Боку Котарску кроз векове, /у књизи:/ Catena mundi*, I, Beograd-Kraljevo 1992, 255–256.

млетачких крајишника, који су, нападајући околину Грачаца, отежавали турској војсци одбрану. Током ове акције, према извештају самог Ј. Ј. Херберштајна, спаљено је, наводно, око четири хиљаде кућа и запленјено неколико хиљада грла стоке. Лика и Крбава су скоро потпуно опустошене, осим Косиња, који се ослањао на оточачко – брињску област и већ тада, практично, ушао у њен састав. Незаузета и неспаљена остала су и утврђена насеља личких и крбавских муслимана. Враћајући се из похода, карловачки крајишици повели су са собом око стотину српских породица. Неке од ових породица, углавном оне које су потицале из Коренице, насељене су на пустим земљиштима у Јесеници, недалеко Плашког. Међутим, нису ту дugo остале, већ су се после коначног прогона Турака из Лике и Крбаве вратиле на своја станишта.⁷¹

Број спаљених кућа наведен у извештају Ј. Ј. Херберштајна вероватно је претеран, али не треба сумњати да су крајишици палили све што је могло да гори, јер је то био најсигурнији начин за покретање становништва на сеобу. На основу извора у којима је тачно наведено место порекла расељених Срба може се утврдити да се из Лике и Крбаве преселило 1685. године у Млетачку Далмацију најмање 1.687, а у Карловачки генералат 531 српска породица, односно укупно 2.218 породица. Просечна пресељеничка породица, судећи на основу пописа неколико пресељеничких група, имала је око 7,50 чланова, па се рачуна да се из Лике и Крбаве иселило до краја 1685. године око 16.635 становника. Вероватно је број пресељеника, ипак, био нешто већи и кретао се око 20.000 људи. Премда је и наредних година било вести о пресељавању неких породица из Лике и Крбаве у Млетачку Далмацију и Карловачки генералат, основано се може тврдити да је 1685. године привремено расељена већина српског становништва из ових области. Поред малобројних Срба који нису хтели да напусте своја станишта, остало је у неким крбавским и личким селима и нешто муслимана. Премда проређено исељавањем у Босну, муслиманско становништво одржало се углавном око најважнијих утврђења све до 1689. године. Подаци о броју пресељених српских породица из Лике и Крбаве 1685. године показују да су ове области, упркос ранијем исељавању становништва, биле на почетку Бечког рата боље насељене него тадашња територија Карловачког генералата. Ради поређења може се навести податак да је Огулинска капетанија, која је била најпространија и најгушће насељена капетанија Карловачког генералата, на прелазу из XVII у XVIII век имала само 5.791 становника. Због тога, сасвим сигурно, нису претеране процене аустријских војних заповедника да је на личком и крбавском крајишту за време

⁷¹ Б. Десница, *нав. дело*, 101–102, 104–106, 110–112; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 402–413, III, 445–448; KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1690-I-9.

турске власти било око 2.500 за оружје способних мушкараца. Ова чињеница донекле и објашњава због чега су аустријске војне власти после заузимања Лике и Крбаве 1689. године придавале велики значај њиховом укључивању у Војну крајину.⁷²

Поновно насељавање Лике и Крбаве, као и обликовање њене етничке карте, остварено је у последњој деценији XVII и првој деценији XVIII века. Знатан део српског, православног становништва, које је 1685. било расељено, вратио се после изгона Турака 1689. године на стара станишта и обновио своја насеља у Лици и Крбави скоро без икаквог подстицаја и утицаја војних и коморских власти. Њима су се придружили и нови српски досељеници, који су током Бечког рата, својом вољом или невољно, напустили своја станишта на турском и преселили се на аустријску територију. На својим старим стаништима у неколико личких и крбавских насеља наставио је да живи и део некадашњег муслимanskог становништва, али му је насиљно наметнута нова, католичка вера. Једино је насељавање католичког становништва, које у Лици и Крбави није постојало за време турске власти, делимично остварено плашки, под утицајем нових власти и Римокатоличке цркве. Католички досељеници, различитог етничког порекла, првенствено су насељавани у ранија мусиманска или мусиманско – српска насеља (Удбина, Перушић и Нови), а нешто мање у оне крајеве који су за време турске власти били иенасељени. На њихов долазак у поменута насеља утицали су и неки други чиниоци, а пре свега околност што је у њима било највише плодне и култивисане земље.

Повратак расељеног српског становништва на стара станишта у Лици и Крбави после изгона Турака тешко се може пратити у изворима, највише због тога што је претежно текао неорганизовано. Сачувани су подаци само о организованом насељавању Коренице и Широке Куле 1690. године. У Кореницу се вратило са кнезовима Јованом Дракулићем и Милином Лалићем 60 српских породица, које су дотад једним делом биле насељене у Јесеници, а делом су живеле у збеговима у другим деловима Карловачког генералата. Повратак 40 српских породица у Широку Кулу организовао је исте године њихов кнез Вујсан Милеуснић, који је, пошто су га заробили оточачки крајишници 1685. године, живео са својим Ширококуљанима у збеговима око Брлога. По повратку у своја ранија насеља и Кореничани и Ширококуљани су тражили и добили од војних власти *конфирмационо писмо* којим су биле потврђене раније међе њихових атара. Осим становника Коренице и Широке Куле, слично *конфирмационо писмо* поседовали су само још католички досељеници у Пазаришту и Ловинцу. Премда су нове власти, када је у Лици и Крбави била

⁷² KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1692-IV-1; AX3, *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ. 2, fol. 116–133. и 135; Б. Десница, *нав. дело*, 115–117; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 449–458; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, 144–145.

успостављена каква – таква управа, захтевале да документа о земљишном поседу прибави свако насеље и свака породица појединачно, само су нека личка и крбавска села прибавила од коморских власти одговарајуће *конфирмационо писмо* или „*апениту од кунфина*“. Онима који су пропустили прилику да прибаве овај документ знало се то, судећи на основу записника царских *правди*, тешко светити у споровима око међа. Неуређена поседовна права већине насеља и њихових становника представљају чињеницу која сама по себи речито сведочи колико је поновно насељавање личких и крбавских Срба после изгона Турака текло ван надзора нових власти. Није тешко разумети због чега се то десило. У време када је српско становништво почело да се враћа на своја стара станишта није се ни знало ко има право да организује насељавање Лике и Крбаве и прописује права и обавезе насељеника, јер је било сасвим неизвесно да ли ће ове области бити прикључене Карловачком генералату или ће бити предате на господарење Дворској комори. Истина, војне власти су 1690. године, не обазируји се на овај чисто правни проблем, покушале да њихово насељавање ставе под свој надзор и тај задатак су повериле капетану Јурју Крижанићу. Њега је вицегенерал Ј. Рабата, привремени заповедник Карловачког генералата, задужио да насељи Лику и Крбаву „*с добрими и верними људи и јунаци*“. Као представник карловачког генерала, он је и издао у лето 1690. године већ поменута конфирмациона писма становницима Коренице, Широке Куле и Пазаришта, наплаћујући од њих за то позамашне суме новца у корист свог непосредног старешине. Следећих неколико година, док су се водили мучни спорови око Лике и Крбаве између Ратног савета, Дворске коморе и грофа Адолфа Зинцендорфа, коме су коморске власти продале ове две *брофовије*, нико није ни тражио нити издавао слична документа. У међувремену су се многи Срби, привремено расељени 1685. године, вратили на своја стара станишта и на прелазу из XVII у XVIII век довршавана је обнова и насељавање некадашњих српских села. Према попису који је сачињен 1701. године живела је у Лици и Крбави 1.121 српска породица, са више хиљада за оружје способних мушкараца. Међутим, тешко се утврдити колико је међу њима било оних који су се вратили на стара станишта а колико нових досељеника из крајева под турском влашћу. Сигурно је само да се све расељено становништво није вратило у своја некадашња насеља, већ да је један његов део остао да живи на новим стаништима, како у Карловачком генералату, тако и у Млетачкој Далмацији. Зна се такође да су се неке српске породице, које су после расељавања 1685. године стекле земљишне поседе и окупиле се у Карловачком генералату, тешко одлучивале на коначан повратак на стара станишта. Оне су, истинा, после изгона Турака поново почеле да обрађују своје старе поседе у Лици и Крбави, али су задржале и новостечене поседе у краишким селима. Таквих личких и крбавских породица, које су држале по два поседа, било је крајем XVII века у оточачко – бриньској области 170 – у вилићким селима 68, Врховинама 61,

а око Брлога 50. Неколико их је било и у Косињу, али су се оне 1698. године коначно преселиле у Лику. На прелазу из XVII у XVIII век морале су све српске породице са два поседа да се трајно насеље на једном поседу или да се поделе, уколико су имале за то довољно чељади.⁷³

О великим уделу привремено расељеног српског становништва у насељавању и обнови некадашњих насеља у Лици и Крбави посредно сведочи и то што је већина обновљених села задржала своје некадашње међе, односно све оно, како је то написано у конфирмационом листу који су добили 1690. године становници Широке Куле, „*što goder k rečenotu konfinu toti u gori, toti u polju od starine pristoji*“⁷⁴. Такође су у споровима око међа сеоских атара, који нису били ретки у првим деценијама XVIII века, важну улогу у доказивању поседовних права појединих насеља имали искази сведока о томе коме су припадала спорна земљишта за време турске власти. Судски списи о овим споровима, посебно записници са исказима сведока, откривају једну занимљиву појаву: неке српске породице, расељене 1685. године, нису се вратиле у своја стара насеља, већ су запоселе земљишта и окућиле се у другим личким и крбавским селима. Тако је, на пример, приликом расправе у спору између Широке Куле и Бунића око једног потеса саслушано 12. октобра 1711. године девет сведока које су предложили Ширококуљани. Њих су предложили као добро обавештене и веродостојне људе, који су живели у Широкој Кули за време турске власти, али су се после изгона Турака насељили у другим личким местима и нису били лично заинтересовани за исход спора. Таквих случајева било је доста, али је тешко објаснити због чега се неке породице нису вратиле у своја некадашња села. Како их у томе нико није спречавао, јер је повратак расељеног становништва у Лику и Крбаву текао неконтролисано, претпоставља се да су пресудан утицај на њихов избор места за поновно насељавање имали величина и квалитет незапоседнутих обрадивих земљишта у појединим насељима.⁷⁴

Почетком XVIII века обновљена је у Лици и Крбави већина некадашњих насеља и расподељена скоро сва обрадива земљишта. Због тога велики број досељеника, који су и даље пристизали са разних страна, није више могао лако да дође до обрадиве земље. Неки од њих успели су само да добију земљу за градњу куће и мању окућницу и то је било све што су поседовали. Приликом укључивања Лике и Крбаве у Карловачки генералат 1712. године помишиљале су војне власти на прерасподелу обрадиве земље, јер им није одговарало

⁷³ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1690–I–9, 1697–VII–3, 1713–V–35, 1727–III–3. и 1727–IV–8; АХЗ, *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ. 2, fol. 134¹–137¹; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 22, док. 114. и фасц. 24, док. 44. и 114; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 413–417, 420–421.

⁷⁴ АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 24, док. 168а и 168с и фасц. 26, док. 23b; *Acta Keglevichiana*, фасц. 5, док. 66. и 149; АХЗ, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 3, док. 1701–3–29; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 415–417; III, 193, 244–245, 260–261, 281–282.

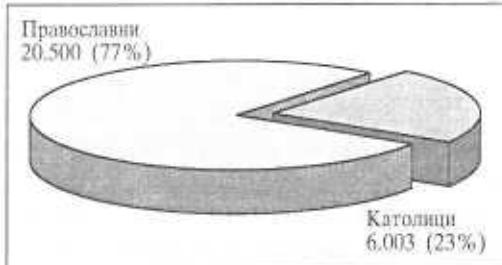
постојање породица без земљишних поседа, пошто оне нису биле обавезне на војну службу. Таквих, новодосељених породица без земљишног поседа било је у личким и крбавским селима укупно 368 са 2.467 чланова. Српских породица које су имале само куће и невелике окућнице, али су биле без других обрадивих земљишта, било је 234 и имале су 1734 чланова. Скоро све су се насељиле и тражиле од војних власти земљишта у чисто српским насељима: у Грачцу их је било 38, Звониграду 37, Попини 36, Бунићу 23, Кореници 23, Вребцу 20, Брувну 17, Јошанима 6, Мазину 6, Дивоселу 4, Висућу 4, Средњој Гори 4, Плочи 4, Широкој Кули 3, Островици 2 и Пећанима 1 таква породица. Само је 6 српских породица тражило земљишни посед у мешовитим насељима са католичком већином – 4 у Ловинцу и 2 у Перушићу. Међутим, посебна царска комисија, која је 1712. године пописивала становништво и земљишне поседе у Лици и Крбави, није могла да испуни очекивања нових досељеника и обезбеди им земљу, пошто незаузетих земљишта више није било. Страхујући од могућих немира, није се усудила ни да изврши њихову прерасподелу, без обзира на чињеницу што је заступала мишљење да већина личких и крбавских породица није стекла своје поседе легално, већ самовољним запоседањем приликом насељавања. Једино што је могла да учини било је да попише беземљаше заједно са осталим крајишницима. Том приликом сачињен је и први катастар земљишта у који су унети подаци о величини сваког земљишног поседа и о његовом власнику. На тај начин је и формално извршена легализација свих земљишних поседа, без обзира на то како су стечени – „славна делегирана комисија”, како је то касније речено у једном судском записнику, само је „*zemliu u protocol upisala*” и „*svakoga u statu quo puschiala*”.⁷⁵

Пописом становништва утврђено је да је 35 насеља у Лици и Крбави 1712. године имало укупно 26.503 становника – 20.500 Срба православне вере и 6.003 католика различитог етничког порекла. Већина Срба (19.159, или 93,46%) живела је у етнички чистим српским насељима: **Брувну** (761), **Бунићу** (1.513), **Дивоселу** (612), **Грачу** (1.940), **Јошанима** (621), **Кореници** (1.813),

⁷⁵ АХЗ, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 4, док. 35. и 121; КАВ, ЈОНКР, *Croatica*, 1713-II-14, 1713-V-35. и 1727-IV-8. Пописни протокол из 1712. године са подацима о величини поседа личких и крбавских породица, као и броју чланова сваке породице, чува се у Архиву Хрватске, *Списи Лике и Крабве*, фасц. 4, док. бр. 35. На основу овог протокола, који има укупно 170 страница, обраћене су у овој монографији демографске и привредне прилике у Лици и Крбави. Накнадно смо сазнали, када је ова књига већ предана у штампу, да постоји у Земаљском архиву у Грацу још детаљнији попис, који има око 2.000 страница текста. Њега је користио Карл Касер у својој изузетно вредној монографији „*Slobodan seljak i vojnik*”, I-II, (Zagreb 1997). На основу његових истраживања закључили смо да, ипак, не постоји битнији несклад података у ова два протокола. Међутим, за детаљније студије демографских и привредних прилика у Лици и Крбави почетком XVIII века, као и проучавање топонимије и ономастике, било би корисно да се објави детаљни попис из Земаљског архива у Грацу.

Мазину (527), Медаку (1.160), Мекињару (632), Могорићу (715), Острвици (418), Пећанима (148), Пишаћу (602), Плочи (552), Почитељу (504), Попини (1.575), Радучу (775), Средњој Гори (460), Широкој Кули (695), Висућу (633), Вребцу (855) и Звониграду или Зрманьи (1.648). Само је 713 (3,48%) Срба живело у мешовитим насељима са српском већином – Комућу (386) и Мутилићу (327). У насељима са већинским католичким живљем (Ловинац, Перушић и Удбина) било је укупно 628 (3,06%) Срба. Ови подаци откривају због чега „велика царска комисија”, како је у народу називана војна комисија која је сачинила попис становништва и катастар земљишта 1712. године, није испунила један од задатака који је добила – етничку и верску унификацију личких и крабавских насеља. Њега је требало спровести заменом земљишта, али

поменута комисија је од тога одустала како због тога што је на терену констатовала да је верска унификација већ у великој мери спонтано остварена, тако и због чињенице што су такви захвати могли да изазову бескрајне спорове око земљишта. Није се, међутим, могла оглушити о захтев Римокатоличке цркве да обезбеди неке предности и повољнији положај католичком становништву у

Графикон I: Верска структуре становништва Лике и Крабаве 1712. године

појединим деловима Лике и Крабаве. Због тога је, на пример, Србима из Јошана одузет потес Слатина и додељен Хрватима у Удбини. Ради повећања броја католика, који су били у изразитој мањини, предложено је да се на једној пустоселини створи ново, чисто католичко село. Тако је по том предлогу касније створено село Чанак.⁷⁶

Усељавање српског становништва у Лику и Крабаву настављено је и после 1712. године, али због оскудице обрадивог земљишта оно није било обимно. Већ 1713. године насељено је у Великој Попини шест српских породица које су тада „*ispod Turchina dosle*”. Биле су то породице Милоша, Пантелије и Станише Стојисављевића, Вукана Марића, Ђуке Грибића и Радивоја Бушевића. За њихово насељавање је одвојен део земљишта које су дотад користили становници Зрманја. Војне власти су, међутим, закључиле да се та земља додели досељеницима, како је написано у њиховом конфирмационом писму, „*prez velike Zermanchanov skode i kvara, a za hasan gnih cesarove i kralieve svitlosti*”. Како се околно становништво није мирило са одузимањем неких земљишта ради додељивања досељеницима, више од двадесет година вођен је

⁷⁶ AX3, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 4, док. бр. 35. и 121; фасц. 5, док. 1721–I–233; KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1713–V–35. и 1722–IV–4; АНАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 23, док. 455. и фасц. 24, док. 252; R. Lopastić, *Spisi hrvatske Krajine*, III, 281–282.

ВЕРСКА И ЕТНИЧКА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ЛИКЕ И КРБАВЕ (1712. ГОДИНА)

Аутори:

Војин С. Дабић

Јасмина М. Јовановић

спор око одузете земље. Мали број нових досељеника, који су после 1712. године могли да дођу до земљишта за насељавање, није битно утицао на повећање српског становништва у Лици и Крбави. У том погледу пресуднију улогу имао је природни прираштај.⁷⁷

Само 3.078 (51,27%) од укупно 6.003 католика у Лици и Крбави живело је у чисто католичким насељима – **Билају** (118), **Будаку** (258), **Калуђеровцу** (190), **Мушалуку** (182), **Новом** (517), **Пазаришту** (1.188), **Подлапачи** (409) и **Рибнику** (216), а 2.737 (45,60%) у насељима са већинским католичким живљем – **Ловинцу** (1.298), **Удбини** (374) и **Перушићу** (1.065). Остали католици, њих 188 или 3,13%, живели су у **Комићу** (18) и **Мутилићу** (170), насељима са апсолутном српском већином. Наведени подаци, посебно чињеница да је 2.925 католика (48,73%) живело у верски мешовитим селима, најбоље објашњавају због чега је Римокатоличка црква тражила од војних власти, а посебно од војне комисије која је пописивала становништво и уређивала земљишне односе у личким и крбавским селима 1712. године, да се изврши верска унификација насеља, која је, гледано са њеног становишта, била неопходна да би могао да се организује верски живот католичког становништва и створи мрежа католичких жупа у Лици и Крбави. Тражено је, такође, да се у интересу католичке вере, обезбеде што повољнији услови за живот католичког становништва. Поменута комисија није могла да задовољи све ове жеље и захтеве, али је у том погледу учинила све што се могло учинити у корист католичанства у Лици и Крбави.⁷⁸

Католичко становништво у Лици и Крбави, према подацима из пописа становништва, састојало се од неколико група различитог етничког порекла, које су, захваљујући делом насиљу а делом и спонтаној акултурацији, временом укључене у хрватски народни корпус. У личким и крбавским селима у време турске власти уопште није било католичког становништва, а први становници католичке вере у овим областима били су насиљно покрштени муслимани. Католичка заједница у Лици и Крбави касније је повећана

⁷⁷ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1735-VIII-25; АХАЗУ, *Acta Keglevichiana*, фасц. 7, док. бр.5.

⁷⁸ АХЗ, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 4, док. 35. и 121; KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1713-V-35. Број католика у Лици и Крбави повећан је 1713. године, када је Карловачком генералату прикључено шире подручје око Смиљана, које је до тада припадало атару коморског села Карлобаг. Становници Карлобага, којих је на прелазу из XVII у XVIII век било укупно 396, користили су земљишта око Смиљана за пољопривреду и испашу своје стоке. Како су неки од њих тамо саградили куће, дошли су временом под надлежност војних власти, док је сам Карлобаг остао под Дворском комором. Под коморском управом остали су и они становници Карлобага који нису подигли куће у подручју Смиљана, без обзира што су наставили да користе тамошња земљишта. Због тога крајеви око Смиљана нису пописани 1712. године. Види: K.Kaser, *Slobodan i seljak i vojnik*, I, 168; K, *Imenik uskočkih dосelaca*, Radiša, I, 1875, 150–151.

насељавањем Влаха католика или наводних Буњеваца, Крањца и нешто Хрвата. Коначни резултат акултуризације ових група одредила је њихова верска припадност, односно католичка вера, по којој су се разликовали од већинске православне, српске заједнице. Неоспорно важну улогу у томе имала је и Римокатоличка црква као институција, која је, уз мању или већу подршку војних и државних власти, плански спроводила акултурацију поједињих група католичког становништва. Без њеног активног учешћа, резултат акултурације могао је бити и другачији.⁷⁹

Насилно покрштавање муслимана спроведено је после ослобађања Лице и Крбаве 1689. године у оквиру плана обнове католичанства у овим областима. Тада је, према тврђењу коморског управника Лице и Крбаве Антонија Коронина, у Перушићу, Билају, Будаку, Рибнику, Новом, Бунићу и Широкој Кули преведено у католичку веру око 1.700 муслимана, а неколико њихових цамија претворено је у католичке цркве. До тада је покрштавање заробљених муслимана било ретка појава, како у Карловачком генералату, тако и у Хабсбуршкој монархији у целини, јер је већина заробљеника пуштана на слободу уз плаћање откупнице или је, пак, продавана као робље у Италију и Шпанију. Зараде од сужањског откупа и у трговини робљем, која није замрла до краја XVII века, биле су тако велике да су и најревносији католици, укључујући и канонике загребачког капитола, заборављали на своје мисионарске обавезе. У Лици и Крбави се то није дододило, можда само због тога што принудно покрштени муслимани и нису били заробљеници у правом смислу те речи.⁸⁰

Брињски свештеник Марко Месић, један од најватренијих поборника идеје да се католичка верска обнова у Лици и Крбави започне покатоличавањем муслимана, оставио је драгоцено сведочанство о томе како су покатоличени муслимани у Перушићу. Према његовом казивању, крајишкa војска је 30. јуна 1689. године принудила муслимане у Перушићу на предају. По његовом предлогу, који је свесрдно подржао и карловачки генерал, оставила им је да се определе између две могућности: да под војничком пратњом напусте Лику и Крбаву или да остану у својим кућама, али уз обавезу да пређу у католичку веру. Карловачки генерал Ј. Ј. Херберштајн, који је, што у овом случају можда и није било неважно, припадао малтешком витешком реду св. Јована Крститеља,

⁷⁹ АХЗ, *Karlovački generalat, uvezani spisi*, kn. 2, fol. 135–137; M. Sladović, *navđelo*, 29–39.

⁸⁰ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 28–31; В. С. Дабић, *Прилог проучавању ратиште привреде у Хрватској, Славонској и Банској крајини од половине XVI до краја XVII века*, Историјски часопис, 22, 1975, 91–101. Један покрштени муслиман, на пример, боравио је крајем четврте деценије XVII века у Карловцу, али је Вук Франкопан, карловачки генерал, који је о њему послao извештај Ратном савету у Грачу, подозревао да је он само турска ухода (види: R. Lopašić, *Spomenici tržačkih Frankopana*, 254–255).

гарантовао је да ће свакоме ко прими католичку веру и буде живео у складу са њеним нормама оставити „све оно што је уживао за Турчина”. Они који на то нису пристали, губили су сву имовину, а нису могли ни да буду сигурни да неће изгубити и живот, премда су се предали под условом да им се дозволи одлазак у Удбину, где је још увек била турска посада. У Удбину је тада отишло око 150 перушићких мусиманских породица, али је већина њих заиста каспије, када се и Удбина предала хришћанској војsci под истим условима као и Перушић, побијена. На предлог карловачког генерала од 26. јула 1689, цар Леополд I сагласио се са планом покатоличавања мусимана тек 30. марта 1690. године, када су они већ били преведени у нову веру.⁸¹

Покатоличавање мусимана у Перушићу започело је 16. августа 1689. године, а првим покрштеницима, Муји Перванићу, као и његовој жени и сину, чија дотадашња имена нису забележена, кумовао је сењски вицекапетан Фрањо Гал, давши им нова имена Јанко, Аница и Степан. Обред покрштавања вршио је сењски каноник Иван Ручић, који је за непун месец дана припремио за крштење и покрстио укупно 192 мусимана. На крају књиге крштених у коју је уписивао свако крштење и ново име покрштеника Иван Ручић је забележио: „*Zviše ovih nika po mistih drugih okerstije se, a neki iza mene nekeršćeni obstaše, buduci stah ondi za misec dan i videći da se otežu za kerstiti, digah se put doma. Zatim biše otpravljeni drugi redovnici za izučavat ih*”. Његова белешка указује на две важне ствари: да су тада и неки други свештеници у другим местима такође покатоличавали мусимане и да су многи мусимани одувлачили са преласком на нову веру. У Перушићу су, по одласку Ивана Ручића, дошли нови католички свештеници и наставили са покрштавањем, тако да су само у овом месту покрштена 44 породице, односно 246 душа. Према једном извору из 1696. године покрштена су у Перушићу укупно 252 мушкарца. Покатоличавање мусимана у другим местима не може се поуздано пратити у изворима, јер нису забележена ни ранија ни нова њихова имена и презимена. Само су у првим, сумарним пописима кућа и становништва у Лици и Крбави садржани подаци о броју њихових домаћинстава у појединим насељима. Тако је, на пример, према попису из 1701. године било у Перушићу 70, Будаку 37, Билају 19, Новом 16, Широкој Кули 12 и Рибнику 7 покрштених кућа. Не зна се када је то покрштавање завршено. Колико се могло утврдити на основу досад пронађених докумената, вероватно је последња покрштена нека Клара, жена Махмуда Делалагића, али њено раније име није познато. Покатоличена је тек у јуну 1701. године, јер се дотад скривала у Плашком у кући Србина Стевана Вечериновића.⁸²

⁸¹ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 395–400; III, 246–247, 449–458; Исти, *Dva hrvatska junaka*, 43–44. и 45.

⁸² АХАЗУ, XIX–33; *Documenta Croatica*, фасц. 23, док. 112; АХЗ, *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ. 2, fol. 135–137; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 395; III, 29–30, 45–52; M. Sladović, *нав. дело*, 29–39.

Покатоличавањем муслимана у Перушићу, Билају, Будаку, Рибнику, Новом и Широкој Кули започела је обнова католичког становништва и стварање католичке црквене организације у Лици и Крбави, која није постојала у тим областима скоро два века. „У тим се крајевима”, према сазнањима Миле Боговића, најбољег познаваоца историје сењско – модрушке бискупије, „након 1689. године збива јопновно засађивање католичке Цркве”. Тако су покрштени муслимани постали први припадници Римокатоличке цркве у Лици и Крбави крајем XVII века. Премда су католички свештеници, уз издашну финансијску подршку Дворске коморе у Грацу, настојали да насеље у покрштеничка села што више католика са разних страна, покатоличени муслимани представљали су једно време убедљиво највећи део католичког становништва у личким и крбавским селима – 161 (64%) од 253 католичке породице у Лици и Крбави 1696. године била је муслманског порекла. Њихова акултурација, започета принудном променом вере и наметањем новог идентитета, није прошла без нових драма, појединачних и колективних. Сама чињеница да су се одрекли исламске вере, није била довољна ни за световне нити за католичке црквене власти, па је од њих тражено да се потпуније укључе у католички културни круг. У притиску на покрштене муслимане предњачио је коморски управник Лике и Крбаве Антоније Коронини, који је био под великим утицајем брињског католичког свештеника Марка Месића. Он је, на пример, присиљавао покрштенике да обрију браде, какве су у то време носили старији муслимани као знак достојанства. Неки покрштеници, посебно старији, нису могли или нису хтели да се прилагоде новим околностима и промене животне навике, па су, ако би им се за то указала прилика, радије остављали све, укључујући и своје породице, и бежали у Босну. Власти су то строго кажњавале и од чланова њихових породица или других покрштеника наплаћивале за сваког пребега одређену глобу – вола и десет дуката. До 1702. године коморски управник Лике и Крбаве прикупио је тако 37 волова, што значи да је до тада отприлике толико покрштеника и пребегло у Босну. Делом су се преселили у Перушић, а делом пребегли у Босну и сви покатоличени муслимани из Широке Куле. Неколико пута пронеле су се и гласине да се у Босанској крајини прикупљају турске чете са намером да продру у Лику и Крбаву и избаве одатле принудно покатоличене муслимане. Те гласине уносиле су напетост у однос околине према покрштеницима, па су чак доводиле и до сукоба. Међутим, оне су биле само повод, док је прави узрок сукоба најчешће била земља, пошто су покрштеници још из времена турске власти поседовали најплоднија земљишта. Војни заповедници Оточачке капетаније, подстичући насељавање хрватског становништва у Перушић, одузели су, на пример, 1694. године најбољу земљу покрштенику Томи Јуришићу. Како је сличних случајева било и касније, владар је 10. децембра 1704. године, на молбу покрштених Ивана Јуришића, Луке Јуришића и Марка Милковића, издао посебну диплому којом је заштитио поседовна права покрштеника, гарантована приликом преверавања. И крајишки

судови су крајем прве и почетком друге деценије XVIII века, када се десило неколико случајева угрожавања својине покрштеника, доносили пресуде у њихову корист. У неколико ових спорова може се уочити различито реаговање чланова исте покрштеничке породице на угрожавање својих својинских права: старији чланови породице, суочени са неправдом, бежали су у Босну, док су млађи чланови, попут већ поменутог Ивана Јуришића, имали снаге и воље да воде спор пред свим инстанцима замршеног и спорог краишког судског система, па чак да дођу и до самог владара. Чини се да те разлике у реаговању показују да је акултурација млађих покрштеника била бржа и потпунија, а тиме и решеност да по сваку цену опстану на својим старим стаништима. Они који су остали у Лици и Крбави потпуно су се уклонили у нове околности и као католици постали су, временом, Хрвати. Већ у попису 1712. године нису били одвојени од осталих католика.⁸³

Међу католичким досељеницима у Лици и Крбави најбројнији су били *Vlasi kajolisci*, који су у личке и крбавске крајеве почели да се досељавају из сејско – подгорске области крајем XVII века. Највећа скупина ових досељеника, коју је чинило 96 породица, доселила се, према извештају сејског и модрушког бискупа Себастијана Главинића из 1696. године, у Пазариште из Крмпота и Светог Јурја (Јурјева). Насељавајући се у Пазаришту, запосели су они, практично, обе стране Велебита и тако обезбедили за своју стоку летње пашњаке у Лици и Крбави, а зимске пашњаке у сејско – подгорској области, где су наставили да живе њихови сродници. Досељеници из Карлобага и Стари-града створили су насеље Ловинац код Грачаца. На самом почетку XVIII века било је у Лици и Крбави 215 кућа *Vlaša kajolika*: у Перушићу 6, Пазаришту 105, Ловинцу 94 и недалеко од Грачаца 10 кућа. Њихове породице биле су, у просеку, једнако велике као и српске, православне породице, па је у свакој кући било по неколико за оружје способних мушкараца. По томе су се породице *Vlaša kajolika* битно разликовале од породица других католичких досељеника, које су ретко биле задружне, већично инокосне. Постојале су и друге разлике, па су Власи – католици у првим пописима Лике и Крбаве пописивани као посебна етничка група.⁸⁴

⁸³ АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 21, док. 33. и фасц. 24, док. 114; АХЗ, *Spisi Like i Krhave*, фасц. 3, док. од 19. XII 1701, 12. IV 1702. и 10. XII 1704; фасц. 4, док. од. 3. IX 1711. и док. 121; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 217–220, 238–241; В. С. Дабић, *Записници краишким судова у Карловачком генералату*, 23–24. У свом поговору репринт издању књиге R. Lopašića, *Dva hrvatska junaka* (Zagreb 1989), М. Боговић је, жељећи да докаже какав такав континуитет католичког, а тиме посредно и хрватског становништва у Лици и Крбави изнео занимљиву тезу: „Тако можемо рећи да ће послиje 1689. године католике староседеоце представљати углавном они који таих година пријеђоше с ислама на католичку вјеру“. Тиме је, накнадно, покрштеним муслиманима поверена значајна улога, да представљају хрватске староседеоце у Лици и Крбави.

Графикон II: Етничко порекло католичког становништва Лике и Крабаве (према броју породица 1701. године)

Власи католици у Лици и Крабави, због близости своје патријархалне културе са културом српског, православног становништва, били су изложени великим притиску Римокатоличке цркве, чији је циљ био да затре трагове њихове културе и наметне им нова, другачија културна обележја. Ова настојања, стицајем околности, оставила су траг у изврима, па је могуће колико – толико пратити токове њихове акултурације.

Простор за спонтану акултурацију и њихово чвршће интегрисање у католички културни круг створен је на синоду личког и крабавског католичког свештенства у Перушићу 8. јуна 1714. године, када је донето више значајних одлука којима је требало да се обезбеди јачање католичке црквене организације и духовности у Лици и Крабави. Синод се сагласио и са доласком фрањевачких мисионара у личка и крабавска католичка и верски мешовита насеља, посебно у Пазариште. Поред тога, решено је да се, уз ослањање на световне власти, спречи усељавање православног становништва у католичка и мешовита насеља и да се забране бракови између католкиња и мушкараца православне вере. Не верујући да се жељени циљ може постићи само спонтаном акултурацијом и верском обуком, Римокатоличка црква се обрушила на све што је код *Vlaša katolika* остало *vlaško* и што их је повезивало са српским народом на тим просторима. Између осталог, била је то ношња, посебно женска, пошто су жене увек чувале традицију упорније него мушкарци. Због тога је од њих тражено већ од почетка XVIII века да више не носе „*nedostojno i neprilično vaše ruho, jednako vlaškomu narodu*“. До половине XVIII века није још увек потпуно потиснута традиционална ношња *Vlaša katolika*, која се није разликовала од ношње православних Срба, па је сењско – модрушки бискуп Вук Чолић, претећи једном од тада најстрашијих верских казни – забраном сахрањивања непослушних – затражио од верника у Брлогу, Пазаришту, Смињану и Грачацу 1751. године „*da ovo neprilično ruho vaše i vlaško ostavite, učinjeni pravi katolici i življenjem i pravim načinom vašega ruha, drugačie prisiljeni smo neputit već zakapat u svetu zemlju nijednu žensku glavu, zvan koja ide u ruhu katoličanskemu*“. Следеће године наредио је католичким свештеницима „*da nijedna divojka bunjevačka, ka nepromini takvo ruho, nima se nigdar venčat*“. Ови

⁸⁴ АХЗ, Karlovački generalat, uvezani spisi, књ. 2, fol. 135–137; Spisi Like i Krbave, фасц. 3, док. од 17. августа 1702; R. Lopašić, Spomenici hrvatske Krajine, II, 214–216; K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, II, 149–151; M. Sladović, нав. дело, 29–39.

притисци, сасвим сигурно, нису могли да не дају очекиване резултате. Последице насиљне акултурације постале су временом све видљивије, као, усталом, и њени циљеви: *Власима католицима* су наметнути нови културни обрасци и нови етнички идентитет. Тиме су створене и основне претпоставке да они постану део хрватског народа.⁸⁵

Трећу, најмалобројнију скupину католичког становништва у Лици и Крбави крајем XVII и почетком XVIII века чинили су Хрвати. Неки су се доселили из хрватских насеља у оточачко – брињској области, пошто је, по захтеву Марка Месића, свака тамошња већа породица требало да пошаље по једног, два или три своја члана на нова станишта у личка и крбавска села. Из Леденица у сењско – подгорској области преселиле су се у Нови 34 хрватске породице и запоселе земљишта исељених муслимана. Међу Хрвате убрајали су се и *Крањци* (*Carniolici*), односно католички досељеници из пограничних крајева Крањске, који су на прелазу из XVI у XVII век прво почели да насељавају потпуно опустошени Горски Котар. Касније су учествовали у насељавању оточачко – брињске области и, на крају, Лике и Крбаве. Највећа скупина Крањца, укупно 40 породица, населила се у Косињ 1688. године. Десетак година касније почели су се крањски досељеници насељавати у Калуђеровцу и Мушалуку, феудалном добру брињског свештеника Марка Месића. Било их је и у Билају, Новом и Рибнику. Њихова акултурација текла је другачије него акултурација покатоличених муслимана и *Влаха католика*. Лако и доста брзо су прихватили хрватско народно име, као и језик средине, али су се још половином XIX века, по тврђењу Манојла Сладовића, по својој одећи и начину живота *Крањци* разликовали од других католичких досељеника у Лици и Крбави. Многи су имали типична немачка презимена, која нису могла да буду похрваћена (*Rosmann, Staudoher, Spaz, Pirslin, Vestelin*), док су друга временом претрпела одређене промене, па је тако, на пример, презиме *Spell* промењено у *Шиелић*. Почетком XVIII века, према подацима пописа становништва из 1701. године, јединог пописа у коме је поред верског наведено и етничко порекло личког и крбавског становништва, било је у Лици и Крбави укупно 136 хрватских породица и породица крањских досељеника: у Подлапачи 37, Перушићу 25, Рибнику 23, Новом 20, Удбини 14, Билају 12 и Будаку 5.⁸⁶

⁸⁵ Бискупски архив у Сењу, фасц. I, док. 49. и 51, фасц. A, док. 24. Интересантно је да се постојање разлика у новијим народним пошњима наводних Буњеваца и Срба у некадашњој Приморској крајини и Лици и Крбави сада већ користи у историографији, у недостатку поузданijих доказа, као један од важних аргументата за искључивање могућности да су *Власи-католици* српског порекла (види: D. Pavličević, *нав. дело*, 165–166).

⁸⁶ KAW, *Kanzlei-Archiv*, VII–349, Beilage 53; АХЗ, *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ. 2, fol. 135–137; *Spisi Like i Krbave*, фасц. 3, док. од 17. августа 1702; M. Sladović, *нав. дело*, 28–39; R. Lopašić, *Dva hrvatska junaka*, 58–61.

3. Исељавање крајишника

Поједини делови Карловачког генералата, посебно Лика и Крбава, били су крајем XVII и у првој половини XVIII века извориште снажне миграционе струје, која је носила карловачке крајишнике широм Хабсбуршке монархије, али и ван њених граница. Највише су се селили у *Доње крајеве* – Славонију, Срем, Барању, Бачку и Банат, где је тада било доста места за насељавање и где је на ораницама, ако су биле добро пооране и обрађене, расло жито, а не претежно љуљ, куколь и граорица, као на пољима у Карловачком генералату. На ритам и обим ових сеоба, које никада нису престајале, велики утицај су имали повремени падови пољопривредне производње, када је глад повећавала обим исељавања.

Крајишници су, као слободни сељаци, невезани за земљу, имали права да се селе. По томе су се разликовали од зависних сељака, чија је слобода сељења са феудалних поседа била ограничена важећим законским прописима или одлукама сталешких сабора. У стварности, пак, нису ни крајишници до краја XVII века увек могли да користе то своје право, јер су их у томе понекад ограничавале војне власти. Сачувани су подаци о више таквих случајева у XVI и XVII веку. Први су се са забраном сељења сучили српски досељеници у Жумберку, који су, нездовољни што нису добили одговарајућа земљишта за насељавање, решили 1542. године да се врате на турску територију. Неки од њих, чији број није познат, стварно су то и учинили. Скоро три године после њиховог исељавања трпели су остали досељеници велики притисак државних власти, због сумње да би и они могли да оду натраг Турцима, па се, чак, размишљало и о њиховом принудном пресељењу дубоко у унутрашњост аустријских земаља. Од тога се, ипак, одустало, али је неколико ускока, на које се сумњало да су учествовали у договорима о повратку на турску територију, осуђено на смрт и погубљено. Сличним сумњичењима били су изложени 1607. године и српски досељеници у Гомирју. Карловачки генерал, до кога су допрле гласине о њиховој наводној намери да пребегну Турцима, обавестио је Ратни савет у Грацу како није у могућности, уколико до сеобе стварно дође, да оружјем спречи њихов повратак у турске крајеве. Предложио је због тога друго решење: да државне власти преселе Србе из Гомирја у Унутрашњу Аустрију или да спрече њихову сеобу на турску територију тако што ће их све побити, као што су то у сличним ситуацијама чинили Турци. На крају је, ипак, нађено мање драстично решење – неколико српских старешина узето је за таоце и држано у Карловцу све док се нису распршиле сумње у лојалност гомирских Срба. Забране повратка на турску територију нису важиле само за веће досељеничке групе, већ и за појединце на које се сумњало да имају такве намере. Тако је, на пример, Манојло Радашевић из Вилића, коме је приликом сеобе остао део шире породице на турском територији, а

други део у Млетачкој Далмацији, морао 1669. године да нађе за себе јемце „*da neche i Turke pojti*”.⁸⁷

Српским досељеницима, који на новим стаништима у Карловачком генералату нису нашли оно што су очекивали или добили све што им је обећано приликом сеобе, забрањиван је у XVI и XVII веку повратак на турску територију наводно због страха да би они у том случају могли постати опаснији непријатељи и од турских акинција, јер су за време боравка у Хабсбуршкој монархији били у прилици да добро упознају све путеве и слабости у краишком систему одбране. Међутим, ови разлози нису постојали када су били у питању досељеници из Млетачке Далмације, али је и њима, ипак, забрањиван повратак на ранија станишта. Последњи такав случај забележен је 1689. године, када је тридесетак краишских породица из Карлобага, недуго по насељавању у томе месту, решило да се врати у Млетачку Далмацију, где су им, у преговорима са тамошњим властима, обећани бољи услови за живот. Сазнавши за то, краишке власти су их силом спречиле да остваре своју намеру, а потом су тражиле да њихови представници писмено јемче да се неће селити „*pod druga principa*”. Уколико би неко од њих то учинио, његови јемци, како су се обавезали, „*hoćeju biti dužni izgubit glave svoje i sve ležeće i gibusce za višnju gospodu uzeti im se ima*”. Спречавање њиховог пресељења „у Лапшине” тешко би се могло другачије објаснити, већ само разлозима популационе политике, односно жеље краишских власти да онемогуће исељавање становништва у друге државе и погоршање стања насељености краишке територије. Уосталом, отежавање исељавања становништва разним претњама, затварањем и запленом имовине примењивало се и у Млетачкој Далмацији. Неки Благоје Тркуља, који је са осморицом других Срба успео да пребегне са млетачких земљишта у Равним Котарима у Хабсбуршку монархију, сведочио је 1669. године како је приликом сеобе, поучен истукством других, склонио на сигурној своју покретну имовину, јер се плашио „*ако Лапшини дознаду да ускаче, да ће му све узети*”.⁸⁸

Краишке власти су у XVIII веку ублажиле свој ранији крајње нетрпељив однос према малобројним краишницима који су решили да се врате на турску територију. На то су, вероватно, подједнако утицале две нове околности: Карловачки генералат био је већ добро насељен, а и Турска виште није представљала озбиљну претњу Хабсбуршкој монархији. Неки становници Лике и Крбаве, који нису поседовали доволно земље, искористили су ту прилику и већ у првим деценијама XVIII века почели да се селе у Босну. Сеобе на турску територију, раније занемариве по обimu, постале су нешто масовније после

⁸⁷ АХАЗУ, IV с-61; А. Ивић, *Из прошlostи Срба Жумберчана*, 7–16; Исти, *Миграције Срба у Хрватску*, 80–82, 100–101.

⁸⁸ АХЗ, *Spisi Like i Krbave*, кут. 2; АХАЗУ, IV с-61.

Београдског мира 1739. године. Пресељени крајишици населили су се углавном у Босанској Крајини, посебно Поткозарју, где је, због великог исељавања и страдања становништва за време претходних аустро – турских ратова, остало доста пусте земље на коју су Турци позивали све који су желели да се врате на стара станишта. Почетком XVIII века променило се и гледање крајишких власти на сеобе крајишика у Млетачку Далмацију. Та промена ишла је тако далеко да се није спречавало чак и отворено врбовање личких крајишика да се преселе на млетачку територију или, пак, да пређу у млетачку војну службу као најамници.⁸⁹

Миграциона кретања крајишика унутар граница Хабсбуршке монархије нису подстицана, али ни у већој мери ограничавана. Жумберачки ускоци, с обзиром да нису имали довољно обрадиве земље, почели су већ у другој половини XVI века да се селе у Вараждински генералат. Војне власти нису их у томе спречавале, а њихове напуштене поседе давале су другим крајишицима. Међутим, забележени су и случајеви забрана пресељења са једног на друго крајиште. Прва позната забрана сеобе изречена је Србима из Гомирја и из крајева око Модруша, који су 1615. године због несрећених прилика на свом крајишту решили да се преселе у Ровишће у Вараждинском генералату. Како је њихово исељавање могло да ослаби одбрану Карловачког генералата, Ратни савет у Грацу забранио им је да напусте своја станишта. Када се, упркос забрани, петнаестак породица из Гомирја самовољно преселило на славонско крајиште, нико због тога није кажњен. Пресељење у Вараждински генералат забранио је владар 1619. године и Србима из Оточа, Бриња и Отока код Огулина. Сумњајући да ће они поштовати ову забрану, учинио је још један корак да онемогући њихову сеобу – наредио је вараждинском генералу да не сме да их прими и насељи у својој крајини.⁹⁰

Бечки рат није довео само до великог усељавања становништва у Карловачки генералат, већ је подстакао и снажна миграциона кретања карловачких крајишика, који су, користећи околност што су у рату освојене нове територије, почели да се тамо пресељавају. Тада су се углавном селили у крајеве у којима су стварана нова крајишта, какве су биле Банска и Посавска крајина. Велики број жумберачких крајишика, који су се и дотад стално исељавали са неплодних жумберачких планина у плодније делове Војне крајине, преселио се

⁸⁹ Свеучилишна библиотека у Загребу, рукописно одељење, R. 6719; Надбискупски архив у Загребу, *Acta politica*, фасц. 8, док. бр. 474; KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1715–VII–6; АХАЗУ, Ст. X, док. 120; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 217–220; С. Гавrilović, *Миграције из Горње крајине у Славонију и Срем од почетка XVIII до средине XIX века*, Зборник САНУ о Србима у Хрватској, 2, 1991, 8.

⁹⁰ А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, СЕЗ 36, Суботица 1926, 30; Исти, *Миграције Срба у Хрватску*, 102–106; Исти, *Пећ хрватских лисини из љубљанског архива*, 334–335; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 86–87.

крајем XVII века у Банску крајину, новостворено краиште у области између Уне и Купе. Становници Средичког, који су претендовали на нека земљишта у прекокупским крајевима, али због страха од Турака још увек нису желели да се тамо трајно насеље, жалили су се загребачком бискупу Игњацију Микулићу већ 1695. године да се у Банску крајину населило „*nekoliko szto glav, more biti u jezero* (хильаду – В.С.Д.), *od Sumberka u od Gomirya u osztalih vlastikh szell*”. Српске народне старешине, кнез Јаћим и војвода Мануел Мишчевић, довеле су 1703. године „*peszdeszet his vlaskeh szinov iz gorne Karlovachke kraine vu Topuszku sztat*”. Већина ових пресељеника потицала је из околине Плашког, а у службеним списима везаним за њихову сеобу, називани су *старим Власима* да би се тако подвукла разлика између њих и новодосељених Срба. Међу досељеницима у Банској крајини било је доста и Личана. Из Приморске крајине преселило се у област између Уне и Купе на прелазу из XVII у XVIII век стотинак српских породица и засновало своја станишта у крајевима између Топуског и Перне, непосредно уз аустро – турску границу.⁹¹

У Посавску крајину, створену у Славонији после прогона Турака, преселило се крајем XVII века 28 католичких породица, које дотад „*sub generalatu Carlstadiensis armis serviverunt*”, или није познато из којих су насеља потицале. Њихову сеобу је организовао кнез Михаило Смука и населио их, у договору са војним властима, у Горњим Богићевцима. Пошто су ови досељеници дошли прилично сиромашни, могло би се закључити да их је на напуштање ранијих станишта принудила оскудица. И Срби из Карловачког генералата су учествовали у насељавању Посавске крајине.⁹²

Нове, масовне сеобе из Карловачког генералата, започете у рано пролеће 1715. године, изазвале су велико осипање краишника, што је са разлогом забринуло више војне власти. Њихова забринутост огледала се, између остalog, у томе што је тада по први пут створена истражна комисија са задатком да утврди узроке и обим исељавања. Истрагом на терену, због које је поменута комисија пропутовала цео Карловачки генералат, утврђено је да се укупно иселило 1.011 за оружје способних, одраслих мушкараца и да је исељавање ишло у два правца: мањи део исељеника отишао је у Млетачку Далмацију, док се већи део преселио у јужну Угарску. Комисија је takoђе утврдила да је краишко становништво било принуђено на сеобу тешким животним условима (оскудица зирате земље, неродне године, глад, скупа со), злоупотребама и насиљем од стране краишских заповедника (наметање рада, претерано високе глобе, злоупотребе приликом наплате новчаних обавеза), несигурношћу живота у

⁹¹ АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 23, док. 227; НАЗ, *Libelli supplices*, том 6, док. бр. 69; В. С. Дабић, *Банска крајина (1688–1751)*, Београд–Загреб 1984, 57–58.

⁹² АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 23, док. 225; I. Mažuran, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, Osijek 1988, 227–230.

пограничним крајевима и бахатим понашањем и зулумима сережана, припадника својеврсних полицијских јединица. Срби из Дабра пожалили су се члановима комисије, између осталог, и на отворену нетрпељивост свог команданта према њима, јер их је јавно подстицао да се раселе како би он могао да насељи место њих стотинjak католичких породица. Велики утицај на покретање таласа сеоба 1715. године имао је печујски бискуп, који је, жељећи да насељи неке своје пусте поседе у Јужној Угарској, врбовао огулинске крајишнике, највише католике, да постану његови поданици. Његови посредници, Миладин Рупчић из Оштарија и Шимун Пушкарић из Огулина, успели су за кратко време да наговоре на сеобу више од шест стотина огулинских и тоуњских крајишника. Међу њима било је и таквих који су, поред великих земљишних поседа, имали и сталне војничке плате. Заврбовани крајишници, придобијени за сеобу обећањем да ће добити доволно обрадиве земље и три године бити ослобођени свих обавеза према земљишном господару, распродали су своје куће, земљу и стоку и, како је то у једном свом акту написао карловачки генерал Ј. Рабата, „*odisli u Pechui u oztala meszta, kamo nima ni bilo od potrebe poiti*“. Њихов капетан ништа није предузео да их задржи, јер је био уверен, како је то забележено у записнику комисије која је истраживала узроке исељавања крајишког становништва, „*da treba nepririjatješju, koji odlazi, sagraditi zlatini mosti da ode*“. Држећи се тога, давао је пасош за пут свакоме ко га је тражио и платио за њега два флорена.⁹³

Два нова, масовна таласа исељавања крајишника из Карловачког генералата десила су се 1730. и 1742. године, а већина исељеника преселила се у *Доње крајеве*. Срби из Лике и Крабаве, понајвише из Грачаца и Брувна, насељили су тада, како је то Славко Гавrilović утврдио, Лазе, Оролик, Мирковце и Винковачке Бановице у Срему. Део њих насељио се и у прњаворима српских манастира на Фрушкој гори. У сенци ових већих сеоба, о којима је сачувана понека штура белешка у архивским списима, дешавала су се појединачна пресељења. Она су ретко остављала траг у историјским изворима, али су, чини се, доста доприносила осипању крајишника и успоравала пораст становништва у Карловачком генералату у првој половини XVIII века.⁹⁴

4. *Број насеља и становнишка 1746. године*

Карловачки генералат био је, по завршетку великог таласа сеоба крајем XVII и почетком XVIII века, већ добро насељен а, с обзиром на његове скромне привредне ресурсе, можда и пренасељен. Упркос сталном исељавању крајишника, што је донекле успоравало раст становништва, било је на његовој

⁹³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1715-VII-6, 1717-VII-4. и 1736-IX-25; AC, *Deželni stanovi za Kranjsko*, šk. 241, фасц. 141; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 306–312.

⁹⁴ С. Гавrilović, *Миграције из Горње крајине у Славонију и Срем*, 8.

територији 1746. године укупно 94.570 становника. Мушкираца је било 48.384 (51,16%), а жена 46.186 (48,84%). Мањи број жена у односу на број мушкираца био је у XVIII веку нормална појава и могло би се рећи да је то била демографска константа, јер је смртност жена, због њихове изложености великом физичким напорима за време пољопривредних радова и због честих компликација на порођају, била нешто већа него смртност мушкираца. Велико страдање крајишким војницима у аустро – турским ратовима 1716–1718. и 1737–1739, као и у првим годинама рата за *аустријско наслеђе* (1740–1748), није могло, како се закључује на основу пописа становништва из 1746. године, битније да промени сталну несразмеру између броја жена и мушкираца. Објашњење за то требало би тражити у чињеници што су се за време ратова, када је велики број мушкираца био на ратиштима, неминовно погоршавали услови живота и повећавали напори којима су биле изложене жене. Тако су и жене и мушкирци плаћали свој крајишки статус данком у крви.⁹⁵

У Карловачком генералату, према попису из 1746. године, било је укупно 151 крајишко насеље, са 11.450 кућа. Свако насеље имало је у просеку 76 кућа. Најмања су била крајишке насеља у Жумберку, где је у 44 села било 529 кућа, односно само 12 кућа у просеку. Села у Лици и Крбави имала су у просеку 85, а у Хрватској и Приморској крајини 116 кућа. Већина крајишким насеља, ако се изузме Жумберак, имала је веома простран атар и састојала су се од већег броја заселака. Чврсто омеђене границе сеоских атара представљале су до половине XVIII века препреку да се те мање целине унутар поједињих насеља претворе у засебна села. Та препрека нестала је у другој половини XVIII века, када су, због систематски спровођених реформи крајишког уређења, сеоске заједнице почеле да губе своју ранију управну функцију и својинска права над заједничком, неподељеном земљом унутар сеоских атара. Тада су се делови неких већих насеља претворили у засебна села, па је већ 1764. године било у Карловачком генералату 353 насеља, која су имала укупно 13.026 кућа. При томе је просечна величина села пала са 76 на 37 кућа.⁹⁶

⁹⁵ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv VII–349*, Beilage 65. и 89.

⁹⁶ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv VII–349*, Beilage 65. и 89; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II, 56–58.

IV ПРИВРЕДА

Стварање и насељавање Карловачког генералата довело је и до обнове привредног живота у запустелим пограничним крајевима уз аустро – турску границу у којима је у XVI веку, због турских пустошења и депопулације, потпуно замро привредни живот, а обрадива земљишта зарасла у парлоге или шуме. Њиховим крчењем, које је изискивало огромне напоре, карловачки крајишици култивисали су од краја XVI до половине XVIII века око 150.000 јутара (од 2.400 четвртих хвати) земље. Овом грубом проценом, утемељеном на подацима из 1746. године, нису обухваћена земљишта у Лици и Крбави, јер су она највећим делом раскрчена још за време турске власти. Култивисање тако велике површине земљишта представљало је, само по себи, велики привредни подухват. Упркос свим напорима који су уложени у стварање обрадивих површина, Карловачки генералат је спадао у најсиромашније и најнеразвијеније делове Војне крајине. Неповољни услови за пољопривреду, а пре свега недостatak плодне, зирате земље, лоше су утицали и на развој становништва, пошто је у неродним годинама, а њих је било више него родних, глад присиљавала многе крајишике на сеобу у друге, плодније крајеве. Релативно развијено сточарство донекле је ублажавало погубне последице неродних година, али никада није могло потпуно да надокнади смањени урод житарица. Ова чињеница, сама по себи, говори о важности земљорадње у привредном животу крајишког становништва. Поред земљорадње и сточарства, развили су се у Карловачком генералату и други видови привређивања, али су били скромног обима и значаја.

Војне власти до половине XVIII века нису имале ни воље нити одговарајућих механизама да у већој мери утичу на развој крајишке привреде, премда су биле свесне њеног значаја за организацију одбране. Њихов утицај на пољопривреду и сточарство практично се сводио на расподелу земљишта крајишким заједницама или, пак, појединим крајишицима. Користећи се тиме, могле су само да некима од њих обезбеде повољније услове за привређивање и живот. Нешто више могле су да утичу на развој трговине,

која је представљала значајан извор прихода за државу. Међутим, њихова интервенција у том погледу била је ограничена на неколико мера: стварање услова за увођење и контролу монопола у трговини солу ради повећања државних прихода, подстицање крајишника на укључивање у посредничку трговину солу и житом и на олакшање трговачког промета повећањем јавне безбедности.

1. Земљорадња

Крајишници Карловачког генералата су до половине XVIII века стицали земљиште за обраду најчешће тако што су војне власти одређивале свакој досељеничкој групи *аттар* или *конфин* на коме је требало да она створи насеље и сама спроведе поделу земљишта у складу са потребама својих припадника. Изузетак у том погледу биле су мање досељеничке групе, појединачни досељеници, као и жумберачки ускоци, који су у XVI веку насељени на делимично опустошеним поседима аустријског надвојводе. Они су добили индивидуалне земљишне поседе (*хубе*), који су, у складу са тадашњом праксом на властелинствима, требало да буду уписаны у урбаријалне књиге.

Атаре за стварање нових насеља, разграничене јасно означеним међама од атара суседних насеља, одређивале су, судећи на основу сачуваних докумената, највише војне старешине. Једном утврђене међе биле су до половине XVIII века, по правилу, непромењиве, а ако је из неког оправданог разлога била нужна њихова промена, могла се спровести само комисијски и на основу одлуке највиших војних власти. Уколико је неко ипак тражио њихову промену, без обзира на уверљивост доказа којима је захтев поткрепљиван, требало је да има доста стрпљења за вођење дугогодишњег спора и још више новца, како за разноразне судске трошкове, тако и за подмићивање поједињих утицајних војних заповедника. Становници Брглога, судећи према попису трошкова који су сами сачинили 1730. године, дали су војним заповедницима на име мита 60 волова, 486 дуката и 1900 лота сребра само да би добили њихову подршку у спору са становницима Врховина око потеса *Брезовац*. Уз сав тај трошак, а били су унајмли и заступника, књижевника А. М. Кухачевића, мало шта су получили. Колико су војне власти придавале значај заштити неповредивости међа сеоских атара, а тиме и споровима између поједињих насеља, показује то да је суђење таквих спорова било у надлежности Ратног савета у Грацу. Међутим, и на одлуку градачког Ратног савета, који је био под контролом унутрашњоаустријских сталежа, могла се у првој половини XVIII века уложити жалба вишеј о инстанци – Ратном савету у Бечу. Многе крајишке заједнице, осећајући се прикраћеним у својим правима, нису пропуштале ту могућност, што је само поскупљивало и компликовало спорове око земљишта. Међутим, упорна одбрана целовитости сеоских атара допри-

носила је заштити права крајишким сеоским општина да задрже за себе земљишта добијена приликом насељавања.¹

Унутар међа сеоских атара одвијао се скоро целокупни привредни живот становништва крајишким насеља. Изградња кућа и стварање приватних земљишних поседа, који су одмах после насељавања постепено издвајани из заједничког, општинског земљишта, били су први знак устаљивања места боравка досељеника и стабилизације њихових насеља. Тиме су сеоски атари добијали и своју економски рационалну структуру: најкавалитетнија земљишта постајала су приватни поседи и претворена су у вртове, оранице, воћњаке, винограде и ливаде, а мање квалитетна земљишта, било да је реч о шумама или пашњацима, остављана су за заједничко коришћење. На рачун шума и пашњака, уколико је за то постојала могућност и потреба, касније су повећавани земљишни поседи већ насељеног становништва и стварани поседи нових досељеника.

Пошто су се насељавали на запарложеним пустоселинама, а понекад и у густим, стогодишињим шумама које су се дотад несметано ширile у крајевима опустошеним турским провалама у XV и XVI веку, крајишици су могли да дођу до обрадивог земљишта само мучним крчењем парлога и шума. Војне власти су у XVII веку, увиђајући потребу да се насле пусти погранични крајеви и у њима обнови привредни живот, благонаклоно гледале на то крчење и гарантовале су досељеницима право на трајно коришћење крчевина. О томе, између остalog, сведочи и пресуда коју је "царска пра-вда" донела 1623. године у спору око неке земље. У њој је садржан и тадашни став војних власти у погледу крчења шума: "*Budući da je od višnje g/ospo/de svakomu, a navlastito vlaškim sinom i novoselcu pripušćano da što koji ki prez krvice drugoga i gustoj gori i dubravi kodi zabili i odkrči svojom tukom, tako da uživa*". Такав однос сасвим је разумљив, јер је стварање обрадивих земљишта био тежак и дуготрајан посао. Гомирски крајишици су, на пример, тврдили у свом писму владару 1622. године да су се више година тешко мучили како би створили нешто мало обрадивог земљишта, јер су се населили у дивљим шумама. Због тога годинама нису успевали да произведу доволно житарица за своју прехрану. Поједине досељеничке групе, посебно оне које су међу првима стигле у Карловачки генералат, нису успевале да саме искрче доволно земљишта за привређивање, па су за то

¹ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1729-I-12, 1730-VI-40. и 1732-VI-23; AHZ, *Spisi Hrvatske krajine*, фасц. 2, док. бр. 1730-1-95; 1730-1-161; 1730-1-180; 1730-2-72; 1734-1-104; *Spisi Like i Krkave*, фасц. 6, док. бр. 1734-2-141. Јозеф Рафај, краљевински судија у Сену, покушао је 1750. године да истражи колико су становници Брлога дали новца А. М. Кухачевићу да им испостлује у Бечу право на *Брезовац*. Није поуздано утврдио о којој суми је била реч, али она, судећи на основу записника сачињеног приликом саслушања сведока, није била мања од 1.000 флорена. Види: AHZ, *Acta commissionalia*, кут. 12, фасц. 17.

тражиле, али су ретко и добијале, помоћ од крањских и корушких стапежа. Тада су тражени неплаћени работари да помогну досељеницима у крчењу шума. Војне власти су у XVII веку понекад морале да одустану од насељавања појединих мањих делова крајишке територије, јер се закључило да би култивисање земљишта у њима трајало више година, а све то време требало би давати досељеницима помоћ у храни, посебно у житарицама. Тако се, на пример, 1658. године одустало од насељавања Кракара у гомирском атару, па је он насељен неколико деценија касније, постепеним ширењем српских досељеника из Гомирја, Моравица и Врбовског. У Карловачком генералату су крајишици због оскудице земље били понекад принуђени да крче и обрађују и она земљишта која, сасвим сигурно, никада раније нису коришћена за привређивање нити су за то била погодна без огромног труда уложеног у њихово култивисање. Тако је, на пример, један насељеник у Сењској Драги морао са своје парцеле земље, која му је дата на коришћење, да вади живи камен како би је претворио у њиву. До тада се на тој земљи, према казивању веродостојних сведока, “*nī moglo orati, nītī kopati, nītī je na takvoj mogla trava rasti iz uzroka da je bila sva kamenita*”.²

На прелазу из XVII у XVIII век спадао је Карловачки генералат у већ добро насељене области Хабсбуршке монархије. Шта више, било је и мишљења да је, с обзиром да је понестајало обрадивог земљишта, његова територија чак и пренасељена, па је о томе више пута расправљано у разним комисијама у Грацу и Бечу. Приликом тих већа разматрана је и могућност да се питање оскудице земље реши организованим пресељавањем већег броја карловачких крајишика у друге делове Хабсбуршке монархије, првенствено у слабо насељене крајеве у Јужној Угарској, где је било обиље зирате земље. До тога, ипак, није дошло, већ су нове површине обрадивог земљишта обезбеђене стварањем нових крчевина, премда су војне власти промениле свој дотадашњи благонаклон однос према крчењу шума. Мењање њиховог става први пут је дошло до изражaja 1699. године у једном извештају карловачког генерала Ф. К. Ауершперга – он је тврдио да нови досељеници, који су се у великом броју насељили уз турску границу, својим крчевинама озбиљно угрожавају систем одбране, јер отварају пролазе турској војсци кроз дотад густе и тешко проходне шуме. Одбрамбена функција шума често је у првој половини XVIII века навођена као аргумент против њиховог крчења, али се све чешће говорило и о потреби да се оне чувају из економских разлога. У том смислу добили су заповедници капетанија 1723. године одговарајуће упутство из канцеларије карловачког генерала. Због сталног

² KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1659–IV–5. и 1725–VIII–5; AX3, *Acta commisionalia*, кут. 12, фасц. 16; R. Lopatić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 104–105; А. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 61, 63, 76, 87. и 136.

повећања становништва током XVIII века и даље су, на штету шума и пашњака, ширене површине обрадивог земљишта – ораница и ливада. Од половине XVIII века, када су сеоске општине изгубиле своју ранију самосталност у располагању земљиштима унутар свог атара, чињено је то криомице: крајишици су постепено али упорно ширили своје њиве и ливаде на ивицама шума. То се покушало спречити ригорозним прописима о заштити шума из 1765. године, којима је забрањено стварање крчевина, али и одређено да крупнија стабла на ивицама шума буду означена као међаши, чиме је требало да се стане на пут дотадашњој пракси постепеног ширења крајишких поља. Крајишицима је једино било дозвољено да, уз обавештавање старешина, крче парлоге на својим ораницама, пошто је тада на многим крајишким њивама, због дугог боравка њихових власника на европским ратиштима – како је то утврдила и забележила једна стручна војна комисија – “изникло буково и друго безвредно дрвеће, као јасика и леска”.³

Статистички подаци о величини крајишких земљишних поседа и о њиховој структури доста су оскудни, непотпуни и, због коришћења различитих система мера, тешко поредиви. Због тога они не могу да пруже одговоре на сва питања која се приликом истраживања привредног живота крајишког становништва сама по себи постављају. До половине XVIII века није сачињен, или бар није сачуван, ни један целовити попис земљишта у Карловачком генералату. Сачувана су само два непотпуна пописа: детаљни попис становништва и земљишних поседа у Лици и Крбави из 1712. и сумарни попис становништва и земљишта у Карловачком генералату без Лике и Крбаве из 1746. године.

Попис Лике и Крбаве сачинила је посебна комисија Ратног савета у Грацу, којој је 1712. године, између осталог, поверен задатак да попише становништво и земљишне поседе у личким и крбавским селима. Требало је да изврши и прерасподелу земљишта, с обзиром да је поновно насељавање Лике и Крбаве крајем XVII века углавном текло неорганизовано. Утврдивши прилике на терену, комисија је закључила да би покушајем прерасподеле земљишта отежала већ и онако тешке прилике у овим областима. Међутим, први део свог задатка остварила је за тадашње прилике беспрекорно. Пописујући земљишне поседе, које је истовремено и легализовала не упуштајући се у то када су и како стечени, комисија је, уз помоћ представника крајишких сеоских заједница, извршила премер и сачинила први катастар земљишта у Лици и Крбави. Премерене су и поименично пописане све честице земље у поседу крајишких домаћинстава – поткућнице, *огrade*, оранице

³ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1700–VIII–14; AX3, *Spisi Hrvatske krajine*, фасц. 12, док. 1723–1–9, 1723–1–40, 1724–1–150. и фасц. 14, док. 1765–7–31; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 172–175.

и ливаде. Нису пописани само пашњаци и шуме јер нису били у индивидуалном поседу, него су их заједнички користили сви припадници сеоских општина.⁴ Приликом премера земљишта, поштујући локалне обичаје, комисија је користила једну нестандардну меру за површину – *штапик*, уже или *коној*, али је, нажалост, пропустила да прецизно забележи податке о њеној величини. Због тога је прилично отежано њено прерачунавање на данашње мере за површину.⁵ На употребу ове мере определила се, чини се, из пра-

⁴ Резултати овог пописа забележени су у једном сумарном протоколу, који се чува у АХЗ, *Spisi Like i Krbaue*, фасц. 4, док. 35. У Земаљском архиву у Грацу постоји и детаљни попис (*Conscriptio terrenum et hominum beider graffschafften Lica und Corbavia*), који садржи и податке о структури земљишног поседа, површини свих честица земље и имена потеса на којима се те честице налазе. Види: K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, 168–169, 176–170, 183–190.

⁵ *Штапик*, коноп или у же (lat. *funis*) била је првенствено мера за дужину, која се, како су пописивачи изричito нагласили у уводу сумарног пописног протокола, састојала од 40 венецијанских лаката или браца. Прерачунато на данашње мере *штапик* је имао 25,548 или 27,335 метара, зависно од тога да ли је било у питању 40 кратких (638,721 mm) или дугих (683,396 mm) лаката. Међутим, пописивачи нису сматрали за потребно да дају објашњење који је лакат коришћен као основа *штапика*, па би због тога требало узети у обзир обе могућности. Премда је био мера за дужину, *штапик* је коришћен у премеру земљишта у Лици и Крбави као мера за површину тако што је 9 *штапикова* у дужину и 1/10 *штапика* у ширину чинило 1 *штапик* као меру за површину. Уколико је његову основу чинио кратки лакат, површина *штапика* земље износила је 587,246 квадратних метара (25,548 x 9 x 2,554 = 587,246). У случају да је био коришћен дуги лакат, а то је врло вероватно, *штапик* земље имао је површину од 672,358 метара квадратних (27,335 x 9 x 2,733 = 672,358). К. Касер, који се у својим истраживањима историје Војне крајине такође сучочио са проблемом утврђивања величине личког и крбавског штапика, израчунао је да један *штапик* „у случају дугог венецијанског лаката даје површину од 677,144 метара квадратних“. Разлика између његовог и претходног прорачуна величине *штапика* као мере за површину је занемарива, а настала је тако што је он у свом прорачуну узео за основу податак да је дуги венецијански лакат имао 685,77 mm. Та величина је само једна од више до сада у науци понуђених и, вероватно, једнако прихватљивих процена величине лакта, темељне јединице *штапика*. Постојање више различитих процена величине старих мера представља и највећи проблем при њиховом прерачунавању у данашње метричке мере. Међутим, збуњује само чињеница што је К. Касер касније приликом прерачунавања површина обрадивог земљишта у Лици и Крбави у бечка јутра (од 1600 четворних хвати или 5.755 метара квадратних) рачунао да један *штапик* има 274,04 квадратна метра и да 21 *штапик* чини једно бечко јутро. Због тога постоје крупне разлике у нашем и његовом виђењу поседовних прилика у Лици и Крбави почетком XVIII века. Тако су, на пример, према нашим истраживањима заснованим на сумарном пописном протоколу, лички и крбавски крајинци поседовали 1712. године укупно 37.652 бечка јутра земље, а према истраживањима К. Казера имали су само 15.424,6 јутара. Види: K. Kaser, *Slobodni seljak i vojnik*, I, 182, 191–192; Z. Herkov, *Mjere Hrvatskog primorja*, Rijeka 1971, 100–101; АХЗ, *Spisi Like i Krbaue*, фасц. 4, док. 35. У Лици и Крбави коришћен је по некад за премер земљишта *штапик* (уже) од 20 лаката. Тако су, на пример, становници Медака и Могорића, судећи на основу записника царске правде држане у Госпићу 28. септембра 1733. године, водили спор „*poradi disputane 33 ixa od 20 lakat gmangie*“. АХАЗУ, *Acta Keglevichiana*, фасц. 7, док. 108.

ктичних разлога – у Лици и Крбави постојали су тзв. *делци*, изабрани припадници сеоских општина који су вршили премер и водили евиденцију о величини земљишних поседа у својим селима. При томе користили су као меру *штрик* или *умје*, вероватно због тога што је то био најпрактичнији начин размеравања земље.

Пописом Лике и Крбаве 1712. године било је обухваћено укупно 2.486 породица – 2.118 са земљишним поседом и 368 без земље. Пописивачи су утврдили, ослањајући се на врло поуздане податке добијене од заклетих делаца у личким и крбавским селима, да су тамошњи крајишници поседовали укупно 323.285 *штрикова* земље. Прерачунато на данашње мере, ако се претпостави да је темељну јединицу *штрика* чинио кратки лакат, укупна површина 2.118 земљишних поседа износила је 18.996 хектара. Уколико је темељну јединицу *штрика* чинио дуги лакат, а на тој претпоставци, ради поједностављења проблема, биће засновани даљњи прорачуни, крајишници у Лици и Крбави поседовали су укупно 21.669 хектара земље. Њихови појединачни земљишни поседи имали су у просеку 152,16 *штрикова* или 10,23 хектара. Да су све личке и крбавске породице имале удео у укупном земљишном фонду, а на ту идеалну могућност су војне власти 1712. године помишљале, просечни земљишни посед имао би 129 *штрикова* или 8,72 хектара. Подаци о земљишним поседима у Лици и Крбави, изражени у некадашњим локалним или данашњим мерама за површину, тешко се могу упоређивати са подацима из других делова Карловачког генералата, јер су у њима у XVIII веку коришћене тадашње стандардне мере – јутро од 2.400 и јутро од 1.600 квадратних клафтера (1 квадратни клафтер = 3,597 метара квадратних) или, како се говорило на народном језику, четворних хвати (даље: ч/x). Прерачунато на ове мере, лички и крбавски крајишници поседовали су 1712. године 25.001 јутро (а 2.400 ч/x) или 37.652 јутра (а 1.600 ч/x) земље. Просечни посед имао је 11,80 јутара а 2.400 ч/x или 17,77 јутара а 1.600 ч/x. Посматрано по насељима, просечан земљишни посед имао је у Вребицу 23,58 јутара а 2.400 ч/x (или 35,37 јутара а 1.600 ч/x), Плочи 21,35 (или 32,02), Кореници 20,94 (или 31,41), Медаку 20,15 (или 30,23), Почитељу 17,79 (или 26,69), Јошанима 17,43 (или 26,14), Широкој Кули 16,81 (или 25,21), Радучу 16,80 (или 25,20), Пећанима 15,34 (или 23,01), Перушићу 15,27 (или 22,90), Бунићу 14,95 (или 22,42), Брувну 14,94 (или 22,41), Мазину 11,92 (или 17,89), Пишаћу 11,90 (или 17,85), Рибнику 9,50 (или 14,26), Мекињару 9,40 (или 14,10), Грачацу 9,37 (или 14,06), Висућу 9,02 (или 13,53), Ловинцу 9,02 (или 13,53), Мутилићу 9 (13,50), Могорићу 8,90 (или 13,35), Комићу 8,86 (или 13,29), Будаку 8,76 (или 13,15), Звониграду (Зрмањи) 8,68 (или 13,02), Мушалуку 8,62 (или 12,93), Попини 8,34 (или 12,52), Средњој Гори 7,97 (или 11,96), Удбини 7,88 (или 11,82), Новом 7,43 (или 11,14), Остромици 6,89 (или 10,33), Билају 6,14 (или

9,20), Пазаришту 6 (или 9), Дивоседу 5,84 (или 8,76), Калуђеровцу 4,1 (или 6,15) и Подлапцу 3,64 (или 5,47). Највећи посед у Лици и Крбави имао је Милован Узелац из Медака, а његова површина износила је 905 штрикова, односно 70,48 (а 2.400 ч/x) или 105,53 јутара (а 1.600 ч/x).⁶

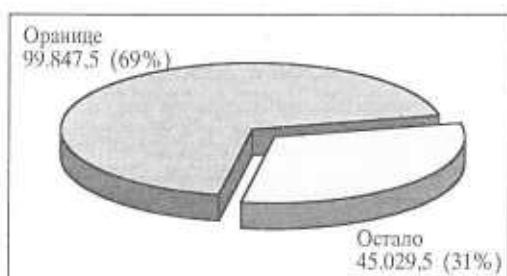
Попис становништва и земљишта у Карловачком генералату (без Лике и Крбаве), сачињен приликом његове регулације 1746. године, садржи само податке који су војним властима били потребни за одређивање војних обавеза поједињих крајишким домаћинставама. Због тога и није необично што је сачуван у збирци документа коју је прикупио и лично средио генерал Ј. Ф. Хилдбургхаузен, идејни творац реформе Вараждинског и Карловачког генералата. Њему су прикупљена документа послужила за припрему плана регулације ових крајина, а касније и за писање њихове историје. Нажалост, међу прилозима његове историје Војне крајине сачувани су само сумарни пописи становништва и земљишта у Бариловићкој, Огулинској, Оточачкој, Сењској, Тоуњској, Тржичкој, Турањској и Жумберачко – слуњској капетанији, као и један детаљан попис Сењске капетаније. Како су ови пописи сачињени без премера земљишта, основано се претпоставља да подаци које они садрже нису сасвим поузданни. Упркос томе, они омогућавају да се добије каква – таква представа о величини и структури крајишким земљишним поседа. Површине земљишта у попису изражене су у јутрима. Како се тада у Војној крајини користило као мера јутро од 2.400 ч/x (а 8.632,8 метара квадратних), претпоставља се да је то јутро коришћено и приликом овог пописа. Скоро је невероватно да су пописивачи користили бечко, односно катастарско јутро од 1.600 ч/x, које је ушло у ширу употребу у другој половини XVIII века приликом тзв. јозефинског премера.⁷

У Карловачком генералату (без Лике и Крбаве) било је 1746. године 7.367 домаћинстава, која су поседовала 144.877 јутара (од 2.400 ч/x). Про-сечни посед имао је 19,66 јутара, али је у стварности било великих одступања од просека – просечан посед у Тржићкој капетанији имао је 32,76, Оточачкој 25,03, Жумберачко – слуњској 22,61, Турањској 21,06, Тоуњској 19,87, Бариловићкој 18,15, Огулинској 17,88 и Сењској 8,98 јутара. Велике разлике у величини земљишних поседа биле су, између осталог, последица чињенице што у Карловачком генералату до половине XVIII века није постојао ни један пропис којим би била одређена њихова минимална и максимална величина. Због тога су крајишици запоседали у границама атара својих насеља онолико земље колико су им месне прилике дозвољавале и колико су могли да обраде. Први покушаји нормирања величине

⁶ AX3, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 4, док. 35.

⁷ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII 349.

крајишних земљишних поседа, попраћени укидањем права сеоских општина да самостално располажу целокупним земљиштем унутар својих атара, учинјени су тек у другој половини XVIII века. Међутим, невоља је била у томе што никакви прописи нису могли да уклоне регионалне разлике у величини земљишних поседа, јер су њих, пре свега, условиле велике разлике у расположивим површинама обрадивог земљишта у појединим областима. Како се укупне површине обрадивог земљишта у неким крајевима нису могле битније повећати, а расељавање вишке становништва представљало би сувише радикалан и рискантан потез, било је немогуће да се оствари уједначавање величине земљишних поседа у целом Карловачком генералату. Земљишни поседи у приморском делу Карловачког генералата, као и у појединим деловима Лике и Крбаве, где је превладавало крашко земљиште, остали су мали, какви су и били половином XVIII века, без обзира на напоре које су тамошњи крајишници стално улагали у стварање обрадивих површина. Врло је распострањено мишљење, које није још увек уверљиво доказано, да су они тим напорима, на које их је подстакла борба за голи опстанак, битно допринели деградацији тла у приморском делу Војне крајине.⁸

Графикон III: Удео ораница у укупном приватном земљишном поседу крајишника Карловачког генералата (без Лике и Крбаве) 1746. године (подаци у јутрима од 2.400 квадратних хектара)

Утврђено пописом из 1746. године, било је 99.847,5 јутара (од 2.400 ч/х) ораница и оне су заузимале, како се види на приложеном графиону, 69% укупне површине крајишних земљишних поседа. Њихов удео у укупном обрадивом земљишту још више се повећао наредних деценија па је 1787. године, на пример, износио чак 77,22%. Тада су карловачки крајишници

Величина земљишних поседа, сасвим сигурно, пресудно је утицала на производне могућности крајишних домаћинстава. Мали земљишни поседи, без обзира како били обрађивани, нису могли да подмире потребе крајишника за храном, посебно житарицама. На могућности, поред величине поседа, велики утицај имала је и њихова унутрашња структура, посебно учешће ораница у укупној корисној површини. У Карловачком генералату (без Лике и Крбаве), како је

⁸ KAW, WrHKR, Kanzlei-Archiv VII 349, Beilage 89; K. Kaser, *Uništavanje šuma na obalnom kraškom području u prvoj polovici 18. stoljeća. Njegovi demografski, privredni i socijalni uzroci*, Historijski zbornik 40, 1987, 121–136; P. Krajašić, *nab. delo*, 83–89.

поседовали укупно 327.137 јутара (од 1.600 ч/x) обрадиве земље, од које су 252.616 јутара биле оранице. Високи удео ораница у укупном поседу, који је и по данашњим стандардима релативно повољан, сведочи о врло великим значају који су краишници придавали пољопривредној производњи, што оспорава рас прострањено мишљење да су се они скоро искључиво бавили сточарством.⁹

Удео ораница у укупном приватном земљишном поседу краишника није био исти у свим капетанијама Карловачког генералата: у Оточачкој износио је 88,34%, Турањској 82,30%, Тржићкој 78,46%, Бариловићкој 74,15%, Сењској 66,32%, Жумберачко – слуњској 43,26% и Тоуњској 24,09%. Ове разлике сведоче о развијености и значају земљорадње у појединим областима. Највероватније је да су оне првенствено биле условљене квалитетом земљишта, а не неким другим чиниоцима. Потпуно је искључено да је на њих утицала различита култура привређивања већинског становништва у појединим областима. То најбоље показују примери Тоуњске и Тржичке капетаније. У првој је скоро искључиво живело хрватско становништво, досељено у другој половини XVII века са оближњих властелинстава на којима је постојала развијена земљорадња и богата традиција у пољопривредној производњи. Упркос томе, удео ораница у укупном приватном земљишном поседу тоуњских краишника био је најманы у Карловачком генералату, а то указује на неразвијену пољопривреду. Са друге стране, у Тржичкој капетанији, у којој је живело углавном српско становништво, већином досељено крајем XVII века из Босанске крајине и са развијеном традицијом бављења сточарством, удео ораница у укупном приватном земљишном поседу тамошњих краишника био много већи од просечног у Карловачком генералату.¹⁰

Под усевима никада нису биле све оранице којима су краишници располагали, већ је део њих, због лошег квалитета тла и начина обраде, остављан на угару две или више година, зависно од њихове плодности као и од величине земљишног поседа који су имала поједина домаћинства. У XVII веку, када је Карловачки генералат био ретко насељен, па је земље био доволно, поједини огулински краишници, како је утврдила једна комисија Ратног савета у Грацу, држали су своје оранице на угару од десет до петнаест година. Крајем XVII и у првој половини XVIII века, када се већ осећала оскудица обрадиве земље, смањено је и трајање угара, па се чак и у Лици и Крбави, где је земљиште већином било лошег квалитета, најчешће практиковало да оранице буду засејаване три године заредом, а онда да следеће три стоје на

⁹ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII 349, Beilage 89; WrHKR, B-1787-56-7; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, 70; II, 110.

¹⁰ Испо.

угару, да би донекле повратиле плодност. О такавом начину коришћења земље сведоче многи документи, па чак и записници канонских визитација католичких жупа у Карловачком генералату. Тако је, на пример, жупник у Смиљану, дајући податке о својим приходима од земље, изјавио 26. јула 1733. године: "*Hos autem agros esse talis condisionis et naturae, ut si tribus consequenter annis inseminentur, tribus postea in inseminati relinqui debent, alias absolute nihil fructificant*". Претерано исцрпљивање тла није се могло спречити ни плодоредом какав је постепено увођен и најчешће применјиван током XVIII века: прве године после угара сејана је пшеница или сађен кукуруз, друге јечам, раж или суражица, а треће зоб или просо. Међутим, зависно од локалних прилика и потреба одређеног домаћинства, примењиван је и другачији плодоред, а није била ни реткост да нека њива, посебно ако је била реч о *огради*, буде стално засејавана истом културом. У Лици и Крбави дуго је био у пракси и заједнички плодоред – сви поседници земље на неком потесу остављали су по међусобном договору своје оранице на угару, па су их за време угара користили као пашијаке или ливаде. Када је та земљишта требало поново орати, заклети *делци* вршили су њихову расподелу и, пошто раније међе између парцела обично више нису биле видљиве, одмеравали су сваком поседнику онолико земљишта колико му је припадало на одређеном потесу.¹¹

Орање земље, а посебно разоравање њива које су стајале на угару, представљало је један од најнапорнијих земљорадничких послова. За то је био потребан и велики број грла запрежне стоке, јер је за разоравање поља, због лоших плугова, коришћена спрега од више волова, најчешће осам, а површина земље коју је таква спрега могла да пооре за један дан називана је "дан орања". Орање са два или три паре волова у спрези било је takoђе могуће, али само када су била у питању квалитетнија земљишта, а њих је у Карловачком генералату било мало. Пошто је за обраду земље било потребно много стоке, развој пољопривреде је у великој мери био условљен развијеношћу сточарства. Међутим, до половине XVIII века није сачињен ниједан целовит попис крајишког сточног фонда, па се не може сасвим поуздано утврдити са колико су грла запрежне стоке крајишници располагали и да ли је тај број био довољан за обраду њихових земљишних поседа. Први такав попис сачињен је тек 1770. године и њиме је утврђено да су карловачки крајишници поседовали укупно 31.577 волова. У просеку, свака крајишска кућа имала је 2,2 вола. Основано се претпоставља да је слично било и у првој половини XVIII века. Уколико је свака крајишска кућа

¹¹ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1640–XII–7; Бискупски архив у Сенју, фасц. I, док. 28; K. Kaser, *Slobodni seljak i vojnik*, I, 151; P. Krajasich, *nav. дело*, 165–171; H. Medras, *Seljačka društva*, Zagreb 1986, 52–53.

1746. године поседовала у просеку само два вола, а вероватно је поседовала више, онда је 7.367 домаћинстава у Карловачком генералату (без Лике и Крбаве) имало укупно 14.734 вола, који су коришћени за орање 99.847,50 јутара (од 2.400 ч/х) земље. На сваког вола долазило је, у просеку, 6,77 јутара ораница. На једну спрегу од осам волова долазило је 54,21 јутро оранице, односно исто толико дана орања годишње. Како је најмање трећина крајишким ораницама остајала на угару, једна пуна спрега требало је годишње да разоре око 35 јутара земље.¹²

Нема начина да се утврди колика је била годишња производња житарица у Карловачком генералату крајем XVII и у првој половини XVIII века, јер крајишке власти нису прикупљале податке о томе све до 1787. године, када је започело систематско праћење годишњих приноса поједињих врста житарица. На основу доступних података не може се направити чак ни приближна процена раније производње. Они потврђују само основане претпоставке, као и вести у наративним изворима, да су карловачки крајишници остваривали на својим пољима мале приносе жита и да им производња није могла задовољити потребе. Судећи на основу малобројних и фрагментарних података, приноси житарица били су у Карловачком генералату до половине XVIII века само два до три пута већи од утрошеног семена. Некада су могли да изненаде само приноси зоби, који су, када су временске прилике биле повољне, могли да буду и пет пута већи од утрошеног семена. За засејавање једног јутра оранице, према подацима сачуваним у записницима канонских визитација католичких жупа Карловачког генералата, биле су, обично, потребне једна квартга (44,3 l) проса, три кварте (132,9 l) пшенице или ражи или, пак, четири кварте (177,2 l) зоби. На основу тога рачуна се да је просечан принос проса по јутру износио 2 до 3 кварте (88,6–132,9 l), пшенице и ражи 6 до 9 (265,8–398,7 l), а зоби 8 до 12 (354,4–531,6 l). Поред наведених житарица, гајен је у Карловачком генералату и кукуруз, који је као култура донет крајем XVII века из турске Босне, па је због тога у изворима понекад називан “турско просо”. Неродних година, којих је у Карловачком генералату, чини се, било више него родних, приноси житарица били су још мањи од наведених, па се дешавало да урод буде мањи и од утрошеног семена. Усеви су најчешће страдавали од обилних киша. Тако је, на пример, Андрија Павлаковић из Оточца писао каноницима сењског капитола 6. децембра 1737. године, оправдавајући

¹² KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1713–V–35; KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII 349, Beilage 89; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 283–301; P. Krajasich, *нав. дело*, 182. У Подунавској крајини у првим деценијама XVIII века долазило је на један спрег од шест волова у просеку 24,48 јутара оранице. Види: А. Корокнаи, *Проблем задруге у Подунавској и Пойтишкој граници (1686–1723)*, Истраживања, 3, 1974, 80.

се због тога што није прикупљао тражену десетину од католичких верника, „da litina od kruha je od zlih vrimena i voda pognyila i na malo dosla”. Горе од киша биле су само дуготрајне суше и велике жеге, које су, као што је то био случај 1718. године, смањивале приносе житарица и сагоревале траву на пашњацима и ливадама, па је тада и стока страдавала од глади. Велике штете усевима понекад су могли да нанесу и скакавци. Они су, на пример, потпуно уништили усеве жумберачких ускока 1542. године. Према једној белешци у хроници Болоњског колегија, за коју нема потврде у другим изворима, житна поља, а посебно она засејана просом, страдала су и 1710. године од велике најезде скакаваца, који су крајем лета дошли из турских пограничних крајева.¹³

Због малих приноса житарица, као и чињенице да је под усевима био само део расположиве обрадиве земље док је други остављан на угару, крајишницима су биле потребне веће површине ораница да би могли да прехране своје, обично доста бројне породице. Међутим, површине ораница биле су ограничene и недовољне, јер је, према попису из 1746. године, на 50.088 становника Карловачког генералата (без Лике и Крбаве) долазило укупно 99.847,5 јутара оранице (од 2.400 ч/х), односно 1,72 јутра по становнику. Међутим, одступања од просека била су велика – у Оточачкој капетанији просечна површина оранице по становнику износила је 3,09, Тржишкој 2,82, Турањској 2,25, Бариловићкој 1,34, Огулинској 1,30, Жумберачкој – слуњском 1,24, Сеньској 0,90 и Тоуњском 0,78 јутара. У најтежем положају, судећи на основу наведених података, били су становници Тоуњске капетаније, јер на тако мало ораница, судећи према жалбама тамошњих крајишника, није могло ни у родним годинама да се произведе довољно житарица. „*Pokih dob da zemlie nimai na chem bi se mogli obdrsat i hraniti*”, поједини тоуњски крајишници, како то пише у једној њиховој представци вишим војним властима из 1731. године, „*ios iz pervo Bosicha kruha pri hisi neimaju, van ako kadi zaduse se u isprose*”. Ништа повољнија ситуација није била ни у Лици и Крбави, где је, према подацима из 1712. године, 26.503 становника имало на располагању 25.001 јутро а 2.400 ч/х земље, односно 0,94 јутра по становнику. Међутим, не зна се колико је од тога отпадало на оранице, а колико на ливаде. Многи крајишници Карловачког генералата нису могли „*obsticati u ovou krajini na tlesnoi zemli u zlom lestu*”, па су морали, како је то речено у једној представци из 1715. године, „*iskatati na drugom mesetu nastanjenia*”. Највише се исељавало становништво управо из

¹³ АХЗ. *Generalkomanda Karlovac*, фасц. 2, док. 1719-I-48; KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1736-IX-25; WrHKR, В-1787-56-7; Бискупски архив у Сену, фасц. 1, док. 28; Каптолски архив у Сену, фасц. 2, док. бр. 57; АХАЗУ, IV с 8, фол. 336; А. Ивић, *Из прошlostи Срба Жумберчана*, 7.

оних делова Карловачког генералата у којима је просечна површина ораница по становнику била најмања.¹⁴

Страх за усеве, чије је страдање увек доносило глад, присиљавао је крајишнике да посвећују велику пажњу заштити својих њива, посебно од стоке која је могла за кратко време, због нечијег немара или зле намере, да опустоши поља. Неке њиве, најчешће оне најплодније и најближе крајишким кућама, чуване су од стоке подизањем дрвених ограда од кола и прућа. Ограђене њиве, које су чешће служиле за сађење поврћа него за сејање жита, после скидања усева коришћене су обично као пашњаци и торови за стоку. Захваљујући томе повећавана је и њихова плодност, па су могле да буду интензивније обрађиване и, с обзиром да су биле колико-толико ћубрене, нису морале да буду на угару. Једном подигнуте ограде обично су стално обнављане, због чега су и ограђена поља временом добила име *ограда, оградак, ограђе* или, сасвим ретко, *оградица*. На основу данашњих катастарских мапа, у којима су забележена имена свих потеса земље, могла би се врло поуздано реконструисати структура некадашњих сеоских атара и утврдити које су њиве биле ограђиване, јер у Карловачком генералату, а посебно у Лици и Крбави, нема насеља без потеса са именом *Ограда, Оградак* или *Ограђе*. Неки пут су у називу потеса сачувани и подаци о томе коме је припадала нека *ограда*, па тако, на пример, у Широкој Кули постоји *Цвијеташа, Чубрића, Девина, Кораћа, Мришћа, Насина, Пушинова, Павлова* и *Шуљкова ограда*. За подизање ограда, што је било замашан посао, такође је требало посечи много младих стабала дрвета. Премда су биле дужне да спрече неконтролисану сечу дрвећа, посебно младих стабала, војне власти нису забрањивале подизање ограда, вероватно свесне њиховог значаја за пољопривредну производњу. Једино су у *Шумски ред*, који је важио у Карловачком генералату од 1765. године, унеле следећу одредбу: „*Ко не чува плотове и ограде око вршова и поља, него их зими поштрга и положи, има се примерно казниши, јер је због таквог расијања дрва поштребно ново ограђивање, дакле и шамањења младе шуме*“.¹⁵

Заштита усева од потрице била је уређена и обичајним правом, које су у Карловачком генералату до половине XVIII века примењивале и царске *правде*. Норме обичајног права забележене су у низу судских записника,

¹⁴ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv VII* 349, Beilage 89; IÖHKR, *Croatica*, 1715–VII–6. и 1731–VII–4; AX3, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 4, док. 35; AC, *Deželni stanovi za Kranjsko*, Šk. 241, фасц. 141.

¹⁵ AX3, *Spisi Hrvatske krajine*, фасц. 14, док. 1765–VII–31; P. Грујић, *Топографички речник господијског котарства*, Zagreb 1917, 82–84; P. Krajasich, *нав. дело*, 166; B. Kosović, *нав. дело*, 313.

везаних за суђење онима који су намерно или случајно својом стоком нанели штете нечијим усевима. Тако је, на пример, у записнику царске правде одржане у Госпићу 26. децембра 1710. године записано да је „закон у крајини” да свако ко „благо на свому конфиру, али житу наиде, шер га узме, да му обснаше”. Запленом стоке намиривана је штета, али и драстично кажњаван кривац.¹⁶

Усевима, према веома распрострањеном веровању, нису наносиле штету само кишне, сушне, разне штеточине и стока која је понекад знала да уђе у житна поља, већ су могле да им науде и неприродне силе, призване од недобронамерних или, пак, осветољубивих појединача. Како се зло увек лакше одазивало него добро, страдање усева могло се изазвати и најједноставнијим враћбинама. Тако је, на пример, Вук Косановић из Плашког тужио огулинском суду 18. априла 1709. године мајку Радована Паскоса, тврдећи да је она, како је тужитељово казивање забележио судски записничар, „пред неколико лећи, у велике дане, пред Ускре влашки увечер, ујраво када је сунце за гору залетило, некакове прите од мајолике у бразде Вукове закопала”. Упркос томе што је враћбину одмах открио и речене комаде керамике ископао, тужитељ је утврдио да од тада „нема у никаквом благу ни лепини својој најређика”. Царска правда, у којој су биле заступљене све виђеније народне старешине из Огулинске капетаније, проценила је да његова тужба има основа, поготово што ни оптужена није тајила да се десило како је тужитељ рекао. Тврдila је само да њене враћбине нису нанеле никакву штету Вуку Косановићу, већ су му, штавише, донеле болитак. Међутим, у то није успела да увери и суд, па је кажњена са 25 дуката глобе. Пошто су све судије биле дубоко уверене да се враћбинама могу нанети штете усевима, унеле су у своју пресуду и упозорење да ће сви они који буду чинили враћбине на туђим ораницама и ливадама бити кажњени глобом од 50 дуката.¹⁷

Пшеницу, раж, просо и кукуруз користили су крајишници за сопствену исхрану, а зоб углавном као сточну храну. Међутим, у неродним годинама, судећи на основу случајно сачуваних сведочења, печена је и од зобеног брашина нека врста хлеба, званог „зобеница”. Хлебно жито млевено је у млиновима и воденицама, које су крајишници градили на рекама и потоцима у близини својих насеља. Право на изградњу и поседовање млинова (*jus molae*), које је на феудалним поседима припадало земљишном господару, није било у Карловачком генералату до половине XVIII века уређено неким оштим прописом, па је то остављало заповедницима капетанија доста простора за разне злоупотребе. Најчешћа злоупотреба било је условљавање

¹⁶ АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 24, док.114.

¹⁷ АХАЗУ, *Acta Keglevichiana*, фасц. 3, док. 105.

издавања дозволе за изградњу воденица плаћањем мањих или већих такси, а понекад и пристанком будућег власника на сталине годишње дажбине. Међутим, неким крајишницима је било ускраћивано право на поседовање млинова. Тако је, на пример, припадницима огулинске општине било забрањено 1668. године да граде нове млинове, премда је за њихову градњу било и природних услова и заинтересованих крајишника. Та забрана унета је у општински статут по препоруци карловачког генерала, али није имала за циљ заштиту интереса војних заповедника; донета је само због тога да се обезбеде већи приходи власницима неколико раније изграђених млинова, мањом виђенијим крајишницима. Међу њима био је и огулински војвода Никола Турковић, који се већ 1662. године изборио за сагласност заповедника капетаније да нико не сме градити млин на пушкомет далеко од његовог млина. Градачка дворска комора такође је покушала 1701. године да одузме право становницима Лике и Крбаве на поседовање приватних млинова, али су јој они ту намеру својим отпором осујетили. Због тога је пропао и план да се изграде три велика државна млина у Рибнику, Барлети и Речици код Ловинца.¹⁸

За крајишке прилике били су млинови изузетно вредни привредни објекти, јер се за млевење у туђим млиновима давала као „ушур“ најмање десетина самлевеног жита. С обзиром на њихову вредност, не изненађује чињеница што је Никола Франкопан, господар Босиљева и Новог у Винодолу, тражио 1630. године да угарски сталежи у Пожуну стану на његову страну у спору који је водио са сењским солдатом Јурјем Аихелбергером око млина на Жрновници код Сења.¹⁹ У заложним и купопродајним уговорима случајно је сачувано неколико сведочанстава о вредности млинова: млин на Корани код Турна продан је 1729. за 71 рајнски флорен и 17 крајџара; млин са земљом недалеко од Бриња процене је 1736. на 200 дуката; млин на реци Гацкој код Оточца, који је имао четири мала турска камена и могао да меље преко целе године, процене је 1738. године на 150 дуката. Сви ови млинови били су у власништву појединача, али је у Карловачком ген-

¹⁸ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1668-I-7; АХАЗУ, XV 25/B IV 103; *Documenta Croatiae*, фасц. 25, док. 149; Каптолски архив у Сењу, фасц. 2, док. 57; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 204–207.

¹⁹ F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, V, Zagreb 1918, 470–471; *Zaključci Hrvatskog sabora*, I, Zagreb 1958, 43. Млин у Жрновници, који је био једини млин у приморском делу Сењске капетаније, доспео је касније у својину породице Хомолић, која га је 1699. године издала у најам млинару Матији Матијчићу. Како су временом закључили да закупац не улаже доволно у његово одржавање, браћа Хомолић затражили су 1726. године да „царска правда“ развргне закупнички уговор. Међутим, закупац је затражио заштиту од вишег суда у Карловцу, доказујући да је у млин уложио више него што је био обавезан. Види: АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 12, фасц. 16, док. 5.

ралату била врло распрастрањена пракса да се млинови граде и користе ортачки. У том случају имао је сваки од власника, зависно од доприноса приликом изградње, право да одређени број дана и воћи користи млин за своје потребе или да у њему меље жито другим крајишницима. „Ред у млину” спадао је у имовинска права и могао је да буде продан, заложен или на други начин отуђен. Догађало се да сами крајишници нису могли да се договоре око поделе редова, па су одлуку о томе морали да донесу крајишки судови. Тако је, на пример, једна судска комисија, која је требало да направи поравнање између четворице крајишника из Плашког, решила 5. марта 1739. године да прва двојица, Новак и Радивој Мишчевић, имају у заједничком млину на Муњави „сваки по два реда”, а друга двојица, Радомир Јанчић и Марко Воркалић, „сваки по један ред”. При доношењу такве одлуке имала је у виду колико је који од њих уложио новца, колико је дана радио на изградњи јаза и самог млина, али и да се један део њиве у поседу Новака и Радивоја Мишчевића „од воде орати не море, што је малин поштоци”.²⁰

2. Виноградарство и воћарство

Климатски услови у већем делу Карловачког генералата нису били повољни за виноградарство и воћарство. Због тога, као и због мањка плодног земљишта, карловачки крајишници су половином XVIII века поседовали само око 1.500 јутара винограда. Судећи на основу сачуваних статистичких података, највише површина под виновом лозом било је у Жумберку, где је, према подацима из 1764. године, било укупно 1.013 јутара (а 2.400 ч/x) винограда. То потврђује казивање Ј. В. Валвазора да је свака кућа српских ускока у Жумберку поседовала мањи или већи виноград. Нешто мање винограда било је у Огулинској, а занемариво мало, свега 90 јутара, у Сењској капетанији. У Лици и Крбави, судећи на основу података у записницима канонских визитација католичких жупа, уопште није било винограда. Тако је, на пример, у записнику визитације жупе у Рибнику из 1733. године посебно наглашено: „*Notum esse nullas in tota Licca et Corbavia dari vineas.*” Сађење винове лозе у овим областима, посебно у околини Зрмање, почело је тек крајем XVIII века на подстицај војних власти, које су обезбеђивале бесплатне саднице и новчане премије онима који засаде винову лозу. Међутим, њихова настојања нису донела очекиване резултате, јер су касни пролећни мразеви уништавали засаде лозе. Почетком XIX века, када је државна статистика почела да систематски прикупља податке о привреди у Хабсбуршкој монархији, па и о површинама под виновом лозом и о прои-

²⁰ АХЗ, *Ogulinski pukovnijski sud*, фасц. I; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 25, док. 149; Бискупски архив у Сењу, фасц. А (В), док. бр. 47.

зводњи виша у појединим њеним деловима, било је у Карловачком генералату укупно 2.296 јутара (а 1.600 ч/x) винограда.²¹

Неки крајишници имали су виногrade и ван граница Карловачког генералата. Становници Сења, на пример, поседовали су дosta винограда у Башкој на Крку, где је винова лоза добро успевала, а вино било одличног квалитета. Почели су да их купују већ у првим деценијама XVI века и, према извештају млетачког провидура А. Валерија, половина засада винове лозе у Башкој била је 1527. године у њиховом власништву. Неки посадни војници у карловачкој тврђави, која није била право крајишко насеље, па њени житељи нису имали земљишне поседе, куповали су виногrade на дубовачком и озальском властелинству, прихватајући поданичке обавезе према уживаоцима или поседницима ових властелинстава. Један од власника винограда на дубовачком властелинству био је неко време и фрањевачки манастир у Карловцу. Речене виногrade фратри су делом добили од верника карловачке жупе „*pro pis legatis ili za dussu*”, а делом „*priszadili u prikupilli*”. Када је манастир 1675. године доспео у новчане невоље, продати су ови виногради генералу Ј. Ј. Херберштајну за 350 флорена. Цене винограда и у другим познатим случајевима купопродаје или залагања биле су доста високе: један виноград у Сењу, чија површина није позната, али се основано претпоставља да није била велика, процењен је, на пример, половином XVIII века на 500 дуката и уписан у књизи патримонија тамошње бискупије као легат једног кандидата за свештеника.²²

Занемариво мале површине под виновом лозом обезбеђивале су тек незнатај део потребних количина вина, које је у XVII и XVIII веку представљало важну намирницу и, чак, било укључено у војничка следовања. Разблажено кишницом, вино је у појединим крајевима, у којима се оскудевало у питкој и здравој води, представљало могућу, а за неке крајишнике вероватно и сасвим пожељну замену за воду. У карловачкој тврђави, према сведочењу Ј. В. Валвазора, постојао у XVII веку само један бунар, и то са нездравом водом, па су због тога посадни војници обично пили само вино. Због мале сопствене производње, а релативно велике потрошње, карловачки крајишници су куповали велике количине увозног вина. Њихова годишња потрошња, према проценама војних власти, износила је у другој половини XVIII века око 40.000 бечких ведара или, прерачунато на данашње мере, 22.635

²¹ KAW, *Wirtschafts-Archiv VII*-349, fol. 421; Бискупски архив у Сењу, фасц. I, док. 28; C.B. Hietzinger, *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*, II/1, Wien 1820, 110–122; M. Rupel, *Valvasorjevo berilo*, Ljubljana 1951, 123; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, 68.

²² АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 16, док. 132; Бискупски архив у Сењу, фасц. A (B), док. 47; *Relazioni di provveditori veneti sull'isola di Veglia*, Atti e memoire della Societa Istriana di archeologia e storia patria 2, Parenzo 1886, 95–103.

хектолитара. Највише је куповано вино из Италије и Млетачке Далмације, јер је било јефтино и квалитетно. Вино са феудалних поседа хрватских феудалаца, због лошег квалитета и високих цена, није имало већу прођу на крајишком тржишту, где су га већ почетком XVIII века покушавали да продају поједини ситни хрватски племићи на служби у карловачкој тврђави и у Слуњу. Пошто је вино било, како се тврди у хрватској историографији, „основни артикл с којим је Банска Хрватска – што значи дијелом сељачко становништво, али исто тако и алемићки посјед – могла изаћи на тржиште”, представници Банске Хрватске покушали су наговорити крајишке власти да забране увоз италијанског и далматинског вина. Њихови захтеви су, ради веће уверљивости, оправдавани жељом да се спречи одливање готовог новца из Хабсбуршке монархије у стране државе. Владар је прихватио тако образложен захтев, који је био у складу са тада важећом економском доктрином, па је његовом дипломом од 25. маја 1765. године стварно био забрањен увоз вина из Млетачке републике и италијанских држава. Ова забрана, међутим, није спроведена, па је Хрватско краљевинско веће затражило 1772. године да се она обнови и да се тржиште Карловачког генералата резервише за вино из Банске Хрватске. Војне власти су остале крајње суздржане према том захтеву, јер нису могле да добију гаранције да ће крајишко тржиште бити задовољавајуће снабдевено. Такође се сумњало да ће хрватско вино бити одговарајућег квалитета и да ће његова цена бити ниска као цене страних вина.²³

Увозом вина и његовом продајом на велико бавили су се углавном сењски трговци, власници бродова. Запажено место међу винарским трговцима припадало је почетком XVIII века Јури Угарковићу, плаћеном солдату немачке компаније у Сењу. Важну улогу у каснијој препродаји и крчмљењу вина имале су сталне крчме у већим крајишким насељима и привремене крчме у селима. Најстарија и најпознатија крчма у Карловачком генералату, „*taberna Kneginia*”, налазила се у Сењу. Приход од ње припадао је неко време сењском каптолу, јер је Фердинанд I наредио 2. јануара 1544. године сењском капетану да исплаћује сењским каноницима „*ex prouentibus Knegine*” 50 дуката годишње. Половином XVII века припали су приходи од ове крчме сењским капетанима, а затим је одређено да они улазе у градску благајну. Друге крчме у Сењу, а исто тако и у Карловцу, биле су приватне, али је њихова зарада била ограничена због лимитираних цена вина, јер је оно тада третирано као прехранбени производ. Доста вина крчили су

²³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1715–VII–6; АХАЗУ, XV 25/B IV, док. 106; I. Karaman, *Djelatnost trgovinsko-gospodarske komisije Hrv. kralj. vijeća (1769–79)*, Historijski zbornik 17, 1964, 200–202; R. Lopašić, *Karlovac*, 36; Z. Herkov, *Carinski cjenik grada Senja od godine 1577*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 17, 1972, 76–77.

поједини краишници у својим селима, а продавали су га најчешће недељом код сеоских цркви. Католички и православни епископи настојали су да искорене такву праксу, али изгледа да до половине XVIII века нису у томе постигли већи успех. На такав закључак, између осталог, упућује и чињеница што је сењски бискуп Вук Чолић, на пример, писао 1751. године католичком жупнику у Доњем Косињу да „*rauno tako nedostoyno yest da blizu crikve i cimiteria navlastito po nedilyah i blagdanih derze se kercsme, velike prilike od buke, kara, smetnye i opriyanstva*”. Неколико декрета сличног садржаја упутио је тада и другим свештеницима, па и фрањевцима у Карлобагу, које је подсећао да је крчмљење вина у манастиру „*nedostoyno stalissu crikvenoga covika*”. Опоменуо их је такође да моражу „*suzderzat se od svake taverne, rohayawa onih kuch kadi se vina prodaju i ocito riju*”. Право крчмарења (*jus educillandi*) припало је у другој половини XVIII века држави, која је крчме давала у закуп краишницима. Према подацима из 1765. године, било је у Карловачком генералату укупно 117 крчми.²⁴

Воћарство у већем делу Карловачког генералата није било развијено, а највећа препрека за његов развој били су лоши климатски услови. Најне-повољнији услови, првенствено због касних пролетњих мразева, били су у Лици и Крбави, па је тамо мало која краишска кућа поседовала воћњак. Неке су га ипак поседовале, а на такав закључак упућује чињеница што се на катастарским мапама личких и крбавских села налази више потеса или честица земље чије име указује на то да је на њима некада можда гајено воће. То се, пре свега, односи на окућнице, њиве или ливаде које су уписане у катастру под именом *Шљиве* (Бужим, Широка Кула), *Шљивар* (Бужим, Дивосело, Медак, Могорић, Острвица), *Стари Шљивар* (Широка Кула), *Шљивик* (Дивосело и Широка Кула) и *Воћњак* (Дивосело). Понека воћка је, сасвим сигурно, била засађена и на многим окућницама, где је, обично, гајено поврће, најчешће купус. Повољнији услови за воћарство били су у огулинском, слуњском и војничком крају, где је, судећи на основу података са почетка XIX века, скоро свака кућа имала воћњак, најчешће шљивик. На подстицај војних власти, воће је тада, ради што бољег искоришћавања обрадиве земље, сађено и уз краишке путеве.²⁵

²⁴ АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 24, док. 407a; Бискупски архив у Сењу, фасц. 1, док. 49; Д. Р/увараш/, *Павла Ненадовића, карлиштапског владике, 'Правила за свештенике'*, Српски Сион XVI, 1906, стр. 466–468; M. Magdić, *Petnaest izprava koje se čuvaju u arhivu senjskog kaptola*, VZA 3, 1901, 50–59; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II, 77.

²⁵ Р. Грујић, *нав. дело*, 114, 124; C. B. Hietzinger, *нав. дело*, II/1, 88–89.

3. Сточарство

Сточарство је имало велики значај у привредном животу краишког становништва. У време насељавања Карловачког генералата, док још није било доволно култивисане земље и колико–толико развијене земљорадње, бављење сточарством, а посебно гајење стоке ситног зуба, било је једини могући начин привређивања. У сењско – подгорској области, где је било врло мало обрадиве земље, гајење стоке остало је и касније најважнија привредна грана. Развијено сточарство било је једна од основних претпоставки за развој пољопривреде у Карловачком генералату, јер је за обраду земље требало дosta запрежне стоке. Она је, поред оружја, практично била и једина вреднија покретна имовина у поседу краишника. Због тога је у свакодневном говору и називана *живо благо*. Међутим, она није била *живо благо* само у пренесеном, већ и у дословном значењу речи, јер се, у недостатку готовог новца, користила и као средство плаћања. Новчане обавезе краишког становништва, обично судске глобе и таксе за доделу земљишта, одређиване су у новцу, а наплаћivanе у стоци, најчешће воловима који су у то време били дosta тражени на тржиштима у Унутрашњој Аустрији и италијанским државама, али не и у Карловачком генералату. При плаћању стоком примењиван је паритет који је био уобичајен у одређеном крају. У Приморској крајини, на пример, рачунало се у првој половини XVIII века да је један војнички еквивалент за три цекина. Непоштовање овог обичаја, као и његову злоупотребу, краишници су доживљавали као тешко огрешење о своја права. Срби из Крстиње, на пример, жалили су се вишим војним властима 1715. године на свог заповедника, турјакског капетана, због тога што је, супротно дотадашњим обичајима, покушавао да наплаћује судске глобе у готовом новцу. У исто време жалили су се многи други краишници да њихове старешине приликом наплате глоба и такси стоку рачунају испод уобичајене цене.²⁶

²⁶ KAW, ЈОНKR, *Croatica*, 1715–VI–6. и 1730–VI–40; WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII 349, Beilage 53. Премда је сточарство несумњиво имало веома важну улогу у привредном животу краишког становништва, његов значај су поједини историчари неосновано и без икаквих доказа прецењивали како би доказали да у Војној крајини до почетка XIX века практично није било земљорадње. Као повод за расправу о томе послужила је књига Ф. Чулиновића, *Seljačke bune i Hrvatskoj* (Zagreb 1951). Критичари ове књиге Б. Сучевић и Ј. Шидак покушали су да оспоре разложно Чулиновићево тврђење да су се краишници, уз то што су служили као војници, бавили и земљорадњом, само су, за разлику од кметова на феудалним поседима, били слободни сељаци. Његови критичари, настојећи да оспоре припадност краишника „сељачкој класи”, доказивали су да они, за разлику од зависних сељака, нису стицали свој свакидашњи хлеб „жуљевитим рукама”, већ су их, наводно, издржавали „феудалци ексалоатацијом својих кметова”. Види: F. Čulinović, *Mogu li se pokreti krajšnika uvrstiti u seljačke bune*, Historijski zbornik, 5, 1952, 427–437; B. Sučević, *Šta su bili „krajšnici”*, Historijski zbornik, 5, 1952, 437–438.

За гајење стоке, посебно оваца и коза, које су биле на испаши током целе године, били су потребни пространи паšњаци. Због тога су војне власти приликом одређивања граница сеоских атара водиле рачуна да свако насеље добије доволно паšњака како његови становници не би били принуђени да са својом стоком прелазе у атаре суседних села. У време насељавања Карловачког генералата у XVII веку, када је у њему било врло мало насеља, дозвољавано је крајишницима да напасају стоку и ван граница свог атара. Становницима Оточца, на пример, дозвољено је 1645. године да користе за своје потребе и неколико потеса недалеко од Брлога, али уз упозорење да ће то њихово право бити угашено када војне власти буду у прилици да населе поменута земљишта. Сеоски паšњаци су били заједничка својина, па је неки њихов део само изузетно могао да буде претворен у нечији приватни посед. Напасање стоке на паšњацима других села представљало је тежак преступ и огрешење о њихова поседовна права, што је драстично кажњавано – плењена је сва стока затечена у туђем атару. В. А. Парадајзер, велики сењски капетан, упозорио је 1633. године на то становнике Светог Јакова, јер је сазнао да су они после насељавања почели да „*mnoge sskode chine sa svojim blagom, pasuchi sinokosze i goru sikuchi mimo confina nim od gospode cesarskih commisarov i nas pokazanog*”. Када се оштећена страна жалила, прекршиоци су били и судски гоњени. Тако је, на пример, царска аправда у Сењу 20. децембра 1668. године донела пресуду да се тројици крајишника из Брлога одузме 49 грла стоке, јер су се усудили, како је забележено у судском записнику, „*priko pene i zapovidi gospoczke hoditi blaghom pasti confine segnske*”. Међутим, због оскудице сточне хране, напасање стоке и кошење сена на туђим паšњацима и ливадама није било никаква реткост.²⁷ Због бесправног коришћења туђих паšњака долазило је понекад до сукоба између крајишника и поданика појединих феудалних поседа смештених уз границу крајишке територије. Тако је, на пример, Георгије Кукуљевић, службеник грофа Николе Ердедија, поседника босильевачког властелинства, писао своме господару 11. септембра 1692. године да је неколико дана раније један његов поданик „*priko meie nasal nisto blaga vlaskog pasuch u izel ie kakti za pecheniu od toga blaga. Za nim choban vlaski dosal ie i na gruntu V. E. do smerti iz puske ubil ga ie*”. Премда су били ретки, такви трагични инциденти, пропраћени рањавањем или убиством неког крајишника или зависног сељака са пограничног феудалног поседа, имали су

²⁷ AX3, *Spisi obitelji Hreljanović*, фасц. 2; *Acta commissionalia*, кут. 11, фасц. 16; *Spisi hrvatske Krajine*, кут. 12, док. 1728–1–185; *Generalkomanda Karlovac–Varaždin*, кут. 3, док. 1729–2–164; Каптолски архив у Сењу, фасц. 1, док. 64; В. С. Дабић, *Записници крајишских судова у Карловачком генералату*, 10–11, 19–20, 33; R. Lopatić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 163, 269–271.

озбиљне правне последице, јер је њима отворено питање да ли починиоцима крвног деликта треба да суде војни или краљевински судови.²⁸

Сеоски пањици нису увек били довољно пространи за напасање стоке, па су неки крајишници, најчешће они који су поседовали већа стада оваца и коза, били принуђени да одлазе са њима далеко ван граница свог насеља. Први су се са тим проблемом суочили жумберачки ускоци, насељени на релативно малом жумберачком властелинству. Како су пањици у Жумберку били недовољни за сву њихову стоку, дозволиле су им државне власти да напасају своја стада на слабо насељеним властелинствима у крањским пограничним крајевима без плаћања траварине. Крајишници из Приморске крајине, али и неки припадници српске гомирске општине, напасали су своју стоку у XVII веку на северинском и бродском властелинству, пошто су ови пространи феудални поседи у Горском котару били скоро ненасељени. Међутим, они су, за разлику од жумберачких ускока, плаћали траварину гospодарима поменутих властелинстава. *Власи – Крмioћани* такође су били принуђени крајем XVII и у првој половини XVIII века да дају десетину сењским бискупима за право напасања своје стоке на сењским планинама, које су, наводно, припадале сењској бискупiji. Када су се огулинска, модрушка и оштаријска крајишска заједница крајем XVII века по први пут суочиле са проблемом испаше стоке, поједини њихови припадници почели су, вероватно на подстичај крајишских заповедника, да праве торове и држе своју стоку у слабо насељеним крајевима око Слуња. Због удаљености ових пањица, на којима је стока остајала током целе године, могли су их да користе само они крајишници који су живели у задружним породицама и имали у кући довољно одраслих мушкараца за чување стоке. Касније су се неки од њих тамо трајно населили, што је било у складу са намерама војних власти да слунјску област резервишу за насељавање хрватског, католичког становништва и на тај начин спрече да се дуж целе границе са Турском створе компактна српска насеља, јер је то могло, по мишљењу карловачког генерала К. Ауершперга, да угрози одбрамбени систем у случају сукоба са српском заједницом.²⁹

Сезонска испаша стоке на летњим и зимским пањицима практикована је у мањој мери у Приморској крајини, док је у Лици и Крбави била врло заступљена. Ту се овај начин гајења стоке дубоко укоренио за време турске власти. Велика стада оваца и коза напасана су од пролећа до јесени на богатим личким и крбавским пањицима, а почетком зиме гоњена су на испашу у северну Далмацију. Прогоном Турaka из поменутих

²⁸ AX3, *Spisi obitelji Josipović–Vojković*, фасц. 55, док. од 11. септембра 1692.

²⁹ AX3, *Ozaljsko vlastelinstvo-kurija Brod*, фасц. 1, док. бр. I/5; KAW, ЈОНKR, *Croatica*, 1681–VI–1. и 1700–VIII–14; Каптолски архив у Сену, фасц. 1, док. 57; Ј. Мал, *нав. дело*, 24, 119.

области, као и поделом ових области између Хабсбуршке монархије и Млетачке републике крајем XVII века, угрожен је овај традиционални начин гајења стоке, због чега су имали штете и аустријски и млетачки поданици. Крајишчи заповедници брзо су уочили овај проблем и већ 1697. године упозорили Ратни савет у Грацу да личко становништво „не може остварити без зимских пашићака на велебитским приморским обронцима“. Упркос томе, проблем зимске испаше стоке личких и крбавских крајишника у Млетачкој Далмацији, а летње испаше стоке млетачких крајишника у Лици и Крбави није решен на одговарајући начин и међудржавним договором. Наплата *праварина*, коју су лички и крбавски сточари плаћали у Млетачкој Далмацији а млетачки у Лици и Крбави, само је закомпликовала читав проблем. О томе сведоче стотине докумената у разним архивима. Занимљиво је да реч *праварина* скоро никада није превођена на латински или немачки, већ је и у документима сачињеним на овим језицима, па чак и у одлукама и записницима Ратног савета у Грацу, обично навођена на српском језику. То показује колико је овај појам постао познат, а проблем праварине сложен. Пошто проблем није могао да буде решен на међудржавном нивоу, дозвољено је заинтересованим странама, односно локалним војним заповедницима и сеоским старешинама у Лици и Крбави и Млетачкој Далмацији, да пронађу решење прихватљиво за обе стране. За њих то није био нерешив проблем, јер су и до тада, али само у приватним договорима, утврдили режим летње и зимске испаше и међусобно штитили своје интересе. *Радучким записником* од 29. јула 1775. и *Новиградским уговором* од 23. јула 1777. године коначно су уговорени услови под којима поданици једне државе могу користити пашићаке на територији друге: млетачки поданици добили су право да током лета и јесени користе тридесет и пет пашићака на Велебиту, а аустријским поданицима је дозвољена зимска испаша стоке на пашићакима у Равним Котарима и Буковици током зимских месеци (од 15. октобра до 15. априла). Дуготрајно трагање за наведеним решењем није битније угрозило усталјени ритам кретања сточара са стадима са летњих на зимске пашићаке. У томе их нису могли прекинути ни затегнути међудржавни односи почетком XVIII века, па чак ни повремена потпуна затварања међудржавне границе да би се спречило ширење куге. Тако је, на пример, млетачки провидур у Далмацији известио своје претпостављене 12. новембра 1731. године да се „*тешко могу сачекати становници Лике, аустријски поданици, да не долазе на млетачку територију, јер су научили да ту додоне сваке године своју стоку на зимску испашу, што представља накнаду за леђну испашу стоке млетачких поданика у Лици*“.³⁰

Крајишке власти суочавале су се у другој половини XVII и првој половини XVIII века са великим тешкоћама око налажења пашићака за коње по-

садних војника у карловачкој тврђави, јер када је крајем XVI века грађена, нису за то одвојена земљишта. Овај пропуст никоме није сметао до првих деценија XVII века, јер је у околини Карловца било дosta пустог земљишта. Када је ово земљиште поново насељено, карловачка посада није више имала где да напаса своје бројне коње, с обзиром да је у тврђави било на служби око две стотине коњаника. Стотињак њих, који су припадали архибузирској чети и представљали телесну гарду заповедника Карловачког генералата, ретко је напуштало тврђаву, већ је стално било у припремности. Њихове слуге напасале су коње на сељачким ливадама по околним феудалним поседима, што је доводило до многих неспоразума и сукоба са сељацима. Притешњен њиховим жалбама, карловачки генерал Ј. Ј. Херберштајн решио је 1672. године да се архибузирски коњи могу напасати само на пашићима у драганићкој општини. Како су ови пашићи били, у ствари, ливаде тамошњих сељака, прописано је да испаша коња на њима може трајати само до Петровдана. Међутим, управо ова одредба довела је до нових неспоразума, јер карловачки војници, по тврђењу представника драганићке општине, „*Petrovo ne jemlju polag kalendara nasseg, nego polag vlastkog zakona, kay izhagya do Margaretiwa*”. Они су се такође жалили што „*konji timo oficirskih i soldackih od vsih krajev i pašince nagnati jesu*”. На њихове упорне жалбе, а да би спречио злоупотребе, генерал Ј. Ј. Херберштајн је тек 17. маја 1687. године решио да официри будно пазе да неовлашћени не напасају своје коње на драганићким пашићима, али је и потврдио своје раније решење да они и даље остану резервисани за архибузирске коње из посаде карловачке тврђаве. Таква пракса одржала се до регулације Карловачког генералата 1746. године, када је, између остalog, распуштена и ова коњичка јединица. Сењским плаћеним солдатима и неплаћеним вентуринима, међу којима је било и оних који су држали *тарије* и служили у коњици, дозвољено је 1661. да косе сено на неколико потеса у сењским планинама. При томе су солдатске сенокоше биле одвојене од вентуринских. Расподела сена са сенокоша појединим војницима била је у надлежности њихових непосредних старешина, па је то понекад било узрок међусобних свађа, физичких сукоба и судских спорова. Тако су сењски солдати Антон Ручић и Мате Скухан вербално и физички напали на стражи свога старешину Антона Кухачевића и, како је утврђено на суду 12. јануара 1729. године, „*s gnim se za solodatsko ulye i livade prigovarali*”. Суд

³⁰ АХЗ, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 4, док. 1710-1-81. и 1710-1-105; фасц. 6, док. од 23. VII 1774; *Spisi Hrvatske krajine*, фасц. 12, док. 1711-1-105; КАВ, ЈОНКР, *Croatica*, 1731-X-14; Б. Десница, *Историја кобарских ускока*, II, 410-411; Г. Станојевић, *Далматинске крајине у XVIII вијеку*, Загреб 1987, 51-52. Кarta пашијака обухваћених Новиградским уговором: АХЗ, *Zbirka karata*, карта В 115.

их је казнио због недисциплине, али је, истовремено, донео одлуку да „*ca se dostoij livad u tome ne krati se soldatom da mogu dohodak takovih od svoga desetnika potribovati, da svakomu bonifika ono sa ga tuka*“.³¹

Напајање стоке било је понекад већи проблем него њена испаша, „*buduchi da*”, како је писао радучки кнез Радота Радаковић 1726. године, „*prez vode blago ziviti ne more*”. Водећи рачуна о томе, крајишчи заповедници су већ приликом одређивања граница сеоских атара настојали да обезбеде за свако насеље приступ текућој води. Тако је, на пример, приликом насељавања Попине 1712. године, према сведочењу једног крајишког старешине, посебно вођено рачуна да њени будући становници имају у границама сеоског атара „*један бунар горјани, да они буду могли своје благо појиши*“. Ипак, нека насеља, посебно у Лици и Крбави, нису могла да добију непосредан приступ *живој води*. Њима су крајишчи заповедници могли једино да дају право на нужан пролаз до текуће воде у атару неког суседног насеља. То право морало је да буде уређено одговарајућим актом, јер није било другога начина да се спрече разне злоупотребе, премда је запречавање приступа појилиштима сматрано нарушавањем обичаја и владајућих моралних норми. Становници Могорића, који су тешко долазили до воде, обавестили су заповедника Лике и Крбаве да у њиховом крају, али и у Карловачком генералату у целини, важи обичај: „*da kadigodir voda prebiva, da se k njoj more slobodno doiti, rauno tako i Suetu Matter cerkvu i kovaczu; to su potribne stuari, liudem za potribu naivechu*“. Неки житељи Медака, преко чијег атара су Могорићани долазили до воде, нису тако мислили и затворили су 1711. године „*put i progon ki služi ruku Mogorichskotu od officirov za napoiische ostaulien*“. То је довело до мучног спора, који је, после двадесет година, решен у корист Могорићана. Њихово право на нужан пролаз до Грабовца, Гламочице и Чокешине гарантовано је тада прописивањем казне од 100 дуката, коју је требало да плати свако ко покуша да им запречи прецизно одређени пут до појилишта.³²

Крупна стока, а посебно коњи и волови, није могла да се прехрани само пашом на паšњацима и у шумама, већ је за њу требало обезбедити и доста сена, без кога није могла да преживи зиму. У време насељавања Карловачког генералата и стварања првих насеља, крајишници су косили и сушили сено најчешће по пропланцима у шумама. *Кошенице* у шумама нису користили једино огулински крајишници, пошто се у њиховом атару нису

³¹ АХЗ, *Conscriptiones bonorum ante regulationem comitatuim*, кут. 9, фасц. 14, док. бр. 47; *Acta commissionalia*, кут. 11, фасц. 16; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 381; В. С. Дабић, *Записници крајишчких судова у Карловачком генералату*, 37–38.

³² АХЗ, *Spisi Like i Krbaue*, фасц. 4, док. од 5. јуна 1711, фасц. 5, док. од 14. октобра 1722. и 1. јула 1726; фасц. 6, док. од 22. јула 1733. и 1734–2–141; АХАЗУ, *Kodeksi*, II d 49, *Acta Keglevichiana*, фасц. 7, док. 106; КАВ, ОЕНКР, *Croatica*, 1735–VIII–25.

запарложиле све некадашње ливаде. То је половином XVII века запазила и у свом извештају посебно нагласила једна комисија Ратног савета у Грацу. Нове ливаде су, по правилу, стицане исто као и оранице – крчењем шума и парлога. Када је започињано крчење, није се увек унапред могло знати да ли ће нека крчевина бити погодна за ораницу или само за сенокошу и паšњак. Тако је, на пример, гомирска српска општина, делећи земљишта у свом атару, дала тамошњим калуђерима „нешто горе за црковну йошребу”. „Када су шај луг окрчили”, како су касније сведочили гомирски народни прваци, „било је чисте земље за једно тридесет косаца, а земље која се оре нису имали никадо”. Док нису стекли доволно сопствених ливада, Срби из Гомирја били су принуђени и да узимају сенокоште у закуп. Уговором склопљеним са Вуком Франкопаном 29. јуна 1649. закупили су, на пример, сенокоште у Каменском, обавезавши да ће на име закупнице „*gotovih penze svako leto Raniski sto nih gos/podinu u grad Bosiljevo davati u jesen na dan svetoga Mihajla Arhangela*”. Крајишици из Бриња, који такође нису имали доволно ливада, добили су, 12. јуна 1699. године, од коморског управника Лике и Крбаве дозволу да могу косити сено на сенокошама у тада још ретко насељеним крајевима око Комића и Висућа. У документу којим им је дато то право нема података о висини накнаде за коришћење ових сенокошта, али је сигурно да она није била мала.³³

Није познато колико су крајишици поседовали ливада крајем XVII и у првој половини XVIII века. Када се и нађу неки подаци о томе, они се тешко могу прихватити као сасвим поузданни. Наиме, крајишици су, поред сталних ливада, често користили оранице остављене на угару као сенокоште. Високе цене сена – које је 1733. године, на пример, продавано у Лици и Крбави за 1 флорен и 42 крајџара по возу – подстицале су неке крајишике да своје неплодне њиве, на којима су имали мале приносе житарица, претворе у привремене или сталне сенокоште. Тако је поступио, на пример, и католички свештеник у Рибнику, па је приликом канонске визитације његове жупе 1733. године забележено да се црквена земља више не сеје већ је остављена за сенокошту – „*ideo tales agros se non inseminare, sed pro foeno relinquare*”. Приликом ранијих пописа она је била уписана као ораница. Грубо узевши, рачуна се да су ливаде и привремене сенокоште заузимале више од трећине укупног крајишког земљишног поседа, чија је површина у Карловачком генералату (без Лике и Крбаве) 1746. године износила 144.877 јутара (од 2.400 ч/x).³⁴

³³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1640–XII–7; АХАЗУ, XV 25/III, док. 46; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 285–286; III, 151–152.

³⁴ Бискупски архив у Сењу, фасц. 1, док. 28; KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII 349, Beilage 89.

До половине XVIII века нису уопште прикупљани подаци о броју грла крупне и ситне стоке у поседу карловачких крајишника, а на основу сачуваних, малобројних података о томе колико је нека крајишка заједница поседовала стоке, није могуће поуздано судити о структури крајишког сточног фонда. Први потпуни попис стоке у Карловачком генералату сачињен је 1770. године, када је утврђено да тамошњи крајишници поседују 15.430 коња, 31.577 волова, 24.823 крава, 21.760 телади, 198.130 оваца, 85.695 јагањаца и 36.858 коза. Свака крајишка кућа, којих је тада било укупно 14.192, поседовала је у просеку 1,09 коња, 2,22 вола, 1,75 крава, 1,53 телета, 13,96 оваца, 6,03 јагњета и 2,60 коза. Основано се претпоставља да је слично стање било и неколико деценија раније, на шта упућује, између остalog, и анализа каснијих пописа, који показују да у Карловачком генералату деценијама није било битнијих промена у броју грла стоке и у структури сточног фонда. Није ни могло да их буде, пошто се нису мењали ни услови, нити начин привређивања.³⁵

Војне власти нису могле битно да утичу на структуру крајишког сточног фонда, а сви њихови покушаји срачунати на то остали су безуспешни. На основу пописа из 1770. године, као и оних који су касније уследили, може се закључити, на пример, да крајишке власти, упркос бројним забранама и разним прописима, нису успеле да спрече крајишнике Карловачког генералата да држе козе, што им је у другим деловима Војне крајине пошло за руком. Њихово истребљивање у Карловачком генералату покушано је у првим деценијама XVIII века. Коморском управнику Лике и Крбаве било је наређено 12. октобра 1701. године да се постара да се истребе све козе у овим областима, наводно због великих штета које наносе тамошњим шумама. Заповедник Турањске капетаније, према сведочењу крајишских народних старешина из 1715. године, узимао је по четири дуката глобе од свакога ко је држао козе, али се не зна да ли је то чинио на основу неког прописа или самоволјно. Прва позната забрана држања коза, која је важила за све карловачке крајишнике, издата је тек 1723. године. Поновљена је и у владаревом прогласу од 1. фебруара 1730. године, премда је он првенствено био упућен личким и крбавским крајишницима. *Затварање коза* постало је за крајишке заповеднике врло уносан извор прихода. Неки од њих, судећи на основу сведочења капетана Добриваја Кнежевића, користили су то као оправдање за обичну пљачку крајишког становништва. Вук Миланез, Сењанин на служби у Лици и Крбави, запленио је, на пример, Перици Павићевићу, личком крајишнику, сто коза и задржао за себе „десет козијака и једне штке сребрене”. Drugима је, пак, дозвољавао да их држе, пошто су пристали да му дају по неколико јаради као мито. К. Р. Атемс, који је био велики капетан и оберстар Лике и Крбаве од 1712. до 1731. године, тврдио је на саслушању пред комисијом Ратног савета да разне злоупотребе

³⁵ P. Krajasich, *нав. дело*, 182.

појединих официра нису биле узрок напетости и краишких немира у Лици и Крбави на прелазу из треће у четврту деценију XVIII века, већ да су до њих довела његова настојања да истреби козе и спречи контрабанд соли.³⁶

4. Шуме и њихово коришћавање

Шуме су биле највеће богатство Војне крајине, а посебно Карловачког генералата. Због тога су око права на њихово коришћење вођене у другој половини XIX века врло озбиљне и тешке политичке расправе. Међутим, карловачки краишици, због немогућности транспорта дрва до приморских лука, нису били до половине XVIII века у прилици да се знатније окористе својим шумама, упркос великој потражњи и високим ценама дрвене грађе у средоземном базену. Мање количине дрвета, првенствено дуга за бурад, извозене су тада само из Приморске крајине. Монопол на овај извоз држали су сењски трговци, који су откупљивали дрво од тамошњих краишика по врло ниским ценама, неупоредиво нижим од тржишних. При томе нису плаћали дрво готовим новцем већ најчешће житом, које су рачунали по ценама већим од реалних. Највише злоупotreba било је у гладним годинама, када су сењски трговци давали краишицима жито на вересију, али са обавезом да га касније плате дрвима. Тада им је жито обрачунавано по највишој могућој цени, а дрво узимано од њих у бесцење. Свакако да то не би било могуће да краишке власти нису признавале сењским грађанима право првокупа, односно да нису забрањивале страним трговцима да купују непосредно од краишика дрво и другу робу. Дрво није извозено само преко Сења, већ су коришћене у ту сврху у XVII и у првој половини XVIII века и друге луке (Јабланец, Карлобаг и Луково), као и четрдесетак увала уз обалу, где је дрво лакше донесено. Међутим, краишки заповедници, вероватно са одређеним интересом, будио су пазили да тиме не буду повређена монополска права сењских трговаца дрвима, као и да се *regali* од ове трговине уредно предају у градску благајну. Тако после регулације Карловачког генералата почеле су краишке власти озбиљније да размишљају о лошим странама дотадашњег начина трговања. Тада се и родила мисао да би се монопол сењских трговаца дрвима могао заменити државним монополом.³⁷

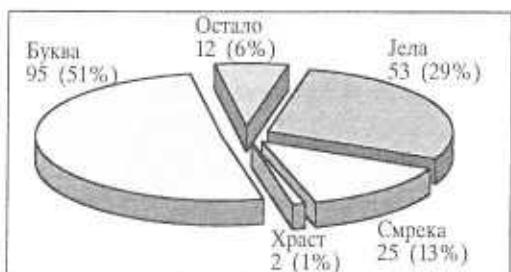
³⁶ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1715–VI–6. и 1733–II–13; AX3, *Spisi hrvatske Krajine*, кут. 12, док. 1723–I–40; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 204–207, 462–263; F. Kos, *nav. delo*, 70–77.

³⁷ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1639–XII–5; *Commercialia*, 1757–32–4; AX3, *Acta commissionalia*, кут. 12, фасц. 16; *Spisi obitelji Hreljanović*, фасц. 2; B. Kosović, *Prvi stručni opis načrta šuma na Velebitu i Velikoj Kapeli od Dalmatinske međe do Mrkoplja i Ogulina*, Šumarski list, 38, 1914, 210–211; 16; B. C. Дабић, *Записници краишких судова у Карловачком генералату*, 27–28; K. Kaser, *Uništavanje šuma na obalnom kraškom području u prvoj polovici 18. stoljeća*, 128–129.

Највећи део шума у Карловачком генералату био је до половине XVIII века у поседу краишских заједница, које су, у границама својих сеоских атара, потпуно самостално решавале о њиховом коришћењу. Због тога краишници и нису покушавали да заједничке шуме међусобно поделе и претворе у приватне. Само су мањи шумарци и лугови, који су се налазили унутар међа појединих краишских поседа, сматрани приватном својином. Таквих приватних шума, које су често служиле и као торови за овце и козе, било је у Карловачком генералату 1764. године укупно 5.661 јутро. Највећу приватну шуму, која је имала површину од 63 јутра, поседовала је католичка жупа у Карлобагу. Када су краишчи земљишни поседи половином XVIII века проглашени за лена, отворено је и питање својине над заједничким шумама, а тиме и питање права на њихово коришћење. Осим ових, чисто правних разлога, на отварање овог питања утицала је још једна важна околност: државна благајна била је потпуно испражњена за време *ратова за аустријско наслеђе* (1740–1748) и аустро – пруског рата (1756–1763), па је тражена могућност да се државни приходи повећају искоришћавањем шума, а посебно преузимањем контроле над трговином храстовом грађом, која је била на врло високој цени на страним тржиштима. Да би се то могло спровести требало је, како је закључила једна мешовита комерцијално – војна комисија 1762. године, да се утврди право стање краишских шума, сачине њихове мале и, по узору на аустријске покрајине, донесе правилник о чувању и искоришћавању шумског богатства – *Шумски ред*. Рад на томе поверен је стручним шумарима, а њихови налази омогућавају потпуни увид у стање шума у Карловачком генералату половином XVIII века. Поред тога, они уверљиво оповргавају тврђења да су краишници, стварајући крчевине и користећи велике количине дрва за огрев, већ у XVII и у првој половини XVIII века потпуно уништили шуме у околини својих насеља.³⁸

Најлепше шуме, како је утврђено приликом њиховог премера и картографисања, налазиле су се у континенталним деловима Карловачког генералата, најчешће на стрмим и неприступачним брдима и у дубоким планинским долинама. Чланови стручне комисије, која је обавила овај замашан посао, забележили су са великим разочарењем: „У тим дубоким гудурама (*karsttrichter*) налазе се додуше најлепша сијабла, али се њима не може прићи ради дубине увала и сијармице брегова, а искоришћавање њихово било би врло тешко, јер би дрво, због што не постоје пупези, требало да се превлачи из једне у другу увалу преко сијармичких липшица. Због што је немогуће да се извезе из ових гудура неоштићено ни

³⁸ АХЗ, *Spisi hrvatske Krajine*, кут. 14, док. 1765-7-31; В. Kosović, *нав. дело*, 84, 208–221; K. Kaser, *Уништавање шума на обалном kraškom području u prvoj polovici 18. stoljeća*, 128–129.

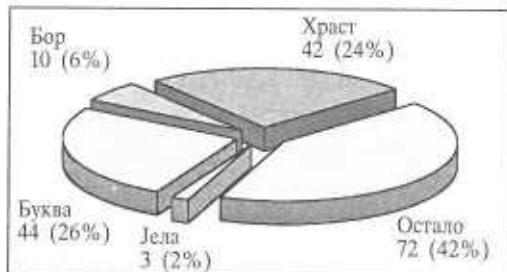

Графикон IV: Заступљеност појединачних врста дрвећа на просечном јутру шуме у континенталном делу Карловачког генералата 1765. године

25 смрека, 2 храстца и 12 стабала осталих врста дрвета. Оваква структура шумског фонда, а посебно симболична заступљеност храстова, није одговарала намерама државе да у организацији својих комерцијалних институција оствари извоз великих количина храстове грађе за бродове и дуга за бурад. Веће храстове шуме постојале су само у околини Косиња, Кутерева и Мелница. Њихово обимније искоришћавање било је могуће само уз градњу одговарајућих извозних шумских путева.³⁹

У кршевитом приморском делу Карловачког генералата, где извоз дрвета није био скопчан са нерешивим транспортним проблемима, шуме су заузимале само незнатне површине. У целој сењско – подгорској области, односно на морској обали од млетачке границе до Винодола, било је, како је утврђено приликом премера и мапирања, укупно 6.201 јутро шуме са 1.060.475 стабала. У просеку, на једном јутру било је 171 стабло – 44 букве, 42 храсте, 10 борова, 3 јеле и 72 стабала другог дрвећа. Структура шумског фонда у приморском делу крајишке територије, посебно у крајевима који су гравитирали Карлобагу, била је повољнија за извоз дрвета, али је велики проблем представљао квалитет стабала, која су била закржљала или накривљена. Стручна комисија, која је вршила премер и картографисање ових шума, закључила је да су погрешне претпоставке да

једно стабло, осим оних, која би људи изнели на својим раменима". Поред тога, утврђено је да је у густим и пространим шумама у континенталном делу Личке, Оточачке и Огулинске регименте, где је проучено и картографисано 215.331 јутро шумских површина, било укупно 40.349.704 стабла, већином букава (20.528.565). На једном јутру било је у просеку 187 стабала – 95 букава, 53 јеле,

Графикон V: Заступљеност појединачних врста дрвећа на просечном јутру шуме у приморском делу Карловачког генералата 1765. године

³⁹ KAW, *Kartenabteilung*, карта B IX C 1017; AX3, *Spisi hrvatske Krajine*, кут. 14, док. 1765-7-31; B. Kosović, *нав. дело*, 76–82, 170–186.

би се у приморским крајевима могло подићи више храстових шума, премда није било спорно да би њихово подизање било корисно за државу и бродоградњу. Препреку за то представљало је каменито земљиште, због чега се „дрвеће не може нигде успешино садити, осим у увалама, где су киши нанеле нешто земље, али и то би се могло само у онима које су заклоњене од буре, која тамо стваришно дува; она не само да може млада стабла да искорени, него да и однесе од жеђе сасушену земљу”. Поразна слика стања приморских шума, као и сумње комисије у могућности обимнијег пошумљавања ове области, свакако да није била у складу са нестручним, или оптимистичким извештајима који су раније долазили у Беч заједно са предлозима да се приморске шуме издају у закуп страним корисницима за замашне суме новца. Постоји низ аутора, посебно хрватских *штириотски* надахнутих публициста и историчара, који су за овакво стање шумског фонда у приморском делу Карловачког генералата кривили старе Римљане, Млечане и крајишке власти, тврдећи да су они неконтролисаним рушењем шума изазвали огољавање тла. Ова домишљања, која су се дубоко урезала у историјску свест, нису успела да искорене уверљива оспоравања квалификованих стручњака, па ни геолошка и хемијска истраживања која су показала да распадањем приморских кречњака никада није могла да буде створена знатнија количина плодног тла, погодног за настанак богатијег шумског покривача. Ни крчење шума, које су практиковали крајинци, није могло да утиче на битније смањење њихових површина, јер је у приморском делу Карловачког генералата култивисано од почетка XVII до половине XVIII века само 1158 јутара а 2.400 ч/x земљишта.⁴⁰

⁴⁰ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII 349, Beilage 53; *Kartenabteilung*, карта В IX С 1017; АХЗ, *Spisi hrvatske Krajine*, кут. 14, док. 1765–7–31; B. Kosović, *nav. дело*, 82–85, 170–186, 476–488; K. Kaser, *Uništavanje šuma na obalnom kraškom području u prvoj polovici 18. stoljeća*, 121–136; E. Laszowski, *Bilješka o senjskim šumama*, VZA, 13, 1911, 191; I. Erceg, *Šume kao objekt ekonomskе politike i izvor za održavanje gospodarskog života*, *Acta historico-economica Iugoslaviae*, 10, 1983, 2–6. Усмена традиција, као и лоше прочитане и погрешно интерпретиране белешке старих историографа и путописца, слаб су доказ да су на приморском кршу некада постојале густе шуме. Међутим, неки аутори нису сматрали ни да је потребно било шта доказивати од онога у шта су они желели да верују, као што је то, на пример, био случај са Б. Шулском, који је у вези са далматинским шумама написао: „Па сав овај простор бијаше некоћ зелена дубрава, обилујући природним богатством. Повесанци пријовидају, да је за римскоћа цара Августа садашњи Крас жиром својим штолику крмад хранио, ше су њом оскрблјивали сву Италију, па и сам Рим. Римљани и Млечани градили су све своје небројне бродове од истаранске, приморске и далматинске храстовине .../... У Далмацији нестало је са шумом и мекоте; од зелених гора постале су голе сцене и тако је пресахло врело ратарство; с тога сад ова земља, која је одарије имала од прилике два милиуна становника, нехрани их ниши јол милиуна”. Види: B. Šulek, *Korist i gojenje šumah, osobito u Trojednoj Kraljevini*, Zagreb 1866, 69–72.

Прикупивши све потребне податке о стању већег дела крајишким шумама, као и информације о начину њиховог ранијег коришћења и трговини огrevним дрвима и дрвеном грађом, војне власти су, у сарадњи са државним комерцијалним институцијама, донеле прво привремени, а 1765. године и стални *Шумски ред* за Карловачки генералат. У привременом *Шумском реду*, донесеном 1. фебруара 1764. године, први пут је уведена подела крајишким шума према праву својине, па се тако разликују државне шуме, заједничке сеоске и приватне шуме. За све њих прописан је исти, врло строг режим чувања и коришћења. Тиме је укинуто право крајишким заједницама и самих крајишника да располажу и користе шуме у својим сеоским атарима према својим потребама и могућностима. Поштовање овог прописа контролисале су војне власти, које су једино биле овлашћене да одобравају или ускраћују крајишницима дозволе за сечу огrevног и грађевинског дрвета, као и дрва за продају. Уведена је и обавеза крајишника да храстово дрво, уколико добију дозволу за његово сечење, морају продати новоствореним државним магацинima у Сењу и Карлобагу, док су огrevно дрво могли да продају и приватним лицима. Следеће године донет је још рестриктивнији *Шумски ред*, који је био основа за касније господарење крајишким шумама. Међутим, приликом доношења ових прописа, као и премера и картографисања шума, пропуштено је да се тачно одреди које од њих припадају држави, а које крајишким сеоским заједницама.⁴¹

Шумским редом ограничено је и право коришћења шума за испашу стоке, као и за грађење шумских торова у којима су држане овце и козе. Неки заповедници капетанија, премда за то нису имали правног основа, покушавали су већ почетком XVIII века да забрањују испашу у шумама, као и сечење младих грана за брст којим су зими храњене козе. Крајишници из Лучана, који су имали мало пашњака а доста шуме, жалили су се, на пример, већ 1715. године да је „*испаша стоке у шумама забрањена пре две године, а ако некога нађу са стоком у шуми, мора платити казну од 12 дуката*“. Овакве забране, за чије изрицање није било правне основе, представљале су, у ствари, обичну злоупотребу официра. Формална забрана коришћења шума за испашу стоке уведена је тек доношењем привременог и коначног *Шумског реда*, али ни тада није била потпуна. Крајишницима је било дозвољено „*да до нове одредбе могу најасаши стоку у буковим шумама, пошто их има доспа, а дрво из њих не може се ни онако уновчиши*“. Истим актом покушале су војне власти да реше и проблем шумских торова и одредиле су да се „*више не може никоме дозволити да сагради шакав тор у шуми или близу ње, а посебно се не може дозволити градња торова у шумама уз торску границу*“. Жирење свиња се у овом пропису уопште не спомиње, али

⁴¹ KAW, WrHKR, Kanzlei-Archiv, VII 316; *Commercialia*, 1764–32–21; AX3, *Spisi hrvatske Krajine*, кут. 14, док. 1765–7–31; B. Kosović, *нав. дело*, 208–223, 259–266, 305–356.

прикупљени подаци о структури краишког шумског фонда, а посебно о малом броју храстова, најбоље су објашњење због чега је свињогојство у Карловачком генералату било неразвијено.⁴²

5. Риболов

Природа је пружила могућност карловачким краишницима, како онима у континенталним, тако и онима у приморским деловима Карловачког генералата, да риболовом обезбеде за себе допунске изворе хране. У скоро свим рекама и језерима на његовој територији било је дosta рибе, укључујући и најплеменитију врсту – пастрмку. Море је уз приморски део Карловачког генералата такође било богато рибом. Једино у Подвелебитском каналу, у непосредној близини Сења, није било доволно ситне плаве рибе, па су сењски краишници одлазили у риболов и десетине километара далеко од града. Судећи на основу једног документа из 1639. године, у коме је садржан попис места подесних за риболов и утовар дрва уз морску обалу између Сења и Драчевца, сењски рибари ловили су рибу у шеснаест увала и лучица између Сења и Карлобага. Случајно сачуване вести упућују и на закључак да су се они, у потрази за бОљим уловом, отискивали и према оближњим острвима. Једној таквој рибарској дружини, која је у пролеће 1670. године доспела до Лопара, млетачке власти, према извештају упућеном Ратном савету у Грацу, нису дозволиле да купи хлеб и вино за повратак кући. Становници Карлобага, насељеног крајем XVII века, настојали су такође да риболовом побољшају своју исхрану, пошто су, због кршевитости тла, оскудевали у свему.⁴³

Риба је у исхрани краишника, без обзира на то што је ловљена у малим количинама, била веома значајна, јер је у време дугих постова, које су православни краишници тада врло строго поштовали, била једина намирница животињског порекла која није била забрањена у исхрани. Осим тога, за приморске краишнике риба је била најлакше доступна врста меса. Ова околност донекле и објашњава зашто је питање риболова оставило трага у великом броју извора, несразмерно свом стварном привредном значају. Морску рибу и школјке, а исто тако и дивљач, посебно јаребице, слали су Сењани *штафелем* више пута појединим члановима Ратног савета у Грацу када је требало да получе за себе неку повољну одлуку. Више таквих пошиљки послато је из Сења у Грац крајем 1720. и почетком 1721. године, када су, после буна у Приморској крајини, тамо боравили сењски представници да би придобили неке саветнике за своје виђење ових немира.⁴⁴

⁴² KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1715–VI–6; WrHKR, *Kanzlei-Archiv*, VII 316; AX3, *Spisi Hrvatske krajine*, фасц. 14, док. 1765–7–31; AXA3У, XV 25/B IV, док. бр. 80.

⁴³ R. Lopasić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 211–213; F. Rački, *Izprave o urobi bana P. Zrinskog i kneza Fr. Frankopana*, 142–144.

⁴⁴ Каптолски архив у Сењу, фасц. 2, док. бр. 6.

Право на риболов (*jus piscatura*) спадало је, по нормама феудалног друштва, у тзв. мала регална права и било је, у границама феудалних поседа, резервисано за господара земљишта. На крајишкој територији, у начелу, могао је свако слободно да лови рибу. Међутим, у пракси то није било увек тако. Наиме, заповедници капетанија, који су настојали да присвоје нека регална права, почели су већ у XVII веку да резервишу за себе и право на риболов. Разумљиво је да се они нису непосредно користили тим правом, већ су га, уз наплату одређене таксе или дажбине у натури, преносили на заинтесоване крајишнике. Сењски капетани, који су, колико се могло утврдити, први започели са таквом праксом, добили су сењским градским статутом из 1640. године и формално *jus piscatura*, па без њихове дозволе, како је прописано чланом 145. новог статута, нико није смео да лови рибу у градској луци. Ван градске луке риболов је био дозвољен свима. Када је Сењ 1746. године, у време реформе крајишког уређења, престао да буде крајишко насеље, његови становници могли су слободно да рибаре само у градској луци, али нису могли, без плаћања одговарајуће таксе, да лове рибу у водама уз приобални део Карловачког генералата.⁴⁵

Припадници огулинске општине добили су 1668. године, када је уређиван правни статус њихове општине, право да могу „слободно ловити рибу у водама, како је што од стварине било у крајини“. Заповедници Огулинске капетаније понекад су занемаривали ово право огулинских крајишника, па је, на пример, 1700. године затворен неки Грга Салопек „*radi te pregrehe što je ribe lovil*“. Његова каснија судбина није позната, као ни судбина оних који су га, позивајући се на своја права, насиљно ослободили из затвора. Овај сукоб, чини се, завршен је без тежих последица, јер би, у супротном, оставио јачег трага у судским списима Карловачког генералата. Огулински капетан није имао начина да увери суд да су у овом случају криви крајишници, јер је ухапшени Грга Салопек, ловећи рибу на Мрежници, користио само своје право гарантовано општинским статутом.⁴⁶

Гомирски калуђери, који нису јели друго месо осим рибљег, јер су таква била правила у њиховом манастиру, такође су спадали међу ретке житеље Карловачког генералата којима је право на слободан риболов било писмено гарантовано од стране војних власти. Њима је Вук Франкопан, огулински капетан, дао 28. септембра 1619. право да лове рибу у потоку Рињак и запретио „изгубљенијем главе“ свакоме ко пренебрегне ову манастирску повластицу. У Рињаку, како је речено у манастирској привилегији писаној народним језиком, нико други осим гомирских калуђера није смео „рибе ловити ни у рибе се находити“. Ову њихову привилегију касније су

⁴⁵ АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. XI, фасц. 16, док. I; M. Magdić, *Statut kralja Ferdinanda III od godine 1640. za grad Senj*, VZA 2, 1900, 96.

потврђивали и други комandanти, што је било јако важно у другој половини XVIII века, када су краишници Карловачког генералата и формално изгубили право на слободан риболов.⁴⁷

Ускраћивање права краишницима на слободан риболов представљало је до половине XVIII века само једну од злоупотреба војних заповедника, али је та злоупотреба, као и многе друге, постепено стварала простор за укидање појединих краишских слобода и потпуније интегрисање краишког друштва у феудално друштво Хабсбуршке монархије. Један од корака у том правцу било је и формално укидање права на слободан риболов 1765. године. Тада је ово право, као регално право господара земљишта, пренето на државу. У њено име војне власти су могле, уз наплату одговарајуће таксе намењене за издржавање учитеља, да дају краишницима дозволе за риболов. Краишници у приморским крајевима, као и становници Сења, морали су на име признавања права државе на *jus piscatura* да уплаћују у војну касу једну десетину вредности улова. Чини се да ова мера није била првенствено срачуната на постизање одређених финансијских резултата, већ је њен циљ био да оснажи ауторитет државе и код краишника створи осећај да једино држава има право располагања природним ресурсима.⁴⁸

У изворима нема поузданних података о количинама уловљене рибе у рекама и језерима Карловачког генералата. Подаци о томе нису прикупљани чак ни у другој половини XVIII века, када су војне власти почеле систематски да прате привређивање краишког становништва. Постоје само непрецизна сведочења да је у појединим рекама ловљено „много” рибе. Тако су, на пример, сачувани подаци да су краишници у реци Купи код Карловца мрежама ловили рибу на „велико”, чиме су, наводно, угрожавали интересе карловачких генерала и права поседника стеничњачког властелинства. Међутим, стварно велики улов рибе, а тиме и значајан доходак, могао је да буде остварен једино у неколико тунера на обали Приморске крајине. Реч је о увалама и лучицама у које су често долазила јата туна и ту ловљена великим мрежама. Најважније тунере биле су у Жрновици, Кленовици и Лукову. Спомиње се у изворима и једна тунера на острву Св. Антон под Новиградом у Винодолу, коју су, судећи према протестима Балтазара Погледића од 18. априла 1666. године, сењски краишници противправно присвојили од породице Франкопан. Тунере Жрновица и Кленовица биле су

⁴⁶ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1668-I-7; KAW, *Kanzlei-Archiv* VII-128; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 22, док. 155. и фасц. 23, док. 68; AHZ, *Spisi Hrvatske krajine*, фасц. 13, док 1720-1-51; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 333-335. J. Adamček, *Problem krajiških buna u historiografiji, IV књизи/ Vojna krajina*, Zagreb 1984, 130-131.

⁴⁷ МСПЦ, Збирка Радослава Грујића, док. 166; KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1728-IX-7; R. Lopašić, *Spomenici Tržačkih Frankopana*, 294-295.

⁴⁸ АХЗ, *Spisi Hrvatske krajine*, кат. 14, док. 1765-VII-31.

раније својина породице Зрински, а у краишки посед доспеле су после слома зринско – франкопанске завере.⁴⁹

Поседовна права на мање или веће делове тунера у приморском делу Карловачког генералата имало је више краишиника, па је и уловљена риба дељена међу њима сразмерно велични идеалних делова које су поседовали. Међу поседницима делова тунера били су се многи истакнути сењски грађани, краишки официри и католичке црквене институције. Према подацима са краја XVII века, највише делова тунере у Лукову, где је улов рибе био много већи него у другим тунерама, поседовали су, на пример, чланови породица Портнер, Вукасовић и Врањанин. Ф. К. Портнер, вицекапетан Сењске капетаније, завештао је 1693. године свој део поменуте тунере фрањевачком самостану у Сењу. Упркос томе што су фрањевци били просјачки ред па нису смели да стичу својину и својинска права, опат Марко Крагуј, старешина сењских фрањеваца, није се уопште устезао да у име свог манастира преузме завештани део тунере у Лукову. Тешко је поверавати да су строга правила овога реда погажена само због ситне користи. Сењски каптол постао је 1739. године власник идеалног дела једне тунере на коју је стекао право нагодбом са Кларом Рупчић о остваривању завештања њеног мужа.⁵⁰

Количине уловљене рибе нису могле да задовоље потребе становништва Карловачког генералата, па је увозена из млетачких крајева сува и усольена риба. Ради препродаје на градској пијаци, сењски трговци су куповали и свежу рибу и школјке од млетачких поданика, јер су они, рибарећи око својих острва, имали издашнији улов него домаћи рибари. Царина на буре усольене рибе, судећи на основу сачуваног тарифног правилника сењске царинарнице, износила је 12 солдина. У континенталном делу Карловачког генералата, у коме се потражња за рибом није могла задовољити увозом, размишљало се већ крајем XVI века о обнови раније запуштених рибњака, посебно на поседу Дубовац, који је припадао карловачком генералу. Међутим, нема података да је то и остварено.⁵¹

6. Трговина

Став војних власти према трговини био је у XVI и XVII веку у великој мери одређен хришћанским економским учењем, али и тежњом да обезбеде добро снабдевање Војне крајине. Основу хришћанске економске доктрине

⁴⁹ KAW, ЈОНKR, *Croatica*, 1672-IV-3. и 1682-X-1; Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 128; Исти, *Spomenici Tržačkih Frankopana*, 303.

⁵⁰ АХАЗУ, *Kodeksi*, sig. III d 60; Каптолски архив у Сењу, фасц. 2, док. бр. 27.

⁵¹ АХЗ, *Spisi obitelji Hreljanović*, фасц. 2; Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 128; Z. Herkov, *Carinski cjenik grada Senja od godine 1577.* 75.

представљало је схватање да трговина првенствено служи задовољавању свакодневних потреба становништва и да свака роба има „правичну цену”, која није „лихварска” и грешна, него својом висином задовољава интересе и продаваца и купаца. Идеја о постојању „правичне цене”, која не зависи од понуде и потражње на тржишту, остваривана је у пракси прописивањем цене за појединачне врсте робе. Прву прилику да изложе своје ставове о трговини добили су представници војних власти половином XVI века, када су се драматично суочили са проблемом снабдевања краишских тврђава. Наиме, у Хрватској и Славонији почеле су тада нагло да расту цене животних намирница, делом због сталних турских провала које су довеле до смањивања производње, а делом и због повећане потражње, условљене стационарирањем великог броја плаћених војника у пограничним тврђавама. На раст цена утицала је и околност што су поједини феудални поседници у залеђу Војне крајине успоставили монопол у трговини стоком, житом и вином, јер су, захваљујући праву првокупа, били у прилици да принудно откупљују од својих поданика њихове производе ради препродаје краишким војницима по вишеструко већим ценама од откупних. Франц Тојфенбах и Франц Попендорф, који су били задужени за снабдевање краишских тврђава, обавестили су владара 21. септембра 1560. године да су неки феудални поседници чак јавно разгласили на својим поседима „да нико без њихове дозволе не сме никоме ништа дати или продаји”. За насиљно одузимање животних намирница од зависних сељака ради „лихварске трговине” оптужили су, између осталих, и неколико највећих феудалних поседника – загребачког бискупа и каптол. Николу Зринског, Петра Раткаја, Петра Кеглевића и Петра Ердедија. Уједно су затражили од владара да нареди наведеним „грофовима, алемићима и сталежима” да дозволе својим кметовима „да продају војсци све животине намирнице које им осигурују после подмиривања дажбина и што по оној ценi по којој их опакујују сами алемићи”. Схватајући да се краишки одбрамбени систем не може стабилизовати без уредног снабдевања војника, владар је затражио од хрватских и славонских сталежа да на свом сталешком сабору донесу закључке о укидању феудалног права првокупа, јер је оно спутавало трговачки промет, посебно са Војном крајином. Тражио је, такође, да се одговарајућим прописима одреде цене животних намирница. Његовим захтевом, који је објављен на заседању земаљских сталежа 15. марта 1562. године, започела је о слободи трговине дуготрајна расправа између владара и краишских заповедника, са једне, и хрватских и славонских сталежа, са друге стране. При томе су и једна и друга страна биле крајње недоследне. Бечки двор и краишки заповедници залагали су се за слободу трговачког промета, али уз ограничавање цена животних намирница. Хрватски и славонски сталежи, пак, одбијали су да укину право првокупа феудалних поседника и бранили начело слободног формирања цена, али само ван

граница својих феудалних поседа. Ово врзино коло прекинуто је у XVII веку, када је, захваљујући насељавању Војне крајине, започела обнова польопривреде и сточарства на њеној територији, а то је, само по себи, осетно ублажило проблем снабдевања крајишким посада животним намирницама.⁵²

Обнова привредног живота у Карловачком генералату није видније утицала на војне власти и довела до промена њихових погледа на трговину. Оне су скоро до половине XVIII века остале на становишту да је основни задатак трговине да служи задовољавању свакодневних потреба становништва. Сходно томе, заповедници Карловачког генералата присвојили су себи право да у унутрашњој трговини, односно на пијацима у Карловцу и Сењу, одређују цене животних намирница и потрошних добара. Продаја робе изнад прописане цене сматрала се озбиљним огрешењем, које је могло да буде кажњено затвором или глобом. Тиме је искључен утицај понуде и потражње на раст цена, али не и на њихово обарање на штету трговаца. Наиме, крајишки трговци, уколико су учествовали у унутрашњој трговини, нису имали никакве користи од повећане тражње, али су могли да претрпе штету због повећане понуде. Поред политike цене, крајишки заповедници старали су се и о контроли мера које су коришћене на територији Карловачког генералата. Војне власти, колико се може утврдити, нису се до половине XVIII века много занимале за извозну трговину, али то не значи да нису на њу утицале, понекад и у негативном смислу. Наиме, жељећи да обезбеде бољу снабдевеност крајишког тржишта, али и да спрече сваку могућност за повећање цена, забрањивале су странцима да купују на велико на крајишким пијацима и сајмовима све док се не намири домаће становништво. Ова забрана, коју, између остalog, садржи и једна уредба о организацији сењске градске самоуправе из 1727. године, често је била произвољно тумачена и злоупотребљавана. Војне власти у Сењу, на пример, јавно су упозоравале стране трговце у првим деценијама XVIII века да „*limadu nikakove robe od kragicnih ljudi kiprovati, nego od nassih gradyanou*”. Тиме су практично дале сењским трговцима право првокупа и озакониле њихов монопол у извозној поморској трговини преко сењске луке, а на штету крајишника и крајишким трговаца из других делова Војне крајине. Користећи ту околност, Сењани су потпуно монополисали извоз дувана, сувог меса, дрва и дрвене грађе. Међутим, наведену забрану су неки трговци кршили и, искључивањем посредovanja Сењана, покушавали да остваре већу добит. Један од таквих био је Андрија Јасприци из Дубровника, кога је један сењски грађанин тужио царској правди 14. августа 1727. године због тога што је купио већу количину храстових

⁵² R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 133–135, 154–156; Исти, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka*, 11, 46; F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, III, 42, 56, 83–84, 93–94, 278, 310–311; J. Adamček, *nav. delo*, 300–306, 319–320.

дуга од брињских крајишника, и то по цени више од оне коју су им по-нудили сењски трговци. Утврдивши да је оптужени прекршио владајуће законске норме, царска правда је приликом доношења пресуде решила да објави следеће упозорење страним трговцима: „*od sada rako i napridak, ako bi se ki firestir (stranac – V.S.D.) na gradjane nabijal i robu kupoval od krajicnih quidi, ti takov hoche se kastigati pod penu ducat 6*“. Ова забрана, која је погађала интересе многих карловачких крајишника, јер их је препуштала на милост и немилост сењских трговаца, није остала дugo на снази, јер су државне власти, потпуно прихвативши меркантилистичко учење, половином XVIII века предузеле читав низ мера да укину све препреке за повећање извозне трговине из Хабсбуршке монархије, а тиме и из Карловачког генералата.⁵³

Крајишка привреда, ограничена претежно на земљорадњу и сточарство, могла је да задовољи већину свакодневних потреба становништва, али није била доволно развијена да би заузела значајније место у извозној трговини Хабсбуршке монархије. Жива стока, сирове говеђе и овчије коже, непре-рађена вуна и дрвена грађа били су најважнији производи са којима су крајишици могли да изађу на тржиште. Како је унутрашње тржиште било неразвијено, крајишици су своје производе, изузимајући дрвену грађу, извозили углавном у земље Унутрашње Аустрије, највише у Крањску. Крањски трговци су, наиме, због промене праваца трговачког промета, изазване турским освајањима, добили у XVI веку значајну улогу у трговини стоком између Угарске и Италије. У Крањској је била развијена и прерада коже, па је због тога ова покрајина била највећи, ако не и једини увозник непре-рађених кожа са крајишке територије. Значајни посредници у овој трговини били су жумберачки ускоци, који су, недуго по насељавању у Жумберку почетком XVI века, тражили и добили од владара вредну повластицу – да на тридесетницама и малтама не морају да плаћају никакве дажбине за своје производе и стоку, као и за робу коју су куповали за своје потребе. Како се порекло трговачке робе, а посебно стоке, није могло лако утврдити, многи од њих почели су да се баве и прекупом. Због тога су се на њих често жалили тридесетничари и малтари, оптужујући их да злоупотребљавају своја права и тргују стоком на велико. Малтари у Метлици, месту недалеко Жумберка, тврдили су почетком XVII века, на пример, да поједини Жумберчани врло често прегоне преко ове малте и по неколико десетина пари волова, тражећи да на основу својих повластица буду ослобођени трговачких дажбина. После низа жалби на ускочки трговце, као и сукоба између њих

⁵³ KAW, *Kanzlei-Archiv*, VII–225; В. С. Дабић, *Загисници крајишког судова у Карловачком генералату*, 27–28, 43. R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 133–135; Исти, *Karlovac*, 36–37.

и службеника тридесетница и митница, владар је решио 1716. године да и жумберачки ускоци, уколико тргују на велико, морају да плаћају царинске дажбине и малтарину, али по нижој тарифи од важеће (*mindere Maut*). Делом због трговачких повластица а делом због развијеног кријумичарења, тек сачуване тридесетничарске и митничке књиге не садрже много података о краишкој извозној трговини у Унутрашњу Аустрију до половине XVIII века. Њен обим је због тога немогуће поуздано утврдити. Нешто поузданији подаци о краишком трговачком промету постоје само за другу половину XVIII века, јер су војне власти, после регулације Карловачког генералата 1746. године, нашле начина да имају потпунији увид у привредни живот краишког становништва. Просечна годишња вредност краишког извоза стоке и производа сточарства у Унутрашњу Аустрију у првој деценији друге половине XVIII века износила је око десет хиљада форинти. Није позната вредност извоза живе и заклане стоке у Венецију и италијанске државице преко лука у Сењу и Карлобагу, као и преко Бакра и Шкрљева код Ријеке, али се може основано претпостављати да тај извоз није био мали.⁵⁴

Изузетан значај у привредном животу становништва Карловачког генералата имала је посредничка трговина солју и житом, јер је у њу био укључен велики број тамошњих краишника. Со је набављана у приморским лукама и на коњима ношена у континенталне крајеве, где је продавана или разменјивана за жито по двоструком или троструком вишим ценама од набавних. Нека груба представа о значају и обиму ове трговине може се стечи на основу чињенице да су карловачки краишници у првој половини XVIII века куповали и препрдавали годишње око сто хиљада каблова соли, чија је вредност, зависно од цене постигнуте на тржишту, износила између 200.000 и 300.000 флорена. Мањи део жита добијеног у размени за со задржавали су за себе, а већи преносили у приморске луке, крчећи тако трговачке путеве и стварајући услове за развој извозне трговине житом из Угарске у Италију. Трговина солју, иако веома обимна, није доносила велике зараде појединцима, али је хиљадама краишника омогућавала да дођу до потребне соли и жита и да лакше поднесу сталну оскудицу. Само понеки од краишника успели су да разграђују своје послове и да се обогате. Они који су у томе успели, напуштали су, по правилу, своја дотадашња насеља и, делом због пословних обавеза а делом и због друштвеног статуса, селили се у трговачке центре. На тај начин настала је у Карловцу, најважнијем средишту ове посредничке трговине, богата и утицајна српска заједница.

⁵⁴ KAW, *Commercialia*, 1762–130–20; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 292–293; III, 432–433, 388–390; F. Gestrin, *Gospodarstvo na Slovenskem in Vojna krajina, Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699*, Научни склопови САНУ, књ. XLVIII, Beograd 1989, 223–234; J. Мал, *nav. дело*, 111–112, 114–119.

Неколико српских трговачких кућа било је и у Сенју, где су крајем XVIII века подигли лепу парохијалну цркву.⁵⁵

Укључивање карловачких крајишника у трговину, посебно сольју, текло је постепено. Први су почели да се тиме баве жумберачки ускоци, чија су се насеља налазила недалеко од пута који је долином Саве водио од Загреба до Љубљане и даље до Трста. Ово је у XVI веку био једини проходан и безбедан пут којим је могао да иде трговачки промет *осипацка осипацака* Хрватске и Славоније према морским лукама. Наиме, због турских освајања и пустошења био је пресечен ранији, краћи трговачки пут који је из панонских равница ишао долином Уне до Јадранског мора. Из истог разлога били су већ у првим деценијама XVI века потпуно несигурни и планински путеви који су водили из долине Купе до Сенја или Винодола, па је у тим приморским лукама временом сасвим замро трговачки промет. Токови трговине, чији обим је прилично смањен због расељавања становништва, као и због повремених забрана извоза стоке и житарица, потпуно су се променили, а хрватским и славонским трговцима остало је на располагању само неколико путева према земљама Унутрашње Аустрије. Ове земље постале су тада и главни снабдевачи *осипацка осипацака* Хрватске и Славоније каменом и морском сольју, на коју је, због њене важности у прехрани становништва и стоке, држава имала монопол. Овом трговином, која је преко разних намета доносила значајне приходе у државну благајну, бавили су се до половине XVI века највише зависни сељаци из Унутрашње Аустрије, који су доносили со у неколико крањских пограничних места и ту је са хрватским и славонским сељацима мењали за жито и стоку, а сасвим ретко продавали за новац. И жумберачки ускоци почели су одмах по насељавању у Жумберак да се баве трговином сольју, јер су располагали са доста товарних коња за њен пренос. Поред тога, њиховом укључивању у ову трговину погодовала је и околност што су добили од владара право да је купују за своје потребе по нижој ценама од званичне и да је превозе без плаћања уобичајених дажбина. Купујући у коморским складиштима у Трсту и на Ријеци веће количине соли него што су могли да потроше у својим домаћинствима, долазили су у прилику да вишак продају по вишијој ценама или, што су често радили, да га мењају за жито са штајерским, корушким, крањским, хрватским и славонским сељацима. Крањски земаљски сталежи покушавали су да ограниче удео жумберачких ускока у овој трговини прописом из 1671. године по коме су они могли по повлашћеној ценама да купе само 1.200 каблова соли. И та количина била је далеко изнад стварних потреба око пет стотина жумберачких домаћинстава. Међутим,

⁵⁵ I. Erceg, *Gradivo o ekonomskoj politici i trgovačkom prometu na sjevernom Jadranu (Senj-Rijeka-Istra-Trst) u 18. stoljeću*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 13, 1968, 9, 14–19; M. Грбић, *Карловачко владичанство*, I, 133–146, 150–151.

ово ограничење није поштовано. Ситном трговином, посебно трговином солju, жумберачки ускоци нису наносили велику штету државној благајни, нити су себи могли да обезбеде већу добит, али им је она, што није било без значаја, ипак донекле олакшавала опстанак на каменитим и неплодним жумберачким планинама. Због тога је, чини се, владар и пристао 1716. године да озваничи њихово право на трговину солju без плаћања намета.⁵⁶

Учвршћивањем пограничне одбране, као и насељавањем Гомирја и Лича, повећана је почетком XVII века безбедност путева у Горском Котару, па су и они отворени за трговину. Трговачки промет овим путевима био је извесно време усмерен само према континенталним поседима Зринских и Франкопана, који су се преко Бакра и Новог снабдевали разном робом и извозили жито, стоку и дрва. Касније је у овим лукама развијена и трговина солju, која је, судећи према сачуваним обрачунима из 1668. године, била врло уносна – свака либра уложена у увоз соли доносила је чисту добит од 0,84 либри. По узору на коморска складишта, Никола и Петар Зрински, поседници Бакра, поставили су у свом складишту соли у бакарској луци половином XVII века посебног службеника (*officialis salinaris*), који се старао о набавци и продаји или, пак, замени соли за жито. У време гашења зринско – франкопанске завере, када су Бакар запосели крајишки војници, у лучким складиштима нађено је робе у вредности 2.540 флорена. Углавном је била реч о соли и житарицама, али у сачуваној документацији нема података о количинама. У Новоме, поседу породице Франкопан, такође се у XVII веку развила трговина солju, али нешто мањег обима него у Бакру. Франкопани су ту поседовали мању солану, али су куповали со и у Пуљи. Њоме нису трговали само у новланској луци већ и у континенталним крајевима. Приликом уласка крајишких војника у Нови 1670. године, нађено је у тамошњим складиштима укупно 1.206 каблова соли, чија је вредност процењена на 723 флорена. Отварање путева преко Горског котара, чemu су и сами доста допринели, омогућило је крајишима из Огулинске капетаније, а посебно крајишким општинама у Гомирју и Огулину, да лакше дођу до соли, без које нису могли опстати ни они нити њихова стока. Складишта у Бакру и Новом, поред тога што су им била много ближа, имала су за гомирске и огулинске крајишике још неке предности у односу на коморска складишта на Ријеци и у Трсту, где се снабдевала већина жумберачких ускока. Највећа предност била је у томе што је цена соли у њима била нешто нижа, јер њихови поседници до 1670. године нису поштовали прописе о државном монополу. Набављајући веће количине него што су им биле потребне за њихова домаћинства, гомирски и огулински крајишици

⁵⁶ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 337; III, 432–433; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, 172–173, 252–253; O. Pickl, *Der „Dreissigst im Windischland“*, Im Lebensraum der Grenze, Graz 1971, 155–176; F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorski mesti od 13. do konca 16. stoljetja*, Ljubljana 1965, 113; J. Mal, *nav. delo*, 111–112, 115–119.

препрдавали су вишкове соли у континенталним крајевима, углавном у Карловцу. Неку добит остваривали су захваљујући разлици у цени или повољнијој сразмери у размени за жито. Преко луке у Бакру могли су такође од 1635. године да извозе и своју стоку, углавном волове, чији су извоз из пограничних крајева раније забрањивале или ометале војне власти. Неповољна околност била је што се до Бакра и Новог могло да дође само путем преко северинског и бродског властелинства, па су поседници ових властелинстава тражили да им се плаћују дажбина за пренос робе преко њихових земљишта. Тих дажбина био је 22. априла 1662. године ослобођен само православни манастир у Гомирју, чијим калуђерима је Петар Зрински дозволио, како је то написао у манастирској повластици, „*priko nassegia imania prohoditi vszakim svoim blagom i tergovinom, sto sze klostarszkoga dosztoi, mirovno prez vszake daczie*”. Због погодности пута преко Горског котара, чији је ток касније великим делом следила и Каролинска цеста изграђена половином XVIII века, гомирски калуђери су пажљиво чували и стално потврђивали своју повластицу у канцеларији Дворске коморе, која је од 1670. године управљала заплењеним зринско – франкопанским поседима.⁵⁷

Град Сењ је тек крајем XVII века постао један од најважнијих центара трговине сольу, јер је пут до Карловца тада постао потпуно проходан и безбедан. Овим путем су се у XVI и првој половини XVII века могли кретати само пешаци, јер су их турске акинције теже могле приметити него коњанике. Само је једна његова деоница, која је ишла од Сења до Оточца, била у употреби већ око половине XVII века. Пре њеног отварања, које је омогућено насељавањем крајишника у оточачко – брињској области, није било у Сењу скоро никаквих могућности за развој посредничке трговине. До тада су најнеопходније животне намирнице допремане у овај град само морским путем. Увозна трговина, због сиромаштва сењског становништва, била је скоро занемаривог обима. Ништа развијенија није била ни извозна трговина, пошто је била ограничена само на извоз дрвета. Због тога приход од царина и других *дација*, према сведочењу Данијела Барбе, сењског капетана, није на прелазу из XVI у XVII век био довољан ни за уље за четири фењера која су у граду и у тврђави изнад њега морала да горе целе ноћи. Потискивањем Турака, а

⁵⁷ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1672-IV-3; АХЗ, *Acta Buccarana*, фасц. 15, док. бр. 8; Архив Српског Православног владичанства у Плашком, заплењена и несрћена документа депонована у Архиву Хрватске у Загребу; E. Laszowski, *Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih*, VZA, 17, 1915, 93, 95–96, 100; R. Lopatić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 163; F. Gestrin, *Mitinske knjige 16. in 17. stoljeća na Slovenskem*, Ljubljana 1972, 52; I. Erceg, *Kretanje robe i novca u lukama Bakarac, Crikvenica, Kraljevica i Selce 1668/9*, Historijski zbornik, 10, 1957, 137–139; J. Leutić, *Brodovlje Dubrovačke Republike 17. stoljeća*, Dubrovnik 1964, 98; J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj*, 750–757.

посебно освајањем Лике и Крбаве, створени су крајем XVII века услови за оживљавање трговачког промета и за прерастање Сења у најважнији центар увозне и извозне трговине Карловачког генералата. Ова нагла промена је код многих сењских грађана, који су до тада углавном живели од војничких плату, пробудила наду да ће им трговина постати основни извор прихода. Њихова очекивања најбоље је описао сењски књижевник М. А. Кухачевић, који је добро познавао тадашње прилике и људе у своме граду: „*Nika pako dica slaba, ma bahata/držeć biti bozi, odstipe od rata./Prez razgrist poslidnja militar odhite,/ trgovske za klobuk postave si kite./ Vivat, zavapihu, trgovina naša,/ svak od nas u gradu bit će kot cel paša.*” Са таквим надама живела је и његова породица, али се оне нису могле и остварити, јер су грађене на кривим претпоставкама. Наиме, сењска општина је у целини имала значајне трговачке повластице, међу које је спадало и право њених припадника да могу потпуно слободно или уз плаћање умерених дажбина трговати животним намирницима и другом робом. Ове повластице биле су им одобрене да се тамошњем становништву некако олакша опстанак у граду, који је представљао од почетка XVI до краја XVII века изузетно важну пограничну тврђаву. Неки припадници сењске општине, зависно од друштвене групе којој су припадали, уживали су, поред тога, и посебне повластице које су им омогућавале да увозе робу под најповољнијим условима. Међутим, становници Сења, одсечени од континенталног залеђа, нису до половине XVII века имали скоро никакве могућности да искористе своје трговачке повластице у посредничкој трговини, која је, с обзиром да у овом граду није било никакве производње, једина могла да им донесе неку добит. Тако су насељавањем дела оточачко – брињске области, као и крајева између Сења и Новог у Винодолу, припадници сењске општине добили могућност да се упuste у посредничку трговину, али врло ограниченог обима, јер им је и тржиште било ограничено само на Приморску крајину. Нека скромна добит могла је да се оствари једино препродајом соли и вина. „*Mali barat ki ovdij sogliom u s vinom chinimo*”, како су писали Дворској комори у Грацу 26. септембра 1696. године, био је Сењанима, поред војничких плату, једини извор прихода. Како су својом посредничком трговином олакшавали и опстанак новонасељеном становништву у другим деловима Приморске крајине, краишке и коморске власти нису ни покушавале да укину неке њихове трговачке повластице, па чак ни повластицу везану за увоз соли, премда је њоме угрожаван државни монопол. Међутим, нови градски статут, проглашен 1640. године, био је први наговештај да у промењеним условима могу бити преиспитане и поништене неке трговачке погодности сењске општине и њених припадника.⁵⁸

Када је проширивањем Карловачког генералата, као и освајањем Лике и Крбаве, осетно повећан обим трговине солу, јер је масовним насељавањем новог становништва и отварањем безбедних путева повећан и број купаца, Дворска комора у Грацу решила је да ову трговину стави под своју пуну контролу и обезбеди државној благајни одговарајуће приходе. Претходно је успоставила контролу над трговином солу у Бакру и Новом, пошто је 1691. купила од владареве Дворске коморе заплењене зринско – франкопанске приморске поседе. Монопол над трговином солу, која је представљала владарево регално право, коморске власти тада нису имале једино још у Сењу, преко кога се од 1689. године почела да снабдева већина крајишника Карловачког генералата. Истина, нека контрола државних власти над овом трговином уведена је у још 1530. године, када је њен увоз оптерећен царинским дажбинама које је, у владарево име, убираво сењски капетан, а остварени приход трошио према добијеним упутствима. Те дажбине биле су умерене и много ниже него у другим деловима Хабсбуршке монархије: царина за сењски стар соли (55,5 литара) износила је само један шилинг. Међутим, сењска општина није се помирила са увођењем поменуте *дације*, па су њени представници током четврте деценије XVI века неколико пута тражили од владара да се она укине и да им се дозволи слободан увоз соли из Напуља. Њиховим захтевима није удовољено, али су постепено увођене олакшице за поједине друштвене групе сењског становништва. У царинском ценовнику за Сењ донетом 1577. године, висина царина за со остала је непромењена само за оне који по тада важећем градском статуту нису имали статус сењских *građana*. Сењски грађани били су у обавези да плаћају само један шилинг за увоз три стара соли, а припадници градске *vlastitele* били су потпуно ослобођени увозних дажбина. Уместо износа царине у поменутом ценовнику стајала је само напомена: „*und die Edel – Leuth sind von dem Salz frei*“. Градски статут из 1640. године, донет у време када Сењ више није био једино насељено место у Приморској крајини, обавезао је припаднике сењске властеле да плаћају један дукат на име царине за увоз 100 стари (5.550 литара), грађане за 70 стари (3.885 литара), а остале припаднике општине за 50 стари (2.775 литара) соли. Прописана висина царинских дажбина била је стварно симболична и, по грубом прорачуну, износила је, зависно од друштвеног статуса увозника, само 1/100, 1/70 или 1/50 набавне цене соли. Увоз и препродаја соли у неограниченим количинама били су слободни. Неограничено право увоза било је у стварности сасвим неважно: у Приморској крајини, која је тада пре-

⁵⁸ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1600–X–82; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, 252–253; 446–447; II, 102–103; Исти, *Prilozi za povijest hrvatske Krajine*, 96–97; M. Magdić, *Tri sajamska privilegija za grad Senj*, VZA, 2, 1900, 109–111; Исти, *Život i djela Senjanina Mateše Ant. pl. Kuhačevića, hrvatskoga pjesnika XVIII veka*, Senj 1878, 100.

дстављала једино тржиште на које су сењски трговци могли да рачунају, живело је половином XVII века само неколико стотина краишских породица.⁵⁹

Представници земаља Унутрашње Аустрије, које су и издржавале Војну крајину, донели су већ у трећој деценији XVII века одлуку да ставе под своју контролу све царинске приходе у Карловачком генералату и тако да надокнаде део својих трошкова око плаћања војника и поправки пограничних утврђења. Како су тада приходи од царина у Сењу и Карловцу били скромни, земаљски сталежи Унутрашње Аустрије нису имали рачуна да предузму неке озбиљније кораке ради остварења своје одлуке. Проширивање Карловачког генералата, као и ослобађање Лике и Крбаве за време Бечког рата, подстакло је Дворску комору у Грацу да почне озбиљније радити на проблему контроле краишке трговине. Најважнији корак у том погледу била је одлука да се отвори царинарница (тридесетница) у Сењу, јер је овај град у новим околностима постао важан центар увозне и извозне трговине у Карловачком генералату. Када су за ову намеру сазнали припадници сењске општине, окупили су се на већање и 26. септембра 1696. године сачинили опширу представку владару. Помало преувеличавајући могуће штетне последице од отварања тридесетнице, захтевали су да се од тога одустане. Изабрали су четвртицу представника и упутили их владару да му пренесу захтеве сењске општине и, уједно, да преговарају о новој тридесетници са Дворском комором у Бечу. Њихови представници нису, међутим, успели да дођу до владара, него су преговоре водили са Дворском комором Унутрашње Аустрије, која је, поред Ратног савета у Грацу, једина и била надлежна да решава о режиму трговине у Карловачком генералату. У преговорима са сењским представницима, који у овом раду не могу бити шире расправљани, коморске власти уопште нису довеле у питање право припадника сењске општине да набављају со за своје потребе под повлашћеним условима, али нису ни пристале да они сами и по свом нахођењу продају краишницима со увезену уз плаћање симболичних дажбина. Због тога је сењским представницима понуђен споразум о организацији трговине солуј у Сењу и о начину њене продаје карловачким краишницима, јер решавање тог питања није било везано за сењске градске слободе. Очигледно схвативши да коморске власти имају и друге могућности да успоставе пуни монопол на трговину солуј у Карловачком генералату, па чак и да вештом фискалном политиком могу ту трговину потпуно преусмерити према Карlobагу, Новом, Бакру и Ријеци, сењски представници пристали су 12. новембра 1696. године на оно

⁵⁹ АХЗ, *Acta Buccarana*, фасц. 15, док. бр. 8; Каптолски архив у Сењу, фасц. I, док 41, 43. и 50; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, 446–447; II, 275–277, 307–308, 451–453; III, 4–5; Z. Herkov, *Carinski cjenik grada Senja od godine 1577*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 17, 1972, 61–70; M. Magdić, *Statut kralja Ferdinanda III od godine 1640. za grad Senj*, 81–97.

што је било неминовно: да градачка Дворска комора отвори у Сењу своја складишта соли, коју ће, под условима и по цени коју сама одреди, продајати становништву Карловачког генералата. Након постигнутог споразума, Дворска комора у Грацу одустала је и од отварања праве тридесетнице у Сењу. Захваљујући томе, у граду је и даље важио царински ценовник из 1577. године, на основу кога су наплаћиване и дажбине на сву робу коју су становници Карловачког генералата увозили или извозили преко Сења.⁶⁰

Представници сењске општине су по повратку из Граца, због уговора са градачком Дворском комором, доживели прави погром од својих суграђана, премда својим пристанком на отварање коморских складишта соли у Сењу нису довели у питање право припадника сењске општине да набављају за себе ову важну намирницу под раније важећим условима. Основним уговором, као и каснијим прецизирањем неких његових одредби, било је предвиђено да та повластица вреди за увоз 9.000 каблова (око 495.000 литара или килограма) соли годишње, што је далеко превазилазило градске потребе. Споразум у Грацу обезбедио је сењским бродарима сталан и врло уносан посао у транспорту соли, јер им је гарантовано да ће коморска складишта преузимати од њих по утврђеној цени сву со коју довезу у градску луку. Упркос свему, поменути споразум доживели су неки Сењани као груб насртaj на своје интересе. Њихово пездадовољство довело је до немира и напетости у Сењу крајем XVII и почетком XVIII века. Тим немирима су Сењани покушали да осујете намеру Дворске коморе у Грацу да стави под своју контролу трговину солју у Карловачком генералату, јер су сењски бродовласници и трговци и даље рачунали да ће они, а не државна благајна, узимати највећи део добити од ове трговине.⁶¹

Државни монопол у трговини солју у Карловачком генералату потпуно је успостављен на прелазу из XVII у XVIII век, када је у Сењу отворено неколико коморских складишта. У исто време успостављена је и контрола над трговином солју у Карлобагу, који је тада, исто као и Лика и Крбава, припадао Дворској комори. Већина оних Сењана који су били најгласнији у претходним немирима, били су међу првима који су понудили своје услуге коморским властима: бродове за превоз и складишта за чување соли. Промена њиховог држања сасвим је разумљива. Наиме, Дворска

⁶⁰ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1698-I-3. и 1698-I-5; Каптолски архив у Сењу, фасц. 1, док 65; AC, *Deželni stanovi za Kranjsko*, фасц. 93; *Vicedomski urad za Kranjsko*, фасц. 83; E. Laszowski, *Prilozi za povijest hrvatske Krajine*, 96–97; M. Magdić, *Senjani i monopol soli koncem XVII stoljeća*, *Narodne novine*, 68, 1902, 290–291, 293; Z. Herkov, *Carinski cjenik grada Senja od godine 1577*, 51–52.

⁶¹ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1697-VII-3, 1697-VII-6, 1698-I-3, 1698-I-5 и 1719-I-15; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 98–100, 112–115; E. Laszowski, *Prilozi za povijest hrvatske Krajine*, 97–99; D. Roksandić, *nav. дело*, 40–41.

комора обавезала се 1696. године да ће од њих преузети по гарантованој цени сву коју допреме у Сењу, а гарантована цена, која је у коморском рачуноводству уписивана као набавна, била је осетно виша од цене соли у италијанским соланама, па им је та разлика у цени пружала сигурну и солидну зараду. Због тога су они и настојали да се нађу на коморском списку овлашћених превозника и добављача соли (*Salz – Rollo*). Како су коморским складиштима (*Salzamt*) у Сењу и Карлобагу биле потребне веће количине соли него што су могли да допреме тамошњи бродовлашици. Дворска комора је међу своје добављаче ставила и неке стране бродове. Крајем друге деценије XVIII века, у време великих смутњи у Сењу, основни захтев сењске властеле и грађана, који је усвојен на градској скупштини 15. октобра 1719. године, био је да се за превоз соли у коморска складишта користе само сењски бродови. Иако им то нису обећале, коморске власти су касније прихватиле њихов захтев, али су и Сењани уложили знатна средства у изградњу и куповину нових бродова. Сењски и карлобашки *Salz – Rollo*, на коме се половином XVIII века налазило 29 сењских бродова, садржи презимена скоро свих сењских властеоских и грађанских породица чији су чланови раније предњачили у отпору коморском монополу у трговини солу.⁶²

Отварањем коморских складишта Сењ је у XVIII веку постао један од најважнијих центара трговине солу на Јадранском мору, јер се ослњао на велико тржиште у свом залеђу. Промет је стално растао: од 1733. до 1737. допремано је и продавано у Сењу у просеку 90.523 кабла, а од 1763. до 1772. године по 121.381 каблова годишње. Колики су били приходи Дворске коморе у Грацу може се само наслућивати, јер ово питање није у потпуности истражено. Нека представа о томе може се стечи на основу следећег примера: кабао соли купован је у Барлети у трећој и четвртој деценији XVIII века по цени од 2 лире и 6 солди, а у Сењу је продаван крајишницима за 4 лире и 14 солди, што значи да је на разлици између набавне и продајне цене по једном каблу остваривана зарада од 2 лире и 8 солди. Годишња зарада на 90.523 кабла соли, колико је Дворска комора годишње увозила у Сењ од 1733. до 1737. године, износила је, прерачувано у флорене по тадашњем паритету (1 лира = 20 солди; 106 солди = 1 флорен) – 40.991 флорен. Увезена со продавана је у сењском коморском складишту карловачким крајишницима, који су је на својим товарним коњима преносили у континентални део Карловачког генералата. На сваког

⁶² KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1719-I-15; *Commercialia*, 1764-44-32; AX3, *Acta commisionalia*, кут. 11, фасц. 16, док. 1; кут. 13, фасц. 18, док. 112; *Spisi hrvatske Krajine*, кут. 12, док. 1719-I-43; I. Erceg, *Neki ekonomski momenti iz života Trsta, Senja i Karlobaga*, *Ljetopis JAZU*, 70, 1963, 293-294; Исти, *Gradivo o ekonomskoj politici i trgovačkom prometu*, 36-38; D. Roksandić, *nav. delo*, 72.

коња товарена су обично два кабла соли (око 110 килограма/литара), па је за пренос 90.523 кабла соли, колико је износио просечни годишњи промет сењских складишта соли од 1733. до 1737. године, требало натоварити караван од 45.261 коња. Због својих коња, који су били неопходни за пренос соли у континенталне делове државе, карловачки крајишници су били незаобилазна карика у трговини солу у знатном делу Хабсбуршке монархије. Да би се у њу могли масовно укључити, морали су да буду подстакнути повољним ценама које су им могле обезбедити одговарајућу добит у препродaji. Требало је, такође, предузети и низ мера да се ограничи контрабанд соли, пошто он, упркос упорним настојањима војних и коморских власти, није могао да буде потпуно спречен.⁶³

Карловачки крајишници су највећи део (око 9/10) соли, купљене у коморским складиштима у Сењу, Карлобагу, Новом, Бакру и Ријеци, преносили у Карловац, који је, захваљујући томе, постао у XVIII веку врло значајно средиште трговине солу. Ради подстицања трговине, државне власти су дозволиле да се одржавају у граду два годишња сајма – један на имендан надвојводе Карла 28. јануара, а други 13. јула на дан када је започела градња карловачке тврђаве. Осим тога, недељом је у Карловцу био пијачни дан све до 25. маја 1727. године, када је, на захтев католичких црквених представника, карловачки генерал Ј. Рабата решио да се мора „*takov nedilni terg illiti szaiam zatriti u doli obaliti.*” Од тада су трговци могли само суботом „*szuoiu robu prodavati, baratati u tersiti*”. На годишњим сајмовима у Карловцу, али и током године на градској пијаци, мењали су карловачки крајишници своју со за жито са крајишницима из других делова Војне крајине или сељацима из тзв. Банске Хрватске. Некада су је продавали и професионалним трговцима. Разумљиво је да нема много писаних података о купопродајним ценама или сразмери у којој су мењани со и жито, јер је то зависило од тренутне понуде и потражње, али и од трговачког умећа оних који су учествовали у промету. Према неким случајно сачуваним подацима, садржаним у трговачким уговорима, закључује се да је у Карловцу половином XVIII века со мењана за жито у сразмери од 1:1,6. Даље у унутрашњости земље постизана је већа цена, па су карловачки трговци, међу којима и професионални лађари, откупљивали со од крајишника и даље је транспортовали на својим плитким чамцима који су могли да плове и малим речицама. Највише су је превозили у Вараждински генералат и Банску и Посавску крајину. Међутим, на том путу стајале су им бројне препреке, углавном малте, које су на рекама

⁶³ KAW, IÖNKR, *Croatica*, 1737–VIII–41; AX3, *Acta commissionalia*, кут. 13, фасц. 18, док. 112; И. Ерцег, *Промет соли на источној обали Далмације и Истре (XVII–XVIII. столеће)*, Историјски часопис, 34, 1987, 173–175; Исти, *Gradivo o ekonomskoj politici i trgovackom prometu*, 9, 14–19.

поред својих властелинства убирали поједини феудални поседници. „Бродовина” убирана од лађара на Купи код Сиска доносила је загребачком каптолу у првим деценијама XVIII века годишњи приход од око 500 флорена. Међутим, државне власти тражиле су у четвртој и петој деценији XVIII века да се укину све водене малте, јер су желеле да тако подстакну извоз жита и развој трговине између панонских равница и јадранске обале. Упркос владаревим наредбама, као и закључцима ста-лешких сабора, њихово укидање ишло је врло споро. Највећа препрека за превоз соли из Карловца у Вараждински генералат била је малта на јарку Чикош на тополовачком властелинству, јер је она затварала улаз чамцима карловачких крајишника у реку Илову. Неки феудални поседници, преко чијих су поседа прелазили карловачки трговци, нису били само заинтесовани за приходе од малти, већ су покушавали да потпуно онемогуће крајишку трговину, пошто су и сами трговали солју. Тако су, на пример, грофови Ердеди подигли на свом мославачком властелинству складиште соли, коју нису продавали само својим поданицима, већ су покушавали да преузму снабдевање солју крајишника Вараждинског генералата. Њихов покушај био је, како су 1746. године писали карловачки трговци, „*lioudsztva i obadvih generaliih na veliku skodu*”.⁶⁴

Преносећи со из Сења, Карлобага, Бакра и Ријеке у Карловац, а у повратку жито намењено извозу, карловачки крајишици су прокрчили путеве за нагли развој трговине житом у XVIII веку. Међутим, када је она узела мања, крајишици више нису на својим товарним коњима могли да пренесу у приморске луке онолико жита колико је допремано у Карловац речним бродовима. Због тога су морала да буду саграђена током XVIII века два модерна, колска пута, *Каролина* и *Јозефина*, који су водили од Карловаца до Ријеке и Сења. Изградњом *Јозефине*, пута који је целом својом трасом ишао преко крајишке територије, довршено је саобраћајно повезивање Карловачког генералата и учвршћено је његово место у увозној и извозној трговини Хабсбуршке монархије.⁶⁵

Трговина солју у законом предвиђеним оквирима није за многе крајишике била довољно уносна, па су због тога настојали да повећају своју

⁶⁴ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1682-X-1; АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 228, док. 238; *Krajiški pukovnijski sud u Ogulinu*, фасц. 1; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 25, док. 106; *Zaključci Hrvatskog sabora*, V, Zagreb 1966, 233–236; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 109–112; Исти, *Karlovac*, 30. Z. Herkov, *Mjere Hrvatskog primorja*, 129–137.

⁶⁵ I. Karaman, *Trgovinska magistrala Sisak–Karlovac–Rijeka*, Starine JAZU 53, 1966, 263–312; М. Костић, *О дунавско-савској превозници, лађама, лађарима и лађарским цеховима у XVIII и XIX веку до појаве железница*, Историјски часопис, 9–10, 1959, 259–290; K. Miholović, *nav. дело*, 105–107.

добит купујући со мимо коморских складишта. Важећим прописима су продаја и куповина соли од неовлашћених продаваца биле кажњиве, а кажњаване су, судећи по сачуваним судским записницима, обе странке које су учествовале и биле ухваћене у овој работи. Упркос томе, контрабанд није могао да буде спречен. Со је обично купована непосредно од превозника, који су је носи са Пага довозили у скривене увале око Карлобага и Светог Јураја и ту продавали крајишицима, већином онима из Лике и Крабаве. Како су цене кријумичарене соли биле доста ниже од оних у коморским складиштима, многи крајишици су били спремни да ризикују да им војне власти, уколико буду ухваћени, заплне и товар и товарне коње. Неки су покушавали да тај ризик избегну подмићивањем сережана, који су чуvalи лакше проходне планинске прелазе. Због контрабанда, који није могао да буде сузбијен ни врло строгим казнама, Дворска комора је, сасвим сигурно, губила доста новца. Тај губитак, међутим, није био једини разлог због кога су војне и коморске власти настојале да по сваку цену онемогуће ову илегалну трговину. Наиме, због развијености контрабанда, Дворска комора није могла знатније да повећа цене у својим складиштима, јер је свако њихово повећање чинило илегалну трговину солу примамљивијом.⁶⁶

Карловачки крајишици нису учествовали само у посредничкој трговини солу и житом, већ су у првим деценијама XVIII века почели у већој мери да тргују дуваном, који је, преко луке у Сењу, извожен из Славоније у Италију. Према проценама сачињеним половином XVIII века, извожено је преко Сења око 4.000 бала дувана. Међутим, за учешће у трговини дуваном, која није почивала на натуралној размени, требало је доста капитала, па су у њу могли да се упuste само богатији сењски, карловачки, петрињски и костајнички трговци, који су били у могућности да у набавку робе уложе знатне суме новца. Дуван је купован у Славонији или у Карловцу и, потом, преношен на коњима у Сењ, где је делом уситњаван сечењем, а делом у балама укрцаван на бродове ради транспорта на сајмове у Италији. Сами крајишици учествовали су у трговини дуваном најчешће само као поносници, премда су неки који су били спремни да ризикују остваривали знатну добит његовом препродајом. Тако је, на пример, једна презадужена крајишка удовица почела 1740. године, како су то сазнали њени повериоци, „*s tubakom tergovati, na koterim tubaku ie dobila svoih dvistro Rainiski pervi put i nazopet ie otisla po nje*“. Њен успех у тој трговини омогућио је повериоцима да наплате од ње своја потраживања. Мањи или већи трговачки успеси поједињих крајишика нису осујетили концентрацију посредничке

⁶⁶ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1737–VIII–41; AHZ, *Spisi obitelji Hreljanović*, фасц. 2; *Generalkomanda Karlovac–Varaždin*, кут. 2, док. 1719 –I–47; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 204–207; V. S. Dabić, *Записници крајишких судова у Карловачком генералитету*, 28–29, 45–47; F. Kos, нав. дело, 76–77.

трговине дуваном у рукама само неколико богатих трговаца, попут сењских трговачких породица Демели и Сусани.⁶⁷

7. Новчарство

Не постоје показатељи који би омогућили да се утврди, макар и приближно, колико је новца било у оптицају у Карловачком генералату. Сигурно је само да величина новчане масе није зависала искључиво од стања краишке привреде, већ и од прилива готовог новца на име војничких плата за 1.787 плаћених карловачких крајишника. Корушка и Крањска одвајале су у ту сврху од 1618. до 1746. године по 143.602 флорена годишње. Премда је само део ове суме исплаћиван у готовини (60.000–70.000), а остатак у житу и сукну, војничке плате су представљале најсигурнији и најважнији извор готовог новца у Карловачком генералату. Други извор по важности био је извоз стоке и сточарских производа у Унутрашњу Аустрију и италијанске државе. Посредничка трговина сольу, без обзира на њен обим, није доносила карловачким крајишницима већу суму готовог новца, јер је до половине XVIII века почивала на размени соли за жито.⁶⁸

Посадни војници у карловачкој тврђави, као и знатан део сењских солдата, били су једини војници у Карловачком генералату без земљишног поседа, па су због тога до свих потребних животних намирница долазили на локалном тржишту. Новац који су они трошили на куповину хране, није, међутим, остајао само на краишкој територији, већ се делом одливао и на оближња властелинства у Банској Хрватској, где су такође набављали намирнице. Остали крајишници, међу којима је такође било више стотина плаћених војника, сами су производили на својим поседима скоро све што им је било потребно за свакодневни живот. Како су мало шта морали да набављају на тржишту, њихове потребе за готовим новцем нису биле велике. Постоје подаци на основу којих се може закључити да су они тешко долазили и до тих скромних суми новца, с обзиром на малу потражњу стоке, најважнијег производа који су могли да изнесу на тржиште. Због тога су, на пример, упорно тражили да неке своје новчане обавезе плаћају у натури – давањем одређеног броја грла крупне или ситне стоке. Такви њихови захтеви не би имали никаквог смисла да је постојала већа потражња стоке и да су њеном продајом могли лако доћи до готовине. Уколико је, пак, некоме од њих новац био неопходан а није имао уште-

⁶⁷ АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 11, фасц. 15, док. 31; кут. 12, фасц. 17, док. 9. и 14; кут. 13, фасц. 18, док. 100. и 103; *Spisi obitelji Hreljanović*, фасц. 2; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 25, док. 318; В. С. Дабић, *Записници краишских судова у Карловачком генералату*, 47–48.

⁶⁸ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII–349, Beilage 52; KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1700–VIII–14; S. Vilfan, *nav. дело*, 242–255.

ћевине нити могућности да прода нешто од покретне или непокретне имовине, био је принуђен да се задужи код оних који су имали новца. У изворима нема много података о овим међусобним позајмицама, а за њихово постојање сазнаје се, по правилу, само у оним случајевима када је дошло до судског спора око дуга или враћања залога, обично неке њиве или ствари од вредности. Уколико дужник није био у могућности да измири своје обавезе, спорови око дуга знали су да буду врло мучни. Тако се, на пример, удова Јурја Вуковића, турањског солдата, пожалила 28. септембра 1729. године у исправи о продaji неких непокретности како је због дуга била „*na vsze sztrane ... natezana, tusena u moletirana*”. Сачувани су подаци и о физичким сукобима између поверилаца и дужника. Тако је, на пример, неки Переца Гргоревић вређао и тукао Степана Вучетића из Добра због невраћеног дуга. „*Царска правда*” у Сењу закључила је 12. јануара 1729. године да се он тиме огрешио о законске норме „*buduchi da lipim načinom je imal tirati svoj dug od Stipana Vučetića, a ne šrapacati ga verbal iniuriom, pak zatim kamikom i glavu do krvi udarati ga*”.⁶⁹

Развој привреде, а посебно трговине, у Карловачком генералату имао је за последицу, између остalog, повећану тражњу кредита и готовог новца, што је, само по себи, довело и до зачетка неких облика кредитних односа и новчарства. Кредитне трансакције у крајишкој трговини тешко се могу потпуније пратити у расположивим изворима. Ипак, постоје документи који сведоче да су многи крајишки трговци кредитирали купце, како оне који су узимали од њих веће количине робе ради препродаје трећим лицима, тако и оне који су куповали на мало за своје потребе. О продaji робе на веру непосредним потрошачима сачувано је врло мало сведочанстава, али постоје озбиљне индиције да је она била прилично распрострањена. На то, између остalog, указује и извештај крајишког комесара Акација Турна, који је обавестио надвојводу Карла 26. фебруара 1586. године да карловачки војници већином набављају храну на вересију или је купују тако што позајмљују новац од зеленаша. Када приме плате, добијени новац морају истога часа да предају својим повериоцима, „*pa nemaju novca isto kao i pre isilatice*”. Потпунији подаци о задуживању крајишника потичу већином из првих година после регулације Карловачког генералата, када су војне власти почеле стављати под пуну контролу свакодневни живот крајишког становништва, укључујући и његово задуживање. Тако су 1749. године, на пример, пописани сви крајишници из Тоуња који су куповали на веру код карловачких трговаца. Према поменутом попису, који је вероватно непотпун, само један од карловачких лађара продао је на веру седморици тоуњских

⁶⁹ КАВ, ЈОНКР, *Croatica*, 1715–VI–6. и 1731–VII–4; АХЗ, *Spisi obitelji Hreljanović*, фасц. 2; АХАЗУ, *Documenta croatica*, фасц. 25, док. 149; В.С. Дабић, *Записници крајишког судова у Карловачком генералату*, 16–17.

крајшника жита, дувана и женских марама у вредности од 67 форинти и 37 крајцара, а једном од њих је и позајмио 17 крајцара у готовом новцу.⁷⁰

Кредитирање купца подстицало је развој трговине, јер је донекле ублажавало негативан утицај несташице готовог новца на трговачки промет. Најважније у том погледу било је међусобно кредитирање пословних партнера: многи трговци продавали су робу на веру другим трговцима са обавезом да они свој дуг измире после њене препродаје. Купац је продавцу уместо новца давао меницу (облигацију), која је требало да буде гаранција да ће он уредно извршити своје обавезе. Често су менице, поред података о висини дуга и року за његово измирење, садржавале и одредбу о хипотеци, која је давала право кредитору, у случају дужниковог кашњења са извршењем уговорених обавеза, да намири своја потраживања продајом његових некретнина. Забележени су и случајеви стављања хипотеке на војничку плату. Тако је, на пример, сењски солдат Иво Бишћанин, купујући са сином Марком брод од удове Маргарете Чепулке, гарантовао 27. јула 1729. године „*sa suim suogim hlagom stabilom i mobilom, a naulastito soldatskom plachom*” да ће у предвиђеном року исплатити дуг од 85 дуката. Његов случај није био никакав изузетак, премда је Ратни савет у Грацу забранио 1717. године плаћеним војницима, а посебно официрима, да издају менице на име својих плата. Менице за позајмљени новац биле су скоро у потпуности идентичне меницима издаваним приликом куповине на кредит, јер су и једне и друге писане по устављеном обрасцу.⁷¹

Развој трговине није подстакао само развој кредитних односа између продајаца и купаца, већ и велику потражњу за зајмовима, првенствено ради улагања у уносне трговачке послове. Недостатак новца био је озбиљна препрека за замешније трговинске подухвате, па је један аустријски државни чиновник, кога су више власти упутиле половином XVIII века у Сењ и Карлобаг да истражи могућности за унапређење трговачког промета тамошњих трговаца са Карловачким генералатом, предлагао да се у Карлобагу ради подстицања трговине отвори једна банка, слична банкама у Холандији. Његов утопистички предлог није могао да буде остварен, па је новчарство у Карловачком генералату остало и даље претежно у рукама католичких верских установа, које су, судећи по подацима с краја XVII и из прве половине XVIII века, давале на зајам велике суме новца и овом врстом пословања остваривале завидну добит. Оне су свој основни капитал, неопходан за укључивање у својеврсно банкарско пословање, стицале редовним

⁷⁰ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1586-II-15; AX3, *Krajiški pukovnijski sud u Ogulinu*, фасц. 1.

⁷¹ Каптолски архив у Сењу, фасц. 2, док. 17; AX3, *Spisi obitelji Hreljanović*, фасц. 2; В.С. Дабић, *Записници крајишког судова у Карловачком генералату*, 39; F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze I*, Wien 1875, 405.

и ванредним приходима. Међу овим последњим најважније су биле тзв. *задушне оставаштине* поједињих богатијих крајишника католичке вере, који су тестаментом остављали Цркви некретнине или новац уз обавезу да им се очита после смрти одређени број задушних молитви. Задушни легати обично нису били велики, али догађало се да поједини крајишници оставе неким верским установама знатне суме новца. Тако је, на пример, Карло Портнер, вицекапетан Сењске капетаније, наменио 1693. сењским фрањевцима за спас своје душе 200 дуката, а Иван Миовчић, заставник сењски, завештао им је 1701. године укупно 1.016 дуката. Највећу суму новца на име задушног легата добили су сењски каптол и бискуп од Кларе Рупчић, која је, невољно остварујући последњу вољу свог покојног мужа, била принуђена 1739. године да из оставинске масе преда Цркви 1.900 дуката у готову, већи број разних предмета од злата и сребра, пола породичне куће у Сењу, као и власничка права на једну тунеру и трговачки брод, чија вредност није позната.⁷²

Парохијалне цркве, посебно оне у крајишким селима у Лици и Крбави, нису поседовале много новца и обично су давале само мале позајмице поједињим сиромашним крајишницима, па су често имале великих проблема са наплатом дуга. Због тога им је сењски бискуп половином XVIII века забранио да дају такве позајмице парохијанима, јер се, како је написао у декрету за жупу у Пазаришту, „*spoznało da će se posudi, već tučno se istira i ako se kada pripeti, to sve s velikom tukom, tužbom, zamerom, a najposlie nigdar se sve neistira.*” Добротојеће католичке црквене установе (сењски каптол, фрањевачки манастири у Карловцу, Сењу и Карlobагу, католичке верске братовштине и храмови у Сењу) обично су давале велике позајмице на дужи рок враћања. Њихови дужници били су, судећи по повременим пописима зајмова, релативно богати појединци са разгранатим пословима и вредном непокретном имовином, која је залагана као гаранција за повратак дуга. Таква пракса је представљала неку врсту пословне политике за коју су се првенствено залагали тадашњи сењски бискупи. На такав закључак упућује, између остalog, и следећа наредба сењског бискупа старешини катедралног храма у Сењу од 26. септембра 1731. године: „*Male kapitale od dužnikov povraćene gospodin plovan ujedno sakupiće i na navadni interes u stalne i sigurne ruke kuliko pervo dati, da cerkve dohodki nikakov kvar ne terpedu.*”⁷³

⁷² KAW, *Alte Feld Akten*, 1708–2–3; Каптолски архив у Сењу, фасц. 2, док. бр. 27; АХАЗУ, *Kodeksi*, sig. III d 60; Z.Herkov, *Statut grada Karlobaga*, 92.

⁷³ Каптолски архив у Сењу, фасц. 2, док. бр. 23. и 27; Бискупски архив у Сењу, фасц. 1, док. 49.

Католичке верске установе у Карловачком генералату, исто као и приватна лица, давале су зајмове искључиво ради добити од камата, упркос чињеници што хришћанско учење није благонаклоно гледало на ову врсту пословања и добити коју је оно доносило, јер је кредитне односе третирало као трговину временом, које не припада људима, већ само Богу. Међутим, Римокатоличка црква није могла да се помири са губљењем велике користи коју је новчарство доносило црквеним установама, па је покушала прописивањем каматних стопа да одреди неку границу између дозвољеног и недопустивог облика кредитирања – лихварства. Лихварством је проглашено давање зајма са каматном стопом већом од 6% годишње, а кршење те норме проглашено је смртним грехом, односно огрешењем о VII заповед Божју (*Не кради*). „*Kamata zabranjena i prokleta jest*”, пише у једном католичком катехизису, лаичком теолошком приручнику из XVIII века, „*kada tko užajmivši koji stvar drugom, više interesa ište, nego je dopušteno*”. Како је користољубље лако потискивало страх од смртног греха, ни представници црквених установа нити приватна лица нису претеривали у близи за душу и поштовању прописаних каматних стопа. Настојали су само да не оставе писани траг о своме огрешењу. То је остваривано на тај начин што је зајмодавац давао дужнику мањи износ новца од уговореног и на тај начин, формално поштујући прописану камату, повећавао своју добит. Међутим, у Карловачком генералату, због велике потражње новчаних зајмова, а малобројности могућих зајмодаваца, није била реткост да се неприкривено траже, нуде и, чак, писмено уговарају камате веће од дозвољених. Тако је, на пример, Андреас Обсетић, војник карловачке пешадијске компаније, трајио и добио 1740. године зајам од 100 Rh. фл. уз 10% камате годишње.⁷⁴

Верске установе, чини се, водиле су доста уредну документацију о својим финансијским трансакцијама, али је она временом делимично загубљена, уништена или из неког разлога није доступна историчарима. Понекад су признанице и рачуни о отплати позајмица намерно уништавани после ликвидације дуга. Уредно су чувани само повремени пописи готовине и новчаних потраживања поједињих манастира, цркви, сењског каптола и верских братовштина, као и документи о спорним дуговањима, која су потраживана судским путем. Због тога је врло тешко потпуно сагледати њихово новчано пословање, али су и фрагментарни изворни подаци довољни да се стекне нека представа о његовом обиму и значају. Према сачуваним и доступним изворима, који можда не одражавају стварно стање јер не садрже податке о финансијским трансакцијама сењског каптола, највише готовог новца у Сењу поседовао је тамошњи фрањевачки манастир. Њему је 25 сењских грађана дуговало 1713. године укупно 4.033

⁷⁴ АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 25, док. 318; A. Kanižlić, *Mala i svakomu potrebita bogoslovica, to jest nauk kersjanski*, Ternava 1764 (3), 158.

дуката и на име камата годишње плаћало 242 дуката. Највећи појединачни зајам износио је 650, а најмањи 25 дуката. Нешто мање готовине поседовале су четири сењске цркве, које су, према попису кредита и готовог новца од 7. октобра 1733. године, имале укупно 20.106 либri (око 3.351 дуката), од чега само 186 либri није било на зајму. Међу већим зајмодавцима у Сењу налазила се и католичка верска „*bratovština od purgatorija*”, која је основана 1725. године. Недugo после оснивања располагала је са 1.275 дуката, али је 1733. године имала „на интресу” само 450 дуката или 2.700 либri.⁷⁵

Поједина приватна лица, углавном чланови неколико богатијих сењских породица, такође су се бавила новчарством, дајући готовинске зајмове уз одговарајуће гаранције да ће им дуг бити благовремено враћен. Веће суме позајмљивање су уз хипотеку на некретнине, а мање уз залагање ствари од вредности. Тако је, на пример, Иво Цвјтковић, судећи на основу пописа његове оставштине од 7. октобра 1733. године, поседовао непосредно пред смрт имовину у вредности од 7.241 либрe (око 1.207 дуката). У ту суму није била урачуната вредност његове породичне куће, намештаја и одеће, јер су извршиоци тестамента пописали само затечену готовину у кући (2.626 либri), предмете од злата и сребра (1.275 либri), залихе калаја (207 либri), као и новчана потраживања (3.133 либрe) од укупно 17 дужника, међу којима се налазила и сењска општина. Наведена новчана потраживања чинили су готовински зајмови (2.971 либра) и кредити купцима робе (162 либрe). Већи део готовинских зајмова (2.053 либрe) био је осигуран облигацијама са хипотеком, а мањи део (918 либri) заложеним предметима од вредности – златним и сребреним накитом, токама и јечермама. Стиче се утисак да је Иво Цвјтковић био врло опрезан у својим пословима, јер је, упркос великој потражњи за новчаним зајмовима, чувао у кући 45,59% укупне суме свог готовог новца. О његовом опрезу сведочи и то што је скоро трећина новчаних зајмова била обезбеђена заложеним стварима, чија је вредност, како је процењено приликом пописа оставштине, била у неколико случајева већа од целокупне позајмљене суме новца. Сасвим другачија била је структура оставштине неких других богатих сењских грађана, који у својим кућама скоро и нису имали готовог новца, јер су, користећи потражњу, улагали скоро сав капитал у разне пословне трансакције. Тако је, на пример, сењски солдат и трговац Никола Радаковић, који је напрасно умро 1707. године, оставил наследницима имовину у вредности од 10.104 Rh флорена (преко 50.000 либri). Међутим, приликом пописа његове оставштине, сачињеног по наређењу карловачког генерала 28. фебруара 1708. године, није у његовим двема богато намештеним кућама нађена ни једна либра готовог новца. Његову

⁷⁵ Каптолски архив у Сењу, фасц. 2, док. 17. и 27; АХАЗУ, Kodeksi, сиг. III d 60.

оставштину, поред поменутих кућа, чиниле су трговине у Сењу и Карлобагу, складишта са робом, трговачки брод, венецијански намештај, златни и сребрни накит, сребрни прибор за јело, чешки кристал, свећњаци, богато украшено оружје, слике, већи број скупих одевних предмета, пословна архива, навигационе карте и, на крају, менице његових дужника на укупно 7.170 Rh флорена. Кредити дати пословним партнёрима из Сења, Карлобага, Карловца и Ријеке, као и новчане позајмице већем броју дужника, чиниле су око 71% вредности оставштине. Никола Радаковић није само другима давао кредите и новац на зајам, већ је и сам био доста задужен – сењским фрањевцима и двојици суграђана дуговао је 1.531 Rh флорен, што је представљало око 15% вредности његове целокупне имовине.⁷⁶

Многи дужници нису били у стању да благовремено плате своје дугове за преузету робу или врате позајмљени новац, па је због тога, судећи по судским записницима, често долазило до судских спорова. У таквим случајевима судови су увек били на страни зајмодаваца, јер су у Карловачком генералату од почетка XVIII века примењивани врло строги прописи о облигационим односима, који су важили и у Унутрашњој Аустрији. Они су пружали највећу могућу заштиту кредиторима под условом да су уговори о продаји робе на кредит или о позајмици готовог новца били склопљени и оверени код региментског судије (аудитора) у Карловцу. Грађанима Сења, пак, пружена је могућност да такве уговоре склапају код нотара у градској канцеларији, али уз обавезно присуство представника локалне самоуправе и сведока. Уколико су уговори били правовољно сачињени, крајишким судовима су после увида у њих доносили решење о принудној наплати. Једно од таквих решења, које добро илуструје праксу крајишким судова, донето је на захтев сењског каптола на заседању царске аравде у Сењу 12. јануара 1729. године и гласи: „*Buduchi da tri obligaciona yesu pred ovu ces/ar/sku pravdu napervo dossla, dva po cancileriyi senskoy ucignena i od tada buduche g/ospo/de sudac podpisana, a treti upisan rukom g. canonika Stropayevicha, koji yesu cisti i liquidi na takou nacin da se prema takouim nilegedne naimagne zadovolyne exceptiye aliti opositiona pokazati more, zato odlucuye se da ako obtuxeni Jure Malessich u termen nedely sest ne plati precastni kapitul senski, koliko za glavnu summu od dukat 250, toliko za nateceni interes, tako mogu g/ospo/da redovnici na gnegovu kuchicu skoyom*

⁷⁶ Каптолски архив у Сењу, фасц. 2, док. 27; KAW, *Alte Feld Akten*, 1708–2–3. Међу дужницима Николе Радаковића био је и један од неколико „грофова Бранковића”, авантуриста који су крајем XVII и почетком XVIII века, када је Хабсбуршка монархија закорачила на Балкан, уверавали лаковерни свет да су потомци српских деспота. Његова меница, издата у Ријеци 23. јуна 1707. године, гласила је на 5.266 либри (1.048 Rh флорена). Поред менице, која скоро сигурно никада није исплаћена, остала су наследницима Николе Радаковића и два портрета „грофа Бранковића”, чија је вредност била проценјена на 8 Rh. флорена.

su osegurani posechi i za svoy dug naplatiti se". Црквене установе, као највећи зајмодавци у Сењу, али и у целом Карловачком генералату, често су биле у прилици да добијају такве пресуде, које су им давале право да продају или преузму у своје власништво непокретну имовину својих дужника. Због тога не изненађује чињеница што је половином XVIII века у њиховој својини било 49 од укупно 379 кућа у Сењу.⁷⁷

Српска православна црква није имала значајнијег удела у новчарству у Карловачком генералату, премда су, судећи на основу фрагментарних података, гомирски манастир и горњокарловачке владике располагали знатним сумама готовог новца. Ипак, у изворима постоје подаци да су поједини православни духовници давали крајишницима мање зајмове. Тако је, на пример, гомирски калуђер Михаило дао 27. јула 1726. године зајам Милошу Косановићу, а дужник је, као гаранцију да ће вратити дуг, заложио манастиру једну њиву.⁷⁸ У оставштини владике Данила Љуботине, који је у тренутку напрасне смрти 1739. године поседовао преко хиљаду дуката готовог новца, налазило се „*неколико заложенаго људскога сребра од поштребе за новце*”. Није познато ко су били његови дужници, али се стиче утисак да је била реч о малим позајмицама, које су појединцима биле потребне да се реше неке само њима знане невоље. На то упућује чињеница што је егзарх Симеон Љуботина написао 25. маја 1744. године будимском владици Василију Димитријевићу да „*речено ако сребро људско јесте сваки свое ошкутио, кои цекин, кои два, кои пол*”.⁷⁹

⁷⁷ KAW, *Commercialia*, 1757–75–9, AX3, *Spisi obitelji Hreljanović*, фасц. 2; В. С. Дабић, *Учитељство за регименског аудитора Карловачког генералата*, Мешовита грађа (Miscellanea), 19, 1989, 35–43; Исти, *Записници крајишних судова у Карловачком генералату*, 36–37; F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze I*, 405.

⁷⁸ Облигација Милоша Косановића, која је сачувана у лошем препису огулинског синдика Ивана Хусића, сачињена је у Гомирју 27. јула 1726. године и гласи: „*Ja Miloss Kossanovich daiem svoiu veru u parolu pred igumanom Giorgiom y pred Vicentiem Lepovinchem y pred knesom Petrom Mamulom za pravi dug cherkouvni, koji sam dusan Mihailu kalugieru do termina posta Bosichnoga. Ako onda ne bi bilo novacz cherkvenih, da bude ova zemlia koju daiem u zalogni prekorubche navek cherkovna. Y zaradi vechega verovanja, nesnaiuschi pissati, postavlam svojom lastovitom rukom zlamente svetoga krisa. + Miloss Kossanovich.*” Види: KAW, IÖHKR, *Croatica* 1728–IX–7.

⁷⁹ Д. Р/увараш/, *Тестаментни владичански*, Српски Слон 15, 1905, str. 294–295.

V УПРАВНО И СУДСКО УРЕЂЕЊЕ

Приликом насељавања и територијализације Карловачког генералата створен је у њему и нови управни систем, који се битно разликовао од управног система у провинцијалним областима Хабсбуршке монархије. Највећа разлика међу њима била је у томе што у Војној крајини нису постојали феудални поседи, који су у другим деловима државе били основне привредне, управне и судске јединице, јер је у подели власти у феудалном друштву господарима земљишта припадало право да непосредно или посредно врше управну и судску власт над својим поданицима. Истина, крајишчи заповедници, првенствено старешине капетанија, настојали су да присвоје нека права господара земљишта, али у томе нису потпуно успели, јер су се крајишици, већином Срби, осећали и понашали се као политичка заједница. Захваљујући томе, неки су се изборили за то да им се приликом организације управе и судства озакони одређена самоуправа у оквиру њихових сеоских општина, док је другима то право прећутно признато. Организација управе, изграђена у XVII и почетком XVIII века, укинута је приликом регулације Карловачког генералата 1746. године. Тада спроведеним војним и управним реформама за кратко време извршена је потпуна милитаризација крајишког друштва и спроведена бирократизација управе. Сходно томе, укинута је и крајишча самоуправа, а бројним законима, уредбама и правилницима нормиран је целокупан живот крајишког становништва. Тиме су истовремено још више продубљене разлике између управног уређења у Војној крајини и оног у цивилним областима Хабсбуршке монархије.

1. Управна подела Карловачкој генералати

Основне одбрамбене и управне области у Карловачком генералату до половине XVIII века биле су капетаније. Њихово стварање започето је у XVI веку због потребе да се погранична утврђења на хрватском краишту међусобно повежу и организују у функционалне одбрамбене целине, које ће, под заповедништвом капетана, моћи да бране поједине делове аустро – турске границе. Хрватску крајину, касније названу Карловачки генералат, чиниле су до 1578. године Сењска, Огулинска, Бихаћка и Храстовичка

Табела I: Број насеља, кућа и становника у капетанијама Карловачког генералата 1746. године (без Лике и Крбаве)

Капетанija	Насеља	Кућа	Становника
Бариловић	5	815	8.181
Огулин	12	1.251	10.706
Оточац	7	1.226	8.763
Сењ	14	1.570	10.300
Тоуњ	1	280	1.712
Тржич	5	756	6.888
Турн	8	432	3.339
Жумберак–Слуњ	51	1.037	8.199
(Жумберак)	(44)	(529)	(3.899)
(Слуњ)	(7)	(508)	(4.300)
УКУПНО	103	7.367	58.088

капетанија. На сабору сталежа Унутрашње Аустрије у Бруку на Мури 1578. године, приликом расправе о будућем уређењу Војне крајине, решено је да се Жумберачкој капетанији, створеној на територији Крањске у првој половини XVI века, повери одбрана пограничних крајева око Слуња, па је и она тада постала, у одбрамбеном погледу, део Карловачког генералата. Статус капетаније добио је и Оточац, пошто је, због лоших и несигурних веза између њега и Сења, што је компликовало систем командовања, требало и тај део крајишта организовати у заокружену одбрамбену целину. За време Сисачког (1591–1593) и Дугог рата (1593–1606) Турци су запосели и делом разорили скоро сва утврђења и Бихаћке и Храстовичке капетаније, па су оне тако изbrisане са списка капетанија Карловачког генералата. Уместо њих створене су у Карловцу и његовој околини три нове капетаније, које су по тврђавама у којима је било седиште њихових заповедника називане – Карловачка, Турањска и Бариловићка.¹

Жумберачка капетанија, чије су границе јасно одређене већ приликом насељавања Срба у Жумберку, била је прва крајишна капетанија, која није била само одбрамбена, већ и управна област. По томе се она до краја XVI века разликова од других капетанија у Војној крајини. Доласком првих досељеника и почетком територијализације Карловачког генералата на прелазу из XVI у XVII век започело је, по узору на Жумберачку капетанију, претварање и других капетанија у одбрамбено – управне области, а тиме и њихово међусобно разграничење. Овај процес довршен је крајем XVII века, када је у Карловачком генералату постојало девет капетанија: три велике (Жумберачко – слунjsка, Сењска и Карловачка) и пет обичних (Огулинска, Турањска, Бариловићка, Тоуњска, Тржичка и Оточачка). Подела на велике

¹ АХЗ, *Spisi obitelji Čikulini-Sermage*, кут. 57; F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, V, Zagreb 1918, 633–635; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 33–48, 60–62, 76–80; Исти, *Križanić Turanj*, Zagreb 1882, 4–7; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, 120–121, 124.

и обичне капетаније није имала никакве везе са њиховом величином, нити је имала утицаја на систем командовања. Проистекла је само из чињенице што су неки заповедници капетанија имали ранг великих, а други обичних капетана. И једни и други су, међутим, били непосредно подређени карловачким генералима, како у војним, тако и у управним пословима. Разлике у рангу долазиле су до изражaja само у систему командовања за време одсуствовања комandanта Карловачког генералата и његовог заменика. Све поменуте капетаније, са изузетком велике Карловачке капетаније, састојале су се, како се види на приложеној табели, од мањег или већег броја краjiшkih насеља. Њихова величина пресудно је утицала на њихове одбрамбене могућности, али и на висину ванредних прихода заповедника, које су они стицали користећи се својим командним и управним овлашћењима. Због тога су се краjiшki капетани све до 1746. године супротстављали сваком покушају промене граница капетанија, премда је из одбрамбених разлога, а посебно због боље организације стражарске службе на граници и равномернијег оптерећивања краjiшnika војним обавезама, нова територијална подела Карловачког генералата требало да буде спроведена већ крајем XVII века.²

Лика и Крбава су приликом укључивања у Карловачки генералат 1712. године формално добиле статус велике капетаније. Међутим, ова велика ка-

Табела II: Број насеља, кућа и становника у кайсанијама и поркулабијама у Лики и Крбави 1746. године.

Капетанија	Насеља	Кућа	Становника
Медак	1	124	1.048
Билај	3	154	1.296
Подлапац	4	336	3.077
Вребац	2	208	2.023
Рибник	2	101	838
Ловинац	7	446	4.301
Нови	2	212	1.631
Перушић	4	329	3.011
Удбина	6	416	3.851
Бунић	3	622	6.168
Грачац	4	250	2.166
Зрманја	2	179	1.531
Поркулабија			
Смиљан	5	296	2.149
Пазариште	1	253	1.976
Широка Кула	1	110	1.001
Комић	1	47	415
УКУПНО	48	4.083	36.482

петанија разликовала се од других по томе што је била подељена на дванаест обичних капетанија (Билајска, Бунићка, Грачачка, Ловиначка, Медачка, Могорићка, Новљанска, Перушићка, Подлапачка, Рибничка, Удбинска и Зрмањска) и на четири поркулабије (Комићка, Пазариштанска, Смиљанска и Ширококулска). Старешине поменутих капетанија и поркулабија биле су, како у војним тако и у управним пословима, подређене свом великим капетану, а не непосредно карловачком генералу, што је битно одступало од праксе у другим деловима Карловачког генералата. Велики капетани Лике и Кrbаве имали су и највиши ранг међу крајишким официрима, јер су од 1720. године носили чин оберштара (пуковника). Тиме је, уједно, била наглашена посебност и важност њиховог крајишта, које је, по броју крајишким кућама и неплаћених војника, било највеће у Карловачком генералату до његове регулације 1746. године.³

2. Организација управе

Карловачки генералат, са изузетком Жумберачке капетаније, створен је у потпуно пустим пограничним крајевима Хрватске, у којима већ од првих десетија XVI века, због робљења и расељавања становништва, није било феудалних поседа, а самим тим ни било какве организоване управе. Због тога се већ приликом доласка првих српских досељеника у ове крајеве на прелазу из XVI у XVII век поставило питање организовања управе, али оно није могло да буде задовољавајуће решено све док није био разрешен проблем својинских права на земљишта на којима су се они насељили. Наиме, поједини хрватски феудалци тражили су почетком XVII века да их досељени Срби признају за своје земљишне господаре, пошто су, наводно, полагали законита права на земљишта на која су се они насељили. Слично је било и у Вараждинском генералату, са том разликом што је тамо број досељеника био већи а проблем својинских права на спорна земљишта нешто сложенији. Хрватски и славонски сталежи подржавали су захтеве феудалаца и, са своје стране, поставили нови: да досељени Срби буду изузети из јурисдикције крајишког заповедника и стављени под управу краљевинских органа власти. Њиховим захтевима, упућеним владару, отворен је дуготрајан и мучан спор, чије је решавање било више политички него правни проблем, пошто је највећи део спорних земљишта у Карловачком и Вараждинском генералату, због изумирања њихових законитих поседника, био својина државе, којом је владар могао слободно да располаже. Како су на овај проблем утицали и унутрашњи сукоби у Хабсбуршкој монархији, укључујући и

² KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1700–VIII–14. и 1732–V–48; WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII 349, Beilage 89; R. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu*, Starine JAZU, 19, 1887, 55–56.

³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1712–VIII–12. и 1735–II–67; WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII 349, Beilage 52. и 89; AX3, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 2; F. Kos, *nav. дело*, 68.

крупне размирице међу члановима владајуће династије, његово радикално решавање није било могуће све до последњих година треће деценије XVII века. Тек када су се за то стекли услови, цар Фердинанд II решио је 15. новембра 1627. године да Србе насељене у краљевинама Хрватској и Славонији, због њихових дотадашњих заслуга за одбрану државних граница, стави под своју непосредну управу, чиме је потпуно искључио могућност њиховог потчињавања краљевинским органима власти. Зауврат, тражио је од њих само да и даље остану верни њему и његовим наследницима, законитим угарским краљевима. Како су они већином били насељени на земљиштима која су на основу закона о кадуцитету припадала владаревом фиску, гаранто-вао им је, за шта је било законског основа, да „*без сметње од било кога ...могу остати на својим дотадашњим спашиштима и поседима*“. Пошто је део Срба, посебно у Вараждинском генералату, живео на земљиштима која нису била својина државног фиска и на која је било законитих претендентата, владар је обећао да ће питање њихових земљишних поседа бити решено откупом или заменом таквих земљишта, уколико феудални поседници који су на њих претендовали докажу своја поседовна права веродостојним документима. На тај начин скинуто је са дневног реда питање да ли ће у пограничним крајевима Хрватске и Славоније бити обновљени некадашњи и створени нови феудални поседи или ће тамошња земљишта бити остављена новим досељеницима, обавезним да врше неплаћену војничку службу у корист државе. Владаревом дипломом искључена је и могућност обнове ранијег управног уређења, које је било утемељено на управним и судским овлашћењима феудалних поседника, па је у Војној крајини управу требало уредити на другим основама. У Вараждинском генералату, где су Срби били врло бројни и иступали као самосвесна политичка заједница, питање управе решено је тако што им је владар 1630. године признао право на самоуправу, што су озаконила *Statuta Valachorum*. Тиме је почело претварање Војне крајине у засебну управну област унутар Хабсбуршке монархије.⁴

Управно уређење у Карловачком генералату стварано је постепено, прихватијем и увођењем у праксу неких решења, која су околности наметале. Владарева непосредна управа над досељеним Србима, коју је он за себе и формално резервисао дипломом од 15. новембра 1627. године, остваривана је преко Ратног савета у Грацу, карловачког генерала и заповедника капетанија и постепено је проширена на све краишко становништво. Њихова управна овлашћења нису била тачно одређена и разграничена, па је касније између

⁴ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1722–XII–10; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 24–27, 48, 54–61, 94–99, 104–105, 115–120, 127–128, 131–153, 156–161, 213–224; III, 439–441; F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, V, 4–10, 18–24, 46, 72–73, 78–79, 81–83, 90–98, 101–105, 127–128, 132–133, 142–143, 164–169, 174–176, 178–179, 185–194, 204–209, 249–278, 349–351, 363–364, 366–367, 381–383, 386–387, 400, 410–411.

заповедника капетанија и команданта Карловачког генералата било више озбиљних сукоба око надлежности. Најтежи и најзначајнији спор међу њима вођен је у последњим деценијама XVII века, а његов исход утицао је у великој мери на коначну организацију управе у Карловачком генералату. Предисторија овог спора започела је 1672. године, када је карловачки генерал Ј. Ј. Херберштајн, после пропasti зринско – франкопанске завере и конфискације завереничких поседа, издвојио из босиљевачког властелинства и прикључио Карловачком генералату Дубраве, Поникве, Попово Село, Витунь, Ердељ и Горичице. Ова насеља нису укључена у Огулинску или Тоуњску капетанију, премда су се са њима граничила, већ су била непосредно потчињена карловачком генералу. На тај начин створена је у Карловачком генералату, поред постојећих капетанија, једна провизорна одбрамбена и управна територијална јединица под непосредном управом карловачких генерала. Премда је тиме направљен преседан у односу на дотадашњу праксу, њено стварање није изазвало никакву реакцију огулинских и тоуњских капетана, највероватније због тога што није било сасвим извесно да ли ће поменута насеља задржати крајишки статус или ће бити враћена у састав босиљевачког властелинства. Међутим, прави значај овог преседана крајишки капетани су почели да схватају тек 1684. године, када је генерал Ј. Ј. Херберштајн проширио своју непосредну управу и на гомирску, оточку и плашчанску српску општину, премда су оне до тада биле у саставу Огулинске капетаније. Тиме је, практично, све српско становништво у Хрватској крајини постало у војном и управном погледу непосредно подређено карловачком генералу, док су Срби у Приморској крајини и даље остали потчињени својим дотадашњим заповедницима, сењским и оточачким капетанима. Огулински капетан А. Пургштал, кога је ова промена највише погодила, јер је његова надлежност била тада ограничена само на плаћене војнике и вентурине у Огулину, Оштаријама и Модрушу, затражио је 1689. године од владара и Ратног савета у Грацу да заштите његова права и врате у састав његове капетаније гомирску, плашчанску и оточку српску општину. На овај корак, чини се, био је подстакнут и чињеницом да су карловачки генерал Ј. Ј. Херберштајн, као и његов заменик Ј. Рабата, покушали тада да прошире своју непосредну команду и управу и на српске досељенике који су се у првим годинама Бечког рата населили на пустим земљиштима у војнићко – слуњској области, највише у Тржићу, Скраду, Перјасици, Полоју и Будачком. Жалба огулинског капетана подстакла је Ратни савет у Грацу, који очигледно није био потпуно упућен у збивања у Карловачком генералату, да затражи од команде у Карловцу да га подробно обавести о овом проблему. Одговарајући на овај захтев, Ј. Рабата је 20. марта 1690. године покушао да докаже да заповедници капетанија у Карловачком генералату никада нису имали команду и управу над српским становништвом, већ је оно увек било непосредно потчињено генералима у Карловцу. Није спорио чињеницу да су гомирска, оточка и плашчанска општина биле неко време у саставу Огулинске капетаније и под

јуридикцијом тамошњих капетана, али је покушао да докаже да оне нису биле у њу трајно инкорпориране, већ је управу над њима, али само привремено и „*ex particulari gratia*”, добио 1622. године капетан Гашпар Франкопан од свог оца Вука Франкопана, тадашњег заменика команданта Карловачког генералата. Сходно томе, сматрао је Ј. Рабата, требало је да српско становништво у Хрватској крајини и даље остане под непосредном командом и управом карловачких генерала. Заповедницима капетанија, према његовом мишљењу, припадало је само право да заповедају плаћеним крајишницима. Тврдио је, такође, да је такво решење у интересу одбране пограничних крајева, али и боље организације управе. Његови докази подстакли су огулинског капетана А. Пургштала да упути Ратном савету у Грацу врло опширен меморијал о овом проблему. У њему је неубичајено оштро, цинично, али и врло аргументовано оповргавао све наводе Ј. Рабате. Према његовом мишљењу, није било никаквих озбиљних војних или неких других разлога да српско становништво, односно „генералски *Vlasi*”, како је оно називано због подређености карловачким генералима, буде непосредно потчињено заповеднику Карловачког генералата. Једини разлог због кога је уведена таква пракса, тврдио је он, били су огромни вандредни приходи које су генерали остваривали вршећи своја управна овлашћења. Најважнији извор њихових прихода биле су судске глобе, које су наметане „генералским *Vlasima*” приликом суђења и, потом, „*уптериване великим затленама у воловима, овновима, крznима од куне и новцу*”. Када је размотро доказе једне и друге стране у спору, али и проучио праксу у Вараждинском генералату, где генерали нису имали непосредну управу над српском заједницом, Ратни савет у Грацу стао је на страну огулинског капетана и предложио владару да гомирска, оточка и плашчанска општина буду враћене у Огулинску капетанију. Владаревом дипломом од 2. децембра 1693. године, којом је овај предлог прихваћен и озакоњен, решена је и судбина већине осталих „генералских *Vlaha*”, који су делом припали Турањској, а делом Бариловићкој капетанији. Карловачким генералима остало је непосредно потчињено само неколико српских насеља, од којих је на прелазу из XVII у XVIII век створена Тржичка капетанија.⁵

Решавајући спор око „генералских *Vlaha*” у корист огулинског капетана, владар и Ратни савет у Грацу развејали су и последње недоумице око тога да ли су крајишчи капетани само заповедници крајишчких тврђава и у њима смештених плаћених посада, или су војничке и управне старешине свих крајишника на територији својих капетанија. Тиме су формално потврдили и да капетаније представљају основне одбрамбене и управне области у Карловачком генералату. Ово није важило једино за велику Карловачку капетанију, чији је заповедник био старешина само плаћених војника, јер

⁵ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1672–Х–5. и 1690–I–9, 1697–IV–7; AHZ, *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ.2, фол. 113'; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 374–375, 377–380, 391–392, 400–414; III, 10–11.

у Карловцу није било неплаћених крајишника. Због тога што није имао никаквих ванредних прихода од неплаћених крајишника, спадао је међу официре са најмањим принадлежностима у Карловачком генералату. То је било у супротности са његовим рангом у војној хијерархији, где је обично, зависно од околности, заузимао друго или треће место иза свог команданта, карловачког генерала.⁶

Најважније и најуносније управно овлашћење крајишних капетана у Хрватској (Огулинска, Бариловићка, Тоуњска, Турањска и Тржичка капетанија) и Приморској крајини (Сењска и Оточачка капетанија), као и у Жумберачкој капетанији, било је њихово право да сазивају *царске правде*, поротне судове који су судили крајишницима за мање прекршаје и решавали њихове међусобне спорове. Најчешћа, али уједно и најтежа казна коју су ови судови изрицали била је глоба. Како су крајишни капетани полагали право на највећи део новца од наплаћених судских глоба, њихови приходи по овом основу били су изузетно велики. Према попису ванредних прихода крајишних заповедника у Хрватској и Приморској крајини и Жумберачкој капетанији, који је сачињен 1732. године за потребе Ратног савета у Грацу, оточачки капетан добијао је од наплаћене глобе 1133, сењски 1000, бариловићки 1000, огулински 800, жумберачки 630, тоуњски 340 и турањски 300 форинти годишње. Ма колико изгледали велики, ови износи су у стварности, сасвим сигурно, били још већи. Наиме, крајишни заповедници су настојали, када год је то било могуће, да тачни подаци о висини глобе не буду уписаны у судске протоколе. Тако је сењски капетан, према сведочењу Јуре Вукотића, судског писара, наводно наплатио у Брину 1734. године око 1.700 дуката глобе, неубележене у судски протокол. Велике глобе, као и разне злоупотребе приликом њихове наплате, биле су један од највећих терета који је трпело становништво Карловачког генералата. Тога су донекле били поштеђени само припадници гомирске и огулинске крајишке општине, јер су уживали посебне повластице, укључујући и велику судску аутономију.⁷

Заповедник Лике и Крбаве такође је имао право да именује судије и сазива *царске правде*, али је њему, за разлику од других старешина капетанија, припадао само незнatan део наплаћених судских глоба, свега 11%. Наиме, према прописима донетим приликом укључивања ових области у Карловачки генералат 1712. године, као и њиховим каснијим допунама, две трећине глобе морале су да буду предате у посебну војну касу из које су намираване плате малобројних плаћених личких и крбавских официра и војних службеника. Преостала трећина дељена је према прописаној сразмери између великог капетана, вицекапетана, судија и судског писара – синдика.

⁶ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1732–V–48; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 371–374; F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze I*, Wien 1875, 112–113.

⁷ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1715–VII–6. и 1732–V–48; AS, *Deželni stanovi za Kranjsko*, фасц. 142.

Оваквим решењем, које је од 1729. године примењивано и у Гомирју, започето је у Карловачком генералату увођење самофинансирања краишке одбране и управе. Међутим, како су глобе одређиване у новцу, а обично наплаћиване у стоци, и велики лички капетани су били у могућности да повећају своје приходе од судских глоба најчешће тако што су узимали од краишника стоку по ценама неупоредиво низким од важећих. Дешавало се, чак, да су они наплату глоба препуштали својим сережанима, који су, уместо да прогоне хајдуке, због чега су њихове јединице и оформлене, постали немилосрдни судски извршитељи. Њихове злоупотребе и зулуми били су за осуђене додатна казна. Било је и других врста злоупотреба положаја. Тако су заповедници поједињих капетанија у саставу велике Личке и крбавске капетаније, судећи на основу писане изјаве бунићког капетана Добриваја Кнежевића дате Ратном савету у Грацу 1733. године, сами кажњавали неке краишнике, иако за то нису били овлашћени. Капетан Вук Миланез, на пример, запленио је „*prep cesarske pravde*” неком Драгивоју Жакули 1731. године 40 грла ситне стоке, пет говеда и једнога коња само зато што његов син „*hodil priko stalje u Turke, pak se nazad povratil*”.⁸

Заповедници капетанија били су дужни, између остalog, да се стварају о јавној безбедности у својим капетанијама. У томе су могли у великој мери да се ослоне на краишке кнезове, који су били обавезни да им преносе своја сазнања о случајевима кршења јавног реда и мира, крађама, разбојништвима, злочинима и другим огрешењима поједињих краишника о важеће законске норме. У градским насељима, Сењу и Карловцу, где није било кнезова, заповедницима капетанија помагали су у одржавању јавног реда царски *профоси*, који су формално били тамничари, али су, речено данашњим језиком, вршили и послове јавног тужиоца. Они су, између остalog, били дужни да хапсе и затварају преступнике или злочинце и да против њих *ex officio* подижу оптужнице пред надлежним судовима. Није познато ко је заповедницима капетанија помагао у одржавању јавног реда у Жумберачкој капетанији и оним краишким заједницама у Хрватској и Приморској крајини у којима није било кнезова. Претпоставља се само да су то били краишки официри. Ради одржавања јавног реда, а посебно ради прогона хајдука, заповедници капетанија имали су на располагању и неку врсту полицијских јединица – сережане, који су били задужени, како је речено у једном документу из 1730. године, „*da cesarske ceste od zlih ljudi čuvaju*”. Због поделе надлежности краишким судовима, капетани су могли само хапсити злочинце и прикупљати доказе о њиховом неделу, али су, по окончању истраге, били дужни да их предају Региментском суду у Карловцу. Своје

⁸ KAW, IÖHKKR, *Croatica*, 1713-II-14, 1713-V-35, 1715-VII-6, 1721-I-34. и 1733-II-13; WrHKR, *Kanzlei-Archiv*, VII-183; AHZ, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 6, док. 1739-I-21; R. Lopatić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 266-281; F. Kos, *nav. дело*, 67-68.

право да се старају о јавном реду и миру, као и о поштовању важећих законских норми, схватали су неки капетани врло широко, па су се мешали и у оно за шта стварно нису били овлашћени. Тако је И. А. Коронини, велики сењски капетан, покушао својом *прокламацијом*, издатом у Сењу 6. јуна 1706. године, да искорени навику тамошњег становништва да се у свакодневном животу претерано често заклиње, позивајући се на име Божје. Забранио је заклетве и одредио „*da ako bi ki, budi muška, budi ženska glava, takvimi kruto i zlo čujenimi zakletvimi zaklinjal se ... tak svakoga takva hoće cesarski profuz na dno turna u tamnicu postaviti i mises dan za prvi put u takvoj za kaštigu deržati ga*“.⁹

Расподела земљишта за насељавање и одређивање граница сеоских атара такође су били у надлежности крајишког заповедника. Овај замашан, али и врло уносан посао, којим су војне власти могле пресудно да утичу на каснији економски положај припадника поједињих крајишким општина, обављан је у XVII веку обично комисијски, уз учешће команданта Карловачког генералата, затим заповедника капетаније на чијој су територији досељеници насељавани и других војних старешина. У томе су, када је то било потребно, учествовали и представници Ратног савета у Грацу, јер је питање расподеле земљишта за насељавање било важно за организацију одбране. Међутим, на почетку Бечког рата, када је Карловачки генералат проширен на широки појас *ничије земље* уз турску границу, покушали су карловачки генерали да искључе остале крајишке старешине из расподеле ненасељених земљишта. Сигурно је да то нису чинили из неких начелних разлога, већ да не би морали са њима да деле *дарове* које су том приликом добијали од досељеника. На руку им је ишла околност што територије на којима је вршено насељавање нису до тада биле у саставу ниједне од постојећих капетанија. Такву праксу настојали су да уведу и у освојеној Лици и Крбави пре њиховог проглашавања за коморски посед, па су расподелу тамошњих земљишта за насељавање поверили свом посебном комесару. У подели послова око расподеле крајишког земљишта остављено је заповедницима капетанија само да расподељују напуштене крајишке земљишне поседе, али је карловачки генерал задржао право да поништи свако њихово решење, посебно у случају када су њиме била повређена права других крајишника или крајишким заједницама. Новом поседнику издавали су тада и тзв. *земљини листи* (“*otvoreni liszt illity imenovan Gabbrief, toieto podeljeni liszt illi zemalszky liszt*”), документ којим су се до-

⁹ KAW, IÖHKKR, *Croatica*, 1685–XII–1, 1711–IV–4. и 1713–II–14; AX3, *Spisi obitelji Hreljanović*, фасц. 2; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 23, док. 206; Бискупски архив у Сењу, фасц. А (В), док. 23; В. С. Дабић, *Записници крајишког судова у Карловачком генералату*, 38–40, 46–47.

казивала поседовна права. У Жумберачкој капетанији, где се још од њеног стварања осећала оскудица обрадиве земље, право располагања напуштеним или празним земљишним поседима могло је понекад да донесе знатну корист њеном заповеднику. Тако је, на пример, жумберачки капетан Јохан Парадајсер, судећи према тужбама које су против њега поднете вишим властима 1687. године, тражио од заинтересованих за доделу неког слободног земљишта и по 100 форинти. Заповедницима капетанија такође је припадало и право да потврђују уговоре између крајишника о залагању, замени, продаји и куповини земље. Ови послови су за њих били врло уносан извор прихода, јер је за потврђивање земљишног поседа и купопродајних уговора наплаћивана висока такса, која је почетком XVIII века обично износила шест форинти у готовини или један добар во ако је наплаћивана у натури. Такса за доделу земљишта у Лици и Крбави није у целини припадала тамошњем великому капетану, већ је уплаћивана, како је то написано у неким земљишним листовима, „*u u cesarsku skrinju*“.¹⁰

Привредни живот крајишког становништва је до половине XVIII века био, истина, на маргинама интересовања војних власти, али су заповедници капетанија имали и у тој области нека управна овлашћења. Тако су, после увођења државног монопола у трговини солију крајем XVII века, добили обавезу да спречавају контрабанд и хватају и кажњавају оне који су набављали со мимо државних складишта. Такође је требало да надзиру трговину карловачких крајишника са турским поданицима, спречавајући увоз или извоз забрањене робе. У случају појаве куге у турским крајевима, морали су да потпуно обуставе промет преко границе или, како се тада говорило, „*zavržnu sijamu*“. Капетани у Лици и Крбави, а касније и у другим капетанијама, били су дужни да се старају и о спровођењу забране гајења коза и чувању шума, али су се у томе показали потпуно неуспешни. Имали су и право да дају или ускраћују крајишницима дозволе за градњу млинова, који су, управо због великих правних проблема око њиховог подизања, били скupи привредни објекти. Турански капетани, понашајући се као земљишни господари у својој капетанији, тражили су да крајишници који су били заинтересовани за градњу млинова признају њихово право млинарења (*ius molae*). Тако је, на пример, капетан Ф. Е. Кулмер дозволио неком Јурају Вуковићу 20. августа 1712. године да сагради млин на две лађе на Корани код Турна, али је тражио да сопственик млина

¹⁰ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1612–VI–19, 1655–V–5, 1659–IV–5, 1687–III–2, 1715–VII–6, 1717–VII–4, 1725–X–19, 1726–IV–21, 1729–VI–7, 1730–VI–40, 1733–II–13, 1735–III–3. и 1735–VIII–25; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 23, док. 225; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 163, 200–202, 251, 269–271, 275–277, 302–303, 311, 346–350, 382–388, 291–392, 401–402, 413–417; В. С. Дабић, *Записници крајишког судова у Карловачком генералашу*, 14–15.

меље жито турањских капетана без икакве накнаде и да им плаћа на име дажбина два дуката годишње.¹¹

Заповедници Сењске капетаније имали су и нека управна овлашћења која нису имали заповедници других капетанија. То је била последица околности што је Сењ имао посебан статус унутар Карловачког генералата. Његов статус врло је тешко дефинисати, јер је од 1469. до 1746. године био потпуно неодређен. Наиме, Сењ је некада био у поседу грофова Франкопана, који су, као његови феудални господари, дали сењској општини 1388. године градску самоуправу, озакоњену посебним статутом. Међутим, угарски краљ Матија Корвин, основано сумњајући у лојалност Франкопана и подозревајући од њихових веза са Млетачком републиком и Турцима, запосео је овај град 1469. године, али га формално није претворио у свој посед, нити му је дао статус слободног краљевског града. У граду је, ради његове одбране од Турака и Млетачке републике, али и од Франкопана, који су и даље формално били његови поседници, смештена јака посада, потчињена краљевском капетану. Градски статут није промењен, али се није знало ко је господар града – *dominus*, а он је, по одредбама поменутог статута, једини имао право да поставља или потврђује градске судије, који су били представници општинске самоуправе. Ту функцију привремено је преузео краљевски капетан, што није формално санкционисано. Ситуација у том погледу није се променила ни стварањем Хабсбуршке монархије, али тада никоме више није био важан правни статус Сења већ његова одбрана од Турака, који су се несметано кретали у околини града. Желећи да по сваку цену сачувaju ово стратешки важно упориште, чији би пад омогућио Турцима да прошире своју територију до граница Крањске, крајишке војне власти су га током XVI века добро утврдиле и снабделе јаком посадом. Поред тога, скоро сви одрасли мушкирци у граду узети су у плаћену војничку службу. Када је опасност од Турака делимично отклоњена, цар Фердинанд III (1637–1657), на захтев сењске општине, издао је 1640. године нови градски статут. Овај статут имао је 189 чланова и у основи је представљао редиговани и допуњени текст ранијег статута. Приликом његове редакције коначно је решено и питање градске управе тако што су овлашћења некадашњег феудалног господара пренета на сењског капетана, који је, као „*patronus et defensor communis aerarij*”, добио право да поставља једног градског судију и потврђује другог, кога су бирали припадници сењске градске заједнице. Међутим, нису му припали градски приходи, које је, према ранијем статуту, уживао некадашњи феудални господар, већ

¹¹ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1668-I-7, 1731-X-26, 1733-II-13. и 1737-VIII-41; АХЗ, *Spisi hrvatske Krajine*, кут. 12, док. 1723-1-40; *Spisi obitelji Hreljanović*, фасц. 2; АХАЗУ, XV 25/B IV 80; *Documenta Croatica*, фасц. 25, док. 149; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 333–335; III, 462–463; В. С. Дабић, *Записници крајишкx судова у Карловачком генералату*, 25–26, 28–29, 34–35, 47; F. Kos, нав. дело, 69–70, 75–76.

су они препуштени општини, али са обавезом да се користе само за добро града. О њима су се старале градске судије, али се без знања сењског капетана није могло ништа плаћати из градске благајне. Њему је, такође, припало право ранијег градског господара да даје дозволе за отварање крчми, извоз дрва, као и за излазак из града током ноћи. За вршење ових управних послова припадала су му два симболична *редална права* – право да од сваког закланог говечета добије језик (*jus macelli*) и право на риболов у градској луци (*jus piscationis*). Права и овлашћења сењских капетана нису се променила ни после проглашавања Сења за слободни краљевски град 1652. године, јер тада није донет нови статут, којим би градска управа била уређена као управе у другим слободним краљевским градовима. Међутим, ова владарева диплома имала је далекосежне последице, јер је њоме на пола пута заустављено укључивање сењске општине у Карловачки генералат. Тако је створена парадоксална ситуација – Сењ је као војно утврђење и седиште Сењске капетанije био део крајишког одбрамбеног система, али сењско становништво није имало статус крајишника. Та околност представљала је често камен смутње између сењске општине и војних власти. Организацију управе и судства у граду још више је компликовало то што је већина одраслих мушкираца вршила плаћену војничку службу и на основу тога од 1578. године била под војном јурисдикцијом. Били су то заиста добри темељи за скоро стогодишњу парницу сењске општине и крајишних власти, али ни тих сто година није било доволно да се разјасни правни статус Сења и његових становника. Спор се могао разрешити само отпуштањем Сењана из плаћене војне службе, јер у том случају војне власти не би имале никаква управна овлашћења у граду, што се, на крају, и додатило приликом војне и управне реформе Карловачког генералата 1746. године. Сењ је тада стварно постао слободан краљевски град, али његови становници, због губитка плате, нису то доживели као испуњење својих жеља већ као казну Божју.¹²

3. Крајшка самоуправа

Statuta Valachorum, темељна привилегија крајишника Вараждинског генералата из 1630. године, примењивана су, према тврђењу поједињих историчара, и на територији Карловачког генералата. Уверљивост таквим тврђњама, које немају подлогу у историјским изворима, давала је чињеница што су крајишици у Карловачком генералату стварно уживали многа права која су имали и вараждински крајишици. У неким случајевима, посебно у погледу располагања својим приватним земљишним поседима и заједничким, општинским земљиштима, била су њихова права до половине

¹² АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 11, fasc. 15, 16, 17. и 19; Каптолски архив у Сењу, фасц. 1, док. 25; M. Magdić, *Statut kralja Ferdinanda III od godine 1640*, 78–97; Исти, *Povelja*, 123–125; В. С. Дабић, *Сењске градске повластите*, 83–93.

XVIII века чак и већа од права вараждинских крајишника.¹³ Међутим, све те сличности нису биле последица наводног проширивања важности „главних одредби Statuta Valachorum” на Карловачки генералат, већ чињенице да је већина српских досељеника дошла у Војну крајину са турских крајишта, где је уживала *влашка права*, која су, између осталог, укључивала и право на одређену самоуправу на челу са кнезовима. Кнезови на турским крајиштима уз границу са Хабсбуршком монархијом, а посебно у Лици и Крбави и Малој Влашкој у Славонији, нису били старешине влашских дружина већ старешине насеља која је створило становништво са влашким статусом на земљиштима добијеним за насељавање, обраду и одбрану. Традиција такве кнежијске самоуправе, која је била везана за територију, а не влашку дружину, била је темељ на коме је грађена крајишска самоуправа и у Карловачком и у Вараждинском генералату.

Крајишка самоуправа у Карловачком генералату, за разлику од крајишке самоуправе у Вараждинском генералату, није била никада озакоњена неким прописом опште важности. Није познато због чега то није учинјено, али се може сасвим основано претпостављати да су крајишке власти закључиле да доношење таквог прописа није неопходно. Наиме, у Вараждинском генералату су скоро сви српски досељеници били изложени притиску феудалаца и земаљских сталежа да прихватајте статус зависних сељака и подложе се краљевинским органима власти. Доношењем посебних прописа (*Statuta Valachorum*) владар је 1630. године и формално започео да остварује своју непосредну управу над вараждинским крајишницима, чиме је у великој мери био ублажен притисак славонских феудалаца на српско становништво. Невоља није био поштеђен само мањи број крајишника за које се могло доказивати да немају основа за уживање *влашких права*, јер нису били Срби (*Vlasi*) или су, пак, урбаријалном нагодбом већ прихватили статус зависних сељака. Прилике у Карловачком генералату биле су у много чему другачије, јер су ту хрватски феудалци вршили притисак само на три крајишке заједнице – Србе у Гомирју, Врбовском и Моравицама, Хрвате у Огулину и, у нешто мањој мери, *Vlahe Krmiohanane* у Личу. Овим угроженим заједницама пружиле су крајишке власти снажну подршку у одбрани њиховог крајишког статуса и, на kraју, дале су гомирској и огулинској општини писане привилегије. *Vlasi Krmiohanani* нису добили сличне привилегије, јер се већи део њих раселио из Лича, док су други успели да се нагоде са Зринским око плаћања траварине за коришћење паšnјака у Горском котару. Срби насељени у Отоку, који се у изворима често спомињу као *Novi Vlasi*, обавестили су војне власти 1609. године да грофови Зрински и Франкопани и од њих захтевају да постану њихови поданици. Због тога су молили да им се дају писане повластице. Међутим,

¹³ B. P. Sučević, *Petrova gora za Vojne krajine*, Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III zasjedanja ZAVNOH-a, Zagreb 1972, 29; M. Семјан, *Историја крајишника и кућне задруге у рашкој држави*, Споменик САНУ CVIII, Београд 1960, 68.

Ратни савет у Грацу никада није разматрао њихову молбу, вероватно због тога што није био уверен да су они озбиљније угрожени. Другим крајишким заједницама, насељеним у Карловачком генералату током XVII века, нико није оспоравао крајишки статус, па није ни било потребе да се нешто предузима како би он био посебним повластицама заштићен. Постојање таквих повластица, а поготово прописа који би важили на територији читавог Карловачког генералата, било би у тадашњим условима само сметња крајишким заповедницима, јер би њима неминовно морала да буду прописана њихова управна овлашћења. Тиме би она, међутим, била и ограничена, јер се писани прописи, за разлику од обичајног права, нису могли тумачити према тренутним потребама и интересима крајишских власти. Поред тога, обичајно право, које је добило важно место у организацији управе у Карловачком генералату, имало је, због своје природе, још једну предност у односу на писане прописе – свако одступање од обичаја, уколико би неколико пута било поновљено, постало би обичај и имало снагу норме. Карловачки крајишици никада нису схватили да је уважавање *обичаја Крајине* представљало најтежу замку у којој су могли да се нађу. Можда то нису знале ни војне власти, али су то умелe да искористе.¹⁴

Недоношење прописа опште важности којима би била нормирана крајишка самоуправа било је, чини се, делом и последица чињенице што карловачки крајишици никада нису заједнички иступили са таквим захтевом. Међутим, већина њих је пре насељавања у Карловачком генералату водила преговоре са крајишким заповедницима о свом будућем статусу. Тако је, на пример, представник „старих личких и крбавских кнезова” (“von alten knessen auss der Likha vnd Cherbaua”), чије име није забележено, боравио у Сењу јануара 1611. године и преговарао са тамошњим капетаном Жигмундом Гушићем о пресељењу Срба из околине Новог у Приморску крајину. Ништа детаљније није познато о овим, као ни о преговорима већине других досељеничких група, па се тешко може утврдити и која су права тражили и шта су им крајишки заповедници обећавали. Нешто мало више зна се само о захтевима Срба насељених у Гомирју, Врбовском и Моравицама на прелазу из XVI у XVII век. Према сведочењу надвојводе Фердинанда, садржаном у његовом писму од 24. маја 1601. године, они су тражили само да добију „ускочек слободе”, под којима су подразумевали права каква су тада имали Срби у Жумберку, што им је и обећано. Пошто у жумберачким привилегијама није било предвиђено право крајишика на самоуправу, могло би се закључити да то право нису тражили ни гомирски Срби, већ да су они под „пovластицама и слободама старих ускока”,

¹⁴ F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, V, 4–10, 18–24, 46, 72–73, 78–79, 81–83, 90–98, 101–105, 127–128, 132–133, 142–143, 164–169, 174–176, 178–179, 185–194, 204–209, 249–278, 349–351, 363–364, 366–367, 381–383, 386–387, 400, 410–411; R. Lopatić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 348–351, 355–358, 380–382, 385–389; R. Strohal, *nav. delo*, 45–46.

које су касније тражили и у писаној представци, подразумевали само чврсте гаранције да неће бити претворени у зависне сељаке и потчињени краљевинским властима. Уважавајући њихов захтев, што је било у складу и са ранијим обећањима, припремљене су за гомирску српску заједницу одговарајуће привилегије, које је владар потписао 22. априла 1607. године. Међутим, оне никада нису достављене у Гомирје, нити су биле проглашене, јер је у дворским круговима закључено да би то могло да изазове незадовољство угарских сталежа, а то је било непожељно с обзиром на тадашње прилике и унутрашње сукобе у Хабсбуршкој монархији. Због тога је гомирска српска заједница остала још неколико деценија без писаних повластица. У међувремену се Ратни савет у Грацу постарао да се откупом земљишта на коме је српска заједница била насељена отклоне захтеви за претварање њених припадника у зависне сељаке. Док су трајали преговори о томе, нико се није мешао у самоуправу гомирских Срба, нити је осправао право њихових кнезова и војвода да у правним пословима иступају у име свих досељеника. Тако су, на пример, кнез Цветко Стјепановић и војводе Богоје Огњановић и Радован Стјепановић, „*s pukom prvo dogovorivissi se*”, закупили 29. јуна 1649. године од Вука Франкопана, карловачког генерала, неке сенокоше у Каменском, потписујући уговор о закупу у име „*svega puka*”. Због тога што је иступала као правна и политичка заједница (*communitas*), гомирска општина дала је 1653. године да се за њу направи посебан печат, којим су оверавана документа издата у њено име. У средини цимера овог печата, чији је отисак сачуван на једном допису Ратном савету у Грацу, била је урезана рука која држи сабљу, чиме је и симболично било наглашено да је сабља којом су Срби у Гомирју, Врбовском и Моравицама служили владару и бранили границу од Турака била залог њихове слободе. Међутим, сабља је могла да их одбрани само од турских насртја на њихове животе, али не и од покушаја да се оспоре њихова права од власти државе којој су служили, па су због тога 1659. године затражили да им се коначно издају давно обећане писане повластице. Како су они неколико година раније купили земљишта на којима су се населили и тиме стекли правни наслов на своју земљу и заувек отклонили могућност да неко покуша да их претвори у зависне сељаке, више је него извесно да су тражили повластице највише ради заштите од краишког заповедника. Премда су се краишке војне власти неповољно изјасниле о њиховом захтеву, владар га је прихватио и 19. октобра 1660. године је издао статут за гомирску српску општину. Њиме је гарантована гомирским краишницима судска самоуправа у грађанском судству (*in civilibus*), али не и у кривичним стварима (*in criminalibus*). Поред тога, озакоњено је и њихово право да, попут жумберачких Срба, буду ослобођени дажбина на увоз соли. Како је оригинални примерак гомирских привилегија нестао, а његови преписи нису нађени, не може се утврдити да ли су њима, поред судства, била уређена и нека друга питања организације управе. Сигурно је само да су, поред сопственог судства, гомирски краишници и даље задржали установу општинске скупштине, која

је решавала сва важнија питања значајна за свакодневни живот њихове општине. Општинска скупштина, између осталог, одлучивала је о коришћењу и расподели заједничке земље, а без њене сагласности нико није могао да добије земљишни посед у атару села Гомирја, Врбовског и Српских Моравица. Због тога краишчи заповедници нису могли да на земљишту гомирске општине насељавају друге краишнике. Међусобне купопродаје земљишта биле су дозвољене, док је њихова продаја припадницима других краишчких заједница била дозвољена само „*sa znaniem i privolieniem czeloga komuniteta gomirskoga*”, који је на тај начин штитио интересе својих припадника. Таква пракса, судећи по сачуваним документима, задржана је и неколико деценија после војне и управне реформе Карловачког генералата 1746. године.¹⁵

Краишчи заједница у Огулину, која је највећим делом настала окућавањем огулинских посадних војника, такође је успела да се избори, упркос покушајима свог заповедника да им се наметне за земљишног господара, да већини њених припадника буде признат краишчи статус и дата нека самоуправна права, озакоњена у општинском статуту 1668. године. Поред права на сопствено судство, чија је надлежност била ограничена, признато је огулинској општини и право да самостално располаже земљиштима у границама свог сеоског атара. Краишницима је било дозвољено да међусобно продају земљу, али им је било забрањено да отуђе своје земљишне поседе у корист припадника других краишчких заједница. Напуштена земљишта, чији су поседници изумрли или су се иселили без дозволе свог заповедника, могао је огулински капетан да додели другим огулинским краишницима, али је о томе морао да буде обавештен карловачки генерал. Гарантована су им и нека друга права, која су раније, као *мала редална права* феудалних поседника, покушали да присвоје огулински капетани. Пре свега, било је то право лова, риболова и млинарења. Међутим, право на поседовање млинова није признато свим припадницима заједнице, већ само онима који су млинове саградили пре 1668. године, док су касније подигнути млинови морали да буду порушени. Представници огулинске општинске самоуправе постали су велики судија, судије и војводе, који су у правним пословима, најчешће у споровима са капетанима и суседним краишким општинама, заступали интересе своје општине.¹⁶

¹⁵ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1668-I-7, 1727-IV-13. и 1728-IX-7; AHAZU, XV 25/III, док. 21. и 46; Архив Српског Православног владичанства у Плашком, заплењена и несрћена документа депонована у Архиву Хрватске у Загребу; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 295, 344–355; II, 4–5, 285–286, 336; A. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 78–79, 104–105, 144–145.

¹⁶ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1640-I-1, 1668-I-7. и 1717-VII-4; WrHKR, *Kanzlei – Archiv* VII 365; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 23, док. 68; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 333–335.

Већина других досељеника у Карловачки генералат, с обзиром да им није претила опасност од претварања у зависне сељаке, није тражила од краишских заповедника ништа друго већ само да им се тачно одреде границе њихових сеоских атара и гарантује да у уживању добијених земљишта неће бити узнемиравани од суседних краишских заједница. Због тога скоро сви *котарски листови*, које су добијали приликом насељавања, садрже описе међа њихових атара и одредбу о висини глобе коју ће морати да плате становници суседних насеља уколико посегну за њиховом земљом или уколико на неки други начин наруше њихова поседовна права. Поред тога, неки од њих су садржали и одредбу о постављању сеоског старешине – кнеза, што представља посредан доказ да су краишке власти и формално признајале краишницима право на самоуправу у границама њихових сеоских општина. Сигурно је да то није био само уступак досељеницима, који су на својим претходним стаништима, већином на турским краиштима, уживали одређену самоуправу, већ и израз потребе војних власти да посредством народних старешина, првенствено кнезова, брже и лакше организују управу у краишким насељима. Укључивањем краишских кнезова у управни систем војне власти су резервисале за себе право да их оне потврђују, постављају или смењују, али су при томе поступале крајње обазриво, поштујући у великој мери чињеницу што је звање кнеза било у појединим краишким породицама наследно. Право постављања кнезова имали су у XVII веку само заповедници Карловачког генералата, што је заповедницима капетанија, који су преко кнезова вршили део својих управних овлашћења, озбиљно отежавало уплатиње у живот краишских заједница, а понекад и нарушавало њихов углед. Тако је, на пример, X. A. Херберштајн, велики сењски капетан, сменио 1653. године крмпотског кнеза Марка Прпића и на његово место поставио другог кнеза. Сменио га је, наводно, због непослушности и припрема буне, што је била врло тешка оптужба и заслуживало је кривично гоњење. Међутим, карловачки генерал X. Ауершперг није прихватио ову оптужбу, нити је признао право сењском капетану да смењује краишке кнезове у својој капетанији. Због тога је поново поставио Марка Прпића за крмпотског кнеза, који је на тој дужности остао наредне три деценије. Обавештавајући о овом инциденту Ратни савет у Грацу, X. Ауершперг је нагласио да је тако поступио само зато што једино њему, као заповеднику Карловачког генералата, припада право постављања краишских кнезова. Ратни савет се са тиме сагласио, премда питање избора, потврђивања, постављања или смењивања краишских кнезова у Карловачком генералату није било уређено писаним прописима, већ само обичајним правом. Због тога се у првој половини XVIII века догађало да су неке кнезове потврђивали или постављали карловачки генерали, а друге заповедници капетанија. За потврду свог звања плаћали су кнезови високу таксу, чија је висина била прописана само у Лици и Крбави. Тамошњи кнезови, чије је звање, по правилу, било

наследно у породици, као што је то био случај и у другим деловима Карловачког генералата, плаћали су од 1713. године за потврду свог звања 20 форинти. Ова сума није била мала – за њу се могло купити неколико добрих волова.¹⁷

У већини насеља Хрватске и Приморске крајине постојала је краишкa самоуправа на челу са кнезовима, што се може видети на приложеној табели. У некима од њих уместо кнеза је био само вицекнез, који је заједно са кнезом неког суседног, већег села обављао све послове из њихове надлежности. Кнезова није било једино у оним католичким насељима, која су, као што је то био случај са Леденицом, Оточем, Брињем, Огулином, Оштаријама и Тоуњем, настала окућавањем плаћених посада у тамошњим тврђавама. Непостојање кнезова у Огулину је само по себи разумљиво, јер је огулинска општина имала самоуправу на челу са великим судијама. Не може се, међутим, објаснити зашто није било краишке самоуправе у Леденицима, Оточцу, Брињу, Оштаријама и Тоуњу, пошто тамошње

ТАБЕЛА III: *Број краишкxих насеља, кнезова и вицекнезова у капетанijама Хрватске и Приморске крајине 1732. године*

Капетанија	Насеља	Кнезова	Вицекнезова
Огулин	12	7	–
Турн	8	5	2
Тоуњ	0	–	–
Тржић	5	6	–
Бариловић	5	8	–
Сењ	14	10	3
Оточац	7	3	3
Жумберак–Слуњ	51	3	–
(Жумберак)	(44)	(–)	(–)
(Слуњ)	(7)	(–)	(–)
УКУПНО	103	42	8

краишке заједнице нису имале повластице какве је имала огулинска општина. Међутим, на основу овога не би се могло закључити да је краишкa самоуправа у Хрватској и Приморској крајини, где је она несумњиво била утемељена на традицији влашке самоуправе на турским

¹⁷ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1644–XI–5, 1713–V–35, 1713–XII–19, 1715–IX–23, 1718–IX–1, 1718–X–1, 1723–I–44, 1724–III–6, 1725–III–7, 1726–IV–21, 1727–VI–1, 1729–I–12, и 1730–VI–40; KAW, *Alte Feld Akten*, 1708–4–1, 1708–6–6; AX3, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 5, док. 1721–I–233; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 413–417; III, 150, 259–260; A. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 129–130.

крајиштима, постојала само у српским насељима и у насељима „*Влаха католика*” (Свети Јурај, Стари град, Крмпоте). Истина, она је прво у њима поникла, али је касније, као сеоска самоуправа, проширена и на нека насеља у којима је живело католичко становништво, досељено из крајева у којима слични облици самоуправе нису никада постојали. Тако је, на пример, она постојала у Доњем и Горњем Косину, Кутереву и Лешћу, селима насељеним већином досељеницима из Крањске. Такође је постојала и у неким хрватским селима, која су, попут Ердеља, Вукманића, Цвитовића и Слуња, крајем XVII или почетком XVIII века била насељена досељеницима из огулинског краја или са властелинством у залеђу Карловачког генералата. Међутим, очигледно је да свуда није била прихваћена и да су народне војничке старешине у појединим католичким насељима преузеле права и дужности кнезова. То се, чини се, додатило и у Жумберку, где ни у једном од 44 села крајем XVII и у првој половини XVIII века, ако је веровати сачуваним пописима, није било кнезова, премда су они имали изузетно важну улогу у организацији српских сеоба у Жумберак у XVI веку. У прилог претпоставке да су жумберачке војничке старешине преузеле овлашћења кнезова могу се навести само два случајно сачувана податка: капетан Радо Даја Вуковић, најугледнији жумберачки војнички старешина на прелазу из XVI у XVII век, вршио је истовремено и дужност жумберачког кнеза и у том је својству 1592. године потписао неку представку тамошњих крајишника; један жумберачки подофицир, потписујући се почетком друге половине XVIII века испод изјаве о унији у Жумберку, ставио је поред својег подофицирског чина и титулу кнеза.¹⁸

Изворни подаци о кнезовима у Лици и Крбави много су бројнији него што је то случај са Хрватском и Приморском крајином, али ни они не омогућавају да се на задовољавајући начин осветли ова важна установа крајишке самоуправе. У 36 личких и крбавских насеља, колико их је пописано 1737. године, постојала су 33 кнеза, па би могло да се закључи, површно гледајући, да је скоро свако село имало кнеза. Међутим, у стварности то није било тако. Кнезове као сеоске старешине имала су, без изузетка, сва етнички и верски чиста српска, православна насеља (Брувно, Бунић – 2, Дивосело, Грачац, Јошани, Кореница – 2, Мазин, Медак, Мекињар, Могорић, Островица, Пишаћ, Плоча, Попина, Почитељ, Радуч, Средња Гора, Широка Кула, Висућ, Вребац и Звониград – Зрмања), као и верски мешовита, православно – католичка села (Комић, Ловинац, Мутилић – 2, Перушић, Смиљан и Удбина). Од чисто католичких насеља имала су кнезове само она која су створили *Власи католици* (Брушане, Пазариште и Подлапача), док у другим католичким селима (Билај, Будак, Калу-

¹⁸ AX3, *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ. 1, fol. 276; KAW, ЈОНKR, *Croatica*, 1713–V–35, 1723–XI–23. и 1725–VII–18; WrHKR, *Kanzlei–Archiv* VII 349, Beilage 53; A. Ivić, *Iz prošlosti Srba Žumberačana*, 23–24, 84–86.

ђеровац, Мушалук, Нови и Рибник) уопште није било кнезова. Нема основа за претпоставку да је то било само тренутно стање, јер у поменутим селима није било кнезова ни приликом пописа 1712. године. У свим личким и крбавским насељима, без разлике, постојале су друге установе општинске самоуправе – народне судије и делци.¹⁹

Кнезови у Карловачком генералату су, по правилу, били старешине крајишних сеоских заједница, па због тога појам *кнежија* није био у широј употреби. У до сада познатим изворима помиње се само Поникварска, Дубравска и Мариндолска кнезија. Прве две биле су до 1670. године део босильевачког властелинства. Тада су укључене у Војну крајину и до 1746. године биле су у саставу Тржичке капетаније. Мариндолску кнезију чинило је неколико мањих српских насеља, створених половином XVI веку поред реке Купе на територији Унутрашње Аустрије. Претпоставља се да су она већ тада представљала засебну управну јединицу, која је, у управном и одбрамбеном погледу, била потчињена жумберачко – слуњским капетанима. У изворима се мариндолски кнез први пут помиње у наредби заменика команданта Карловачког генералата од 10. августа 1744. године, када му је наложено да присуствује свечаној инсталацији владике Павла Ненадовића у Плашком. На ову свечаност је требало да дође, како му је наређено, „*sa svim vassim officirom i staressinam od ruka, kak takai i s redovniczi od vasse knesie*“. Поникварска, Дубравска и Мариндолска кнезија састојале су се од више малих сродничких насеља, која су имала заједничког старешину – кнеза. У другим деловима Карловачког генералата основну јединицу крајишке самоуправе представљало је село, односно сеоска заједница (*communitas*). На основу пописа крајишних насеља и кућа могло би се закључити да је просечно село у Хрватској и Приморској крајини, ако се изузме Жумберак, имало половином XVIII века преко 115, а у Лици и Крбави око 85 кућа, али је у стварности било мало тако великих села. Наиме, већина насеља карловачких крајишника састојала се, по правилу, од већег број заселака са сопственим именима, али су они у пописима третирани као једно село или сеоска општина, првенствено због врло прецизно одређених и тешко промењивих међа сеоских атара, којима је приликом насељавања био омеђен привредни и животни простор појединих насељеничким групама. Међе сеоских атара биле су у великој мери и границе самоуправе крајишних сеоских заједница, која је највише долазила до изражaja у располагању заједничким, сеоским земљиштима. Наиме, сва земљишта унутар сеоских атара, осим оних која су претворена у приватне поседе, представљала су, према обичајном праву и правним схваташтима крајишних судова, заједничку својину – *zemliu i ruki nepodelenu*, коју су могли равноправно да користе сви припадници сеоске заједнице. Они су, у начелу,

¹⁹ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1737–VII–44; WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII 349, Beilage 52; AX3, *Spisi Like i Krbave, fasc. 4, dok. 35.*

имали подједнак утицај на одређивање речима коришћења заједничке земље, али и обавезу да поштују донете одлуке о томе. Приватни поседи, створени поделом дела заједничког земљишта, били су, по правилу, неприкосновена својина крајишника. Међутим, својинска права појединача била су делимично ограничена у погледу диспозиције – због заштите економских интереса њихове заједнице нису дозвољени продаја и залагање земље припадницима других крајишних општина, што је у статуту огулинске општине, на пример, било посебно наглашено. Забележени су и случајеви да су неке крајишке општине врло широко схватале своја својинска права на земљу у границама атара, доводећи у питање чак и неприкосновеност приватних поседа. Тако су, на пример, становници села Ловинац, нездовољни тиме како је крајем XVII века подељена земља у њиховом атару, као и тиме што су појединачи неовлашћено узурпирали део заједничких земљишта, донели 5. јуна 1736. године одлуку да се она прерасподели. Због тога су изабрали, како је забележено у протоколу царске правде одржане у Госпићу 11. маја 1738. године, „*nove delcze za podiliti svoi confin na iliadu cheliadi, pod tha nachin da pri komu goder visse zemlie obnaidu, ima se pod puk puschati. Kadi po obnasaschiu odabranih delczev, capitan Stoian Kovachevich svoim bratom Ivom zastavnikom, porkulab Anton Ferklian, knez Mate Berkich, kako glavari, podlosili se dobrovolyno pod puk pustiti zemliu, ca se pod nimi obnaslo. Zbog toga po kriposti zgora citane puchke sentencie dusni budu svi ostali od puka Lovinachkoga, pri komu goder odabrani delczi visse zemlie obnasli jesu, takovu pod puk pustiti u ki bi se u napridak tomu suprostavil, hoce zaostati i peni cesarskoj dukat pedeset*“. Наведена одлука је спроведена и није је касније поништио ни један крајшки суд, па чак ни Ратни савет у Грацу, премда је десетак оштећених крајишника, који су приликом прерасподеле изгубили део својих поседа или уместо њих добили лошију земљу, тражило њено преиспитивање. Ловиначки случај, управо због своје радикалности, врло уверљиво показује да је питање својинских права на земљу било у Карловачком генералату врло сложено. Грубо узевши, на сваки комад земље, без обзира да ли је она била у приватном или заједничком поседу, полагала су различита својинска права најмање три титулара: крајишници, сеоска општина и држава. Изузетак у том погледу био је Жумберак, јер су тамо својински односи били другачије уређени. Реформе војног и управног уређења, предузете половином XVIII века, започете су управо променама својинских права на земљу. Њима су прво поништена својинска права сеоских општина, што је представљало и крај крајишке самоуправе у Карловачком генералату.²⁰

²⁰ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1728-IX-7, 1729-I-12, 1735-III-3. и 1736-IX-25; WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII 349, Beilage 89; AX3, *Generalkomanda Karlovac-Varaždin*, фасц. 3, док. 1729-2-164; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 26, док. 39. и 40; АХАЗУ, *Acta Keglevichiana*, фасц. 3, док. 105; Архив Српског Православног владичанства у Плашком, запленјена и несрђена документа депонована у Архиву Хрватске у Загребу; В. С. Дабић, *Записници крајишних судова у Карловачком генералату*, 48.

Крајишки заповедници имали су до половине XVIII века ограничено право располагања земљиштима крајишким заједницама, па тако, на пример, нису могли, премда су то понекад чинили, да дају некоме у посед део неподељене, заједничке земље. Имали су само право да дају заинтересованим крајишицима одселну или празну земљу, која је, после исељавања или изумирања појединих породица, остала без законитих поседника. Међутим, ни ту исказана земљу нису могли да дају припадницима других крајишким заједницама, мада је било и таквих случајева, али су они представљали злоупотребу и кршење обичајних норми. Уколико се оштећена страна жалила, таква решења о додели земље су, по правилу, поништавале више војне власти или крајишким судовима, који су до половине XVIII века заузимали став да земљишта у атару неке крајишке општине могу да буду само својина њених припадника. Када је, на пример, огулински капетан доделио 1703. године Иви Павлићу, огулинском војводи, један слободни земљишни посед у Тројврху, који је био у тадашњем оточком атару, противствовала је код виших војних власти цела оточка сеоска заједница због тога што „*Hervati nim uzimliu zemlie Vlaske*“. „*Radi szmutnie koia bi mogla iz toga biti*“ морао је капетан, по наредби карловачког генерала, да поништи своју ранију одлуку и да спорно земљиште додели Србину Јовану Радошевићу из Отока. Бранећи своја поседовна права, крајишке општине су ретко пристајале да припадници других општина поседују земљишта у њиховом атару, али се и то понекад догађало. Тако је, на пример, царска правда одржана у Сењу 21. марта 1696. године, одређујући нове међе атара села Крмпоте, Свети Јурај и Јабланац, решила да становници поменутих насеља могу и даље да користе своје крчевине које су због промењених међа остале у туђем атару. Два кнеза су у име својих села прихватила ову одлуку, док је трећи најавио жалбу, али она никада није поднета. У великој мери поштујући својинска права сеоских општина и њихових припадника на сва земљишта у њиховом атару, војне власти су, премда им то није била намера, доста допринеле очувању етничке хомогености крајишким, посебно српским насеља, јер Римокатоличка црква, која се у првој половини XVIII века почела уплитати у вођење популационе политике на крајишкој територији, није могла са већим успехом подстицати стварање верски мешовитих насеља, што би постепено довело до преобликовања етничке карте Карловачког генералата. Међутим, успеха је ипак имала: узурпирањем дела атара села Јошани, на пример, створен је 1712. године простор за ширење католичке Удбине.²¹

²¹ KAW, ЈОНKR, *Croatica*, 1717-VII-4, 1718-IV-46, 1718-X-1, 1719-III-15, 1722-III-7, 1722-V-44, 1722-X-13, 1722-X-19, 1724-VII-2, 1724-X-15, 1725-III-7, 1725-III-19, 1725-IV-7, 1725-IX-14, 1727-I-10, 1727-III-12, 1727-IV-13, 1727-VIII-13, 1729-VI-7. и 1731-VII-4; AX3, *Spisi Like i Kravne*, фасц. 5, док. 1721-I-233; *Spisi hrvatske Krajine*, фасц. 12, док. 1712-I-114. и 1728-I-185; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 23, док. 225. и 227; *Acta Keglevichiana*, фасц. 2, док. 114; Каптолски архив у Сењу, фасц. 1, док. 64; Архив Српског Православног владичанства у Плашком, заплењена и несрђена документа депонована у Архиву Хрватске у Загребу.

Право крајишских општина да располажу земљиштима у границама свог атара било је понекад лакше одбранити од спољних настрадаја него од покушаја неких крајишника да се оглуше о вољу већине. Тако су, на пример, становници Почитеља, желећи да обезбеде земљу за свог пароха, обавестили 20. марта 1726. године великог капетана Лике и Крбаве „da je vas ruk dokonchal u sam porkulab naupervo, da ako se isprazni zemlia Sime Kusicha da je imamo dati popu, buduch da je pop prez zemlie”. Како су сваку промену власништва морале да потврде војне власти, првенствено ради плаћања одговарајуће таксе, обавезали су се да ће великому капетану „dati dar za takovu zemliu u svaku sluzbu chiniti”. Велики капетан сагласио се са њиховом одлуком, али је касније поменуту земљу дао једном народном војничком старешини из Почитеља. Премда су војни заповедници имали право да располажу исправљеном земљом, почитељски крајишници су то доживели као тешко огрешење о своја права и затражили су заштиту од карловачког генерала и Ратног савета у Грацу, што је довело до вишегодишњег спора.²²

Као представници крајишских сеоских заједница, кнезови су заступали своја села и њихове становнике пред крајишким заповедницима, судовима и државним властима и имали врло запажену улогу у одбрани њихових права. О томе, између остalog, сведочи велики број њихових молби, жалби и представки, које су потписивали сами или, да би добиле на тежини, заједно са другим народним старешинама. У исто време спроводили су у својим селима разне наредбе крајишких власти, премда је то обично представљало непријатну обавезу. Тако је, на пример, сењски капетан Максимилијан Тојфенбах наредио 15. децембра 1716. године Павлу Бутурцу, кнезу крмпотовском, да у року од осам дана прикупи од својих Крмпоћана десетину коју су дуговали сењском каптолу. Своју наредбу попратио је претњом: „Drugacie ako ne ispuniss i precastni kaptol prituxival se bude, tako tebe knexe skupno staresinami hochu i xeleza postaviti”. Овакве претње нису биле безазлене, у шта су неки кнезови, међу њима и крмпотовски, имали прилике да се увере. Најгоре је, чини се, прошао Тодор Поповић, кнез из Крстиње, који је, без кривице и суда, 1713. године бачен у тамницу. Тамо је остао заточен све док крајишници из његовог села нису платили турањском капетану 200 форинти глобе, која им је наметнута због тога што, наводно, нису дали добре коње за превоз неког лекара од Карловца до Љубљане. Најтежа обавеза крајишких кнезова било је стaraњe о јавној безбедности, поготово о прогону хајдука, јер су то, страхујући од одмазде, сви избегавали. Због тога је Ратни савет у Грацу, сумњајући да се крајишници и њихове старешине не залажу довољно у искорењивању хајдучије, донео 23. јула 1717. прописе по којима

²² KAW, ЈОНKR, *Croatica*, 1729–VI–7. и 1731–III–9.

су крајишкa села била дужна да плате сву штету коју неко претрпи од хајдука у њиховом атару. Ова одредба о колективној одговорности крајишкx села била је потпуни анахронизам, неспојив са тадашњим поимањем права и праведности, али је, упркос томе, примењивана у пракси. Тако је, на пример, царска *правда* у Сењу, разматрајући тужбу неких становника Босиљева, које су хајдуци опљачкали на јавном путу у атару села Крмпota, решила 7. новембра 1729. године да „*polak patente slavnoga Krigstela izaseste i po uesch puti po suih seli oue Generalije publicirane, bude duxno sue selo Kermpotsko oue pinesi tuxechim Bosigleucem skupno suimi usignenim potroski i danassnom praudom plaititi*“.²³

4. Судско уређење

Утемељивање крајишког судства у Карловачком генералату започело је стварањем Региментског суда у Карловцу 1578. године. Његово стварање наметнула је потреба да се уз помоћ одговарајућег сталешког суда уведе већа дисциплина међу плаћеним, професионалним војницима, који су током XVI века скоро потпуно заменили аустријски земаљски *позив* и угарске феудалне *бандерије* у одбрани пограничних делова Хабсбуршке монархије. Војни судови разликовали су се од других сталешких судова по ширини својих овлашћења, јер су, између осталог, имали право и да изричу смртне казне (*jus gladii*).

Региментски суд у Карловцу створен је приликом реорганизације крајишког система одбране на основу *Брушкој либеле*, а био је надлежан само за суђење плаћеним војницима у крајишким тврђавама. Његовом стварању непосредно је претходило доношење дисциплинских прописа – *службеног закона* или *капитулa*, којима су уређена правила војне службе. Сви плаћени војници у Карловачком генералату, уколико су желели да остану у служби после доношења ових прописа, морали су да положе заклетву верности земаљском кнезу Унутрашње Аустрије и да се обавежу на поштовање одредби поменутих *капитулa* које су им читане на народном и латинском језику. Тиме су, у исто време, својевољно пристали да им војни суд суди за сва огрешења о правила службе и одрекли се права да за своје поступке одговарају пред редовним земаљским судовима. Тога права, уколико су били заинтересовани за војну службу, морали су да се одрекну чак и војници – племићи, премда су они имали у феудалном друштву Хабсбуршке монархије одређене судске повластице. Судећи на основу одредби садржаних у *капитулима*, међу

²³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1709–VIII–5, 1713–V–35, 1715–VII–6, 1718–X–1, 1719–III–15, 1719–IX–24, 1729–I–12; AHAZU, *Documenta Croatica*, фасц. 24, док. 114; АХЗ, *Spisi obitelji Hreljanović*, фасц. 2; Каптолски архив у Сењу, фасц. 2, док. 57; E. Laszowski, „*Ordonanc*“ којим се г. 1717. одредује прогон разбојника на Крајини, VZA, 7, 1937, 164–166.

најтеже прекршаје, који су кажњавани смртном казном, спадало је самовољно напуштање стражарске службе.²⁴

Надлежност Региментског суда у Карловцу проширења је на прелазу из XVI у XVII век и на неплаћене краишнике, али само у случају њиховог огрешења о важећа правила службе. Тада је остало нерешено само питање ко има право да суди неплаћеним краишницима за кривична дела почињена ван војне службе и да пресуђује у њиховим међусобним споровима. Сама по себи била је искључена могућност да буду подређени постојећим краљеви-нским судовима, пошто је организација судства у угарском краљевству била утемељена на судским овлашћењима господара земљишта (*judicium dominale*). Како у Карловачком генералату није било феудалних поседа, војне власти нису имале друге могућности него да створе посебно судство, које ће бити прилагођено потребама краишког система одбране, али и тежњама досељеника да добију одређену судску самоуправу. Први, пресудан корак у том правцу учинио је Ратни савет у Грацу, који је, 14. августа 1608. године, одлучујући о тужбама које су поднете против српских досељеника у Гомирју, задужио Регименски суд у Карловцу да утврди основаност поднетих пријава и суди јим гомирским краишницима за које утврди да су починили нека од кривичних дела за која су били оптужени. Овом одлуком направљен је преседан са далекосежним последицама, јер је признато право војног суда у Карловцу да суди неплаћеним краишницима и за преступе који нису имали никакве везе са вршењем војне службе. Увођењем такве праксе, која није била утемељена на неком пропису и која је тада представљала само провизорно решење, створени су услови за постепено претварање Региментског суда у Карловцу у највишу судску инстанцу Карловачког генералата. Други важан преседан направљен је 1630. године, када су се краишки представници споразумели са представницима Николе и Петра Зринског, поседника властелинства Брод на Купи, да њихов тамошњи поданик Амброзије Сталдохар буде предат Региментском суду у Карловцу због убиства Ђуре Војновића, краишника из Српских Моравица. Тиме је призната надлежност овог суда за суђење свих кривичних дела почињених на територији Карловачког генералата, без обзира на то ко их је починио. Почетком XVIII века, када је Региментски суд већ постао највиша судска инстанца у Карловачком генералату, проширења је његова надлежност, што је такође био преседан, на суђење спорова између карловачких краишника и турских поданика, али само у случају када су турски поданици тражили од краишских власти судску заштиту за своја права и потраживања.²⁵

²⁴ В. С. Дабић, *Удружење за региментској аудијора Карловачког генералата*, Мешовита грађа (Miscellanea), 19, 1989, 35–36; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 65–71; F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze I*, 46–58.

²⁵ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1608–VIII–19. и 1640–I–1; AX3, *Ozaljsko vlastelinstvo-kurija Brod*, фасц. 1, док. 3; AXАЗУ, XV 25/B IV, док. 81; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 353–359.

Корак даље у стварању посебног крајишког судства, сасвим различитог од оног у провинцијалним крајевима, било је давање судске аутономије крајишким општинама у Гомирју и Огулину. Гомирски Срби добили су свој судски статут 19. октобра 1660. године, али његов садржај није познат. На основу текста измененог и допуњеног статута, који је издао Ратни савет у Грацу 7. фебруара 1729. године, могло би се закључити да је гомирска општина имала право да бира једног великог судију и шест поротних судија, који су, судећи у већу, већином гласова доносили пресуде у имовинским споровима и у случају мањих преступа. Жалбе на ове пресуде, које су морале да буду уписане у судски протокол, подношene су карловачком генералу. На основу неколико случајно сачуваних судских записника могло би се закључити да је гомирски суд имао право да кажњава глобама, чији највиши износ није био унапред предвиђен и прописан. Највећа глоба забележена у досад пронађеним пресудама износила је 6 дуката. Њу је требало да плати неки Милош Косановић, који је 17. новембра 1727. године лажно оптужио гомирског калуђера Михаила за пољску штету. Када је утврђено да је његова тужба неоснована, кажњен је, како је написано у пресуди, „за криву и смущљиву штужбу као и свој дуг језик”.²⁶

После српске општине у Гомирју добили су и Хрвати у Огулину 24. септембра 1668. године право да бирају великог судију и четири или шест судија – поротника, који су били овлашћени да решавају имовинске спорове међу припадницима огулинске општине и кажњавају мање прекршаје владајућих правних норми. Најтежа казна коју је овај суд могао да изрекне била је глоба од једног флорена, а ако је у суду закључено да би некога требало казнити већом казном, судије су биле дужне да тај случај препусте на суђење своме капетану и капетанијском суду. Жалба на пресуде огулинског општинског суда могла је да буде изјављена генералу у Карловцу, који је преко права апелације, али и права да потврђује изабране судије, вршио надзор над радом огулинског суда. Жалбе генералу у Карловцу нису упућивали само оштећени крајишници већ и огулински капетани када су из неког разлога били нездовољни одређеном пресудом. Забележени су и случајеви да су војне власти драстично испољиле своје нездовољство према раду овог суда. Тако је, на пример, огулински капетан затворио 1709. године тројицу огулинских судија и, после њихове жалбе, још 18 других крајишника „који су с њима правду судили”.²⁷

Друге крајишке заједнице нису имале своје судове, па су њиховим припадницима, како у случају међусобних спорова, тако и у случају огрешења о

²⁶ KAW, IÖHKR, *Croatica* 1728-IX-7; АХАЗУ, XV 25/III, док. 21; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 340-342.

²⁷ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1668-I-7; WrHKR, *Kanzlei-Archiv*, VII-365; АХАЗУ, *Acta Keglevichiana*, фасц. 3, док. 105; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 333-335.

важеће законе, судиле тзв. *царске правде*, поротни судови који су сазивани уз одобрење или по наредби заповедника капетанија. Такви судови деловали су већ у XVI веку у Жумберачкој капетанији, а током XVII и у првој половини XVIII века сазивани су и у другим капетанијама. Судска надлежност *царских правди* није никада била у потпуности формално прописана, па су карловачки генерали, настојећи да ограниче утицај својих капетана, временом наметнули праксу да оне суде крајишницима само за мање преступе и решавају њихове међусобне спорове. Сазиване су по потреби, а улогу судија у њима имале су крајишке народне војне и цивилне старешине. Тако је, на пример, у *царској правди* у Огулину 15. априла 1709. године, поред великог судије Луке Погрмиловића, кнеза плашчанског, било заступљено још 14 судија поротника: Радосав Латас, кнез оточки, Никола Радочкај, кнез слунјски, Иво Рендулић, кнез модрушки, војводе Дошен Дошенић, Паво Милатовић и Гrgo Падиен, поркулаби Микула Божичевић и Иван Станишић, заставници Иво Салопек, Стеван Вучић, Михаило Косановић и Вук Грбић и огулинске судије Михо Костелић и Мате Пливелић. Међутим, број судија, судећи на основу сачуваних судских записника, није увек био исти, нити су исте судије учествовале у свим суђењима, која су знала трајати и по неколико дана. На пресуде *царских правди*, које су, исто као и пресуде гомирског и огулинског суда, морале да буду сачињене у писаном облику, могла се уложити жалба генералу у Карловцу. Због тога су *царске правде* биле обавезне да воде уредне протоколе са записницима сачињеним приликом суђења. Они су, по правилу, вођени на народном језику, а могли су, зависно од локалних прилика, да буду писани латиницом или ћирилицом. Протокол *царске правде* у Бунићу, коју је у првим деценијама XVIII века повремено сазивао тамошњи капетан Добривоје Кнежевић, писан је, на пример, ћирилицом, а водио га је православни калуђер Теодор „*од манастира Зринополскога*“. Сваки записник морао је да садржи податке о месту и времену одржаног суђења, имена и презимена судија, кратак исказ тужиоца и одбрану туженог. У образложењу пресуде, коју су судије доносиле по свом слободном уверењу и јавно обелодањивале по окончању доказног поступка, навођене су све чињенице које су определиле суд у прилог једне или друге стране у спору.²⁸

Царске правде судиле су најчешће на основу обичајног права, а у доказном поступку придаван је врло велики значај исказима сведока, који

²⁸ АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 24, док. 114. и 116; *Acta Keglevichiana*, фасц. 2, док. 114; фасц. 3, док. 45. и 105; фасц. 4, док. 6; фасц. 5, док. 169; АХЗ, *Spisi obitelji Hreljanović*, фасц. 2; В. С. Дабић, *Записници крајишних судова у Карловачком генералату*, 7–48.

су, у тежим случајевима, морали да буду дати под заклетвом. Крајишици католичке вере полагали су стандардизовану католичку судску заклетву, која је предвиђала за кривоклетство казну само у загробном животу. Православни крајишици полагали су заклетву, како је забележено у неким судским записницима, „*по њиховом закону*”. Сведочење под заклетвом сматрано је за потпуно веродостојно и доволно за доказивање нечије кривице или невиности. Тако су, на пример, двојица крајишика из Брлога тврдила на суђењу у Сењу 9. марта 1699. године да су четовали на турској територији са допуштењем свог кнеза Радоја Хропаје, али је овај то опровергавао, тврдећи да су они ишли у четовање самовољно. „*Našto optuženi*”, како је забележено у судском записнику, „*neimajući dugoga svidočanstva da bi im knez dopustil, pustiše se na prisegu rečenoga kneza. Komu knezu bi proštana po zakonu njihovu rota, koi priseže po njihovu zakonu pred cesarskom pravdom, da on njima to ni dopustil*”. То је било доволно да оптужени буду осуђени. Понекад је дозвољавано оптуженом да под заклетвом одбије оптужбу, али је у том случају његово устезање да то учини било равно признавању кривице. Тако је, на пример, царска *правда*, одржана у Оточцу 17. маја 1707. године, прогласила кривим војводу Петра Банића за крађу, пошто је одбио да заклетвом докаже своју недужаност. С обзиром да је овакво сведочење имало велику доказну снагу, судије су водиле рачуна да сведок изговори заклетву у целини, а то се могло постићи само ако је суд имао на располагању њен писани текст. Због тога је забележено и сачувано више формула православних, српских заклетви, које имају изузетну литерарну вредност и драгоцен су извор за проучавање историје менталитета. Једна од њих, „*Wallachischer Schwur – wallachisch Rotta*”, која се полагала уз подизање три прста, забележена је на унутрашњој страни корица једног штампаног зборника закона, коришћеног приликом суђења у Војној крајини. Семантичка анализа српских заклетви, за коју у овом раду нема места, могла би, боље него многи други извори, да осветли морални кодекс српског, патријархалног друштва и метафизичке страхове његових припадника. Ове заклетве такође показују да су српски крајишици придавали изузетно велики значај друштвеним и духовним везама међу појединцима, што је и једно од могућих објашњења њихове способности да опстану на немирном и несигурном крајишту. Тако је, на пример, једна од најтежих казни која је требало да задеси кривоклетника у овоземаљском животу, било поништавање његовог духовног сродства и друштвених веза са другим припадницима заједнице – *да нема у куму кума, у другу друга и у пријатељу пријатеља*. У заклетви Срба у Приморској крајини, кривоклетника је, поред губитка друштвених веза и могућности да се ослони на друге припаднике заједнице, очекивала и потпуна друштвена маргинализација, па чак и његово свођење на обичну животињу. Према заклетви,

требало је да га воде лудог и везаног „од намасцира до намасцира” и да му се тамо не нађе лека, већ да, у потпуном лудилу, „бечи као бравче и лаје као йаиче”.²⁹

Како разграничење надлежности између општинских судова и царских правди, са једне, и Региментског суда у Карловцу, са друге стране, дуго није било уређено одговарајућим прописима, дешавали су се у судској пракси многи неспоразуми. Настојећи да спречи сукобе око судске надлежности, али и да учврсти ауторитет војног суда у Карловцу, карловачки генерал Ј. Ј. Херберштајн је покушао да искористи своја управна овлашћења и реформише судство у Карловачком генералату. Пошто су прописи о оснивању и раду Региментског суда, који нису мењани више од једног века, били сасвим застарели и непримерени новим приликама, издао је 1685. године ново упутство карловачком региментском аудитору и њиме озаконио двостепено судство и у пракси спроведену грубу поделу надлежности између поједињих судова. Међутим, његови реформски захвати нису донели очекиване резултате, што је подстакло генерала К. Ауершперга да на прелазу из XVII у XVIII век предложи владару да се у оквиру реформе Карловачког генералата преуреди и целокупно крајишко судство и да оно буде професионализовано. Његов предлог није био усвојен, јер је за тадашње прилике био сувише радикалан и озбиљно је угрожавао интересе крајишких заповедника, који би се тешко помирили са тим да их у судским пословима замене правници. Међутим, неке промене судског уређења касније су, ипак, морале да буду предузете. На потребу њиховог спровођења врло драстично је указао сукоб између аудитора Региментског суда у Карловцу и сењског капетана око тога да ли су сењски капетани и царска правда Сењске капетаније надлежни да суде крајишицима за

²⁹ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1711–IV–4; АХАЗУ, IV с 61. Сачувани обрасци српских судских заклетви, сасвим сигурно, заслужују критичко издање, али илустрације ради, овде се наводи само једна од неколико њихових досад пронађених верзија: „Wallachischer Schwur–wallachisch Rotta; (Diesen Schwur abzulegen) Nehmbe etliche Khoern, allerlei Sorthen gethraids, alss waiz, Rokken, Gerstten, hierf, habern, spelten etc. Alle diese Sorthen gethraids Lege du vndter ein Pflueg Eisen, auf windisch ‘zhertalo’, vnd der beschuldigte hat mit dem rechten Fues auf das Pflueg Eisen zustehen, vnd mit denen drei aufgerichtete Fingern zu schwehren, vnd volgundt woerther nachzusprechen: Ja N. und N. uzoh na moiu vernuduschu prisegnuti i pravichno casati, Tako meni pravi Bog pomosi i moia vera hrischanska; i tako mi se ne zaterlo Devetero sime, sime od serza, sime od konja, vola, ovze, cose i vsaka blaga s koim schivim na ovem svitu; sime od vsaka krucha koj se sie i s koim se ia hranim na ovem svitu. I ako se ia danas krivo sakunem, da mi se vse skaminom, schelesom i hergu stvori, ne pomagal mi Bog, ni zitiri Evangelisti, 12 Apostolov i saman postio vse 4 posti. Ne jemal u kumu Cuma, u drugu Druga, niti u priatelu priatela na ovem svetu; Na konz konza, ako se ia danas krivo sacunem, ne imal nigdar obrasa na ovem svitu, pred Gospodin Bogom i Gospodom. Obverh vsiga toga, trisnula mene nebesckha vissina, a posschderla me paklenska globina, ako ja vsega pravo ne kaschem sazh me budete upitali i sto budem pravo vistovit. Amen”. Види: Универзитетска библиотека у Љубљани, sig. 7499 XI S.d.

кривична дела у првој инстанци. Бранећи право капетанијског суда да суди и кривичне случајеве, као и да доноси смртне пресуде, П. Бонаца позивао се у свом допису Ратном већу у Грацу од 21. маја 1711. године на ранију праксу у својој капетанији. По његовим речима, најбољи доказ да су сењски капетани имали *jus gladii*, односно да су у првој инстанци могли да суде и у кривичним случајевима и изричу смртне казне, могао је карловачки региментски аудитор да нађе на стратишту у Сењу, где се налазе гробнице препуне костију крајишника које су ранији капетани осудили на смрт. Међутим, више војне власти нису прихватиле његово становиште и стале су на страну карловачког региментског аудитора. Да би се касније избегли слични неспоразуми, издао је цар Карло III (1711–1740), на предлог Ратног савета у Грацу, ново упутство за генералског аудитора у Карловцу. Доношење оваквог упутства наметнуле су и друге околности, а пре свега укључивање Лике и Крбаве у Карловачки генералат 1712. године.³⁰

За генералског аудитора направљено је ново упутство, које је представљало својеврсни судски статут, а у њему је прецизно уређена надлежност Региментског суда у Карловцу и створени су услови да он, не престајући да и даље буде војни суд, постане формално и кривични суд и, уједно, највиша судска инстанца у Карловачком генералату. Наиме, и даље је у његовој надлежности остало да суди по службеној дужности плаћеним и неплаћеним војницима за тешка огрешења о правила службе, али је озакоњено и његово право да суди свим становницима Карловачког генералата за почињене злочине и теже крвне деликте. Као другостепени суд био је надлежан, али само на основу писменог захтева неке од страна у спору, да преиспитује, потврђује или поништава пресуде капетанијских судова – царских *правди*, као и општинских судова у Гомирју, Огулину и Сењу. Такође је прецизирано да једино Региментски суд може да изриче смртне казне, чиме је требало да се спрече покушаји неких заповедника капетанија да то право они присвоје. Генералски аудитор у Карловцу, који је у вршењу судских послова наступао у име карловачког генерала, али у том погледу био прилично самосталан, јер је био овлашћен да непосредно комуницира са Ратним саветом у Грацу, добио је и право да оверава тестаменте, облигације и купопродајне уговоре између крајишника. Без његовог потписа и печата, ови документи нису могли, у случају спора, да буду признати за правоваљане. Због проширивања надлежности, а тиме и обима послова, Региментски суд у Карловцу добио је неколико стално запослених чиновника, али и могућност да се издржава судским таксама, чија је висина била прописана судским тарифним правилником. За тадашње прилике био је овај суд модерно организован и добро уређен. Од данашњих судова, утемељених на баштини римског права, разликовао се по

³⁰ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1685–XII–1, 1700–VIII–14, 1711–IV–4. и 1713–II–14; В. С. Дабић, *Упутство за региментског аудитора Карловачкој генералатији*, 35–36.

тому што је исти судија водио истрагу и учествовао у суђењу и што осумњичени нису имали право на адвоката уколико за то нису добили изричito одобрење Ратног савета у Грацу.³¹

Доношењем упутства за аудитора Региментског суда у Карловцу довршено је стварање краишкx судова у Карловачком генералату, али и њихово везивање за судску праксу у земљама Унутрашње Аустрије. Тако је, на пример, у поменутом упутству било прописано да овај суд мора судити по штајерском судском поступку ("nach der landt Steyerischen gerichts – ordnung") и у кривичним стварима примењивати законе који су важили у унутрашњоаустријским земљама. Овом одредбом били су из судске праксе у Карловачком генералату и формално искључени сви законски прописи који су тада важили у угарском краљевству. Упутством за генералског аудитора у Карловцу учињен је и корак даље у централизацији војне управе у Хабсбуршкој монархији, јер је дозвољено краишницима да на пресуде Региментског суда у Карловцу подносе жалбе Ратном савету у Грацу, а потом и Ратном савету у Бечу. Они су од тада до половине XVIII века, судећи на основу судских протокола Ратног савета у Бечу, врло често користили своје право на жалбу највишим инстанцима, без обзира што су се тако излагали велиkim путним и судским трошковима. То је пружало краишницима могућност, истину уз велике материјалне жртве, да се изборе за правду и да спрече да им неко, на правди Бога, закида на њиховом праву. По томе се њихов правни положај суштински разликовао од правног положаја зависних сељака, који су у судском погледу били потчињени својим земљишним господарима. Те разлике су се до половине XIX века само повећавале, и то, по правилу, у корист краишника.³²

³¹ В. С. Дабић, *Упутство за региментског аудитора Карловачког генералата*, 37–43.

³² Неки примери: KAW, WrHKR, *Justiz Protokoll*, 632, фол. 418–419, 460–461, 480; 640, фол. 150, 162, 164; 659, фол. 308–309. Велике разлике у уређењу провинцијалног и краишког судства, а у корист судства Војне крајине, уочио је, својевремено, и хрватски интелектуалац Имбро Ткалац и, имајући у виду само оно што је непосредно запазио, написао је: „Такво сitanje (у провинцијалним областима—В. С. Д) било је још znatno погоршано шиме, што је у угарском законодавству владао спрашан као, који је свако право чинио несигурним. Угарско обично право, које је кодифицирао велики правни учењак Стјебан Вербецци, било је касније закључицима државног сабора на шако разнолик начин и с шако сујроћностима мијењано, да се ни најученији ни најоштроумнији правници нису могли сложити у примијени најосновнијих правних прописа. У Војној крајини вриједили су аустријски грађански законик из 18II. и судски постийак цара Јосипа II, затим аустријски војни казнени закон и казнени постийак царице Марије Терезије. То законодавство сигурно није представљало врхунац правничке мудrosti и човјечности, но, пружало је унапр својих уску граница доста правне сигурности, које у цивилној Хрватској није било” (Види: I. Tkalac, *Uspomene iz Hrvatske*, Zagreb 1945, 245–248).

VI ВОЈНО УРЕЂЕЊЕ

Одбрана *осітайка осітайтака* Хрватске и Славоније од Турака била је до последњих деценија XVI века поверена малобројним плаћеним војницима, смештеним у стотинак међусобно слабо повезаних утврђења у делимично или потпуно пустим пограничним крајевима. Овај одбрамбени систем, какав је у то време постојао и у Угарској, никада не би постао основа за стварање Војне крајине, засебне одбрамбене и управне области, да у њега нису укључени неплаћени крајишници, који су, као слободни сељаци, били дужни да учествују у одбрани земље. На уредно извршавање ове обавезе, коју су прихватили приликом насељавања у пустим пограничним крајевима, крајишници су подстицани економским, правним и друштвеним повластицама.

Први неплаћени крајишници у Карловачком генералату, али и уопште у Војној крајини, били су жумберачки ускоци, који су, после насељавања у Жумберку у четвртој деценији XVI века, добили на уживање сељачке поседе неоптерећене дажбинама и контрибуцијом. Њихова једина обавеза била је временски ограничена неплаћена војничка служба. Насеља жумберачких ускока одвојена су јасно повученим међама од суседних насеља и стављена под управу посебног капетана, потчињеног врховном земаљском капетану Штајерске, Корушке и Крањске, који је, у исто време, био и владарев “*generalis capitaneus*”. Жумберачка капетанija, с обзиром да се налазила на територији Крањске и бранила њене границе, није била од самог оснивања саставни део Хрватске крајине, већ је неколико деценија представљала засебну одбрамбену и управну јединицу. У састав Карловачког генералата, али прво само у одбрамбеном погледу, укључена је тек усвајањем *Брушког либела*, којим су сталежи Унутрашње Аустрије 1578. године преузели обавезу да се у потпуности старају о Војној крајини.

Скоро потпуни распад одбрамбеног система Хрватске крајине крајем XVI века, када су Турци довршили освајање Бихаћке и Храстовичке капетанije, а и разорили нека утврђења у Огулинској капетанiji, принудио је краишке војне власти да почну размишљати о мењању дотадашње организације одbrane. Пошто су увиделе да за заустављање турских провала неће бити довољни плаћени војници и краишака утврђења, решиле су да побољшају

одбрану границе применом жумберачког искуства, односно насељавањем неплаћених крајишника у пустим пограничним областима Хрватске крајине. Остваривањем овог плана током XVII века из темеља је промењено и војно уређење Карловачког генералата. Неплаћени крајишници, слободни сељаци, преузели су постепено скоро сви терет одбране аустро – турске границе.

Војна снага Карловачког генералата била је крајем XVII века већ толико велика да су сами карловачки крајишници, не тражећи помоћ из Унутрашње Аустрије, могли да предузму већу офанзивну акцију против Турака у првим годинама Бечког рата и да освоје Лику и Крбаву. То је представљало први наговештај да ово крајиште није више било само одбрамбена установа, али је, упркос томе, његово војно уређење остало непромењено још неколико деценија. Међутим, за време рата за *аустријско наслеђе* (1740–1748), у коме је аустријска војска показала све своје слабости, решено је у Бечу да се, у оквиру ширих реформи у држави, реформише и крајишко војно уређење. Како би крајишници могли, зависно од потребе, да буду коришћени на разним ратиштима у средњој и западној Европи, војне власти су предузеле мере да Војну крајину претворе у својеврсни царски гарнизон. Хилдбургхаузеновим реформама постао је Карловачки генералат 1746. године само једна од неколико касарни тог великог гарнизона, познатог под службеним именом: *Царска и краљевска Војна крајина* (*K. und k. Militärgrenze*).

1. Крајшка утврђења

Карловачки генералат ствoren је на простору на коме није било много утврђених градова и тврђава погодних за одбрану, али је постојало доста феудалних каштела и утврђења, већином саграђених до половине XV века. Турска опасност подстакла је поједине феудалце у другој половини XV века да на својим властелинствима почну обнављати стара и градити нова утврђења. Највише их је саграђено на обаламаUNE, као и у крајевима измеђуUNE и Kune. Скромна материјална средства, као и недостатак радне снаге, представљали су озбиљну препреку за предузимање обимнијих радова на утврђивању ових крајева. На тај проблем указао је Стјепан Ursin, кнез Благајски, који се жалио 1487. године да на својим поседима, које су турске акинције до тада већ неколико пута пустошиле, нема довољно поданика за рад *"ad castra nostra finitima, qua possidemus in vadis Turcharum in fluvio Wn vocato et quid plura castra in decursu praefati fluvii habemus"*. На другим правцима турских продора, посебно у Лици и Крбави и у крајевима јужно од Kune, у XV веку нису предузимани значајнији фортификациони радови или о томе, пак, нема писаних трагова. На прелазу из XV у XVI век започета је само изградња Огулина. Овај пространи каштел требало је да служи за одбрану остатка модрушког властелинства, које је, после турског разарања Модруша, остало без управног седишта и неког значајнијег утврђења.¹

¹ Каптолски архив у Загребу, *Acta Capituli antiqua*, фасц. 31, док. 77; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 1–2; J. Božičević, *нав. дело*, 121–124.

Стварање разуђеног система тврђава у пограничним крајевима Хрватске и Славоније било је у XVI веку једини начин организовања каквог – таквог отпора Турцима, чије провале више нису биле срачунате само на робљење и плачу већ и на освајање поједињих територија. Међутим, већина тамошњих феудалних поседника, због сталног смањивања броја поданика, а тиме и прихода са својих поседа, није имала доволно средстава за одржавање и одбрану постојећих утврђења, док се о градњи нових није ни размишљало. Земље Унутрашње Аустрије, које су на захтев свог земаљског владара, надвојводе Фердинанда Хабсбуршког, пристале да дају помоћ за одбрану пограничних крајева Хрватске, нису могле да граде тврђаве на туђим феудалним поседима. Због тога је у првој половини XVI века, у време када су Турци почели свакодневно да упадају у пограничне крајеве, најмање рађено на оправци постојећих и градњи нових утврђења. Само у Сењу није било већих проблема око својинских права, јер се он налазио под владаревом управом од краја XV века, премда је формално и даље припадао Франкопанима. Због тога су у њему, захвалијујући труду тамошњих капетана, највише Јохана Ленковића, могли да буду предузети значајнији фортификациони радови – обновљени су градски бедеми и подигнуто је неколико чврстих кула. Упркос томе, одбрана града била је и даље врло слаба, јер су се око њега налазила висока брда, погодна за постављање турске артиљерије. Како би то спречио, Јохан Ленковић саградио је половином XVI века на једном брду изнад Сења тврђаву *Hexaj*, која је требало да брани приступне путеве граду и артиљеријском ватром онемогући сваки покушај његове опсаде. Највећи део средстава за изградњу ове тврђаве, судећи према сачуваном попису трошка, дали су крањски земаљски сталежи. У складу са потребама одбране, уређена је тада и шира околина Сења. Пре свега, порушене су све чврсто грађене зграде које су се налазиле ван градских бедема, јер се страховало да би у случају турске опсаде могле да послуже као њихова упоришта. Због тога што је, заједно са осталим грађевинама у околини града, порушен и фрањевачки манастир, Јохан Ленковић дошао је у сукоб са кнезом Вуком Франкопаном Слуњским, Стјепаном Урсином Благајским, Вуком Франкопаном Брињским, Стјепаном Франкопаном Модрушким и Николом Франкопаном Тржачким, који су у његовом поступку видели заверу против хришћанства, али и атак на своје интересе, пошто се Франкопани нису одрекли поседовних права на Сењ. Међутим, владар је у одговору на њихове притужбе, сачињеном 24. октобра 1540. године, стао на страну сењског капетана, тврдећи да је он само извршавао добијена наређења. Радови на уређењу простора око Сења за потребе одбране настављени су и после довршавања изградње главнице утврђења. У другој половини XVI века највише се радило на крчењу шуме и грмља у непосредној околини града како би се обезбедила боља прегледност терена и спречили изненадни турски напади.

За те радове коришћени су плаћени работари, али и поједини сењски ускоци који су дошли у сукоб са законом.²

Други велики фортификациони подухват, који су у XVI веку земље Унутрашње Аустрије предузеле у Хрватској крајини, била је изградња карловачке тврђаве. План о градњи велике, модерне тврђаве, у којој би могао да буде смештен већи број војника, први је изнео крајишки командант Ханс Унгнад половином XVI века, тврдећи да то захтева нова стратегија одбране. У свом предлогу, насталом на основу доброг увида у стање одбране, указао је владару на то да се, ионако оскудна, новчана средstва, намењена за утврђивање краjiшта, узалудно троше на поправке феудалних каштела, који су већином саграђени на неприступачним местима и међусобно неповезани. Они нису могли, према његовој процени – која се касније показала тачном – да одбране ни сами себе, а још мање своју ширу околину, па због тога и нису обезбеђивали заштиту тамошњем становништву. Успевали су да се одрже само зато што су их Турци ретко нападали, пошто су настојали да прво опустоше њихову околину. Када су остали као изолована упоришта у пустим крајевима, турска војска их је лако освајала или њихове посаде наговарала на предају. Међутим, на изградњу велике и модерне тврђаве, упркос сазнању колико је она неопходна, није се могло ни помишљати због оскудице средstava све до сабора сталежа Унутрашње Аустрије у Бруку на Мури 1578. године. *Бруцким либелом*, којим је било предвиђено да поменути сталежи одвоје значајна средstva за изградњу фортификационог система у Војној крајини, добио је надвојвода Карло могућност да оствари план о градњи јаке и модерне тврђаве, која неће бити само одбрамбено средиште овог краjiшта, оспособљено да издржи дуже опсаде, већ и упориште за покретање офанзивних акција против Турака. Први председник Ратног савета у Грацу, искусни крајишки заповедник Франц Попендорф, добио је задатак да састави комисију која ће се старати о овом, као и о другим грађевинским радовима на крајишким утврђењима. Предлог локације нове тврђаве формално је потекао од Јохана Ференберга, а прихватиле су га и друге крајишке старешине, као и представници грађевинске комисије Ратног савета у Грацу. Избор локације није, међутим, био по вољи хрватским сталежима, који су сматрали да би нову тврђаву требало градити у Храстовичкој капетанији – у Топуском или на Петровој гори код тврђавице Кнеје, како би она спречила турске продоре у тада релативно добро насељено Покупље. Одлука је пала да се тврђава гради на самом ушћу Купе и Мрежнице, у близини Дубовца, јер

² AC, *Deželni stanovi za Kranjsko*, фасц. 283, док. 1537/1253; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 399–406, 413–414; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, III, 11–13, 25–26; A. Gruenfelder, *Senjski kapetan Kaspar Raab i senjski uskoci*, Senjski zbornik 9, 1981–1982, 166–167; G. Szabo, *nav. delo*, 47–52.

је та локација била најпогоднија за запречавање турских продора према Унутрашњој Аустрији, посебно према Крањској. За њену градњу откупљено је земљиште дубовачког властелинства: део земљишта, укупно осам и по сељачких сесија, искоришћен је за градњу саме тврђаве, а остатак је, као феудални посед, касније постао важан извор допунских прихода команданата Карловачког генералата.³

Нацрт нове тврђаве био је један од типских пројеката, које је неколико година раније сачинио италијански архитекта Николо Анђелини. Избором готовог пројекта добило се на времену, па је изградња Карловца започета већ у лето 1579. године. После завршетка првих најгрубљих радова, постало је он исте године седиште заповедника Хрватске крајине или, како се од тада све чешће говорило, Карловачког генералата. Због свог звездоликог облика, чврстих земљаних насила и дубоких јарака око бедема, карловачка тврђава постала је најмодернији фортификациони објект у Војној крајини. Њена архитектура, прилагођена масовној употреби артиљерије, показује намеру неимара да саграде, за тадашње прилике, тешко освојиво упориште. Радови на самој тврђави трајали су годинама, али је она, упркос томе, већ у првим месецима изградње могла да послужи својој сврси. Сам почетак радова на њој привукао је велику пажњу турских пограничних заповедника, али они нису покушавали да спрече изградњу, јер су градилиште и његова шире околина били обезбеђивани значајним војним снагама. Недалеко од Карловца, ради заштите моста на Корани, који је био важан за приступ новој тврђави, саграђена је 1579. године невелика кула, звана *Турн* или *Turaň*, која је касније постала седиште једне од капетанија Карловачког генералата.⁴

Изградња карловачке тврђаве, у коју је по довршавању најгрубљих земљаних радова смештено 700 немачких војника и 100 плаћених жумберачких ускока, доста је утицала на промену правца турских провала. Додатно се оно чега су се плашили хрватски сталежи: турске провале биле су од тада све више усмерене на доње Покупље, па се ради тога морала озбиљније размотрити одбрана, односно изградња фортификација на простору између Карловца и Сиска. То је и принудило загребачки капитол да започне градњу *сисачке* тврђаве, која је требало да брани његове простране покупске поседе. Мање фортификационе радове у доњем Покупљу предузели

³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1579–XI–7; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 73–75, 86–87; M. Kruhek, *Postanak i razvoj tvrdjave grada Karloveca*, *lu knjizi: Karlovac 1579–1979*, Karlovac 1979, 81–104.

⁴ KAW, *Kartenabteilung*, Inland C VII 7; IÖHKR, *Croatica*, 1579–XI–7; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 116–117, 119–120; Исти, *Hrvatski urbari*, 95–97; I. Voje, *Zbirka planova krajiskih utvrda iz Karlsruhe*, *lu knjizi: Vojna krajina*, Zagreb 1984, 259–274; R. Lopašić, *Križanić–Turanj*, Zagreb 1882, 4–6; Исти, *Gradovi oko Kupe i Korane*, 40–41; M. Kruhek, *nav. дело*, 81–91.

су и хрватски сталежи, па је ту постепено створена Покупска крајина, једино краиште које је било под заповедништвом хрватског бана и које никада није постало део Војне крајине.⁵

Нехај код Сења и Карловац су представљали најјаче и најмодерније тврђаве у фортификационом систему Карловачког генералата у XVI веку, што је и разумљиво јер су наменски грађене. Већина других краишских утврђења није била погодна за одбрану, јер су грађена у XIV и XV веку углавном као управна средишта појединачних властелинстава и нису имала довољно чврсте бедеме који би могли да издрже артиљеријски напад. У краишком систему одбране укључена су само због тога што су их њихови ранији господари напустили или добровољно предали владару, јер сами нису имали ни могућности нити интереса да их бране. Незанинтересованост хрватских феудалаца за одбрану својих каштела или тврђавица у пограничним крајевима била је последица расељавања становништва изазваног турским спахом. Како властелинства без поданика нису доносила приходе, њихови господари су настојали да утврђења на њима препусте владару, јер су њихово одржавање и одбрана били скопчани са великим трошковима. Владар и краишком заповедници никада нису одбили понуду да преузму старање о оним тврђавама, које су због свог стратешких погодног положаја биле важне за одбрану земље, премда је то представљало велико оптерећење за државну благајну у којој су расходи увек били већи од прихода. Настојећи да трошкови пограничне одбране буду што мањи, покушавали су понекад да подстакну поједине феудалце да сами бране своје тврђаве на опустелим пограничним властелинствима, што је, уосталом, било и у њиховом интересу. Због тога су им пружали помоћ у новцу и наоружању. Тако је, на пример, Фердинанд Хабсбуршки 25. марта 1530. године тражио од Крсте Франкопана, чије су поседе непосредно пре тога похарали Турци, да и даље брани своју тврђаву Тржац, обећавши му издашну помоћ у ратној опреми. Деценију касније одобрио је владар Вуку и Јурају Франкопану, као и Стјепану Урсину Благајском, годишњу повчану помоћ од 2.000 форинти за одбрану њихових поседа и унајмљивање војника за потребе краишке одбране. Помоћ у новцу, опреми, оружју и муницији одобравана је и другим феудалцима у пограничним крајевима Хрватске, било на њихову молбу, било по предлогу краишког заповедника.⁶

⁵ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1579–XI–7; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, III, 197–230, 233–234, 306–316, 502–503; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 415–418; M. Kruhek, *Stvaranje i utvrđivanje obrambene granice na Kipi i toku XVI i XVII stoljeća*, /у књизи/ *Vojna krajina Zagreb* 1984, 227–253; В. С. Дабић, *Банска крајина (1688–1751)*, 9–11.

⁶ E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, 137, 184, 273–274, 290–300, 302–303, 428–429; II, 365–366, 412–416; III, 20–21, 23–25, 243–245; R. Lopašić, *Spomenici*

Упркос помоћи која је пружана хрватским феудалним поседницима, током XVI века стално се повећавао број напуштених тврђава у пограничним крајевима. Своје каштеле нису напуштали само осиромашени феудалци, већ и неки који су за тадашње прилике били прилично богати. Тако, на пример, Стјепан Франкопан Озальски, један од најбогатијих поседника у Хрватској, потпуно је одустао од одбране својих поседа јужно од Купе, па су половином XVI века краишке посаде биле смештене у његове тврђаве у Модрушу, Кључу, Јесеници и Огулину, док су без посада остали Плашко, Витуњ и Тоуњ; Никола Зрински, чији су поунски поседи делом опустели због турских провала, а делом и због тога што је он преселио део тамошњих кметова на своје породичне поседе у Угарској, где се и сам склонио, тражио је од владара 1559. године да преузме одбрану његових тврђава на реци Уни и у крајевима између Уне и Купе, претећи да ће их у противном спалити и разорити; Фрањо Урсин Благајски решио је 1560. године да више не брани своје тврђаве Брувно и Бојну, већ да се, попут својих кметова, исели из земље и насељи у Крањској. Међутим, владар и краишчи заповедници у другој половини XVI века више нису могли да преузимају старање о свим напуштеним тврђавама. Препреку за то није представљала само оскудица новца за унајмљивање плаћених посада, већ су и одбрамбени разлози налагали да се малобројна краишча војска, ради повећања њене ефикасности и лакшег снабдевања, групише у неколико десетина најважнијих тврђава, које би представљале озбиљну препреку турским одредима. Због тога је сачињено више предлога за побољшање краишког одбрамбеног система, укључујући и списак оних пограничних тврђава и каштела које је требало разорити да не би пали у турске руке и постали њихова упоришта. Међутим, овај план није могао лако да буде спроведен, јер су напуштене тврђаве и каштeli, уколико нису припадали владару као ошасно добро, имали своје законите власнике, који су једини имали право да нареде њихово рушење. Због тога је владар, посредством својих комесара, краишчких заповедника, затражио од хрватских и славонских сталежа да на свом сабору, одржаном у Загребу од 3. до 10. марта 1560. године, донесу одлуку о рушењу више запуштених каштела и тврђава. Међутим, његов захтев није усвојен. Шта више, решено је, како је Никола Зрински писао Томи Надаждију, да се неке од тих тврђава поправе и боље припреме за одбрану, пошто су, наводно, „Хрватској и Корушкој штит, бедем и стража“. Доносећи такву одлуку, хрватски и славонски сталежи тражили су од владара да обезбеди средства за њено спровођење, што је, с обзиром на тадашње стање државне благајне, било немогуће. Наредних година ипак

је порушене десетак тврђава између Уне и Купе, а неколико их је пало у турске руке и постало упоришта за њихова даља освајања.⁷

Због низа нагомиланих проблема у организацији крајишког система одбране, које крајишки заповедници нису могли сами да разреше, одржана је у Бечу, од 14. августа до 24. септембра 1577. године, конференција представника сталежа аустријских земаља. Надвојвода Карло, коме је владар намеравао и формално да препусти старање о Војној крајини, поднео је, између остalog, извештај о стању фортификационог система у Хрватској крајини. Према том извештају, ова крајина имала је укупно 52 утврђења (*heuser*), груписана у четири одбрамбене целине: Сењску, Огулинску, Бихаћку и Храстовичку капетанију. Међутим, стање на терену почело се драматично мењати већ у току саме конференције, јер је турска војска управо тада предузела велику офанзиву и за кратко време заузела, разорила или спалила већину утврђења у Бихаћкој и Храстовичкој капетанији. Ова промена стања битно је утицала на одлуке о крајишком фортификационом систему, које су следеће године донели сталежи Унутрашње Аустрије на сабору у Бруку на Мури. Они тада више нису морали да расправљају која би утврђења требало напустити и разрушити а у којима задржати посаде, јер је у време одржавања овог сабора у Хрватској крајини било упала мање утврђења него неколико месеци раније. Због тога су донели одлуку да крајишки војници остану у свим утврђењима која Турци још нису заузели. Фортификациони систем Хрватске крајине, према *Бруском либелу*, чиниле су следеће тврђаве: Сењ, Баг, Леденице, Брлог, Оточац, Бриње, Огулин, Модруш, Светица, Бихаћ, Рипач, Изачић, Цетин, Тржац, Дабар, Јесеница, Слуњ, Смрчковић, Благајски, Будачки, Хресно, Храстовица и Средњи Градац. Међутим, Турци су за време борби око Сиска (1591–1593), где су везали значајне аустријске војне снаге, успели да, скоро без отпора, заузму преостале тврђаве Бихаћке и Храстовичке капетаније и да, поред тога, разоре нека утврђења око Огулина и Слуња. У исто време је Млетачка република, водећи свој рат са сењским ускоцима, разорила Баг (Карлобаг).⁸

Када је на прелазу из XVI у XVII век започело насељавање Карловачког генералата, што је довело и до стабилизовања одбрамбене линије, сталежи

⁷ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv*, VII 6; R. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka iz Štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu*, Starine JAZU, 17, 222–224; Исти, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 20–21; III, 416–418, 426–432; Исти, *Hrvatski urbari*, 15–16; S. Barabas, *нав. дело*, I, 503–504, 533–535, 547–549, 574; E. Laszowski, *Popis i procjena*, 207–208; V. Klaić, *Povijest Hrvata*, V, 286–290.

⁸ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 22–28, 32–44, 51–52; 60–62, 74–80, 90–91, 165–166; Исти, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka*, 40–43, 56, 58, 60, 62–63; A. Ivić, *Prilozi za povijest Hrvatske i Slavonije*, 332–345; R. Lopašić, *Gradovi oko Kupre i Korane*, 96; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, 120–122; W. Schulze, *нав. дело*, 65–69.

Унутрашње Аустрије су постали крајње суздржани према предлозима за градњу нових утврђења и више нису били спремни да дају значајнија средства за ту сврху. Старање о грађевинским радовима на краишким фортификацијама остало је и даље у надлежности посебне комисије Ратног савета у Грацу, али она није могла да самостално решава о томе, јер су коначну одлуку, ипак, доносили представници земаљских сталежа Корушке и Крањске. Њиховим споразумом о преузимању непосредног финансирања Карловачког генералата, сачињеним 3. новембра 1628. године, било је, између осталог, договорено да се оправљају старе и граде нове тврђаве само тамо где је то најнужније. Крањски и корушки сталежи заједнички су проценили да би требало започети радове на утврђењима у Слуњу, Оштаријама и Модрушу, али ни за то нису били спремни да одвоје доволно новца. Ни касније нису постали попустљивији према захтевима и препорукама Ратног савета у Грацу, који је повремено тражио да се предузму значајнији радови на краишким утврђењима. На промену њиховог става нису утицали ни савети стручних војних градитеља, које је Ратни савет током XVII века повремено задуживао да провере стање и дају предлоге за побољшање краишког фортификационог система. Због тога у XVII веку није у Карловачком генералату саграђена ниједна нова, значајнија тврђава. Подигнуто је само неколико мањих кула, које су саграђене на захтев појединих досељеничких заједница ради заштите њихових насеља од изненадних турских пљачкашких провала. Прво је подигнута кула у Гомирју, а онда у Плашком и у пољу Брезовац, на три сата хода од Брглога. Ова последња била је, у ствари, обични чардак у коме се могло сместити девет стражара, а од наоружања имала је само једну “царску лубарду”. Судећи на основу извештаја краишког заповедника, саграђено је током XVII века више мањих дрвених чардака, који су истуреним краишким стражама служили као заклон од временских непогода.⁹

Проширивањем Карловачког генералата и освајањем Лике и Крбаве крајем XVII века, као и разграничењем између Хабсбуршке монахије и Турског царства на основу мировног уговора, склопљеног у Сремским Карловцима 1699. године, скоро све краишке тврђаве изгубиле су свој ранији одбрамбени значај. У случају турског напада, који је био мало вероватан, могле су да буду само друга линија одбране. Међутим, на новој

⁹ AC, *Deželni stanovi za Kranjsko*, фас. 93, 169, 206, 299 a, 300, 304, 304 b, 304 c, 306, 307 a, 307 b, 311 a, 312 a; Österreichische National-Bibliothek Wien, *Codex 8608*; KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1690-I-9. и 1729-I-12; E. Laszowski, *Izveštaji Ivana Pieronija o hrvatskim krajiškim gradovima i mjestima god. 1639*, Starine JAZU, 29, 1898, 12–32; R. Lopatić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 344–345, 351; II, 344–345; M. Kruhek, *Stari gradovi i utvrđenja u obrani Karlovca u XVI i XVII stoljeću, sy knjizi: Karlovac 1579–1979*, Karlovac 1979, 73–77; A. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску*, 97–99; S. Vilfan, нав. дело, 251–255.

граници, која је по први пут прецизно одређена на терену, означена пограничним хумкама и картографисана, није било ниједног за одбрану употребљивог утврђења. Владар је због тога затражио од Карла Ауершперга, карловачког генерала, да предложи како да се у новим приликама преуреди Карловачки генералат и организује одбрана. Пошто је добро познавао стање на терену, генерал се у свом предлогу, сачињеном на прелазу из XVII у XVIII век, заложио да краишке посаде напусте више тврђава, посебно у Приморској крајини, пошто она, како је писао, “*сада више није граница према Турској, јер је одвојена од ње новоосвојеним грофовијама Ликом и Крбавом, тако да након њиховог освајања није ниједном видела непријатеља. Сењ је сада стоплико удаљен од турске границе, да се из њега, ако би напали Турци, не може никоме прискачти у помоћ, јер би војска требало да штује два, три или четири дана. Личани и Крбавци морају се, према томе, сами бранити.*” Упркос томе што су неке тврђаве, попут Оточца, Бриња и Модруша, сасвим изгубиле значај у пограничном систему одбране, Ауершперг је предложио да у њима и даље остану мање посаде, јер су оне у новим условима добиле и нову улогу – да осигуравају трговачки пут од Карловца до Сења од хајдука, којих је, наводно, било много на планини Капели. Карловачки генералат, по његовом мишљењу, требало је уредити тако да не служи више само за одбрану, “*већ и као упориште за нова освајања*”. Због тога је тражио да се карловачка тврђава значајно ојача и да се саграде нова складишта за оружје, опрему и храну, пошто је она, у случају аустријског похода на Босну и Херцеговину, требало да послужи као логистичка база. Такође се заложио за изградњу низа мањих или већих утврђења дуж нове аустро – турске границе, а посебно у Лици и Крбави. Са његовим мишљењем касније су се скоро у потпуности сложили и војни грађевински стручњаци који су почетком XVIII века проучавали стање на терену и предлагали мере за бољу заштиту границе. Међу архивским списима Ратног савета у Грацу, али и на другим странама, сачуван је већи број њихових елабората, предлога и нацрта за градњу и уређење новог система фортификација уз аустро – турску границу, посебно у Лици и Крбави и на Кордуну. Међутим, ништа од предложеног није остварено, не само због тога што су недостајала потребна средства и радна снага, већ и због основане сумње да би то био непотребан трошак и напор, јер Турска више није могла да угрози Хабсбуршку монахију, па чак ни да брани сама себе. Обимнији грађевински радови предузети су само у Слуњу, где су тамошњи крајишици, као и ускоци из Жумберка, годинама тешко кулучећи, саградили мању тврђаву на рушевинама неког давно опустелог манастира. До половине XVIII века саграђено је, такође, неколико десетина чардака, и то непосредно уз саму границу. Први чардаци, подизани још у XVII веку, били су импровизоване грађевине од камена и дрвета, а служили су за смештај пограничних стражи и заштиту становништва

од изненадних турских провала. Касније су постепено добијали своја карактеристична и препознатљива архитектонска обележја: основица им је била правоугана, приземље са пушкарницама грађено од тврдог материјала, чешће од камена него од цигле, а први спрат, где је била смештена спаваоница за стражаре, био је од дрвених балвана и имао је наткривене тремове, окренуте на све четири стране света. На овим тремовима даноноћно су се налазили стражари који су чували и контролисали границу. Током XVIII века направљено је неколико типских нацрта пограничних чардака, а једина разлика међу њима била је у величини и она је зависила од броја чланова посаде која је требало да борави у њима. Због своје особене архитектуре, а сличне грађевине нису подизане у другим деловима Хабсбуршке монархије, чардаци су временом постали препознатљиво обележје и, практично, симбол фортификационог система у Војној крајини. Камене и чврсто грађене тврђаве у Карловачком генералату препуштене су зубу времена или су, попут Карловца, постале цивилна насеља.¹⁰

Поред тврђава и чардака, важну улогу у одбрани Карловачког генералата имале су у XVI и XVII веку и густе шуме у којима су, рушењем дрвећа, прављене препреке за кретање турских коњаника и пешака. Стотинама срушених стабала, која су остајала на земљи све док не иструну, успешно су затворени многи планински пролази и отежане акинцијске провале. Осланјајући се на ранија искуства, Карло Ауершперг је покушао на прелазу из XVII у XVIII век, у време насељавања војнишко – слунске области, да спречи крчење шума у пограничним крајевима, верујући да то може имати лоше последице по одбрану земље. Његово уверење делили су и неки други краишкни заповедници. Тако је, на пример, вицекапетан Огулинске капетаније тужио 1711. године царској правди неколико крајишика из Плашког због тога што су без његове дозволе рушили “goru ali sichu csesarsku”. У својој тужби је тврдио да је поменута “sicha bila svoj ovoj krajini za vechu obrambu nego ostali gradi i ovoj kapitaniji lezechi”. Пошто није успео да у то увери судије, тражио је да се доношење пресуде о томе препусти вишијој инстанци, пошто је “to csesarska stuar y sicha koia se za obdersauane sve kraine y orsagou nutarnih csesarskih dotiche”. Уверење да шуме, као природне препреке, имају важну улогу у одбрани Карловачког генералата дошло је до изражaja и у Шумском реду, проглашеном 1765. године. У њему је, између остalog, садржано мишљење састављача прописа да густе шуме “на

¹⁰ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1700–VIII–14, 1708–IX–27, 1713–II–14, 1715–VII–6, 1728–XII–47, 1732–V–23, 1733–VI–31. и 1735–II–33; *Kartenabteilung*, B IX 856, G la 102. i K VII 1 21; Österreichische National-Bibliothek Wien, Codex 8608; AX3, *Generalkomanda Karlovac–Varaždin*, кут. 1b, фасц. 1–2; *Karlovački generalat, uvezani spisi*, књ. 2; *Spisi Like i Krkave*, фасц. 2, док. 1792–35–69; *Spisi hrvatske Krajine*, фасц. 12, док. 1724–I–124; фасц. 13, док. 1732–2–344; АХАЗУ, XV 25/B IV, док. 106; E. Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 281.

турској граници служе као одбрамбени зид за ову Крајину". Запречавање шумских пролаза практиковано је у XVIII веку једино уз турску границу крај слабо насељеног Слуња.¹¹

Поред одбрамбене, краишке су тврђаве у Леденицама, Оточицу, Брињу, Огулину, Модрушу и Тоуњу имале и важну улогу у обнови католичког становништва у Карловачком генералату, јер су се око њих, окупавањем плаћених војника, развила у XVII веку доста велика насеља. Томе је доприносило смањивање опасности од изненадних турских провала, али и то што је њихова плаћена војничка служба постала доживотна, па чак и наследна. Како су им земљорадња и сточарство били само допунски извор прихода, посадни војници су обрађивали земљу и градили куће једино у непосредној околини својих тврђава. На тај начин створили су временом велика тврђавска насеља, несразмерна површини обрадивог земљишта у њиховом атару. Са овим проблемом почели су њихови становници да се озбиљно суочавају у последњим деценијама XVII века, када у широј околини тврђава, због насељавања неплаћених краишица, није више било незаузете земље. Како су службом били везани за своје тврђаве, плаћени војници се нису лако одлучивали за пресељење у крајеве ближе турској граници, где је до почетка Бечког рата још увек било места за насељавање. Уместо тога, покушавали су да повећају земљишне поседе ширењем атара својих насеља на штету суседних, углавном српских краишких општина. То је довело до бројних сукоба и судских спорова између једне и друге стране крајем XVII и у првим деценијама XVIII века, али није донело решење проблема земљишног поседа становништва тврђавских насеља. Због тога су просечни земљишни поседи у поменутим насељима, по правилу, били међу најмањима у Карловачком генералату. Тако је, на пример, 317 краишких породица у Брињу поседовало 1739. године 2.105 јутара земље, па је просечан посед имао само 6,64 јутра. У суседним српским насељима, која су настала насељавањем пустих земљишта, просечан земљишни посед био је неупоредиво већи, па је тако, на пример, у Лучанима имао 29,17, а у Дабру 25,57 јутара. Једино је огулинска посада, која је у првим деценијама XVII века за себе резервисала сва земљишта у широј околини тврђаве, располагала са доволно обрадиве земље. Окупавање плаћених војника у Карловцу текло је битно другачије и много спорије, него у другим краишима тврђавама. На то је, пре свега, утицало то што ове тврђаве није било слободних земљишта за насељавање и обраду, па ту није било услова за стварање типичне краишка аграрне заједнице. Поред тога, војничке службе у две најелитније и најбројније јединице у тврђави, архибузирској чети (100 војника) и "немачкој засстави" (208 војника), нису биле наследне. Њихови припадници долазили су већином из Унутрашње Аустрије

¹¹ KAW, ЈОНKR, *Croatica*, 1700–VIII–14; WrHKR, *Kanzlei–Archiv*, VII 316; АХЗ, *Spisi Hrvatske krajine*, фасц. 14, док. 1765–7–31; В. С. Дабић, *Записници краишких судова у Карловачком генералату*, 24–25.

и били су у XVII и првој половини XVIII века једини професионални војници у Карловачком генералату. Многи од њих, судећи на основу матичних књига рођених и умрлих, као и пописа њихових заоставштина које су по службеној дужности правили карловачки генералски аудитори, били су ожењени, имали децу и поседовали куће у карловачкој тврђави. Њихови потомци, међутим, уколико нису постали војници, занатлије или трговци, нису могли да опстану у Карловцу. Рођени Карловчани, чини се, представљали су све до половине XVIII века занемариву мањину међу житељима карловачке тврђаве. На ту претпоставку, између осталог, упућује чињеница што је на основу матичних књига умрлих утврђено, на пример, да је у Карловцу 1731. године умрло 41 одрасло лице: 18 (44%) умрлих било је пореклом из унутрашњоаустријских земаља, 17 (41%) из хрватских области у залеђу Војне крајине, док је само 6 (15%) било рођено у овом граду. Само један од тих шесторо "правих" Карловчана имао је више од 30 година. Постојање великог броја плаћених војника у карловачкој тврђави посредно је утицало на развој тамошњег становништва и, касније, грађанства. Наиме, због могућности добре зараде, Карловац је био привлачан за многе занатлије, које су ту долазиле, куповале куће у тврђави и трајно се насељавале. Већина занатлија у првој половини XVIII века, судећи на основу матичних књига умрлих, јер других поузданних извора нема, била је пореклом из Унутрашње Аустрије. Пореклом Аустријанац био је и први карловачки апотекар, Лаурентијус Лумплекнер, који је после десетак година рада умро од сушице (*in hectesi*) 28. јуна 1731. године. Осим досељених занатлија, окућили су се у Карловцу крајем XVII и у првој половини XVIII века и неки плаћени војници, првенствено они који су се у слободно време бавили занатима и поседовали занатске радње. Они су били и једини који су могли без већих проблема да дочекају укидање плаћених војничких служби 1746. године.¹²

2. Плаћени војници

Турски продори у средњу Европу нису могли да буду заустављени без значајнијих промена војног уређења Хабсбуршке монархије. До тада су у аустријским земљама основни терет одбране носили феудални поседници, који су, у случају спољног напада, владару стављали на располагање одређени број војника, зависно од величине својих поседа и прихода. *Defensionsordnung* из 1518. године, којим су владар и земаљски сталежи уредили међусобне обавезе у одбрани државе, предвиђао је да сваки феудалац на две стотине фунти прихода од својих поседа мора, приликом мобилизације – позива (*Aufgebot*),

¹² AC, *Deželni stanovi za Kranjsko*, фасц. 136, 141. и 143; KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1713–XII–19, 1718–IX–1, 1722–V–4, 1725–III–7, 1725–III–28, 1725–IV–7, 1726–I–4, 1727–VI–1, и 1733–V–28; WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII–349, Beilage 53; AX3, *Zbirka matičnih knjiga*, књ. бр. 1315, 1318. и 1322; Хисторијски архив у Карловцу, *Magistrat slobodnog kraljevskog grada Karlovca*, фасц. 1, док. 42.

послати у рат једног коњаника и два пешака. Скупљање *позива* трајало је дуго, некада и по више недеља, што је отежавало одбрану од изненадних турских напада. Због тога је позив коришћен само у случају веће ратне претње, а терет свакодневног малог рата на граници морао је да буде пренет на плаћене војнике, које је унајмљивао и плаћао владар, и то делом од својих регалних прихода а делом средствима која су му у ту сврху одобравали земаљски сталежи. Другог решења и није било, јер војници аустријског *позива* нису могли да буду распоређени као посаде у пограничним утврђењима. Међутим, више пута током XVI века учествовао је *позив* у већим ратним операцијама и биткама са Турцима у пограничним крајевима.¹³

Унутрашњоаустријске земље морале су, после прихваташа обавезе да помажу владару у стварању о одбрани *осипајка осипајака* Хрватске и Славоније, да држе у пограничним крајевима плаћене војнике – коњанике и пешаке, али и да дају доприносе за поправке и изградњу утврђења. Ова обавеза била је скопчана са огромним издацима. Према досад прикупљеним подацима, Штајерска, Корушка и Крањска потрошиле су у ту сврху од 1547. до 1594. године скоро 17,200.000 форинти, и то углавном за плаћање посада у краишким утврђењима. И владар је до 1578. године утрошио знатну суму новца за плаћање краишким војницима, али њен тачан износ није познат. Само за плаћање 1.794 посадна војника у 50 тврђава у Хрватској крајини (Ајтић, Бихаћ, Блиња, Бојна, Брековица, Бриње, Брглог, Брувно, Винодол, Враноград, Гора, Градац, Греда, Гвозданско, Г. Кладуша, Д. Кладуша, Дабар, Дрежник, Зрин, Изачић, Јесенице, Кастел, Кључ на Корани, Кремен, Крстиња, Леденице, Мазин, Модруш, Мутница, Новиград, Огулин, Острожац, Острожин, Оточац, Пећи, Подзвизд, Рипач, Сењ, Слунь, Сокол, Стиена, Стурлић, Топличка кула, Тоуњска пећ, Тржац на Корани, Хојсић, Храстовица, Хресно, Цазин и Цетин) требало је 1572. године да се обезбеди 7.422 форинте месечно. Ова огромна улагања донела су врло скромне, практично поразне резултате: Турци су до 1592. године запосели или разорили 43 од 50 поменутих тврђава. То је показало да плаћени војници, без обзира на њихову бројност, нису у стању да сами носе терет одбране пограничних крајева.¹⁴

¹³ I. Rothenberg, *Die steirischen Wehrordnungen des 15. Jhs.*, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, 20, 1924, 14–20; H.J. Zeibig, *нав. дело*, 201–366; W. Schulze, *нав. дело*, 46–51; S. Vilfan, *нав. дело*, 237–239; R. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu*, Starine JAZU, 19, 1887, 1.

¹⁴ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 22–28, 33–52, 76–80, 90–91, 165–166, 175–193; III, 390–414; Исти, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka*, 31–36; И. Воје, *Проблематика турске пропала у словеначке земље и организација одбране у XV и XVI веку*, Историјски часопис, 25, 1978, 123; F. Gestrin, *Gospodarstvo na Slovenskom in Vojna krajina*, 224–226; W. Schulze, *нав. дело*, 50–51.

Владар и краишчи заповедници су били свесни да су плаћене посаде у пограничним тврђавама у Хрватској крајини несразмерно мале у односу на број војника на турском краишту, па су у првој половини XVI века покушали да употребе за одбрану границе и већи број привремено унајмљених војника. Тако је, на пример, 1529. године доведено у Хрватску и Славонију 1.500 Шпанаца са задатком да преостму од Турака тврђаву у Удбини. Међутим, они у томе нису успели, јер због недостатка хране нису могли да остану на граници. Са истим овим проблемом суочило се и 4.000 Шпанаца којима је владар 1539. године поверио одбрану пограничних крајева Хрватске и Славоније. Највише шпанских најамника требало је да буде распоређено у Крижевачкој жупанији, која је тада била најизложенија турском пустошењу. Међутим, и сама вест о њиховом скромом доласку изазвала је праву хистерију код локалног становништва. Тако је, на пример, Марта Равен, супруга краљевинског протонотара, тражила од једног краишког официра да је обавести којим ће путем пристизати ови војници, јер је њене кметове, наводно, обузео паничан страх од њих. Загребачки бискуп, чије је скоро потпуно опустошено поседе око Крижевца требало да брани већи број шпанских најамника, повео је против њих праву кампању. Одбио је и да им уз одговарајућу накнаду обезбеди животне намирнице, тврдећи да у Славонији нема хране и да се она не може довоzити у пограничне крајеве. Иако су тада очекивани већи турски напади, бискуп је 17. марта 1539. године тражио да владар повуче са границе шпанске чете. Његовом захтеву придржио се касније и загребачки каптол, тврдећи да полуогладни шпански најамници пљачкају његове кметове. Проблем снабдевања шпанских најамника није могао бити разрешен, јер нико није хтео да преузме обавезу да им продаје храну по тада важећим ценама, тако да је владар на крају морао да попусти притисцима и да их повуче са границе. Тада су унутрашњоаустријски сталежи затражили од њега да уместо шпанских најамника узме у плаћену војничку службу већи број Срба из Жумберка, који су били далеко употребљивији за мали рат на краиштима.¹⁵

Неуспех владаревог покушаја да за одбрану Хрватске и Славоније употреби унајмљене шпанске војнике указао је на један важан проблем који је у XVI веку тешко оптерећивао и угрожавао напоре Унутрашње Аустрије да организује делотворну одбрану пограничних крајева. Реч је о снабдевању храном посада у пограничним тврђавама, посебно оним у полупустим крајевима. Овим проблемом, због његове озбиљности, бавило се више војних комисија и оставило о томе своје белешке и извештаје. Тако су, на пример, царски комесари Ф. Тојфенбах и Ф. Попендорф обавестили владара 21. септембра 1560. године да је у Хрватској крајини скоро немогуће

¹⁵ E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, 153–154, 249, 292–293, 421–423; II, 65–68, 78–79, 418–427, 429–430, 443–444, 447–448; S. Vilfan, *nav. дело*, 241.

организовати уредно снабдевање војника храном. Према њиховом тврђењу, хрватски и славонски феудалци, међу којима су поменули загребачког бискупа и каптол, грофове Зринске, Франкопане, Ердедије и Раткаје, нису дозвољавали својим кметовима да слободно тргују, већ су они сами, позивајући се на право првокупа, откупљивали од њих стоку и све вишкове пољопривредних производа, а онда то препродавали крајишким војницима по ценама вишеструко већим од откупних. Како је допремање хране из Унутрашње Аустрије било прескупо, они су тражили од владара да донесе одговарајуће прописе по којима ће сељаци моћи слободно да тргују животним намирницама и да их продају коме сами желе. Проблем снабдевања посебно је добио на тежини после изградње Карловца, јер је његова посада крајем XVI и почетком XVII века имала неколико стотина војника. Њено снабдевање храном није побољшано ни после увођења годишњих и недељних сајмова у Карловцу, јер су феудални поседници у његовој окolini и даље користили своје право првокупа и тиме драстично повећавали цене хране. Крајишке власти покушале су, уз посредовање владара, да сачине неки споразум са хрватским и славонским сталежима око максимирања цене, али нису у томе успеле. Како је од снабдевености војних посада у великој мери зависила и стабилност крајишког одбрамбеног система, морале су крајишке власти, на крају, саме да организују снабдевање Карловца и још неколико других тврђава житарицама и другим најважнијим животним намирницама. Тај замашан посао био је препуштен посебним повереницима за снабдевање, а први "profiandtmeister" именован је 1553. године. Његово именовање представљало је први корак у развоју логистике, која је, како се касније показало, имала врло важну улогу у аустро – турским ратовима и битно допринела успеху аустријског оружја. Са друге стране, снабдевање Војне крајине храном, разном опремом и оружјем врло је повољно утицало на привредни развој земаља Унутрашње Аустрије, а посебно Крањске, где је снабдевање Војне крајине подстакло развој пољопривреде, мануфактурних радионица сукна и производњу оружја.¹⁶

Премда укључивањем плаћених војника у одбрану пограничних крајева нису обуздане турске провале, њихово унајмљивање и плаћање није било бескорисно расипање огромних средстава. Оно је, између остalog, имало врло важну улогу у вођењу популационе политике у Војној крајини. Крајишке власти су, на пример, успеле у XVI веку да спрече већ започето расељавање Сена тако што су унеле у списак плаћених војника већину његових војно способних становника, укључујући и сењског бискупа. На тај

¹⁶ R. Lopasić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 60–62, 86–87, 128, 133–135, 136–137, 156–157, 167–168; III, 420–426; Исти, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka*, 11, 46; W. Schulze, *nav. дело*, 126–130, 171–178; F. Gestrin, *Gospodarstvo na Slovenskem in Vojna krajina*, 226–234.

начин обезбедиле су им средства за живот и омогућиле опстанак у овом утврђеном и, у одбрамбеном погледу, важном граду, у коме је, због турске опасности, потпуно замро привредни живот. Војничке плате биле су за већину Сењана најважнији извор прихода све до регулације Карловачког генералата 1746. године. Истина, на прелазу из XVII у XVIII век, када је Сењ изгубио свој ранији одбрамбени значај, размишљало се о могућности да се плаћени сењски војници преместе у Лику и Крбаву или отпуште из службе. Томе се супротставио карловачки генерал Карло Ауершперг, водећи рачуна, пре свега, о демографским последицама таквог решења. У свом предлогу реформи Карловачког генералата, сачињеном на захтев владара, он је посебно нагласио да би Сењани губитком плате "запали у шешку невољу, аа би били присиљени да напусте своје место и иселе се, а Сењ би осетио штету што би било на штету Вашег величанства". Становници Жумберка takoђе би тешко опстали на својим планинским стаништима да им сталежи Унутрашње Аустрије нису у XVI веку пружили прилику да повећају своје скромне приходе плаћеном војном службом, како у Карловачком, тако и у Вараждинском генералату. На оба ова краишта служило је крајем XVI века укупно 910 жумберачких ускока. Међутим, већина њих избрисана је из списка плаћених војника на прелазу из XVI у XVII век, када је почело масовно насељавање Војне крајине. Како су због тога запали у велику беду, тражили су 1610. године од надвојводе Фердинанда да поново буду враћени у службу, жалећи се на то што су, због нових досељеника, остали без војничких плати. Њиховој молби није удоволјено и морали су да се задовоље само тиме што су за њих у Карловачком генералату била стално резервисана 204 плаћена војничка места.¹⁷

Због одбијања сталежа Унутрашње Аустрије да одвоје средства за подстицање поновног насељавања пустих пограничних крајева Хрватске и Славоније краишке власти су у првим деценијама XVII века биле принуђене да помажу досељеницима да се лакше укорене на новим стаништима тако што су мањи или већи број њих узимале у плаћену војничку службу. У списак плаћених војника, на пример, уписано је 1600. године 60 Срба из гомирске краишке заједнице, која се тада населила на пустим земљиштима у Горском Котару. Они су на тај начин укључени и у краишкој одбрамбени систем, што им је, у великој мери, помогло да се успешно одупру захтевима Зринских и Франкопана да их признају за своје земљишне господаре. Војничке плате такође су омогућиле гомирским Србима 1657. године да обезбеде део потребних средстава (4000 форинти) за куповину земљишта на коме су живели. Срби из Отока такође су одмах по

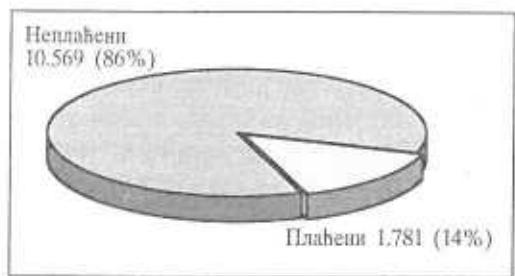
¹⁷ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1671-II-16, и 1700-VIII-14; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, II, 24, 89, 307–308, 394–395; III, 2, 73–75; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 379; II, 1–3; Исти, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka*, 159, 171–172.

насељавању затражили да буду унети у списак плаћених војника, што је у Грацу било прихваћено, па су 24 досељеника, а међу њима и њихове народне старешине, добила 1609. године плаћену војничку службу. Са коришћењем војничких плати за пружање неопходне помоћи појединим скupinama досељеника практично се престало 1628. године, када су земаљски сталежи Корушке и Крањске, следећи искуства штајерских сталежа у Вараждинском генералату, потпуно преузели на себе послове око регрутовања и плаћања крајишким посадама у Карловачком генералату.¹⁸

Крајишки заповедници, који су у XVI и почетком XVII века имали одлучујућу улогу при унајмљивању или отпуштању војника, од 1628. године нису могли без писане сагласности представника корушских и крањских сталежа да узму у службу или отпусте из ње ни једног крајишника. Користећи се својим правом стеченим приликом преузимања послова око унајмљивања и плаћања крајишким посадама, поменути сталежи решили су 1657. године да убудуће издржавају у Хрватској крајини 1.248, а у Приморској крајини 539 војника. Корушка је била дужна да за њихово плаћање обезбеди 99.436, а Крањска 44.052 форинте годишње. Овим споразумом и формално је ревидирана одредба *Брушког либела* из 1578. године, по којој је требало да у Карловачком генералату стално буде смештено 2.485 војника. Смањивање броја плаћених војника није, међутим, више могло да угрози одбрамбени систем, јер се током XVII и у првој половини XVIII века стално повећавао број неплаћених крајишника. Премда су се Корушка и Крањска обавезале да ће у Карловачком генералату издржавати 1.787 војника, њихов број је ипак био нешто мањи. Тако је, на пример, према извештају J. J. Херберштајна из 1671. године, било у Хрватској и Приморској крајини 1.699 плаћених војника: 1.466 пешака, 200 коњаника, 21 топџија и 12 шумара. На служби у Карловачкој капетанији био је 421, Жумберачко – слуњској 204, Турањској 134, Бариловићкој 84, Тоуњској 130, Огулинској 221, Сењској 334 и Оточачкој 171 војник. Разлика између планираног и стварног броја плаћених војника била је последица тога што је шездесетак војничких плати било, све до 1746. године, резервисано за давање помоћи или награда људима који нису имали никакве војне обавезе. О таквој пракси, поред осталог, сведочи и извештај генерала Карла Ауершперга упућен владару 1700. године. У њему пише да "само у Сењу постоји 21 војничко место, ослобођено војне обавезе. То су обичне провизије за људе који живе у Крајини или ван ње, а који не врише никакву службу. Многи од њих никада и нису видели Крајину."¹⁹

¹⁸ KAW, ЈОНKR, *Croatica*, 1609–VIII–12, 1640–I–1, 1671–II–16. и 1705–VIII–62; AC, *Deželni stanovi za Kranjsko*, фасц. 93; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 346, 380–382; II, 104–105, 294–296.

¹⁹ KAW, ЈОНKR, *Croatica*, 1671–II–16. и 1700–VIII–14; AC, *Deželni stanovi za Kranjsko*, фасц. 136.

Графикон VI. Плаћени и неплаћени крајишници у Карловачком генералату пред реформу војног уређења 1746. године

Плаћени војници, који су углавном били смештени у тврђавама дosta удаљеним од границе, постали су крајем XVII века скоро сасвим непотребни, јер су неплаћени крајишници, чији се удео у укупном броју војника у Карловачком генералату стално повећавао, преузели на себе највећи део терета одбране нове аустро – турске границе. Иако свесне ове чињенице, војне власти нису биле спремне да донесу одлуку о њиховом отпуштању из службе, јер су се плашиле да би то довело до озбиљног погоршавања социјалног положаја дела крајишког становништва у тврђавским насељима.

Осим тога, укидање плаћених војничких служби није било ни у интересу земаља Унутрашње Аустрије, које су због својих финансијских обавеза према Војној крајини, чији номинални износ није мењан од 1657. године упркос сталном опадању вредности новца и расту цене, биле поштећене нових пореских оптерећења и захтева централних власти да повећају свој допринос стално празној државној благајни. Због тога је Ратни савет у Грацу, тражећи неко средње решење, предложио владару да део плаћених војника буде премештен ближе граници. Овај предлог је прихваћен и владар је 23. јула 1698. године наредио да се војници из Приморске крајине преместе у Лику и Крбаву. Међутим, карловачки генерал К. Ауершперг затражио је да се привремено одложи спровођење ове наредбе, а да се у међувремену сачини план за потпуно преуређење Карловачког генералата. У неколико наредних деценија сачињено је више таквих планова, али ниједан није спроведен у живот, због чега није ни могло бити решено питање плаћених војника у Хрватској и Приморској крајини, иако су војне власти биле свесне да њихово издржавање представља непотребан трошак за државну благајну. Због тога у Лици и Крбави, када су укључиване у Карловачки генералат 1712. године, није била уведена плаћена војничка служба за обичне војнике. Међутим, како се решавање проблема плаћених војника у Хрватској и Приморској крајини није могло одлагати у недоглед, Ратни савет у Грацу решио је 9. септембра 1746. године да их коначно отпусти из службе, што је изазвало огромно нездовољство у Сењу, Брињу и Оточцу, јер су војничке плате многим житељима ових места биле једини или најважнији приход.²⁰

²⁰ KAW, ЈОНKR, *Croatica*, 1700–VIII–14; WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII–349; P. Krajasich, *nav. дело*, 32–37.

Поједини плаћени војници нису у првој половини XVIII века сами извршавали своје војничке обавезе, јер су се бавили уноснијим пословима – трговином и занатима. За симболичну накнаду, која је била неупоредиво мања од војничких плата, службу су уместо њих вршили њихови најамници, обично сиромашни неплаћени крајишници. Тако су, на пример, *горски солдати* из Сења, који су држали стражу на Вратнику, одбили 1745. године да прихвате ову обавезу, правдајући се, како је забележено у протоколу царске правде држане у Сењу 17. маја 1745. године, “*da nisu i stalissu za takove straze oversivat, buduch vechi del od gnih starih illi drugimi posli zabavitih*”. Од свога војводе су затражили да у њихово име, као што је и до тада био обичај, унајми “најменике” који ће уместо њих држати стражу, а они ће између себе прикупити новац за њихове плате. Када је војвода нашао најамнике и погодио се са њима око службе, већина плаћених војника пристала је да плати свој део најамнине. Томе се супротставио само горски солдат, трговац Франциско Паус, коме се чинило да је најамницима одређена превисока најамнина. Међутим, он није показао спремност да сам изврши своју војну обавезу, већ је, сматрајући да се од њега превише тражи, одбио да да новац за свог *најменика* и, чак, се физички сукобио са својим војводом. Због тога је судски кажњен, али није избрисан са списка плаћених војника.²¹

3. Неплаћени крајишници

Војна крајина је била одбрамбена институција *sui generis* захваљујући првенствено томе што су њени становници вековима служили као неплаћени војници, бранећи границе Хабсбуршке монахије од Турака и учествујући у аустријским војнама у средњој и западној Европи. Ову обавезу први су прихватили жумберачки ускоци, које је владар, пошто за њих није могао да нађе погодија и пространија земљишта, насељио на свом невеликом поседу у Жумберку у Унутрашњој Аустрији. Каснији досељеници у Карловачки и Вараждински генералат такође су, приликом насељавања, својевољно пристајали да врше неплаћену војничку службу у корист владара, односно државе, а за узврат су добијали право да уживају слободне сељачке поседе. Њихова војна обавеза није проистекла ни из једног познатог облика феудалног права и због тога је немогуће одбранити тезу, коју је недавно покушао да докаже Ј. Адамчек, да је крајишца војна служба од самог стварања Војне крајине била “*у бити феудални шериф који је крајшиник сносио за земљу коју ужива*”. Како није могао да занемари околност да ни једним правним актом опште важности донетом до половине XVIII века, укључујући и *Statuta Valachorum*, “*војне дужности крајшиника нису изричично повезане уз земљишни посед*”, Ј. Адамчек је непостојање такве везе покушао да објасни тиме што “*владар није формални власник*

²¹ АХЗ, *Generalkomanda Karlovac–Varaždin*, фасц. 4, док. 1745 –1–63.

земље коју они уживају". Тврђење да владар није имао право да располаже земљиштима у пустим пограничним крајевима Хрватске и Славоније, што је био разлог да није могао да услови право крајишника на уживање земљишних поседа војном обавезом, сасвим је у складу са традицијом хрватске историографије, али не може бити доказ да је крајишка војна служба била феудална обавеза, јер су феудалне обавезе могле да буду засноване само урбаријалном нагодбом између корисника и господара земљишта. Феудална обавеза, макар је чинила само војна служба, суштински мења правни статус онога коме је наметнута – феудални поданик није слободан, а његова права су ограничена правима његовог земљишног господара. Настојећи да некако докаже како је у Војној крајини, ипак, постојао војно – феудални систем пре почетка друге половине XVIII века, Ј. Адамчек је изнео нову тврђњу, која у погледу владаревих поседовних права потпуно оповргава претходну: "Феудални господар у Крајини је држава, односно њезини органи (цар, генерали, официри). На темељу власништва над земљом ти су органи подврзли крајишнике својој јурисдикцији." Као господар земљишта у Војној крајини, владар је, сасвим сигурно, могао да наметне крајишницима војну обавезу као замену за друге феудалне терете. Међутим, нема доказа да је било таквих покушаја пре друге половине XVIII века. Шта више, крајишнике у Хрватској и Славонској крајини владар је 1627. године ставио под своју непосредну управу управо да би спречио хрватске и славонске феудалце да им наметну неке феудалне обавезе.²²

Први покушај да се дефинише природа војне обавезе крајишника Карловачког и Вараждинског генералата учињен је тек 1754. године, када су донесена *Крајишска права* (*Militär Gränitz Rechten*). Њима је прописано да војна обавеза крајишког становништва проистиче из уживања земљишних поседа, који су тада проглашени за војничка лена, премда ленско право у Хабсбуршкој монархији није познавало ову врсту лена. Шта више, у уврдном делу *Крајишских права* је, вероватно због намере да историјски утемеље одредбе о међусобној условљености поседовања крајишких земљишних поседа и војне обавезе, речено да су сви поседи у Карловачком и Вараждинском генералату били лена од самог стварања Војне крајине. Тиме су састављачи ових прописа показали своје непознавање ленског права или, пак, дотадашњих прилика у том делу Војне крајине. Међутим, без обзира на то шта је било у питању, проблем крајишког земљишног поседа заслужује да буде детаљније размотрен, пошто његово разјашњење представља један од могућих путева за поузданје одређивање правног статуса крајишког становништва.²³

²² J. Adamček, *Problem krajiskih buna u historiografiji*, у књизи: *Vojna krajina*, Zagreb 1984, 138–139.

²³ KAW, HKR, 1754, Maerz, фасц. 374; H. Conrad, *Recht und Verfassung des Reiches in der Zeit Maria Theresias*, Köln 1964, 611–680; F. Vaniček, *nav. дело*, II, 2–40; P. Krajasich, *nav. дело*, 76–83.

Право крајишика, тачније Срба насељених у пограничним крајевима Хрватске и Славоније, да несметано живе у својим насељима и уживају земљишне поседе било је гарантовано дипломом цара Фердинанда II од 15. августа 1627. године. Владарева намера је била да их на тај начин заштити од захтева хрватских и славонских феудалаца да прихвате статус зависних сељака и, што је у дипломи посебно наглашено, да их награди за њихову предану војничку службу и одбрану не само Хрватске и Славоније, већ и суседних покрајина и целог хришћанства. Тиме је, бар са становишта крајишика, питање њихових земљишних поседа било решено. Још неко време је остало отворено питање земљишта на коме су живели гомирски Срби, али је и оно решено у складу са обећањем садржаним у владаревој дипломи – откупом од породице Франкопан, која, узгред, никада није ваљано успела да докаже своја права на спорна земљишта.²⁴ На тај начин стекла је гомирска општина правни наслов на своја земљишта и њеним припадницима више нико није могао да наметне никакве феудалне обавезе утемељене на праву земљишног господара. Упркос томе, гомирски Срби наставили су и даље да служе као крајишици, јер ни они нити крајишки заповедници нису схватали војничку службу као феудалну обавезу. Проблем земљишног поседа других карловачких крајишика није решаван на исти начин као проблем земљишта гомирске општине, јер нико осим владара није могао да претендује на земљишта на којима су они живели. Премда су та земљишта формално припадала владаревом фиску, крајишици су до половине XVIII века уживали своје земљишне поседе као потпуну својину, односно могли су њима неограничено да располажу. На то, сасвим сигурно, не би имали право да су они представљали војничка лена, јер је могућност диспозиције ленима била ограничена и нормирана одговарајућим прописима. Карловачки крајишици, пак, имали су до 1754. године право, како показују примери у напоменама, да своје земљишне поседе или неке њихове делове међусобно мењају²⁵, залажу²⁶,

²⁴ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 142–143, 294–296.

²⁵ Међусобне замене земљишта третиране су као приватни уговори и није било потребно да их потврђују крајишке власти. Међутим, уколико је нека странка касније желела да раскине склопљени уговор, могла је да то оствари само путем суда. Тако је, на пример, царска правда на суђењу у Плашком 8. јула 1730. године разматрала тужбу Јуке Паскаса из Јасенице против Боже Трбуховића “in puncto nikoje zaminjene zemlie”. После саслушања странака решено је да “ako li se tusechemu sto krivo vidi, tako neka sztranki obtusenoi szvoiu zaminjenu zemliu nazad povrte, a szam szvoiu k szebi uzme i to pod penu dukat 50 da sztranke dalie od zemalii zemienjenih odsztupiti imaiu i szaki k szvoioi pristupiti”. Види: KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1735–III–3.

²⁶ Иван Михачевић из Оштарија заложио је 21. априла 1715. године Микули Божичевићу, како је написао у заложном писму, “vsze moje zemlie, grunte i suhate, pohistvo i vsze ostalo” за позајмицу од 54,5 шкуда. Зајмодавац је на тај начин добио право да заложену имовину “lada i usiva kako sam svoje” све док дужник не врати дуг. Трајање залога није било временски ограничено. Илија Кеврић из Грачаца заложио је око 1730. године, како је написао у својој представци Региментском суду, “jedan falat zemlie od

продају²⁷, тестаментима остављају *ad pios usus*²⁸ или да нјима располажу на неки други начин²⁹. Могли су их, такође, делити међу члановима породице³⁰ и наслеђивати по мушкију и женској линији; удајом наследнице је наслеђени

velike potrebe (kako vech liudi i Krain)" и отишао у Угарску. У Лику и Крбаву вратио се после 16 година и затражио натраг своју земљу од Томе Шашића, који ју је уживао по заложном праву. С обзиром да је Кеврић поседовао уредне папире за доказивање својих поседовних права, дозвољено му је да поново уђе у свој посед, а Томи Шашић наређено да прими натраг позајмљени новац за који је земља била заложена. За време трајања залога дужник је губио право уживања земље, али је задржавао поседовна права, укључујући и право да је прода. Купац је, у том случају, био дужан да измири дуг пре ступања у посед. Види: KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1736–IX–25; Свеучилишна библиотека у Загребу, R 6719.

²⁷ О праву крајишника да продају своје земљишне поседе сведоче бројни купопродајни уговори, али је, у том погледу, врло важан четврти члан огулинског општинског статута из 1668. године. Нјиме је било изричito дозвољено припадницима ове општине да могу "sa својим земљиштима поседима (*mit gemelten ihren gruenden*) гостодараша ао својој воли и међусобно их продаваш и залагаш". Користећи се овим правом, многи припадници огулинске општине продали су 1715. године своје поседе и иселили се у Угарску. Крајишке власти потврдиле су ове купопродаје и купцима издаде потврдна писма на "zemlie ki suj jedan od drugoga kupili". У уговорима о купопродаји била је, по правилу, предвиђена и обавеза продавца да у случају било каквог спора брани поседовна права купца земље. Види: KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1668–I–7, 1715–VII–6, 1717–VII–4. i 1735–IX–30; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 333–335.

²⁸ Завештавање земље парохијалним црквама, уз обавезу да службе за душу дародавца, није било уобичајено и крајишки заповедници нису на то благонаклоно гледали. Међутим, последња воља дародавца је увек поштована. Тако је, на пример, Мате Паиен завештао једну њиву католичкој парохији у Модрушу. Премда је око тога вођен и судски спор, царска правда у Огулину, на тужбу модрушког свештеника, решила је 16. априла 1709. године да се ова земља "czrikvi gorî imenovanoi priprituje". Види: АХАЗУ, *Acta Keglevichiana*, фасц. 3, док. 105; *Documenta Croatica*, фасц. 16, док. 132.

²⁹ Неки крајишици католичке вере, на пример, давали су својим синовима или браћи, када је требало да приме неко од свештеничких звања, мање или веће делове својих поседа у *patrimonium*. Тако су, на пример, Мартин, Михо, Мате и Тадија Тонковић дали 26. октобра 1737. године свом брату Стјепану као *patrimonium*, како је написано у њиховој даровници, "kuchu i Leschu i zemliu ka ie okolu nie ... sta je prostimano svega skupa in circa dukat 500, a to da receni nass Stiepan Tonkovich, brat sakan, more i svako doba, ako bi mu se spotribillo, dat i prodati bres svake zapace alliti prigovora". Овакве даровнице, ради њихове веће веродостојности, морали су да потпишу и представници крајишских власти. Види: Бискупски архив у Сену, фасц. А (В), док. 47.

³⁰ Деоба поседа међу члановима породице могла се спровести споразумно или, у случају међусобних неспоразума, уз помоћ непристрасних људи, кнезова и суда. Тако су се, на пример, браћа Никола, Дамјан, Драган и Раде Јакшић из Српских Моравица споразумели 16. маја 1675. године о подели на четири једнака дела њиховог "*stechenia i srebru i zivom blagu, takai i zemalja domachih i kercevina*". Уз помоћ гомирског великог судије, сачинили су уговор и обавезали се "*veram i svoim*" да ће га поштовати, а онај "*koi to pogovori da ie dusan platiti birsaga dukat pedeset*". Висина казне за кршење добровољне нагодбе била је иста и у другим познатим уговорима о споразумној подели поседа. Види: АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 16, док. 155, фасц. 23, док. 451.

посед, као мираз, постајао својина њеног мужа.³¹ Право крајишника на располагање земљом било је у Карловачком генералату, као што је већ речено, ограничено само поседовним правима крајишким сеоским општина. Оне су, штитећи интересе својих припадника, настојале да спрече да земљишта у њиховом атару дођу у посед припадника суседних крајишким заједницама уколико они нису имали намеру да промене место боравка и трајно се насеље на новом поседу. Постојање својинских права општина такође је доказ да крајишчи поседи нису били лена, јер је својинско право на лено имао само онај ко га је давао и онај ко га је користио. Због тога се основано може закључити да су крајишчи земљишни поседи били у Карловачком генералату у алодијалном, потпуном власништву тамошњих крајишника, а тек после доношења *Крајишког права* била је делимично ограничена могућност њихове диспозиције у складу са нормама ленског права.

Проблем корелативних веза између земљишног поседа и војне обавезе у Војној крајини, нарочито од половине XVIII века, врло је сложен и тешко ће моћи да буде потпуно разјашњен без сарадње и компаративних истраживања историчара и правника. Међутим, већ сада се може закључити да војна служба тамошњег становништва до половине XVIII века није представљала феудалну обавезу, нити замену за друге феудалне терете. Баш напротив, она је била првенствено утемељена на чињеници што су крајишници били слободни сељаци, па су као слободни људи, неспутани феудалним обавезама, били и дужни да учествују у одбрани земље. Они у том погледу нису били изузетак у Хабсбуршкој монархији. На територији Мађарске, на пример, неплаћену војну службу, која није била феудална обавеза, вршиле су многе хајдучке дружине, а неке од њих су, захваљујући својој служби, добиле чак и колективно племство. Тамо су постојала и хајдучка насеља, која су, захваљујући привилегијама добијеним у XVI и XVII веку због војничке службе њихових становника, задржала своје слободе и после изгона Турака из Угарске. Упркос снажном процесу рефеудализације, становници ових насеља, премда више није било потребе за њиховом војничком службом, били су и даље поштеђени свих феудалних дажбина и терета. Морали су да плаћају држави само контрибуцију, јер је она у Хабсбуршкој монархији постепено наметнута свима који нису учествовали у одбрани земље.³²

31 Неки Перо Сабљак, како је забележено у једној представци из 1717. године, „je se prisnenil iz confina Modruškoga i Ogulin na zemlju pokoinoga zastavnika Tome Vukoviča, koju zemlju ušiva mirno ... i polak toga ima oszobuinu starinu svoju i Modrušah.“ Види: KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1717–VII–4.

32 I. Sinković, *Odbrana madjarskog pograničnog teritorija od Turaka u XVI i XVII stoljeću, /у књизи:/ Vojna krajina*, Zagreb 1984, 163–174; I. N. Kiss, *Vojna organizacija vlastelinstva–vojnici–seljaci i vojnici–plemiči, /у књизи:/ Vojna krajina*, Zagreb 1984, 175–191.

Правне нејасноће око тога на чиму је била утемељена војна обавеза крајишког становништва нису до краја XVII века представљале никакву препеку за нормално функционисање крајишког одбрамбеног система. Све док је Карловачки генералат био искључиво одбрамбена установа, није било потребе да се крајишници присилјавају на вршење војне службе правним средствима, укључујући и условљавање права на уживање земљишних поседа обавезом вршења војне службе. Њих је на то присилјавала једино потреба да заштите голе животе и сачувaju имовину. Међутим, на прелазу из XVII у XVIII век, када Турско царство више није представљало озбиљнију претњу Хабсбуршкој монархији, нужно се поставило питање природе крајишког обавеза и на чиму су оне засноване. Ово питање отворено је у Карловачком генералату, истина у врло благој форми, већ на самом почетку рата за *шпанско наслеђе* (1701–1714). Наиме, крајишке власти мобилисале су 1702. године одређен број крајишника са намером да их пошаљу у Кварнерски залив ради заштите Ријеке. То је био први њихов “*аусмарш*” ван граница Карловачког генералата. Неспратни огулински вицекапетан Сигисмунд Зника, који је замењивао готово увек одсутног капетана Адама Пургштала, мобилисао је у огулинском крају углавном крајишку сиротињу. На жалбу мобилисаних, која је наговештавала отказивање послушности, заменик карловачког генерала наредио је 16. јула 1702. године да од одласка на ратиште буду поштеђени “*ubogi venturini, kuliko vlaski, tuliko hervaczki szini*”. Уместо њих послани су у Ријеку само “*oni ki doszti zemlie derse*” и тиме је наговештено касније општеприхваћено мишљење да поседовање земље подразумева војну обавезу и да њен обим може бити у одређеној сразмери са величином поседа. Ослобођени крајишници су, за сваки случај, јавно упозорени да, ако дође до турског напада, не могу се позивати на овај преседан, већ да тада “*u krainu s voiskom, alliti na larmu, tamo svi venturini, kak ubogi, tak bogati s ostalimi junaci hoditi imaju*”. Међутим, турских напада више није било, а ако се са Турцима у првој половини XVIII века и ратовало, онда је то било на њиховој територији.³³

Због сталног повећања броја неплаћених крајишника, као и драстичног слабљења Турског царства, аустријска војна сила на турској граници постала је почетком XVIII века несразмерна потребама одбране. Тога су биле свесне и војне власти Хабсбуршке монархије, па су, после мањих колебања око судбине Војне крајине, решиле да не спроведу најављено развојаччење Вараждинског и дела Карловачког генералата, већ да употребе крајишнике на ратиштима у средњој и западној Европи. Како то више није била погранична служба и ратовање са Турцима, што су становници Војне крајине схватали као природну обавезу, крајишници су “*аусмарши*”, како су називали своје упућивање на европска ратишта, доживљавали као велику

³³ АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 23, док. 140, 162, 165, 166, 167, 185. и 187.

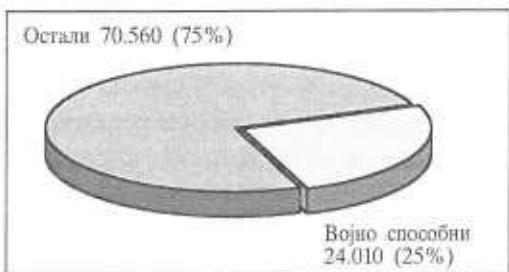
неправду. Тако су, на пример, карловачки крајишици, који су под командом генерала Зигберта Хајстера укључени 1704. године у борбе са Ракоцијевим устаницима у Мађарској, одбили послушност свом старешини када је требало да из Штајерске пређу на мађарску територију. Према неким тужбама, због којих је касније вођена обимна истрага, они су се чак и заверили, како је речено у оптужници против неколицине крајишика, “*da neka bude proklet na vike ki goder neche na gos/podina/ capitana Budaczkoga ognia dati, ako ih bude priko Dunaia comendiral*”. Следеће године упућено је на ратиште у Мађарску око 2.000 карловачких крајишика. Неки од мобилисаних уопште нису хтели да крену у војну, док су многи крајишици “*od voyszke illiti tabora uszkochilli, tot officzieri, tot zoldati i vinturini*”. За време рата за аустријско наслеђе, у коме је учествовало неколико хиљада карловачких крајишика, дошло је још више до изражaja нездовољство због упућивања на европска ратишта, па су се кући самовољно враћале читаве јединице. То је у одређеној мери и подстакло војне власти да у Карловачком генералату спроведу радикалне реформе, које су, на крају, довеле до тога да је право крајишика на уживање земљишних поседа било услољено вршењем војне обавезе.³⁴

4. Хилдбургхаузенова војна и управна реформа Карловачког генералата 1746. године

Реформа управе и војног уређења Карловачког генералата, предузета у оквиру терезијанских државних реформи, дugo је наговештавана и припремана, али је коначна одлука о томе била изнужена потребом Хабсбуршке монархије да за време рата за аустријско наслеђе обезбеди што већи број обучених, униформисаних и добро наоружаних регуларних војника за ратишта у западној и средњој Европи. Припреме за реформу започете су стварањем посебног директоријума за војне послове у Унутрашњој Аустрији и у Карловачком и Вараждинском генералату. На челу ове институције, која је преузела и сва овлашћења Ратног савета у Грацу, налазио се Ј. Х. Хилдбургхаузен, који је имао више дара за чиновничку него војну каријеру. Своје збуњујуће добро познавање функционисања аустријског бирократског апарата, а посебно замршених државних финансија, показао је решавајући питање финансирања реформисаног Карловачког генералата. При томе морао се суючити са врло велиkim проблемима, јер Крањска и Корушка, које су од 1578. године финансирале ову крајину, нису пристајале да повећају своје доприносе, пошто су планирани трошкови били много већи од

³⁴ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv VII–349*, Beilage 59. и 108; AHAZU, *Documenta Croatica*, фасц. 23, док. 273. и 344; P. Broucek, *Die Kuruzzeneinfälle in Niederösterreich und in der Steiermark 1703–1709*, Militärhistorische Schriftenreiche, Heft 55, Wien 1985, 17–25; I. Kukuljević, *Hrvati za naslijednog rata*, Rad JAZU, 38, 79–176.

ранијих. Користећи се својом добром информисаношћу о овом проблему, али и наклоношћу царице Марије Терезије, Ј. Ф. Хилдбургсхаузен успео је некако да обезбеди почетна средства за реорганизацију крајишке војске и за плате официра и подофицира. Део средстава (133.000 форинти) требало је да дају Корушка и Крањска, а остатак, зависно од укупних потреба, требало је да буде обезбеђен из прихода аустријске Дворске коморе од царина и монопола соли у Сењу, Карлобагу, Бакру, Бакарцу и Трсту.³⁵

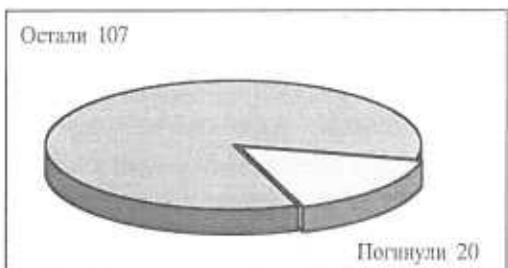

Графикон VII: Удео мушкараца способних за војну службу у укупном становништву Карловачког генералата 1746. године

старијих од 60 година у укупној мушкијој популацији открива страшну истину о судбини крајишника – њихов животни век, делом због тешког живота а делом због честих ратова, био је врло кратак. Само мали број њих имао је срећу да живи дуже од 60 година, а већина их је умирала или изгинула млада.³⁶

Немогуће је утврдити колико је карловачких крајишника погинуло у првој половини XVIII века на разним ратиштима, јер иначе врло прецизна и поуздана аустријска статистика, која је тада утемељена, није систематски регистровала ни погинуле војнике нити оне који су умрли на ратиштима од задобијених рана, болести и глади. Једино малобројне сачуване матичне књиге умрлих омогућавају да се завири и у тај круг крајишког

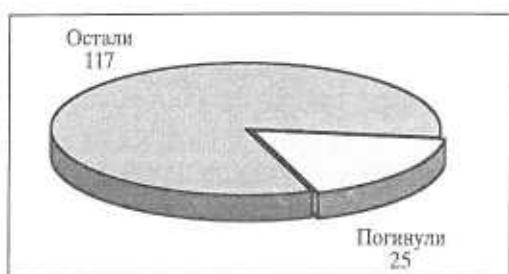
Друга важна предрадња за планирање реформе било је спровођење пописа становништва ради прикупљања података о војно способним мушкарцима. Пописом је утврђено да је у Карловачком генералату 1746. године било укупно 94.570 становника, а од тога 48.384 мушкарца – 21.982 дечака од 1–15 година, 24.010 мушкараца од 16–60 и 2.392 мушкарца старија од 60 година. Мали удео (4,94%) особа

Графикон VIII: Удео погинулих крајишника у укупном броју умрлих у селу Леденице за време ратова за аустријско наслеђе (1740–1748)

³⁵ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII-349, Beilage 76; I. Jurišić, *Finansiranje Karlovačkog generalata za njegova preustroja 1746. godine*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 30, 1997, 43–47.

³⁶ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII-349, Beilage 65 и 89.

Графикон IX: Удео погинулих Крајишика у укупном броју умрлих у селу Свети Јурај за време рата за аустријско наслеђе (1740–1748)

су за крајишике права стратишта – само мали број мобилисаних војника враћао се кући, а остали су, гурнути у прве борбене редове, окончали живот као топовско месо. Приложени графикони, сачињени на основу матичних књига умрлих у крајишким насељима Леденице (110 кућа) и Свети Јурај (148 кућа) у Приморској крајини, сведоче упечатљиво о великом жртвама карловачких крајишика у рату за аустријско наслеђе (1740–1748). Неупоредиво јаснија слика о томе би се добила када би сви умрли у овим насељима били у статистичком приказу разврстани по годинама старости. Тада би се јасно видело да су већину међу њима чинила деца у првим годинама живота и војници погинули на европским ратиштима.³⁷

Наведени подаци о страдању карловачких крајишика за време рата за аустријско наслеђе, сами по себи, најбоље објашњавају узроке њихових побуна и честог дезертерства. Међутим, војне власти су њихов отпор бе-смисленом страдању скватале само као недисциплину и због тога су решиле да реформом војног уређења Карловачког генералата припреме крајишике за нове ратове, чије је избијање било више извесно него неизвесно. Крајшка милиција требало је да се по свему изједначи са редовном царском војском, првенствено увођењем сталне обуке уз примену врло оштрих казни за сваки дисциплински прекршај. Поред тога, закључиле су да крајшки људски потенцијали нису доволно искоришћени, па су тражиле начин да повећају број војника у служби. Наиме, од стварања Војне крајине до 1746. године важило је неписано правило да свака кућа у случају рата даје у службу само по једног војника. Због тога је у Карловачком генералату непосредно уочи реформе било могуће мобилисати само 10.569 војника, јер је 881 домаћинство безземљаша и кметова било ослобођено свих војних обавеза. Иако је тај број био неупоредиво већи од броја војника који је Краљевина Угарска ставила на располагање владару

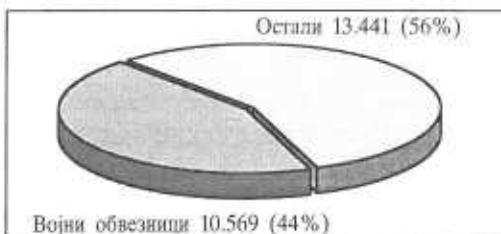
пакла. Уколико оне могу да послуже као статистички узорак, а нема ни једног разлога који би говорио супротно, може се лако утврдити да је у аустро – турским ратовима у првој половини XVIII века било на крајишкој страни релативно мало људских жртава, вероватно због застарелости турског наоружања и малобројности артиљеријских оруђа. Међутим, ратишта у средњој и западној Европи била

³⁷ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv VII-349*, Beilage 65; AX3, *Zbirka matičnih knjiga*, књ. 602. и 1959.

за време рата за аустријско наслеђе, војне власти су сматрале да би војном обавезом требало обухватити већину одраслих крајишника. Трагање за начином како да се то оствари поверено је принципу Ј. Ф. Хилдбургхаузену. Овај неспособни војсковођа, који је, између осталог, био одговоран за страховит пораз аустријске војске код Бањалуке 1737. године, показао се тада као способан администратор.

Та његова способност, коју је, између осталог, показао приликом сређивања своје личне архиве настале током планирања и спровођења реформских захвата у Војној крајини, одредила је, чини се, основни правац реформи у Карловачком генералату.³⁸

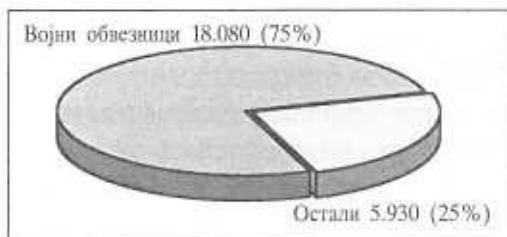
Ј. Ф. Хилдбургхаузен дошао је у Карловачки генералат у јесен 1744. године, недуго по завршеној реформи Вараждинског генералата. Након кратког боравка у Шварчи, летњиковцу карловачких генерала, као и обиласка Крајине, вратио се у Беч. За време обиласка крајишних насеља схватио је да се број крајишника у војној служби не може битно повећати уз задржавање дотадашње праксе да се из сваке куће узима само по један мушкарац. Такође је увидео да би ослобађањем генералских и капетанских *кметова*, као и обезбеђивањем земљишта за породице без земље, могао да створи само неколико нових компанија. Због тога је решио да спроведе темељну реформу крајишког војног уређења. Како би могао да сачини одговарајући план реформе, наредио је потчињенима да попишу укупно становништво, земљишне поседе, безземљаше, *кметове* и плаћене војнике у Карловачком генералату. Затражио је и да му сачине веродостојне преписе свих најважнијих докумената о организацији и финансирању крајишког система одбране. Када је добио у руке пописе крајишког становништва, кућа и земљишта, Ј. Ф. Хилдбургхаузен је нашао прилично једноставно решење како да још неколико хиљада крајишника укључи у војну службу. Наиме, на основу резултата ових пописа лако се могло закључити да је просечно домаћинство у Карловачком генералату имало 8,26 чланова и најмање два за војну службу способна мушкарца. Постојала су, такође, и велика одступања од просека, што није било без важности за будућу реформу. Наиме, просечна величина породице била је, скоро по правилу, већа у оним деловима Карловачког генералата у којима није било велике оскудице обрадиве

Графикон X: Удео крајишника са војном обавезом у укупном броју мушкираца способних за војну службу у Карловачком генералату пре реформе 1746. године

³⁸ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv VII–349*, Beilage 65. и 89; I. Kukuljević, *Hrvati za naslijednog rata*, 79–176; R. Lopašić, *Karlovac*, 211–212.

земље, што је, само по себи, указало на могућност да основа за одређивање војне обавезе буде величина земљишног поседа и број за оружје способних мушкараца у кући. Формулишући овај модел за мобилизацију крајишника, Ј. Ф. Хилдбургхаузен га није до краја разрадио, нити створио нека чврста правила, јер је то могло да доведе у питање остварење његовог основног циља – да створи нове војне формације и да укључи у службу што већи број крајишника. Његов заменик, а од 1748. године и наследник на месту команданта Карловачког генералата, генерал Л. Шерцер, отишао је корак даље и прописао да свака крајишска кућа која поседује до 12 јутара (од 2.400 ч/х) земље, мора да даје у службу једног, а у случају потребе и два до три војника. Каснији крајишки заповедници, али и законодавци, уложили су доста труда да разраде Хилдбургхаузенов модел. Међутим, никада у тим прописима нису напустили његову прагматичну досетку – да се из сваке крајишке куће која располаже минималним поседом могу узети у службу, у случају потребе, практично сви за оружје способни мушкарци. На тај начин створена су правила без правила.³⁹

Графикон XI: Удео крајишника са војном обавезом у укупном броју мушкараца способних за војну службу у Карловачком генералату после реформе 1746. године

Практични циљ Ј. Ф. Хилдбургхаузена био је да створи у Карловачком генералату четири пешадијске регименте организоване по узору на немачке регименте. Тако су створене Личка, Оточачка, Огулинска и Слунјска регимента. Свака регимента требало је да има у свом саставу четири или шест батаљона са по четири чете – компаније од 240 војника. Током 1746. године створене су 72 компаније, које су имале укупно 17.280 војника. Део богатијих крајишника, који су већ раније служили у коњици, сврстан је у 8 хусарских компанија од по сто војника. На тај начин укључено је у војну службу 18.080 крајишника Карловачког генералата, односно већи део (75%) мушкараца способних за војну службу. Величину крајишке обавезе најбоље показује податак да је Хабсбуршка монархија имала у то време укупно 108.000 војника. Поред тога, крајишким породицама наметнуте су тада и огромне финансијске обавезе, јер је за сваког војника требало набавити униформу, која је коштала око 12 форинти. Драматично повећање обавеза прошло је, неким чудом, скоро без отпора неплаћених крајишника. Постоје претпоставке да се то догодило само зато што је православни карловачки владика Павле

³⁹ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv VII–349*, Beilage 53–110; P. Krajasich, *нав. дело*, 76–91.

Ненадовић, наводно, пружио велику подршку генералу Ј. Ф. Хилдбургхаузену у спровођењу реформе. Оне се ослањају на неоспорну чињеницу да је поменути епископ био изузетно утицајан у Карловачком генералату, како због свог великог угледа, тако и због чињенице да је већина тамошњих крајишника била православне вере. Међутим, нема никаквих доказа да је он свој престиж злоупотребио да би олакшао државним властима спровођење за крајишнике неповољних реформи. Много је вероватније да су ове промене релативно мирно примљене због тога што је у свакој пешадијској компанији постојало тридесетак плаћених официрских и подофицирских места различитих рангова, па су крајишници у првом тренутку више били заокупљени тиме шта су реформама добили него шта су изгубили. Отворено незадовољство испољио је само део плаћених војника у бившој Оточачкој капетанији, јер су због реформе изгубили своје службе. У њиховој побуни учествовао је и сењски књижевник А. М. Кухачевић, који је због тога касније био заточен.⁴⁰

Новостворене регименте нису биле само војне формације, већ и одбрамбене и управне области унутар којих су војне власти вршиле све послове војне и цивилне управе. Због тога су укинуте дотадашње капетаније, а територија Карловачког генералата подељена је на четири војно – организационе и управне целине. Нова територијална подела извршена је тако што је Оточачкој регименти припадала територија Сењске и Оточачке капетаније, Слуњској територија Жумберачко – слуњске, Турањске и Бариловићке капетаније, Огулинској територија Огулинске, Тржичке и Тоуњске капетаније и Личкој територији велике Личке и крбавске капетаније. Непуне две деценије касније била је ова територијална подела у мањој мери коригована како би свака регимента имала подједнак број мушкараца и да би терет војне службе био равномерније распоређен на све крајишнике. Ниже одбрамбене и управне области постале су компаније, које су, зависно од прилика на терену, обухватале мањи или већи број крајишних насеља. Тиме су крајишке сеоске општине изгубиле сваки значај, премда крајишска самоуправа није била формално укинута. Међутим, кнезови више нису били представници крајишских заједница, већ су постали нека врста низких управних официра у компанијама.⁴¹

Реформом војног уређења Карловачког генералата повећани су и трошкови његовог издржавања на 170.576 форинти, највећим делом због увођења великог броја плаћених официрских и подофицирских служби.

⁴⁰ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv VII–349*. Beilage 65, 97–99; J. Ch. Allmayer-Beck, *Die Armee Maria Thersias und Josephs II. Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, Wien 1983, 72; F. Moačanin, *Vojna krajina do kantonskog uredjenja 1787./у книзи:/ Vojna krajina*, Zagreb 1984, 48–49.

⁴¹ KAW, *Kanzlei-Archiv VII–349*. Beilage 60, 65, 70, 72, 75, 85. и 103; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II, 13–14.

Корушка и Крањска, настојећи да одрже своје финансијске обавезе према Војној крајини у раније утврђеним оквирима, одувлачиле су са извршавањем својих незнатно повећаних обавеза. Због тога су централне канцеларије у Бечу 1748. године преузеле финансирање Карловачког и Вараждинског генералата, прекинувши тако све дотадашње везе ових крајина са земљама Унутрашње Аустрије, што је сасвим било у складу са другим терезијанским реформским захватима. На тај начин били су и сви војни послови и овлашћења концентрисани у рукама владара и његовог Ратног савета у Бечу. Тиме је завршено и једно поглавље историје Војне крајине, која је тада дефинитивно престала да буде само одбрамбена институција, премда је и даље имала важно место у одбрамбеном систему Хабсбуршке монахије.⁴²

⁴² KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv* VII 349, Beilage 65, 84. и 85; K. Kaser, *Družbene spremembe v horvaško-slavonski Vojni krajini*, 349–355; R. A. Kann, *Die Staatsauffassung des maria-theresianischen Reformabsolutismus*, Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus, Wien 1983, 5–15.

VII КРАЈИШКО ДРУШТВО

Војна крајина била је до половине XIX века једина област у Хабсбуршкој монархији без феудалних поседа, који су у другим деловима државе имали пресудан утицај на структуирање друштва. Због тога је основно обележје крајишком друштву давала чињеница што крајишници нису били спутани феудалним везама, већ су, као слободни сељаци, били дужни само да врше војну службу у корист владара, односно државе. Крајишко друштво било је слабо раслојено, па су међу његовим припадницима постојале само мање разлике у погледу имовине и друштвеног статуса. Раслојавање крајишке заједнице у Карловачком генералату омогућавале су војне власти, које су до половине XVIII века подржавале настојања појединих крајишника, првенствено народних старешина, да постану нека врста крајишке елите. Крајишки заповедници пресудно су утицали и на друштвено маргинализовање дела становника Карловачког генералата, јер су им наметнули феудалне обавезе. На тај начин створили су доњи слој крајишког друштва – генералске и капетанске *кметове*. Реформом војног уређења, спроведеном половином XVIII века, прекинуто је даље раслојавање крајишке заједнице и чак су великим делом изbrisане до тада створене друштвене разлике међу крајишницима.

На стварање специфичног крајишког друштва, које је било основа на којој је у великој мери почивало и крајишко војно уређење, утицало је више околности. Најважнија међу њима била је та што је Војна крајина створена у раније потпуно пустим пограничним областима Хрватске и Славоније, где владар и сталежи Унутрашње Аустрије, водећи превасходно рачуна о одбрани државних граница, нису дозволили успостављање феудалних односа какви су постојали у другим деловима Хабсбуршке монархије. Њихова повремена колебања у том погледу, изазвана притиском угарских, хрватских и славонских сталежа, била су само део сложених политичких игара. Правни положај и крајишки статус становништва насељеног у тим областима крајем XVI и у првим деценијама XVII века никада нису били озбиљно угрожени, не само због његовог отпора претварању у зависне сељаке, већ и због тога што у празној државној благајни није било новца за унајмљивање довољног броја плаћених војника, који би, уместо неплаћених крајишника, бранили државне границе.

1. Раслојавање краишке заједнице и зачеки стварања краишке елишће

Међу досељеницима у Карловачки генералат, углавном Србима, постојале су већ приликом насељавања мање имовинске и друштвене разлике, које су краишке власти, првенствено из својих интереса, још више продубиле. Њих је на то, чини се, подстакла жеља да посредством привилегисаних припадника краишке заједнице, чији је повољнији материјални и друштвени положај у великој мери зависио од њихове спремности на сарадњу са војним властима, успоставе чвршћи надзор над осталим краишницима. Таква пракса примењена је већ приликом насељавања Срба у Жумберку, где су владареви комесари при расподели земљишта доделили већини досељника само по једно сељачко селиште (*хубу*), које је требало да буде уписано у урбар жумберачког властелинства и због тога за њега није издаван посебан поседовни лист. Међутим, неколицини њихових првака, углавном војводама и кнезовима који су били, како је то речено у њиховим привилегијама од 6. јуна 1535. године, „најузеоднији међу њима и који другима служе за углед”, дати су већи земљишни поседи и издати поседовни листови (*Lehen-Brief*), које је потписао владар. Њихови поседи, који су држани за племићке (*Edlthumber*), састојали су се од више хуба. Највећи посед добио је војвода Вук Поповић, коме је владар даровао девет хуба у селу Сошицама. У Грацу су и касније благонаклоно поступали са молбама ускочких старешина за доделу или потврду новостечених земљишних поседа, па је чак и надвојвода Карло интервенисао за њих 1570. године код крањских земальских сталежа. Поједини ускочки официри и подофицири успевали су да добију земљишта и од старешине Жумберачке капетаније. Тако је, на пример, заставник Јован Вујичић добио 1627. године од жумберачког капетана даровни лист (*Gabbrief*) за „*two ganze Vsskhokken hueben*” – једну хубу у Малом, а другу у Великом Лешћу. Владар је потврдио ову диспозицију и издао поменутом заставнику одговарајући диплому – *Lehen-Brief*. Захваљујући томе што су правно и материјално повлашћиване, ускочке народне старешине биле су у много повољнијем положају од других ускока, па је Ј. Пихлер, управник жумберачког властелинства, тврдио да су неки од њих, попут Јурја Радивојевића и Ресана Шишмановића, поседовали више земље и били богатији од њега. Поред земљишних поседа, уживали су и одређену новчану помоћ – провизију. Тако су, на пример, мазолске војводе, старешине дванаест војводства неплаћених ускока, примале на име провизије све до 1746. године по 24 форинте годишње.¹

¹ KAW, IÖHKR, Croatica, 1713-II-14; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 388–390; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, II, 510–511; A. Ивић, Долазак ускока у Жумберак, VZA, 9, 125, 131; Исти, О првој сраској сеоби у Жумберак, 62–63; Исти, Из прошlosti Срба Жумберчана, 77–82, 90–94.

Подстицање раслојавања релативно хомогеног краишког друштва могло се у Жумберку најлакше остварити политиком расподеле земљишта, јер су тамо у индивидуални посед досељеницима давана већ раније омеђена сељачка се-лишта устаљене величине. Ова пракса није примењена у другим деловима Карловачког генералата, где војне власти нису делиле досељеницима индиви-дуалне поседе, јер су се они насељавали на некултивисаним земљиштима, обраслим шумом и парлогом. Оне су само могле да одреде границе сеоских атара, а да досељеничким заједницама препусте право да саме врше расподелу земљишта унутар својих међа. Захваљујући томе народне старешине су добиле одлучујућу улогу у подели земљишта, а самим тим, чини се, и згодну прилику да резервишу за себе најбоље и највеће потесе земље. На такву претпоставку, између остalog, упућује чињеница што су у већини краишким насеља, судећи на основу сачуваних пописа, највеће земљишне поседе имали кнезови, војводе и други официри. Међутим, некима од њих, које су желели посебно да награде, краишким официрима су давали на уживање и слободна земљишта, која су се налазила ван међа сеоских атара, па самим тиме и ван контроле сеоске заједнице. Тако је Вук Франкопан, „generall haruattzke y primorzke pokraine”, доделио у лено гомирском кнезу Мирку Мамули 1626. године „jedno selo, koje se zove Oberh pri Vitini za izdersanye blaga nyeghouva”. Неколико година касније обновљена је ова даровница, а право уживања дарованог земљишта добила су и његова браћа, Манојло и Петар Мамула. Њихово право на ова земљишта потврдио је владар својом дипломом од 17. новембра 1632. године. Сличне даровнице на земљу нису издате другим гомирским народним старе-шинама, али је зато двојици кнезова, двојици харамбаша и једном барјактару одобрена новчана провизија, која је износила 200 форинти годишње. Учвр-стивши свој материјални и друштвени положај, гомирске народне старешине су, исто као и народне старешине у другим деловима Карловачког генералата, настојале да њихова звања постану наследна у породици, а то им је обично и полазило за руком, јер се није косило са нормама обичајног права. Поред тога, обично су једино они имали довољно новца да плате краишким командантима високе таксе за потврду звања. Војвода Никола Докмановић, један од гомир-ских народних старешина, затражио је, чак, од владара 2. децембра 1665. године, позивајући се на своје дотадашње заслуге, да се његовим мушким потом-цима и браћи призна наследно право на звање војводе. Пошто је овај захтев прихваћен, његова породица постала је врло угледна и утицајна у Огулинској капетанији. Неки њени чланови учествовали су у првој половини XVIII века у раду српских народно – црквених сабора. Тако су, на пример, Лазо Докма-новић, војвода гомирски, и Дошен Докмановић, кнез и вицекапетан плашчански, учествовали у име карловачких краишника на народно – црквеном сабору у Сремским Карловцима 1727. године и својеручно потписали једну представку заједно са стотинак других српских црквених великодостојника, официра и

1. Раслојавање крајишке заједнице и зачеци стварања крајишке елише

Међу досељеницима у Карловачки генералат, углавном Србима, постојале су већ приликом насељавања мање имовинске и друштвене разлике, које су крајишке власти, првенствено из својих интереса, још више продубиле. Њих је на то, чини се, подстакла жеља да посредством привилегисаних припадника крајишке заједнице, чији је повољнији материјални и друштвени положај у великој мери зависио од њихове спремности на сарадњу са војним властима, успоставе чвршћи надзор над осталим крајишницима. Таква пракса примењена је већ приликом насељавања Срба у Жумберку, где су владареви комесари при расподели земљишта додељили већини досељеника само по једно сељачко селиште (*хубу*), које је требало да буде уписано у урбар жумберачког властелинства и због тога за њега није издаван посебан поседовни лист. Међутим, неколицини њихових првака, углавном војводама и кнезовима који су били, како је то речено у њиховим привилегијама од 6. јуна 1535. године, „*најујгледнији међу њима и који другима служе за углед*”, дати су већи земљишни поседи и издати поседовни листови (*Lehen-Brief*), које је потписао владар. Њихови поседи, који су држани за племићке (*Edlthumber*), састојали су се од више хуба. Највећи посед добио је војвода Вук Поповић, коме је владар даровао девет хуба у селу Сошицама. У Грацу су и касније благонаклоно поступали са молбама ускочких старешина за доделу или потврду новостечених земљишних поседа, па је чак надвојвода Карло интервенисао за њих 1570. године код крањских земальских сталежа. Поједини ускочки официри и подофицири успевали су да добију земљишта и од старешине Жумберачке капетаније. Тако је, на пример, заставник Јован Вујчић добио 1627. године од жумберачког капетана даровни лист (*Gabbrief*) за „*two ganze Vsskhokhen hueben*” – једну хубу у Малом, а другу у Великом Лешћу. Владар је потврдио ову диспозицију и издао поменутом заставнику одговарајући диплому – *Lehen-Brief*. Захваљујући томе што су правно и материјално повлашћиване, ускочке народне старешине биле су у много повољнијем положају од других ускока, па је Ј. Пихлер, управник жумберачког властелинства, тврдио да су неки од њих, попут Јурја Радивојевића и Ресана Шишмановића, поседовали више земље и били богатији од њега. Поред земљишних поседа, уживали су и одређену новчану помоћ – провизију. Тако су, на пример, мазолске војводе, старешине дванаест војводства неплаћених ускока, примале на име провизије све до 1746. године по 24 форинте годишње.¹

¹ KAW, ЈОНKR, Croatica, 1713-II-14; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 388–390; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, II, 510–511; А. Ивић, *Долазак ускока у Жумберак*, VZA, 9, 125, 131; Исти, *О првој српској сеоби у Жумберак*, 62–63; Исти, *Из прошlosti Срба Жумберчана*, 77–82, 90–94.

Подстицање раслојавања релативно хомогеног краишког друштва могло се у Жумберку најлакше остварити политиком расподеле земљишта, јер су тамо у индивидуални посед досељеницима давана већ раније омеђена сељачка селишта устале се величине. Ова пракса није примењена у другим деловима Карловачког генералата, где војне власти нису делиле досељеницима индивидуалне поседе, јер су се они насељавали на некултивисаним земљиштима, обраслим шумом и парлогом. Оне су само могле да одреде границе сеоских атара, а да досељеничким заједницама препусте право да саме врше расподелу земљишта унутар својих међа. Захваљујући томе народне старешине су добиле одлучујућу улогу у подели земљишта, а самим тим, чини се, и згодну прилику да резервишу за себе најбоље и највеће потесе земље. На такву претпоставку, између осталог, упућује чињеница што су у већини краишким насеља, судећи на основу сачуваних пописа, највеће земљишне поседе имали кнезови, војводе и други официри. Међутим, некима од њих, које су желели посебно да награде, краишким официрима су давали и уживање и слободна земљишта, која су се налазила ван међа сеоских атара, па самим тиме и ван контроле сеоске заједнице. Тако је Вук Франкопан, „generall haruattke u primorzke pokraine”, доделио у лено гомирском кнезу Мирку Мамули 1626. године „jedno selo, koje se zove Oberh pri Vitini za uzdersanye blaga nyeghouva”. Неколико година касније обновљена је ова даровница, а право уживања дарованог земљишта добила су и његова браћа, Манојло и Петар Мамула. Њихово право на ова земљишта потврдио је владар својом дипломом од 17. новембра 1632. године. Сличне даровнице на земљу нису издате другим гомирским народним старешинама, али је зато двојици кнезова, двојици харамбаша и једном барјактару одобрена новчана провизија, која је износила 200 форинти годишње. Учврстивши свој материјални и друштвени положај, гомирске народне старешине су, исто као и народне старешине у другим деловима Карловачког генералата, настојале да њихова звања постану наследна у породици, а то им је обично и полазило за руком, јер се није косило са нормама обичајног права. Поред тога, обично су једино они имали доволно новца да плате краишким комandanтима високе таксе за потврду звања. Војвода Никола Докмановић, један од гомирских народних старешина, затражио је, чак, од владара 2. децембра 1665. године, позивајући се на своје дотадашње заслуге, да се његовим мушким потомцима и браћи призна наследно право на звање војводе. Пошто је овај захтев прихваћен, његова породица постала је врло угледна и утицајна у Огулинској капетанији. Неки њени чланови учествовали су у првој половини XVIII века у раду српских народно – црквених сабора. Тако су, на пример, Лазо Докмановић, војвода гомирски, и Дошен Докмановић, кнез и вицекапетан плашчански, учествовали у име карловачких краишника на народно – црквеном сабору у Сремским Карловцима 1727. године и својеручно потписали једну представку заједно са стотинак других српских црквених великородостојника, официра и

киезова. У тој представци су противствовали против покушаја државних власти да сузе српске привилегије у Хабсбуршкој монархији.²

Краишка заједница у Огулину, вољом тадашњег капетана Вука Франкопана, који је ово насеље покушавао да претвори у свој феудални посед, 1622. године је подељена на две друштвене групе: слободне војнике, неоптерећене феудалним обавезама, и капетанове поданике, који су били дужни да дају разне дажбине и врше радите. Премда су се неколико деценија супротстављали таквој подели, становници Огулина нису успели да се изборе за то да сви буду изједначени у правима и обавезама. Општинским статутом, који је цар Леополд I издао 24. септембра 1668. године, дефинитивно је озакоњена подела огулинског становништва на слободне краишике и капетанске *кметове*. Њиме су, поред тога, призната посебна права огулинским војводама – Вуку и Ивану Пушкарићу, Николи Турковићу и Ивану Месићу, који су проглашени за племените војнике, али им није дато право племство. Војводска звања, а тиме и плаћена служба, постала су практично наследна у њиховим кућама, премда то није било предвиђено општинским статутом. Као посебно привилеговани припадници огулинске општине, добили су и право да убиру пијачну таксу од вина, жита и друге хране која је довожена у огулинску тврђаву ради продаје. Половину тако прикупљеног новца требало је да предају своме капетану, а остатак су могли да задрже за себе.³

Поједине народне старешине, које нису успеле да дођу до већих земљишних поседа приликом насељавања или су, пак, накнадно закључиле да им је потребно више земље, настојале су касније да повећају своја имања коришћењем свог утицаја, веза и моћи. Законити начин за повећање поседа било је запоседање *аразне* или *одсeline* земље, коју су војни заповедници радије давали краишким народним старешинама него сиромашнијим краишицима. Карловачки генерал Ј. Рабата, делећи 18. септембра 1715. године *пусће земље* у Оштаријама, које су њихови ранији поседници напустили због сеобе у Угарску, доделио је, на пример, највеће поседе, управо „*аоглавијим*“ људима: поркулабу Микули Божичевићу (9. јутара), његовом сину, десетнику Луки Божичевићу (10. јутара) и војводи Томи Пребегу (4. јутра). Како су они већ имали доста земље и, поред тога, били у плаћеној војничкој служби, њихов повољан материјални положај био је овом донацијом још више учвршћен. Поред тога, поркулаб Микула Божичевић, који је уз велико имање поседовао и сопствени млин, увећао је исте године свој посед тако што је позајмио 54

² KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1640-I-1, 1665-XII-1; A. Хаџић, *Два прилођа из 1727. за ћовесницу српског народа*, Летопис Матице српске 125, 1881, 130; А. Ивић, *Пећ хrvatskiх листишина из љубљанског архива*, 334–335; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, 346; II, 154, 161.

³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1640-XII-7, 1668-I-7, и 1690-VI-2; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 100, 126–127, 154–155, 333–335.

шкуде неком Ивану Михачевићу и добио од њега у залог кућу и сву земљу. Његово право на коришћење заложеног поседа било је, практично, неограђено пошто се Иван Михачевић иселио у Угарску и није имао намеру да се врати у Оштарије. Повољан материјални положај омогућио је породици поркулаба Микуле Божичевића даљњу социјалну промоцију – двојица њених чланова школовала су се у Сењу и, касније, служила као свештеници у католичкој жупи у Оштаријама.⁴

Неке крајишке народне старешине увећавале су земљишне поседе и незаконитим запоседањем неподељеног, заједничког земљишта у својим насељима. Страхујући да то њихови сусељани неће мирно прихватити, настојали су да своје самовољне поступке озаконе уз помоћ крајишког заповедника тако што су тражили и, по правилу, добијали земљишне листове *паћене* за узурпирану земљу. Тако је, на пример, капетан Иво Мудровчић, чија је породица већ почетком XVIII века била најбогатија у Рибнику, запосео „*jednu zemliu i kufjitu Ribniczkom prez patente deset dan oranicze i kossenicze*”. Желећи да узурпацију озакони, затражио је и добио од великог капетана Лике и Крбаве 5. септембра 1726. године *паћену* на ту земљу. Оспоравање његовог права на тако стечена земљишта било је спречено прописивањем глобе од 100 дуката коју је требало да плати свако ко би то покушао. Неке народне старешине, ослањајући се на подршку заповедника капетанија, узурпирале су и приватне поседе својих крајишника. Тако је, на пример, поникварски кнез Игњатија Ивковић одузео од Томе Ивошевића, оптужујући га за непослушност, део његове „*старинске земље*” у Хрељину, због чега је касније вођен спор пред Регименским судом у Карловцу. На сличан начин повећао је свој посед и Иво Вукасовић, заставник у Крмпотама, који је бесправно присвојио крчевину Николе Томљеновића, искрчену половином XVII века. Његов поступак изазвао је велико огорчење осталих сељана, који су, на челу са својим кнезом Павлом Бутурцем, поднели 18. јуна 1725. године заједничку представку војним властима и захтевали да се ова неправда исправи. Међутим, правду нису брзо получили. Тек се доношењем *Крајишког закона* 1754. године, којима је прописана обавеза војних власти да истраже порекло имовине најбогатијих крајишника, као и да одузму од народних старешина сву земљу коју су оне стекле после 1740. године самовољно присвајајући поседе исељених крајишника, дезертера и изумрлих породица, стало на крај незаконитом повећавању земљишних поседа припадника горњег слоја крајишког друштва у Карловачком генералату.⁵

⁴ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1736–IX–25; Бискупски архив у Сењу, фасц. А (В), док. 47; АХЗ, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 4, док. 121; АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 23, док. 225; А. Ивић, *Пећ хрватских листина из љубљанској архива*, 334–335.

⁵ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1725–VIII–5. и 1729–VI–7; HKR, 1754, März, фасц. 374; АХЗ, *Generalkomanda Karlovac–Varaždin*, фасц. 3, док. 1729–2–66; *Spisi obitelji Yukasović*, фасц. 1.

Да би учврстиле материјални положај народних старешина и да би их подстакле да предано врше своје обавезе, војне власти су им давале и право да уживају *пачасбине*, земљишта која су представљала својеврсну награду за њихову службу. Такви поседи нису прелазили у њихово власништво, већ су могли да их користе само док су обављали старешинску дужност. Прве *пачасбине* добиле су народне старешине у Приморској крајини у другој половини XVII века. На тај закључак, између осталог, упућује и једна пресуда *царске правде*, одржане у Сењу 15. новембра 1702. године. Разматрајући тужбу против поркулаба леденичког Николе Пајена, који није пристао да даје католичком свештенику десетину од урода житарица на својој *пачасбини*, судије су утврдиле „*da i bivsi porkulabi, ki szu u Ledenicah bili, niszu od zemali pochastbine, niti od blaga sivoga u chel deszetine plachali, zato niti szadasni porkulab, knez Mikula Payen, niti osztali ki budu porkulabi, neche od takoga plachati*“. Нажалост, нема података о величини *пачасбина* у Приморској крајини, јер она није била прописана. У Лици и Крбави, према прописима донетим 1712. године, када су ове области укључене у Карловачки генералат, требало је да крајишчи капетани на име *пачасбине* добију 15, поркулаби 12, кнезови 10 и заставници 8 јутара земље, и то без обзира колико су земље поседовали раније. Међутим, војна комисија, која је била задужена да то спроведе у живот, није личким народним старешинама, због недостатка слободне земље, доделила *пачасбине* прописане величине већично непито мање или никакве. Они тиме нису били много оштећени пошто су већином поседовали и по неколико пута веће поседе од просечних крајишког поседа у њиховим селима.⁶

Сачувани поименични пописи крајишчких земљишних поседа, због њихове фрагментарности, не омогућавају да се сасвим поуздано утврди материјални положај свих крајишчких народних старешина у Карловачком генералату. На основу њих може се само закључити да су земљишни поседи народних војничких старешина и кнезова у свим крајишким насељима, за које постоје потпунији пописи, били обично неупоредиво већи од просечних крајишских поседа. Тако је, на пример, Симо Милеснић, кнез у Српском Косињу, 1746. године поседовао 121 јутро (а 2.400 ч/x) земље, док је просечан крајишчи посед у селу имао 13,5 јутара. Највећи посед, судећи на основу ових фрагментарних пописа, држао је Јуриша Смолчић, поркулаб у селу Дабар, који је, у време регулације Карловачког генералата, поседовао 170 јутара ораница и сенокаше. Осим непокрстне имовине, многе крајишке старешине поседовале су и велика стада стoke – живог блага, која су им обично чувале слуге. Због бројности своје стоке, били су понекад присиљени да за њу траже пашњаке и далеко ван атара својих села. Тако је, на пример, Радак Миличић, ускочки војвода, половином XVII

⁶ Каптолски архив у Сењу, фасц. R, fol. 42–44; KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1713-II-14, 1713-V-35. и 1725-VIII-5; AX3, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 4, док. 121; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 283–301.

века држао своју стоку на бродском властелинству, где су му је, као слуге, чували тамошњи кметови.⁷

Солидан материјални положај и друштвени статус омогућио је појединим народним старешинама даљу друштвену промоцију њихових породица. Неколицина крајишким народним старешинама, углавном католика, слала је своју децу на школовање у Сењ и Грац. Случајно сачувани програм позоришне представе *Геновеве*, коју су 1734. године играли ученици сењске павлинске гимназије, показује да су тада на школовању у овом граду били синови неколико крајишким старешинама: Драженовић Никола, Месић Францишко, Вучетић Марко и Вуковић Петар из Бриња, Денгорица Симон, Дубравчић Лука, Стошић Елиас и Одарчић Симон из Оточца, Брозовић Матија из Тоуња, Грахијанин Јоханес из Оштарија, Мудровчић Павле из Рибника, Перковић Матија из Стјенице, Руковина Тадија из Перушића и Сертић Степан из Удбине. Неки од њих су се школовали да би заменили на положају своје очeve, док су се други припремали за свештенике. Међутим, кандидатима за стицање свештеничког звања, према одредбама Тридентског концила, њихови родитељи требало је да обезбеде одговарајући *patrimonium*, чија је висина у Сењско – крбавској бискупији износила 500 дуката. Дајући им патримонијалним уговором делове својих земљишних поседа, млинове и друге некретнине, више крајишким породицама обезбедило је, до половине XVIII века, потребне *patrimoniuma* за своје синове. Неке од њих успеле су да обезбеде врло велике *patrimoniuma*, који су били предвиђени за студенте теологије у Грацу: Јосип Кафон из Оточца, син тамошњег војводе, добио је 4. фебруара 1738. године *patrimonium* од 1.500 дуката, а Јоанис Вукелић, син јабланичког кнеза Николе Вукелића, добио је исте године *patrimonium* од 1.500 форинти. То су, уједно, и највећи патримонијуми које су својим синовима, студентима теологије и кандидатима за свештенике, успеле да обезбеде неке крајишке народне старешине. Књига преписа *patrimoniuma* Сењско – крбавске бискупије открива и једну занимљиву појаву – од половине XVIII века скоро више и нема крајишника, кандидата за свештеничка звања. Сигурно је да интересовање за ова звања није опало, већ су крајишници, због тога што им је тада ограничено право располагања њиховим поседима, тешко могли да обезбеде својим синовима некретнине. Могли су да им дају само *patrimonium* у готовини, али тако велике суме новаца поседовао је мало ко у Карловачком генералату.⁸

Дајући податке о себи за штампани програм већ поменуте позоришне представе *Геновеве*, двојица глумаца, Тадија Руковина из Перушића и Павле

⁷ KAW, WrHKR, *Kanzlei-Archiv*, VII-349, Beilage 53; IÖHKR, *Croatica*, 1729-VI-7; AX3, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 4, док. 121; AX3, *Ozaljsko vlastelinstvo-kurija Brod*, фасц. 1, док. бр. 5.

⁸ Бискупски архив у Сену, фасц. А (В), док. бр. 47; A. Šimčik, *Predstava „Genoveve“ u pavlinskoj gimnaziji senjskoj 1734*, *Croatia sacra*, 5, 1935, 142–147.

Мудровчић из Рибника, синови крајишских народних старешина, ставили су крај својих имена и статусне ознаке на које нису имали право – један „*perillustris*”, а други „*nobilis*” – откривајући тако своје снове или снове својих породица о даљњем успону на друштвеној лествици и стицању племићких титула. Међутим, државне власти у Хабсбуршкој монархији нису до половине XVIII века олако давале племићке титуле крајишким народним старешинама, без обзира на њихове војничке заслуге. Огулинским војводама, који су себе држали за племените, признато је само право да у својој заједници уживају непостојеће звање „*аделенијих војника*” (*adeliche khriegsleithe*), што је вероватно било до волно да задовољи њихову сујету. Само је један крајишки официр, Лука Врањанин, пореклом Сењанин, добио праву племићку титулу за своје заслуге стечене војничком службом у Карловачком генералату и уврштен је, како је то речено у прокламацији великог сењског капетана од 13. фебруара 1729. године, „*u staliss i broy prave plemenschine i kavalerstva, aliti equites Suetoga Rimskoga cesarstua*”. Пре тога убрајао се у сењску властелу чија је племићка титула коштала сто дуката и вредела само унутар градских бедема. Касније су и неки чланови породице Вукасовић добили титулу барона, а заслужили су је као официри у Карловачком генералату.⁹

Реформе војног и управног уређења Карловачког генералата, које су довеле до потпуне маргинализације крајишских народних старешина, поништиле су многе резултате скоро два века дугог и спорог раслојавања крајишке заједнице. Многе старе старешинске породице, које су због богатства и угледа могле бити да утичу на држање других крајишника у рату и миру, постепено су изједначене са осталим припадницима крајишке заједнице. Скоро једина могућност за друштвену промоцију постала је тада каријера подофицира и официра, који су свој утицај на потчињене крајишнике градили на сили и арганцији, док су свој успон на хијерархијској лествици дуговали слуганству и снисходљивости према моћнијима од себе. Њихов материјални статус обезбеђиван је солидним платама, а њихова част и достојанство брањени су војним прописима и строгим казнама и за најмању увреду. Цару су дуговали све што су имали и због тога су се врло ретко укључивали у народне послове и одбрану интереса средине из које су потекли. У другој половини XVIII века постало је скоро незамисливо да неки царски и краљевски подофицир или сфицир учини нешто у корист заједнице, уколико је постојала опасност да тиме доведе у питање свој чин и службу. По томе су се увек разликовали од ранијих крајишских кнезова и војвода, који, истина, никада нису пропуштали прилику да увећају своје богатство и моћ, али ни избегавали ризике са којима је била скопчана њихова предводничка улога у борби за крајишска права. Њима је то богатство

⁹ АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 25, док. 137; M. Magdić, *Popis patricijskih i gradjanskih porodica senjskih od godine 1758*, Starine JAZU, 17, 1885, 49–53; A. Šimčik, *nav. дело*, 142–147.

пружало егзистенцијалну сигурност, јер војне власти нису могле лако да га одузму, што са подофицирским и официрским платама није био случај.

2. Безземљаши

Становници Карловачког генералата који нису имали земљишне поседе представљали су доњи слој крајишког друштва, на шта је прва указала једна комисија Ратног савета у Грацу, која је 1712. године спровела попис земљишта и становништва у Лици и Крбави. Том приликом утврдила је да у овим областима има укупно 2.486 породица, али да 368 (14,80%) породица није успело приликом насељавања да дође до доволно земље. Оне су се издржавале тако што су радиле на поседима оних богатијих крајишника који нису могли сами да обраде своју земљу. Њихов социјални положај није био завидан, али је за војне власти већи проблем представљало то што њихови чланови нису вршили војну службу. Због тога се размишљало о могућности да се прерасподелом земље и за њих обезбеде одговарајући поседи, али се од тога одустало у страху од могућих немира и отпора оних који би прерасподелом били оштећени. Ипак су некако нађена земљишта за насељавање једне мање групе безземљаша досељених из Млетачке Далмације у првим годинама XVIII века. Осталима је остављено да се временом сами снађу и обезбеде себи земљу. Неколико деценија касније, у оквиру припрема реформе Карловачког генералата, поново је извршен попис земљишта и становништва у Лици и Крбави. Тада је утврђено да у овим областима живе 4.083 породице, а да је од тога 300 породица (7,34%) без поседа. Није познато да ли су то биле досељеничке породице или, пак, новостворена домаћинства која су, ко зна из којих разлога, приликом осамостаљивања остала без земље. Како су то биле релативно велике породице, које су имале више мушкараца способних за војну службу, крајишке власти су на себе преузеле обавезу да им обезбеде поседе. Због тога је приликом доношења *Крајишког права*, којима је довршена војна и управна реформа Карловачког и Вараждинског генералата, гарантована предност безземљашима приликом деобе земљишта која дођу у посед државног фиска на неки од законом предвиђених начина. Рачунало се да ће се окућавањем безземљаша добити између 300 и 500 нових војних обвезника.¹⁰

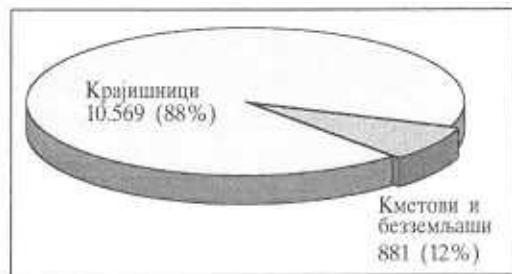
Крајишких породица без земље није било само у Лици и Крбави, већ и у Хрватској и Приморској крајини. Међутим, број тамошњих безземљаша не може се поуздано утврдити на основу пописа становништва и земљишта из 1746. године, јер су пописивачи, водећи рачуна једино о томе колико породица није било оптерећено војном обавезом, пописали заједно породице *кметова* и породице без земље. Једино је у попису Бариловићке и Турањске капетаније

¹⁰ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1713-II-14. и 1713-V-35; WrHKR, 1754, März, фасц. 374; WrHKR, *Kanzlei-Archiv*, VII-349, Beilage 89; AX3, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 4, док. 121.

наглашено да су пописани кметови, што значи да у њима није било безземљаша. У Оточачкој капетанији статус безземљаша имало је 80 крајишских породица, које су поседовале укупно 45,25 јутара обрадиве земље. Њихов просечни земљишни посед износио је само 0,56 јутара. Статус безземљаша у Сењској капетанији имало је укупно 120 породица, које су у просеку поседовале 0,81 јутро обрадиве земље. На основу поименичног пописа становништва и земљишта у овој капетанији из исте године, који је случајно сачуван, може се утврдити да је било неупоредиво више породица које су имале посед мањи од наведеног просека: 100 породица уопште није имало земље, 48 је имало поседе од 0,25, а 33 од 0,50 јутара. Међутим, пописивачи су неке од њих сврстали међу безземљаше, а друге међу крајишска домаћинства. Није познато чиме су се при томе руководили. Може се само претпостављати да су имали у виду укупно имовинско стање сваке породице, јер је у Сењској капетанији, где је сточарство представљало основни начин привређивања, било дosta имућних крајишника који уопште нису имали обрадиве земље. Успевали су да опстану без земље, јер су са својом стоком боравили преко целе године на сеоским или изнајмљеним пашићима.¹¹

3. „Кметови”

Кметови се у Карловачком генералату први пут помињу у Огулину у четвртој деценији XVII века, а њихово постојање озакоњено је и у огулинском статуту из 1688. године, где је речено да се на њих не односе општинске повластице, „*већ су дужни да извршавају све обавезе према своме капетану на које их обавезује урбар и стари обичаји*”. Међутим, тиме нису били у потпуности изузети из крајишке заједнице, јер су и даље, иако нису имали војне обавезе, остали под војном јурисдикцијом. Због тога је решавање њихових спорова са капетаном било у надлежности карловачког генерала. Капетану је такође било забрањено да им на међе обавезе веће од оних које су прописане урбарам и старим обичајима. Како поменути урбар до сада није нађен, тешко се може утврдити о каквим је обавезама била реч. Судећи на основу података из 1746. године, огулински *кметови* морали су, пре свега, да обрађују капетанову земљу. Непосредно пред регулацију Карловачког генералата радна обавеза 47 кметских породица износила је укупно 2.298 дана. Свака породица била је дужна да даје, у

Графикон XII: Удео породица без земљишног поседа и „кметова” у укупном броју породица у Карловачком генералату 1746. године

¹¹ WrHKR, *Kanzlei-Archiv*, VII-349, Beilage 53. и 89.

просеку, 49 дана ручне и запрежне работе годишње. Претпоставља се да они нису радили само на земљиштима огулинског капетана, већ и на поседу његовог заменика, који је, на основу наредбе карловачког генерала од 7. августа 1668. године, добио право да у атару огулинске општине узме за себе „један комад земље”, како би и он, као и капетан, имао допунске приходе. Није познато да ли су ови *кметови* били дужни да дају и десетину приноса са својих поседа, али је то мало вероватно с обзиром да су поседовали само 204,75 јутара земље. На својим скромним поседима од, у просеку, 4,3 јутра једва да су могли да произведу доволно хране за своје потребе и тешко би опстали да су морали да дају десетину. Ипак, нису били поштеђени црквене десетине, коју су, на основу судске одлуке, морали да дају своме жупнику.¹²

Огулински *кметови* нису били једини зависни поданици у Карловачком генералату, али су се од других разликовали по томе што је њихов *кметовски* статус озаконио владар, који је потписао и касније неколико пута потврдио огулинске општинске повластице. Заповедници Бариловићке, Турањске и Жумберачко – слуњске капетаније такође су, следећи пример огулинских капетана, наметнули неким становницима својих капетанија подничке обавезе, премда за то нису имали законског основа, пошто нису полагали никаква поседовна права на краишку земљишта. У поменутим капетанијама, како се може закључити на основу малобројних и немуштих извора, постојале су две врсте зависних поданика или *кметова*. Прву су чинили неки припадници краишке заједнице оптерећени одређеним подничким обавезама. Њихов правни положај био је повољнији него положај зависних сељака на феудалним поседима, јер су били лично слободни, па краишке старешине, њихови „земљишни господари”, нису имале над њима судску власт какву су имали феудални господари у провинцијалним крајевима над својим поданицима. Другу групу зависних поданика чинили су кметови са појединачних феудалних поседа у залеђу Карловачког генералата, који су, притиснути оскудицом земље у својим селима, тражили и добијали од краишских заповедника дозволу да обрађују краишку земљишта уз одговарајуће подничке обавезе. Неки од њих су се чак и привремено настањивали на краишкој територији, али нису имали статус краишника. Врло мало се зна о величини обавеза зависних поданика, који су чак и у званичним документима називају *кметовима*. Њихова најважнија обавеза, судећи на основу података прикупљених приликом регулације Карловачког генералата, била је работа на земљиштима краишских заповедника. На то указују и њихове жалбе на капетане Бариловићке и Турањске капетаније. Поред великих рада и обавезе да на коњима преносе трговачку робу својих заповедника, *кметови*

¹² KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1668–I–7; WrHKR, *Kanzlei-Archiv*, VII–349, Beilage 89; Бискупски архив у Сењу, фасц. 1, док. 9; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 333–335.

у поменутим капетанијама морали су, чини се, да дају и неке натуралине дажбине. За узврат су били, по правилу, ослобођени војне обавезе, а тиме и великог данка у крви који су подносили крајишници. Зависних поданика уопште није било у Оточачкој капетанији и Жумберку, док је њихов број у Тоуњској и Тржичкој капетанији, судећи на основу података о радним обавезама, био занемариво мали.¹³

ТАБЕЛА IV: *Број кућа, земљишни посед (у јутрима од 2.400 ч/x) и обавезе зависних поданика и безземљаша у Карловачком генералшту (без Лице и Крбаве) 1746. године*

Капетанија	Куће кметова и безземљаша	Укупан посед	Дана работе годишње
Бариловић	98	1.782,75	454
Огулин	47	204,75	2.298
Оточац	80	45,25	—
Сењ	120	97,00	219
Тоуњ	21	71,00	6
Тржић	12	48,50	16
Турн	95	1.889,50	416
Жумберак–Слуњ	108	895,00	1.979
(Жумберак)	(-)	(-)	(-)
(Слуњ)	(108)	(895)	(1.979)
УКУПНО	581	5.033,75	5.388

У Лици и Крбави су постојали кметови само у селу Мушалуку, где је католички свештеник Марко Месић, користећи се добрим везама са представницима градачке Дворске коморе, добио велики земљишни посед. На њему је насељио на прелазу из XVII у XVIII век 18 католичких породица из оточачког краја и претворио их у своје зависне сељаке. Право на земљишта у Мушалуку потврдио му је 3. јуна 1693. године цар Леополд I, имајући у виду, између осталог – како је то изричito наглашено у дипломи – његове заслуге у принудном покатоличавању „око седам стотина” личких и крбавских муслимана. Његови поданици, према попису из 1712. године, поседовали су укупно 1.993 штрика или 155,2 јутра (од 2.400 ч/x) земље, али није познато какве су обавезе имали према свом земљишном господару. Њихов статус зависних поданика доведен је у питање 1724. године, када су им војне власти наметнуле војну обавезу. Нису их, међутим, ослободиле подничких обавеза према наследницима Марка

¹³ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1715–VI–6. и 1732–V–48; WrHKR, *Kanzlei-Archiv*, VII–349, Beilage 89; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, 147–150.

Месића, па су становници Мушалука све до 1746. године били истовремено зависни поданици и крајишници.¹⁴

Поједини војни заповедници нису имали *кметове*, али су зато покушавали да принуде потчињене им крајишнике да повремено бесплатно раде на њиховим поседима на крајишкој територији. Тако је, на пример, Иво Хомолић, војвода косињски, почетком XVIII века присиљавао становнике Косиња, а посебно безземљаше, да ору, копају, косе сено и жању жито на његовом поседу. Непослушним крајишницима који нису долазили на плачу претио је слањем, уколико и даље буду непослушни, на стражу у Звониград или на ратиште у Угарску. Како је у злостављању Косињана био крајње неодмерен и необуздан, они су се пожалили вишим војним властима, па је по њиховој тужби спроведена истрага 6. априла 1707. године. Саслушано је укупно педесет сведока и сви су потврдили наводе из тужбе, откривајући при томе и неке злоупотребе које у тужби нису биле споменуте. Међу најтежа огрешења поменутог војводе, која су доказана сведочењима заклетих сведока, спадала је пљачка новца прикупљеног у Косињу за путни трошак оним крајишницима који су претходне године били упућени на угарско ратиште.¹⁵

Карловачки генерали имали су, поред редовне плате, право да уживају неке феудалне поседе у Хрватској, који су им доносили ванредне приходе. Од 1579. до 1670. године уживали су само приходе са дубовачког властелинства, које је откупљено за градњу карловачке тврђаве. Како је за тврђаву било потребно само 8,5 сељачких селишта, остатак властелинства, заједно са поданицима, предат је на управу и уживање карловачким генералима. Због тога дубовачко властелинство и није било укључено у састав Карловачког генералата, нити су његови поданици имали статус крајишника. После пропasti зринско – франкопанске завере 1670. године, када су заплењени поседи завереника, карловачки генерали су добили право на приходе са заплењених поседа Шварча и Звечај. Подничке обавезе на овим поседима нису имали само тамо затечени кметови, већ и поједини плаћени карловачки „солдати”, који су, жељећи да увећају своје приходе, куповали земљишта на овим поседима и прихватали одређене обавезе према земљишном господару. Поред тога, карловачки генерали су такође, користећи своја управна овлашћења која су понекад били склони и да злоупотребе, резервисали за себе и нека земљишта на крајишкој територији и давали их на коришћење заинтересованим крајишницима или поданицима са властелинством у залеђу Карловачког генералата. Карловачки генерал Ј. Ј. Херберштајн, дајући 18. марта 1684. године упутство Фаркашу Крижанићу,

¹⁴ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1723–XI–23, 1725–VIII–25. и 1726–IV–21; AX3, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 4, док. 121; фасц. 5, док. 1724–1–72; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 4–6.

¹⁵ KAW, *Alte Feld Akten*, 1707–4–1.

заповеднику „генералских Влаха”, посебно је нагласио да „*zemlye generalske imai sse onim pri rukuh ostaviti, koy szu ye do sada ladały y dellaly, ako budu pravichnom mirichinom od nih pokorni, kako ye do sse dobe pogodba uchinyena*”. Међутим, не зна се где су се поменуте генералске земље налазиле, нити какве су биле обавезе њихових корисника. Карловачки генерали дозволили су крајем XVII века кметовима са озальског властелинства да, уз давање неких дажбина, користе земљишта у Вукманићу и Кнежгорици. Није познато какве су они имали обавезе према карловачким генералима и турањским капетанима, који су ова крајишска земљишта претворили у неку врсту свог приватног поседа. Међутим, решењем Ратног савета у Грацу, који није увек имао разумевања за разноразне злоупотребе крајишских заповедника, морали су поменути кметови, укупно њих 99, да престану са коришћењем крајишских земљишта, па су на њима крајем друге деценије XVIII века насељени крајишници.¹⁶

Реформом крајишког војног и управног уређења, започетом 1746. године, сви генералски и капетански зависни поданици или *кметови* ослобођени су својих дотадашњих обавеза. Онима који су стално живели на крајишкој територији наметнута је војна служба, које су до тада били поштеђени. Овим променама, предузетим само зато да се што је могуће више повећа број војних обвезника, избрисане су скоро све дотадашње друштвене разлике међу крајишницима Карловачког генералата. Остале су само разлике у величини њихових земљишних поседа, који су, истина, проглашени за војна лена, али упркос томе војне власти нису приступиле њиховој унификацији, јер су, можда само због кривих процена, страховале од крајишских немира.

¹⁶ KAW, IÖHKR, *Croatica*, 1718–X–I; АХЗ, *Spisi hrvatske Krajine*, фасц. 12, док. 1718–1–90, 1718–1–100, 1720–1–35, 1720–1–70. и 1720–1–75; АHAZU, *Documenta Croatica*, фасц. 18, док. 177; Хисторијски архив у Карловцу, *Karlovački magistrat*, фасц. 1, док. 45; R. Lopašić, *Hrvatski urbari*, 94–97; Исти, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 374–375; III, 256. Карловачки генерали имали су и знатне приходе од плаћених војника који су поседовали занатске радње и меснице на територији дубовачког властелинства. Види: АХАЗУ, *Documenta Croatica*, фасц. 25, док. 199.

VIII ВЕРСКИ ЖИВОТ

После поробљавања православних земаља на југоистоку Европе Турци су почетком XVI века почели незадржivo да продиру у католичку, средњу и западну Европу. Како је њихово пронирање било попраћено страховитим пустошењем и расељавањем становништва, био је доведен у питање и опстанак католичке цркве не само у запоседнутим, већ и угроженим пограничним областима. У исто време је католичанство доживело и реформистичко преиспитивање темељних поставки свога учења, као и црквене организације. Тиме је католички црквени круг у XVI веку био осетно сужен, а црквена хијерархија била заокупљена првенствено борбом за опстанак своје цркве. Православни Срби, који су се већ у XIV веку нашли на турском удару, створили су до краја XV века, узмичући пред Турцима, јаке дијаспоре у Угарској, која је, желећи да уз њихову помоћ ојача одбрану својих граница, била принуђена да им гарантује нека права. На тај начин направљен је преседан на који су се касније често позивали Хабсбурговци, који су после Мохачке битке 1526. године постали угарски краљеви. Касније ширење православног становништва, које је у XVI и XVII веку насељавало просторе на којима се проредило или са којих је потпуно нестало католичко становништво, било је подстакнуто турском и аустријском популационом политиком. Захваљујући томе, велики број Срба насељен је у пограничне крајеве Хабсбуршке монархије, посебно у Војну крајину, где су, све до победе противреформације у аустријским земљама у првим деценијама XVII века, могли несметано да живе у складу са својом вером. Међутим, када је у другој половини XVII века католичанство у аустријским земљама почело да излази из раније кризе, првенствено захваљујући немачком цару и угарском краљу који се тада понашао као „*defensor et advocatus ecclesiae (romanae)*“, наметнут им је сукоб без краја са Римокатоличком црквом. Само захваљујући повременим дубоким државним кризама, као и тешким и дугим ратовима које је Хабсбуршка монархија водила крајем XVII и током XVIII века, успели су да опстану као верска заједница, јер су највише државне власти у нередовним приликама морале да их толеришу, јер су, ипак, водиле више рачуна о државним интересима него о интересима Римокатоличке цркве.

1. Узмак католичанства

Највећи део територија на којима је створен Карловачки генералат био је пре турских пустошења крајем XV и почетком XVI века у саставу Сењске и Крбавске или Модрушке бискупије, које су припадале Сплитској надбискупији. Због робљења, али и исељавања становништва које је у страху од Турака тражило сигурнија станишта, изгубиле су ове бискупије у првим деценијама XVI века скоро све вернике, па је доведен у питање и њихов даљи опстанак.

Крбавска бискупија нашла са на удару турских акинција већ у другој половини XV века и због тога је њен старешина пренео своје седиште 1460. године из Крбаве у Модруш на модрушком властелинству. По новом седишту, смештеном у управном средишту овог пространог и тада још добро насељеног властелинства, добила је она своје друго име – *Модрушка бискупија*. Крајем XV века и модрушко властелинство је дошло на удар турских акинција, па је крбавски или модрушки бискуп пребегао са својим каптолом 1493. године у Нови у Винодолу. Недуго потом био је модрушки крај скоро потпуно опустошен од Турака, а све тамошње цркве, чак и оне смештене у непосредној близини тврђава, биле су напуштене или разорене. Тако је, на пример, за једну цркву код Огулина забележено 1558. године: „*Ecclesia sancti Jacobi in Jablanovo extra oppidum ... tamen totaliter est deserta*“. Сачувана је и слична белешка о опустошеном храму у Оштаријама: „*Ecclesia sanctae Mariae in Ostaria cum turribus, est deserta*“. На територији Крбавске или Модрушке бискупије, која је остала скоро потпуно пуста, постојала је половином XVI века само једна употребљива капела, саграђена у огулинском каштелу.¹

Премда је била опустошена и без парохија, Крбавска или Модрушка бискупија није изbrisана са списка католичких епископија, пошто су такве одлуке у Риму ретко и тешко доношене. По католичком канонском праву могао их је донети само поглавар цркве у конзисторијалној конгрегацији. Због тога је владар 27. маја 1536, недуго после смрти бискупа Шимуна Кожичића Бење, који је побегао са територије своје бискупије 1527. године у Ријеку, именовао Павла Вергерија за крбавског или модрушког бискупа. Нема података о каснијим именовањима, што, наравно, не значи да их није било. Зна се само да је 1567. године, када је Јурај Живковић постао „*episkopus Segniensis et commendator Modrusiensis*“, почело повезивање Сењске и Крбавске или Модрушке бискупије. Међутим, ове бискупије нису тада имале довољно верника ни за једну мању парохију. „*Od obiuh biskupijah*“, према речима бискупа Мартина Брајковића, „*ostade samo jedan kusac, koj*

¹ M. Sladović, *nab. дело*, 42–43; R. Lopašić, *Hrvatski urbari*, 20–81; E. Laszowski, *Popis i procjena dobara kneza Stjepana Frankopana–Ozaljskoga*, 177–211.

nemogoše ni jednog biskupa uzdržavati, a kamoli da bi se dva nanj posvećivala.²

Територија Сењске бискупије, чији су бискупи од 1567. године обављали и дужност викарних управитеља Крбавске или Модрушке бискупије, била је 1526. године, када су Турци похарали скоро све њене парохије, сведена само на подручје града Сења. Међутим, ни сењско становништво није се осећалоовољно безбедно, па је, спашавајући животе и имовину, напуштало град и селило се на острва под млетачком влашћу, највише на Крк. Сењски бискуп је због тога практично остао без прихода и, како се жалио владару, запао је у праву беду и није имао од чега достојно да живи. Владар је разним даровницима покушао да му обезбеди неке ванредне приходе, али су његове наредбе, због општег расула, најчешће остајале мртво слово на папиру. Тако је, на пример, 19. септембра 1533. године наређено Петру Кеглевићу, који је узурпирао топуску опатију, велико црквено властелинство између Уне и Купе, да сењском бискупу даје 200 форинти годишње. Како он није поштовао ову наредбу, бискуп Фрањо Јожефић тражио је 31. децембра 1533. године да њему буде поверена управа над поменутом опатијом, обећавши да ће део њених прихода искористити за издржавање педесет коњаника ради одбране државних граница. Међутим, владар се није ни осврнуо на његов захтев, већ је 29. јануара 1534. именовао за топуског опата Фрању Кеглевића, сина Петра Кеглевића.³

Због тога што сењски бискупи ниси имали никаквих редовних прихода од своје бискупије, која у стварности практично и није постојала, државне власти су током XVI века донеле више решења којима су покушавале да им обезбеде колико-толико средстава за живот. Тако је, на пример, 21. априла 1545. године било наређено Угарској комори да из својих редовних прихода исплаћује сењским бискупима 200 форинти годишње. Када се показало да је и овај извор средстава потпуно несигуран, дато је право сењским бискупима 22. фебруара 1583. године на исти износ новца из прихода

² *Codex iuris canonici*, Cita del Vatikano 1948, 60–61; M. Peloza, *Razvoj crkveno-pokrajinske pripadnosti Senjske i Krbavsko-modruške biskupije*, *Senjski zbornik*, 6, 1973–1975, 223; E. Laszowski, *Imenovanje biskupa modruškog po Nikoli Zrinskem g. 1607*, *VZA*, 19, 1917, 121–123; Исти, *Monumenta Habsburgica*, II, 275; R. Lopašić, *Hrvatski urbari*, 130; M. Sladović, *nav. дело*, 43, 271–273.

³ M. Sladović, *nav. дело*, 43; E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, II, 161–163, 165, 187, 508. Пишући владару 4. јула 1529. године о тешким приликама у граду, сењска општина га је обавестила следећим речима о турским пустошењима у градској околини: *.... qui Martholossi iam totum territorium huius ciuitatis depredauerunt et ad nihil taliter reduxerunt, quod pauci remanserunt, ex quibus postea maior pars in Thurcharum captiuitatem adacta fuit, altera uero nolens captiuitati subire, per orbem aliens querere sedes coacta fuit, ubi uitam cum familia substinere ualeret, quia moeniss tantum salutem deffendimus, nec extra ciuitatem aggredi audemus*” (види: E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, 172–173).

Острогонске надбискупије. Доносећи такву одлуку државне власти су, у ствари, подстакле везивање Сењске бискупије за Острогонску надбискупују. На тај корак су се одлучиле, чини се, због тога што им није одговарало да она буде и даље у саставу Сплитске надбискупије, која се налазила на територији Млетачке републике. Новчана помоћ пружана је и сењским свештеницима, а неки од њих, заједно са својим бискупом, били су увршћени у списак плаћених војника у сењској тврђави.⁴

Државне власти биле су такође принуђене да дају средства за обнову католичких храмова и изградњу фрањевачког манастира у Сењу, па је од њихове воље умногоме зависио и сам опстанак Сењске бискупије. Због тога што су у финансијском погледу током XVI и XVII века потпуно зависили од Граца и Беча, сењски бискупи нису имали никаквих могућности да воде самосталну политику у односу на државне власти. То је и био разлог што нису покушали да спрече насељавање православног становништва на територији опустошене Сењске и Крбавске или Модрушке бискупије. У том погледу битно су се разликовали од загребачких бискупа, који су у XVI веку изгубили доста својих поседа, али су, упркос томе, били и даље највећи феудални поседници у Хрватској и Славонији и ималиовољно средстава и утицаја да у првим деценијама XVII века отворе питање правног статуса тамошњих Срба и да покушају да их принуде на унију.

Реформација је, у XVI веку, озбиљно угрозила опстанак католичанства у *осташику осташака* Сењске и Крбавско – модрушке бискупије. Врло је рас прострањено мишљење да су главне присталице реформације у Војној крајини били војни заповедници и посадни војници у крајишким утврђењима, пошто су они већином били пореклом из Унутрашње Аустрије, где је протестантски покрет био веома јак. Најчешћи доказ за ову тезу била је чињеница што се на платним списковима крајишким посада у Хрватској и Славонској крајини у XVI и првим деценијама XVII века налазило неколико протестантских проповедника, који су се старали о верским потребама немачких војника. Међутим, мање је познато да је један од најватренијих присталица реформације био и Павле Вергери, који је 1536. године именован за крбавског или модрушког бискупа. Реформистичком покрету придружио се половином XVI века и тадашњи сењски бискуп Фрањо Јожефић, па је због тога владар наредио да он буде ухапшен и бачен у тамницу, а на његово место поставио је 17. марта 1548. сењског свештеника Фрању Живковића.⁵

⁴ E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, III, 42–43, 59, 238–239; Исти, *Bilješke iz c.k. držav. financ. arkiva u Beču*, 191; M. Magdić, *Petnaest izprava, koje se čuvaju u arkivu senjskog kaptola*, VZA, 3, 1901, 58–59.

⁵ E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, II, 275; F. Bučar, *Širenje reformacije u Hrvatskoj u XVI stoljeću*, VZA, 2, 1900, 65–77, 201–214; V. Klaić, *Povijest Hrvata*, V, 661–665.

2. Укорењивање православља – жумберачка дијаспора и ђомирски круг

Српска насеља у жумберачком крају представљала су најзападнију православну дијаспору у Хабсбуршкој монархији која је имала организован верски живот од почетка четврте деценије XVI па све до половине XVIII века, када су жумберачки Срби одвојени од православног света насиљном унијатском акцијом. Прве православне парохије у Жумберачкој капетанији створене су око 1530. године, када су се тамо населили бројни „*Rasciani sive Serviani*“ и основали више од четрдесет етнички чистих српских насеља. Ове парохије су утемељили православни свештеници, који су заједно са својим народом дошли на неплодне жумберачке планине и прихватили обавезу да бране границе Хабсбуршке монархије. Од заборава је сачувано, нажалост, име само једног од њих, попа Радоја, који је у привилегији Фердинанда I Хабсбуршког од 16. априла 1539. године споменут заједно са другим најугледнијим првацима српских ускока досељених из крајева око реке Цетине. Није познато у којим су местима саграђене прве православне цркве, јер у изворима скоро да и нема података о верском животу Срба у првим деценијама по њиховом насељавању. То је и разумљиво, јер су земље Унутрашње Аустрије, којима је Жумберак тада припадао, биле захваћене дубоким верским превирањима и сукобом између католика и присталица реформације. Ова превирања омогућила су несметан опстанак жумберачкој православној дијаспори, јер тада још никоме није сметала. Пажњу на њу прво су обратили протестанти, али сусрет протестантизма и православља у Жумберку није довео до верског сукоба, већ до сарадње, која је, можда, делом била и резултат свести да католичанство представља непријатеља и једне и друге верске заједнице. Захваљујући овој сарадњи сачувана су од заборава и имена још двојице православних духовника: Јована Милешевца и Матије Поповића. Јован Милешевац, вероватно калуђер, био је човек широког образовања и великих планова. Помажући протестантима у остварењу њиховог плана да утемеље ћириличну штампарију, због чега је путовао у северну Немачку 1561. године, решио је да и сам, за потребе свог народа, отвори штампарију у Жумберку. Због тога је од протестанског проповедника Гргура Влаховића из Метлике, кога је добро знао и са њим сарађивао, затражио помоћ у набавци мање количине ћирилских слова из Венеције. Штампаре је, према неким претпоставкама, намеравао да доведе из Горажда и Милешеве. Овај његов план, нажалост, није остварен.⁶

⁶ E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, II, 411; A. Ивић, *Из прошlostи Срба Жумберчана*, 1–2, 37–43; I. Kostrenić, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565*, Wien 1874, 30–31, 209–210; R. Lopašić, *Žumberak. Crteće mjestopisne i poviesne*, Zagreb 1881.

Православна дијаспора у Жумберку нашла се почетком XVII века, после успеха противреформације у Унутрашњој Аустрији, у потпуном католичком окружењу. Упркос томе, верски живот тамошњег становништва није био још неко време озбиљније угрожен јер су љубљански бискупи, у чијој је духовној надлежности био жумберачки крај, били принуђени да сву пажњу посвете обнови католичанства и затирању последњих трагова реформације у својој бискупiji. За то време је у жумберачким српским насељима, судећи на основу извештаја владике Данила Јакшића из 1755. године, саграђено укупно 26 православних храмова. Овај број је, сасвим сигурно, био довољан за подмирење верских потреба жумберачких ускока. Међутим, недостајали су им свештеници, јер су у жумберачкој области 1626. године, на пример, постојала само три мирска свештеника и један калуђер. Петнаестак година касније имали су само једног свештеника и једног калуђера. Управо на тој околности намеравао је љубљански бискуп Тома Хрен да заснује своју унијатску акцију у Жумберку, предложуји 10. октобра 1626. године да се будући свештеници за жумберачке ускоке школују у исусовачком колегију у Грацу. Своју намеру није остварио, јер војне власти нису за то одобриле представа. Међутим, чини се да је и сам Тома Хрен сумњао у успех таквог плана, јер је добро познавао случај католичког свештеника Мартина Добровића, који је као ускочко дете школован у исусовачком манастиру у Грацу. Ревносни исусовци направили су од њега добrog католика и врло вештог проповедника, али он, упркос томе није, како је забележио бискуп Тома Хрен, скоро ништа допринео ширењу уније међу православним крајишницима, већ се задовољио само местом католичког жупника у Иванићу.⁷

Како у многим насељима у Жумберку није било мирских свештеника, парохијску службу у њима обављали су током XVII и првој половини XVIII века калуђери из српског православног манастира у Гомирју. Гомирски калуђери редовно су долазили у Жумберац, Бојанце и Мариндол и старали се о духовним потребама тамошњих Срба, који су, према сведочењу В. Валвазора, изузетно много држали до своје вере и, што му је посебно пало у очи, строго се придржавали свих постова, којима православна вера придаје већи значај него католичка. Потпуна везаност за манастир у Гомирју створила им је касније доста невоља, јер су крајишки заповедници, подржавајући унијатску акцију Римокатоличке цркве, почетком XVIII века почели да забрањују гомирским калуђерима да обављају парохијску службу у Жумберку. Чинили су то да би добили прилику да жумберачком становништву, у одсуству православних духовника, наметну унијатске свештенике. Када је половином XVIII века умро

⁷ E. Laszowski, *Vijesti o uskočkim svećenicima*, VZA, 13, 1911, 192; A. Ivić, *Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba tokom XVII veka*, VZA, 18, 1916, 89–90; Д. Руварац, *Српска митрополија Карловачка око половине XVIII века*, С. Карловци 1902, 118; R. Lopatić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 54–55; J. Mal, *nab. дело*, 162, 210.

Теодор Прусац, последњи жумберачки православни свештеник, а гомирским каљуђерима било сасвим забрањено да обилазе жумберачке крајишнике, створене су претпоставке за успех унијатске акције у Жумберку.⁸

На прелазу из XVI у XVII век заснована су у скоро потпуно пустом Горском Котару три нова српска насеља – Гомирје, Врбовско и Српске Моравице. Међу првим досељеницима није било ниједног мирског свештеника. Они су уместо свештеника, судећи на основу писане изјаве гомирских народних првака од 18. августа 1728. године сачуване у лошем препису, „*u ta vrimena imali sobom iednoga stara patra reda Svetoga Vaszilia*“. Одмах по насељавању подигли су „*iednu malu kapeliczu na sred nassegia confina na Gomiriu*“, утемељујући тако манастир Гомирје, први православни манастир у Војној крајини. Недуго потом, према истом сведочењу чију веродостојност потврђују и други извори, дошло је у Гомирје „*iedno sedam pattar iz turske zemlie iz iednoga klostra iz Dalmatiae*“, доневши са собом све „*sto ie czerqui potribno za masno dugovanie i potrebu rekuchi – knige, paramente, stole, svete krise i ostalo*“*. Тако је заживео гомирски манастир, који је временом постао духовно упориште Срба у Карловачком генералату. Тамошњи каљуђери помогли су да се утемељи више православних парохија у широј околини Гомирја, а сами су у XVII и у првој половини XVIII века обављали духовну службу у парохијама у Гомирју, Врбовском, Српским Моравицама, Дрежници, Мркопаљу, Јасенку, Мариндолу, Бојанцима, Отоку, Пониквама, Плашком и у Жумберку. Једино нису успели у покушају да утемеље манастир у Сењској Драги, па је игуман Макарије, „*cum omnibus fratribus ex Gomirye*“, продао 8. октобра 1670. године тамошњу манастирску земљу неком Ђури Вукшићу, али се на основу познатих извора не може поуздано утврдити шта је манастирско братство навело да отуђе своја земљишта у околини Сења. На гомирски православни круг ослањало се у XVII веку и неколико парохија у Приморској крајини (Брлог, Вилићи, Врховине и Дабар), али су у њима постојали и мирски свештеници. Први поименице познати православни свештеник на тим странама био је Манојло Рајаковић из Лучана, који се спомиње у једном документу из 1644. године.⁹

Православне парохије у Карловачком генералату биле су до 1695. године у саставу Марчанског владичанства, које је од свог оснивања и по-

⁸ Р. Грујић, *Тужбе Срба из Хрватске и других крајева са сабора у Београду 1730. на председавнике аустријских државних власи*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, 2, 1929, 409; Ј. Х. Швикер, *Хисторија унијаћења у Жумберку*, Крагујевац 1991, 75; Р. Грујић, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, Београд 1938, 23–37.

⁹ KAW, ЈОНКР, *Croatica*, 1644–XI–5. и 1729–II–29; АХАЗУ, XV 25/III, док. 19. и 46; Д. Кашић, *Манастир Гомирје*, Београд 1997, 12–15; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, II, 269–271.

стављања владике Симеона за првог епископа „*в обласии западних сјиран Врећанија глагољуши*“ почетком 1609. године било део Пећке патријаршије. Како право припадника православне заједнице у Хабсбуршкој монархији на слободу вероисповести до 1690. године није било уређено неким правним актом опште важности, карловачки крајишници православне вере, исто као и крајишници у Вараждинском генералату, били су изложени снажном притиску да прихвате унију са Римокатоличком црквом. Највећи притисак вршен је на Србе у Жумберачкој капетанији, јер је њена територија била одвојена од других области Карловачког генералата провинцијалним хрватским крајевима, који су у црквеном погледу били под јурисдикцијом загребачких бискупа. Грубљи притисак на Србе у другим капетанијама Карловачког генералата почeo је после 1670. године, када је ухапшен дотадашњи марчански владико Гаврило Мијакић и оптужен да је учествовао у завери Петра Зринског и Крсте Франкопана. Стварни разлог за хапшење, судећи према извештају загребачког бискупа Мартина Борковића Конгрегацији за пропаганду вере у Риму од 1. августа 1671. године, било је његово неприхватање уније, као и чињеница да је одржавао везе са српским патријархом у Пећи. Наиме, загребачки бискупи упорно су тражили, највише посредством војних власти, да марчанске владике прекину све везе са Пећком патријаршијом, јер се рачунало да ће тако ослабити њихов отпор унији. Њиховом притиску био је изложен и Гаврило Мијакић, али је он делио мишљење већине православних крајишника, који су сматрали да њихов владика, уколико жели да буде од њих признат за законитог духовног старешину, мора да буде посвећен у Пећи и да одржава везе са тамошњим патријархом. Њихов став о овом питању изнет је, између остalog, у једном писму загребачком бискупу Петру Петретићу, коме су 5. новембра 1662. године писали: „*Tho chuiemo da vasse miloztivo gozpodstvo krati nassemu biskupu poiti k nassemu patriarke, a kako bi on bil w nassem zakonu biskup, ako bi tamo ne possel, poleg nasssegha obichaya u zakona*“.¹⁰ У истом писму затражено је од њега да не омета постављање и посвећење Гаврила Мијакића, јер „*zna dobro da mi ne moremo siveti prez nassegduhownoga u ztareiegha, kakot ne mogihu w vasse vere u zakona*“.¹⁰

Збацивање и хапшење владике Гаврила Мијакића, као и постављање новог марчанског епископа, договорено је у преписци, која је вођена између владара, Ратног савета у Грацу и загребачког бискупа од краја 1668. до краја 1670.

¹⁰ А. Ивић, *Марчанска епискоција*, Братство, 20, 1926, 68–70; Исти, *Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba*, 99–103; 132–133; *Историја српског народа*, III–I, Београд 1993, 467–468; Р. Грујић, „*Врећанијска осијара*“ у свечаној публикацији асеких патријараха XVII и XVIII века, Гласник Скопског научног друштва, 13, 1933, 6–11; Ј. Шимрак, *Borba za vjersko i crkveno jedinstvo od prvih vijekova do godine 1685. (Apologija Pavla Zorčića)*, Zagreb 1932, 67–72; 81; F. Rački, *Izprave o urobi bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana*, 169–170, 394, 594.

године. Пошто се претпостављало да то може довести до отворене буне у Војној крајини, војне власти су настојале да се хапшење старог и инсталација новог епископа изведе без већих немира и буке – „*sine strepitu Vallachorum*“. Како би се спречили немири, Гаврило Мијакић је оптужен за саучесништво у побуни против законитог владара, па се мало ко усудио да отворено стане у његову одбрану, премда је било више него сигурно да он није учествовао у завери Петра Зринског и Фрање Франкопана. Шта више, бечки двор је тражио од њега приликом откривања завере да помогне да се крајишници не прикључе завереницима и, када је обавештен „*да су Крајина и Власи верни*“, послао му за ту услугу 4. априла 1670. године 200 дуката на поклон. Његово касније хапшење било је, ипак, у посредној вези са поменутом завером – уклањање православног епископа из Марче било је само део цене коју је бечки двор морао да плати загребачком бискупу Мартину Борковићу за његову лојалност и помоћ приликом разрачунавања државних власти са завереницима. Када је Гаврило Мијакић уклоњен, створене су претпоставке за одлучујући покушај да се спроведе унија у Војној крајини, јер до тада, према извештају загребачког бискупа упућеном Конгрегацији за пропаганду вере 1. августа 1671. године, није на том плану скоро ништа постигнуто. Дотадашње марчанске владике су, истина, обећавале приликом ступања на владичанску столицу да ће се залагати за спровођење уније, а потом нису скоро ништа предузимале да испуне обећања. Препрека за укорењивање уније, по мишљењу католичких црквених кругова, било је и држање православних калуђера, који нису ни помишљали да се одрекну „расколничког“ учења. Због тога је бискуп Мартин Борковић предложио да на место марчanskог владике буде постављен његов штићеник Павле Зорчић, који је био српског порекла, познавао православно богослужење и црквенословенски језик, али је као ученик загребачких језуита, а потом питомац Илирског колегија у Болоњи, постао уверени католик. Како је загребачки бискуп претпостављао да ће православни монаси у Марчи, Лепавини и Гомирју одбити послушност његовом кандидату, кога је Гаврило Мијакић већ 1667. године називао „законопресудником“, предложио је да из Војне крајине буде изгнан један број православних калуђера, како оних који су дошли из крајева под турском влашћу, тако и оних који одржавају везе са српским патријархом у Пећи.¹¹

Пошто се бечки двор 5. децембра 1670. године сагласио са предлогом загребачког бискупа да се свргне владика Гаврило Мијакић, а на његово место постави Павле Зорчић, преостало је само да се за то прибави сагласност Рима. Мартин Борковић се са тим циљем обратио Конгрегацији за

¹¹ F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1962, 299–307; A. Ivić, *Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba*, 104, 139, 142–144, 149–156; F. Rački, *Izprave o urobi bana P. Zrinskog i kneza Fr. Frankopana*, 96, 141, 169–170, 394, 594; J. Šimrak, *nav. дело*, 67–71, 74, 77, 80–81.

пропаганду вере и затражио да папа у што краћем року потврди новоименованог марчанског епископа како би он одмах могао „*sve uskoke obratiti na katoličku veru*“. После дужих разматрања канонских проблема, а посебно питања титуле марчанских епископа, папа Климент X је 21. новембра 1671. године издао Павлу Зорчићу диплому, којом га је поставио за епископа Срба насељених на територији Загребачке бискупије („*supra Vallachos in dioecesi Zagrabiensi commorantes*“). Пошто је папском дипломом његова територијална надлежност била прецизно одређена, формално није имао никаквог права на духовну власт над православним верницима у Карловачком генералату, чија је територија, када је реч о унутрашњој организацији Римокатоличке цркве у Хрватској и Славонији, припадала Сењској и Модрушкој или Крбавској бискупији. Премда га је папа именовао за самосталног епископа, Павла Зорчић није имао снаге да се супротстави загребачком бискупу и пристао је да буде његов викар „*meglü gerchkoga zakona liudsztvom illiti narodom*“ и то не само на територији Загребачке, већ и на територији Сењске и Крбавске – модрушке бискупије. То је било у супротности са канонским правом, које је забрањивало да се један епископ меша у духовне послове на територији која припада другом епископу. Занемарујући ову канонску норму, на коју се су католички епископи радо позивали када су Србима оспоравали право да стварају своје епископије у Хрватској и Славонији, загребачки бискуп је затражио од војних власти да пруже подршку Павлу Зорчићу и омогуће му да се наметне за духовног старешину свих православних верника на територији Војне крајине, а потом да спроведе унију, јер се на то обавезао заклетвом положеном бискупу Мартину Борковићу. Истом заклетвом такође се обавезао да неће признати пећког патријарха за свога духовног старешину – „*da rečenju patriarhe nigdar ne budem pokoran ni i čet... niti od njega hirotonije ali potvergenja i blagoslova na biskupiu neću prositi, još manje izeti*“.¹²

Већина православних крајишника, свештеника и монаха није била спремна да прихвати унијатског епископа, па су тражили од војних власти дозволу да у Марци одрже сабор свештенства и народа на коме би, као што је и дотад био обичај, сами избрали новог владику. Према писму Павла Зорчића загребачком бискупу од 1. јануара 1671. године, кандидат за то место био је неки монах Исаја. Међутим, загребачки бискуп извршио је велики притисак на крајишке заповеднике и упорно тражио од њих да се спрече одржавање сабора, јер се плашио јавног отпора унији, који би на сабору сигурно био озваничен избором православног владике. Такође је настојао да убрза инсталацију Павла Зорчића, али се ни то није могало остварити без отпора противника уније. Марчански калуђери су јавно и у

¹² A. Ivić, *Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba*, 151–162; J. Šimrak, *nav. дело*, 80–85. *Историја српског народа*, III-1, 482–484.

писаној форми изказали свој протест против инсталације, тврдећи да они и краишници „једини имају право изабирати владике“. Државне власти су упркос свему покушале 6. маја 1671. године да изврше формалну инсталацију унијатског владике, али се од тога привремено одустало због протеста краишића. На крају је Павле Зорчић, ипак, инсталiran – тајно и заштићен зидинама крижевачке тврђаве, а не јавно у манастиру Марчи. У томе је било неке симболике – између њега и православног становништва у Војној крајини остао је до његове смрти 1685. године чврсти, непробојни зид, а усамљени и уплашени владика, опседнут идејом да му неко стално ради о глави, брзо је схватио, судећи на основу његовог писма загребачком бискупу од 13. септембра 1672. године, да не може вршити духовну јурисдикцију без оружане помоћи световних власти (*brachii saecularis*).¹³

Гомирски калуђери, исто као и братство манастира Лепавине, нису прихватили новопостављеног унијатског владику, што су му, како је 9. марта 1672. године написао Мартину Борковићу, недвосмислено рекли следећим речима: „*Ми ћемо брије дати своје главе и своје животе, него ли ћемо дозволити да нам римски папа буде пасијром. Ми имадемо чештвично патријарха, који су нашега обреда. Њима ћемо бити покорни све до смрти и никому другому, јер се у тому и састаји наша вјера*“.¹⁴ Због њиховог отпора унији и наметнутом епископу, J. J. Херберштајн је тада ухапсио и послао у ропство на Малту 14 калуђера, међу којима и гомирског игумана Симеона Немчевића. Неколицина других успела је да пребегне на турску територију и да се тако спаси од прогона, па је због тога у манастирима у Марчи, Лепавини и Гомирју остао врло мали број калуђера. Међутим, насиље Павла Зорчића, кога је подржавао карловачки генерал J.J. Херберштајн, није принудило гомирско братство на унију. Узнемирен њиховом непокорношћу, загребачки бискуп Мартин Борковић обавестио је 1677. године Ратни савет у Грацу да калуђери из Гомирја не признају унијатског марчанског епископа и, када су у питању духовни послови, одлазе код Мелентија Хортакиса, грчког митрополита у Венецији. Вероватно се због тога претпостављало да им је тада „*свеште реде млетачки владика давао*“. Неке везе гомирског братства са овим грчким митрополитом су, чини се, постојале и раније. Према вестима које су дошли до загребачког бискупа, гомирски игуман Јоаким Ђаковић ишао је после смрти марчанског владике Саве Станисављевића 1661. године у Венецију и, наводно, тражио од Мелентија Хортакиса да га рукоположи за епископа и подржи у намери да створи Гомирско владичанство. За стварање овог владичанства, које би обухватало православно становништво на територији Карловачког генералата, тражио је

¹³ Историја српског народа, III-1, 482–484; А. Ивић, Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba, 159–166; J. Šimrak, нав. дело, 70–72, 77–79, 90, 94–98.

и подршку од Петра Зринског, хрватског бана. Не може се поуздано утврдити да ли су гомирски калуђери стварно размишљали о стварању новог владичанства или је била у питању само интрига оних који су се плашили такве могућности. Без обзира на то шта је било у питању, тридесетак година касније створено је ново владичанство за Србе у Карловачком генералату.¹⁴

Смрт Павла Зорчића поново је отворила питање избора марчанског епископа. Вараждински и карловачки крајишници, као и монаси у Гомирју и Лепавини, желели су православног епископа, док је загребачки бискуп, који је у име Римокатоличке цркве предводио унијатску акцију у Војној крајини, покушавао да доведе на епископски престо у Марчи неког присталицу уније, али није могао да нађе погодног кандидата. На крају, определио се Марка Зорчића, брата покојног Павла Зорчића, али је његов избор изазвао велике недоумице у Бечу и Риму, делом због младости кандидата, а делом због тога што је био световни свештеник. Сумњало се такође да он није православни, већ католички свештеник, а „*ова се сумња*“, како је ректор исусовачког колеџа писао загребачком бискупу 26. августа 1685. године, „*породила у Риму и мени ју је дојавио пресвјетли и пречасни бискуп Колонић*“. Загребачки бискуп је, упркос свему, инсистирао да цар Леополд I постави Марка Зорчића за марчанског епископа, па је владар, на крају, прихватио предложеног кандидата. Међутим, у Риму нису пристали да потврде новоименованог унијатског епископа, а против његовог именовања бунили су се и крајишници. Незадовољне крајишнике, њихове свештенике и калуђере предводио је гомирски игуман Јоаким Шобатовић, који је, како је Марко Зорчић писао кардиналу Колонићу 27. априла 1686. године, толико узбунио православно становништво да нико од његових присталица из Марче није смео да оде међу Србе у Карловачком генералату. Гомирски игуман се потом упутио са монахом Антонијем Угриновићем и војводом Филипом Бунчићем у Беч, где су намеравали да замоле цара да именује за марчанског епископа неку погоднију особу, али их је кардинал Леополд Колонић ухапсио и затворио на свом поседу у Угарској. Тамо је требало да остану све док Марко Зорчић не буде и формално признат за марчанског епископа. То се и додатило 20. фебруара 1688. године, када га је папа Иноћентије X потврдио за платејског (марчанског) епископа. Учинио је то на основу мишљења Конгрегације за пропаганду вере, која је свој предлог за потврду образложила бригом „*за душевне потребе бројних душа грчког обреда које сlijeduju u 45 парохија у Загребачкој епархији*“. Оригинал потврде није сачуван, али судећи на основу наведеног предлога за њено издавање била је духовна јурисдикција Марка Зорчића, који је умро недуго по

¹⁴ Историја српског народа, III-1, 485–486; J. Šimrak, *nav. дело*, 63, 86–98; M. Sladović, *nav. дело*, 42.

добијању папског декрета, ограничена само на Србе на територији Загребачке епископије. Међутим, питање територијалне надлежности марчанских епископа постајало је тада скоро небитно за српске крајишнике у Карловачком генералату, јер је већ неколико година трајао бечки рат, који је донео суштинске промене у односу државних власти према Српској православној цркви у Хабсбуршкој монархији.¹⁵

3. Српске народно-црквене привилегије и оснивање Карловачког и Зриншко-Бајелашког владичанства

Велика миграциона кретања изазвана Бечким ратом нагло су повећала број православних верника и њихових парохија у Карловачком генералату. То је, свакако, повећало могућност православних крајишника да се успешије супротстављају унијатским притисцима, поготово што новостворене парохије ранију нису ни биле у саставу Марчанског владичанства. Тада су у Хрватској и Приморској крајини створене православне парохије у Благају, Горњем и Доњем Будацком, Клокочу, Косињу, Кремену, Крстињи, Перјасници, Погоју, Скраду, Тржићу и Војнићу. У Лици и Крабави, областима које су приклучене Карловачком генералату 1712. године, обновљена су на прелазу из XVII у XVIII век српска насеља и парохије у Брувину, Бунићу, Дебелом Брду, Дивоселу, Грачацу, Јошанима, Комићу, Кореници, Мазину, Медаку, Мекињару, Могорићу, Мутилићу, Острвици, Перушићу, Плочи, Попини, Почитељу, Радучу, Смиљану, Средњој Гори, Висућу, Вребцу, Зрманји и Широкој Кули. У исто време, захваљујући народно – црквеним привилегијама које су Срби добили приликом *Велике сеобе*, признато је право Српској православној цркви на сопствену организацију у Хабсбуршкој монархији. Позивајући се на те привилегије, српски патријарх Арсенije III Црнојевић обавестио је 25. априла 1691. године загребачког бискупа о својој намери да посети Војну крајину, јер је желео „*по извољењем цесарске милостишћи пристићи на ту страну, куде се наши хришћани находе, да видимо како живоштју*“. Његов став био је да се привилегија цара Леополда I од 21. августа 1690. године не односи само на српско становништво које је учествовало у Великој сеоби, како су тада почели да тврде католички великодостојници, него на све Србе у Хабсбуршкој монархији без обзира када су се доселили. Због тога је српски патријарх затражио од владара 28. јуна 1694. године да потврди седам српских епископа у Угарској, али међу њима није било ниједног који би имао под својом духовном јурисдикцијом Србе у Карловачком и Вара-

¹⁵ НАЗ, *Epistolae episcoporum*, том 7, док. 76; J. Šimrak, *Arsenije Crnojević i unija*, Zagreb 1935, 25–56; A. Ivić, *Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba*, 167.

ПРИВИЛЕГІИ
ЧРЕЗЬ
БЛАЖЕНИИА ІМПЕРАТОРЫ
ЛЄОПОЛЬДА
І СОФІЇ
КАРОЛАШЕСТАГО
СЛАВНЕЙШАГО ПОМИНАНІЯ:
ТАКОЖДЕ
НІЖ ЦАРСТВЮЩЕ ВЕЛИЧЕСТВО
МАРІЮ
ОЕРЕЗІЮ

СЛАВНОМУ НАРОДУ ГЛАУРІКО РАССІАНСКОМУ
ЧРЕЗЪ СЛУДУЮЩА ДЕПУТИРТИ, И
ПОЛНОМОЩНИКИ
ТОКСТЪ
ПАУЛА НЕКЛАДОВИЧА, ёпкия Караїмскаго, в Петербургскаго Гірза-Винца, и ёд.
Ильи Георгіевича, дружини Петербургскаго, дескін Юлічъ, бригадінтенданта
Красногорскаго в Красногорскѣ, падреа инженеровъ, Крайнаго Востофратеа Петра
Барановскаго, и Дорогиа Уфимскаго Каменскаго администратора
ИХОДА ТАИСТВОВАННЫА
СРЕДСТВИИХЪ ВЫСОКАЯ КАЦЫЛЛРІН ДЕРОБЕНУГРЕНІЙША, БЛГОУТГОС.
ИЖИСЕ
ДАРОБАННЫА, и ПОТВЕРЖДАННЫА
Дн 20 Апреля. А.Г. та 1743.
Службеное. Год. 1743. Службеное. А.Г. та 1743.

Царица Марија Терезија 1743. потврђује Србима у Хабсбуршкој монархији раније добијене народно-црквене привилегије

ждинском генералату. Пишући историју Карловачког владичанства, Манојло Гргић претпоставио је да се то додило због патријархове намере да сам преузме бригу о Србима у Војној крајини, како би могао успешније да води антиунијатску акцију, што су потврдила каснија истраживања Јована Радонића. Владаревом дипломом од 4. марта 1695. године, којом су Србима потврђена раније добијена права, постављен је Стефан Метохијац за епископа карловачког и зринопольског. Његовим постављањем, као и постављањем других православних епископа, владар је, следећи државне интересе, потврдио стварање нове епископије на територији Карловачког генералата и Банске крајине, али и озаконио мрежу православних епископија у Хабсбуршкој монархији. Тиме су наговештене озбиљне промене аустријске државне политике у верским стварима, јер је потврђивање мреже православних епископија, створених на територији на којој су већ постојале католичке епископије, значило да у Хабсбуршкој монархији више никада неће вредети девети канон IV латеранског концила (1215), који је забрањивао да на територији једне епископије постоји више епископа, чак и у случају када је она насељена становништвом различитих обреда. Сvakако да ова промена није била само уступак Србима, већ и протестантима, који су представљали изузетно бројну верску заједницу у Мађарској.¹⁶

Стефан Метохијац, премда је био потврђен од владара, никада није постао владика новог Карловачко – зринопольског владичанства, које је од 1695. до 1713. године обухватало сва српска насеља у Карловачком генералату, Банској крајини и Лици и Крбави. На чело ове велике православне епископије, на чијој територији је било врло мало католика, дошао је 1696. године Атанасије Љубојевић, митрополит дабробосански. Право дабробосанског митрополита на духовну јурисдикцију на делу територија овог владичанства није било спорно са становишта канонског права Православне цркве: Лика и Крбава и мањи део Банске крајине (Зринско поље) били су у саставу његове митрополије све до првих година Бечког рата, док Турци нису прогнани из ових области. Његов долазак у Хабсбуршку монархију, непосредно после аустријског освајања Лике и Крбаве и области између Уне и Купе, узнемирио је католичког сењског и модрушког бискупа Себастијана Главинића, који је, уз подршку коморских и војних власти, успео да прогна Атанасије Љубојевића из Медака, где је он почeo већ да гради владичански двор, касније назван у документима на народном језику „намастиј“*. Свој захтев за прогон православног митрополита, упућен Ратном савету у Грацу,

¹⁶ АХАЗУ, Ђирилски рукописи, IV, док. 11; Ј. Радонић и М. Костић, *Српске привилегије од 1690. до 1792.* Београд 1954, 51–56; Ј. Радонић, *Прилоци из историји Срба у Угарској крајем XVII и аоч. XVIII века*, Летопис Матице српске, 223, 1904, 1–22; М. Гргић, *нав. дело*, 241–242.

Себастијан Главинић је образложио тиме што су Лика и Крбава, као део некадашње Крбавске или Модрушке дијецезе, спадале под његову јурисдикцију.¹⁷

Изложен притиску сењско – крбавског бискупа и коморских власти које су тада управљале Ликом и Крбавом, стари и стрпљиви митрополит Атанасије Љубојевић, вероватно уз сагласност патријарха Арсенија III Црнојевића, склонио се у Банску крајину и настанио у тада основаном православном манастиру у Комоговини, који је тако постао и седиште његове епископије. Знајући да на краишкој територији може лакше да учврсти свој положај него у коморској Лици и Крбави, затражио је и 23. септембра 1696. године добио диплому од хrvатског бана Адама Баћањија којом је призната његова духовну власт над „*влашким или српским народом*“ у области између Уне и Купе. На овај уступак, који је био у супротности са ранијим закључцима хrvатских и славонских сталежа, хrvатски бан је био принуђен јер му је у том тренутку била потребна подршка Атанасија Љубојевића за успостављање власти између Купе и Уне, пошто су тамошњи Срби упорно тражили да, као крајишици, буду потчињени Ратном савету у Грацу. Право на јурисдикцију у коморској Лици и Крбави признале су му државне власти 1707. године, иако га је сењски бискуп и даље оптуживао да народ одвраћа од уније и католицизма.¹⁸

Некад мање а некад више узнемиран од католичких бискупа, сењског и модрушког, као и загребачког, Атанасије Љубојевић је управљао Карловачко – зринопољским владичанством до своје смрти крајем 1712. године. При томе је показао велико умеће у сналажењу у врло сложеним приликама у Хабсбуршкој монархији. То је посебно дошло до изражaja приликом српског народио – црквеног сabora у Крушедолу 6. јануара 1708. године, када је, недуго после смрти патријарха Арсенија III Црнојевића, изабран Исаја Баковић за митрополита – архиепископа новостворене Крушедолске, касније Карловачке митрополије. Присталајући на одржавање овог сabora, аустријске државне власти нису дозволиле да на њему учествују и представници Срба из Банске крајине и Карловачког и Вараждинског генералата, јер они, наводно, нису имали право на уживање српских народно – црквених привилегија. Не прихваталајући такво тумачење привилегија, митрополит Атанасије Љубојевић дошао је, упркос забрани, у манастир Крушедол и после мучних расправа са царским комесаром успео да му се призна право да учествује

¹⁷ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 45–52; M. Grbić, *nav. дело*, 241–272; M. Сладовић, *nав. дело*, 34–52.

¹⁸ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 39–40; С. Гавrilović, *Срби у Хрватској у XVIII веку*, 29–30; В. С. Дабић, *Банска крајина*, 9–16, 104–113; M. Grbić, *nav. дело*, I, 234–272.

у раду сабора. Шта више, пошло му је за руком да у званични записник буду унета овлашћења и других српских посланика из његовог владичанства. Захваљујући томе преседану, касније више никада није постављано питање да ли банијски и карловачки крајинци православне вере имају право да учествују на српским народно-црквеним саборима.

После смрти митрополита Атанасија Љубојевића подељено је његово владичанство на народно – црквеном сабору у Крушедолу 1713. године на два дела: Костајничко – зринопольско и Карловачко – сењско владичанство. Како су приликом ове поделе поштоване границе православних епископија из времена турске власти, Костајничко – зринопольском владичанству припајао је највећи део Банске крајине и Лика и Крбава, односно све оне области које су до Бечког рата биле под јурисдикцијом Дабробосанске митрополије. Због тога није било непосредне територијалне везе између двају његових делова. Карловачко – сењском владичанству припадали су Хрватска и Приморска крајина, Жумберачка капетанија, стеничњачко властелинство и део Банске крајине до реке Глине (Славско Поље, Кирин, Топуско и Перна). Оваква подела територије Карловачког генералата, која је обојици надлежних владика отежавала обављање духовних послова, одржала се до 16. јуна 1750. године. Тада је Свети архијерејски синод, расправљајући о дипломи царице Марије Терезије од 4. фебруара 1750. године о „*сојединенију Северина и Марче с Епископијом Костајничким*”, решио да се Лика и Крбава приклуче Карловачкој или Плашкој епископији. Захваљујући томе сви православни карловачки крајинци су дошли под духовну јурисдикцију једног епископа.¹⁹

Срби су темељним народно – црквеним привилегијама добијеним за време Бечког рата, између осталог, добили и право да подижу у својим насељима православне цркве. На територији Карловачког генералата подигнуто је већ у XVII веку више православних храмова, али није тачно утврђено када су они саграђени. Све православне парохије имале су половином XVIII века парохијалну цркву, а многе и више филијалних цркава у селима и засеоцима у њеном саставу. Највише храмова, судећи на основу расположивих извора, имала је парохија у Вилићу – укупно пет цркава, три камене и две брвнаре. Због тога је, упркос препекама које су државне власти, подстакнуте од Римокатоличке цркве, правилају православном становништву када је оно покушавало да сагради нове или обнови постојеће цркве, број православних храмова у Карловачком генералату био много већи од броја парохија. Наиме, државне власти су у првој половини XVIII веку у великој мери ограничили могућности за оправку и изградњу православних цркви, што је

¹⁹ Д. Рјуварац, *Хрватско-северинско владичанство. Прилог историји карловачке митрополије*, Српски Сион 15, 1905, 200–203; М. Грбић, *нав. дело*, 273–303; II, 1–21.

било у супротности са српским привилегијама добијеним од цара Леополда I од 1690. до 1695. године. Ови дискриминаторски прописи, међу којима је била и уредба царице Марије Терезије од 21. јула 1745. године, донети су под притиском католичких црквених кругова, који се нису могли да помире са постојањем и учвршићивањем православне црквене организације у Хабсбуршкој монархији.²⁰

4. Католичка обнова

Насељавањем Карловачког генералата, а посебно развојем тврђавских насеља, која су настала окућавањем плаћених војничких посада, мањом припадницима католичке вере, започела је у XVII веку обнова мреже католичких парохија на територији Сењске и Крбавско-модрушке бискупије. Велики подстицај за то дале су крајишке војне власти, које су, после гашења реформације у Унутрашњој Аустрији крајем треће деценије XVII века, почеле да воде у Карловачком генералату врло активну про-католичку политику. Војне власти су половином XVII века нашле потребна новчана средства за обнову парохија и плаћање војних, католичких капелана у Оточу, Брињу и Огулину. На та места довођени су, по правилу, свештеници из Сења, који су понекад имали и звање каноника. Због тога што су помогле обнову парохија, али и давале плату свештеницима, војне власти су до половине XVIII века задржале за себе право патроната (*jus patronatus ecclesiarum*) над католичким парохијама у Оточу, Брињу, Леденицама, Огулину, Модрушу, Оштаријама и Тоуњу, што им је обезбеђивало пре судан утицај приликом постављања парохијских свештеника. Под патронатом сењског бискупа биле су на територији Карловачког генералата до почетка Бечког рата једино парохије у Сењу и Крмпотама, али њихови свештеници нису примали војничке плате. Обнова привредног живота пружила је у другој половини XVII века прилику Римокатоличкој цркви да пренесе на вернике значајан део терета издржавања свештенства тако што је обновљена некадашња пракса да се од верника тражи црквена десетина од приноса житарица и ситне стоке. Премда је католичком становништву ова обавеза тешко падала, војне власти нису дозвољавале њено избегавање. Тако је, на пример, „царска правда“ разматрала 12. августа 1664. године жалбу свештеника Ивана Калимана „*na ruk ogulinszki da mi deszetine dusne ne daju*“ и, после проведеног судског поступка, донела одлуку да „*obtuseni dusni szu popu deszeitnu davati, onu koia ga pristoj*“. Међутим, постоје индиције да приликом убирања црквене десетине није узимана од парохијана 1/10 урода житарица, већ нешто мање. Тако је, на пример, сењски бискуп Мартин Брајковић написао је у једном писму 1700.

²⁰ Д. Руварац, *Српска митрополија Карловачка око половине XVIII века*, 115–119; А. Хаџић, *Два прилога*, 103.

године да парох у Брињу „*mesto desetine četrdeseto uživa*“ и да то мора „*trpiti da nebi Brinjani od rimske crkve odpali, kad bi se od njih desetine zahtevale*“. Прикупљена десетина дељена је између парохијских свештеника, сењског капитола и бискупа, а начин поделе уговаран је „добровољним йогодбама“, које су свештеници потписивали приликом преузимања службе. Тако је, на пример, Грга Врањанин, парох брињски, преузео 20. фебруара 1663. године обавезу да ће „*dauati gdy kanonikom zegnškim senice touari jedan audi i Zegnu, a zitta i Brignah touar jedan*“.²¹

Сењска и Крбавско – модрушка бискупија имале су на територији Карловачког генералата крајем XVII века само парохије у Брињу, Будачком, Крмпотама, Леденицама, Лешћу, Модрушу, Оштаријама, Огулину, Оточцу и Тоуњу. Нема много података о изгледу тамошњих парохијалних цркви, али на основу записника канонских визитација могло би се закључити да оне нису импресионирале ни спољним нити унутрашњим изгледом. Проблем за себе био је врло распрострањен обичај закопавања мртвих унутар цркве, уместо на гробљу, па због „*smerdexa i one oduhe od mertvih*“ није било „*zdravo kerschianom unutra ulast i pribivat na sluxbi Boxjoj*“. Ту праксу покушао је половином XVIII века да искорени сењски бискуп Вук Чолић, тражећи од верника да се „*grobi*“ преместе „*na cimiter, mesto biskupskim blagoslovom posvecheno, u kome i drugdi i u velikih mestah velle plemenita gospoda i kerschani pokapaju se*“.²²

После освајања Лике и Крбаве у време Бечког рата, када је извршено насиљно покатоличење тамошњих муслимана, као и организовано насељавање католичког становништва у дотадашња личка и крбавска муслиманска насеља, створене су католичке парохије у Будаку, Косињу, Ловинцу, Новом, Пазаришту, Перушићу, Подлапацу, Рибнику и Удбини. Како су се ове парохије налазиле на територији раније Крбавске или Модрушке бискупије, отворено је на прелазу из XVII у XVIII век и питање права сењских бискупа на духовну јурисдикцију над њима. Тадашњи сењски бискуп Мартин

²¹ Бискупски архив у Сењу, фасц. 1, док. 9, 28, 49, 51; Каптолски архив у Сењу, фасц. 1, док. бр. 53–55; фасц. 2, док. 57; M. Sladović, *nab. дело*, 50.

²² У погледу унутрашњег изгледа крајишних католичких цркава, као и праксе сахрањивања мртвих унутар храмова, врло је илустративан декрет Вука Чолића за католике у Оточцу од 24. новембра 1751. године. Између осталог, у њему је речено да је тамошња црква „*lipimi oltari naresena, kazali bi dostoyno Boxye e crikvi pribiuallischa, da ne bi samo quarilo nje naressenje i dostoynost kuche Boxje neprilican, neravan, nit utvrdjen, niti moguch se utvrditi dolnji pod, niti se bude mogal u red kuchi Boxjoj pristojechi postavit, dokle god se ali grobi neprinessedu od crikve na cimiter ... ali sva crikva ova nerazdeli se u zidane rake fil lipom, raunom, izlizanom plocom nepokrije se i tako dobro se zatvoridu grobi i uredi crikva. Drugacie kopajuch se kod dosada, vech u blato radi vode, nego u zemlji, i nebuduch zatvoreni grobi, nego samo poterpane ozgora daske, ke se utvrditi ne mogu, niti chie bit utvrdjeno ovo mesto i kucha Boxja, nit zdravo kerschianom unutra ulast i pribivat na sluxbi Boxjoj, udarajuch jako i smerdex i ona oduha od mertvih, prevech ie skodljua zdravlyu covicanskotu*“. Види: Бискупски архив у Сењу, фасц. 1, док. 49.

Брајковић врло енергично се побунио против оспоравања његових права на Крбавску или Модрушку бискупију, као и намере државних власти да ову бискупију осамостале. Захваљујући томе написано је тада и неколико мањих прегледа њене прошлости са објашњењима како је дошло до њеног повезивања са Сенском бискупијом. Спор који је око тога настао потпуно је разрешен тек 15. јануара 1723. године, када је царским решењем сејском бискупу признато право на пуну јурисдикцију у Сенској и Крбавској или Модрушкој бискупији, које су тада и формално обједињене у једну бискупију.²³

У Сенској и Крбавској или Модрушкој бискупији употребљаван је у богослужењу од давнина старословенски језик и глагољица, али је бискуп Петар Мариани (1650–1665) покушао да уведе у службу латински језик. Када је он, према писању Манојла Сладовића, „*пужен у Риму да кани порабу језика словенскога из цркве изгубити, пройсати и забацити посвему*“, било му је паређено „нека не дира у стваре обичаје и нека се сваког новарења клони“. Тиме је поново потврђена ранија папска дозвола употребе старословенског богослужења у Сенској и Крбавској или Модрушкој бискупији, али није, ипак, спречено његово постепено потискивање, које је посебно дошло до изражaja крајем XVII и у првим деценијама XVIII века. Није то била, чини се, само последица околности што су недостајале, како је писао Мартин Брајковић папи Клименту XI 1700. године, „за службе божје и служење св/етих/ мисах словенске књиге“, већ и жеље да се увођењем латинског богослужења повећа разлика између православног и католичког богослужења и тако лакше одрже у новој вери многи покатоличени становници Сенске и Крбавско – модрушке бискупије.²⁴

5. Нови унијајски приписци

Народно – црквеним привилегијама, изданим и проглашеним 1690, 1691. и 1695. године, цар Леополд I узео је Србе у својој држави у „*краљевску одбрану и особиту заштиту и покровитељство*“ и свечано им загарантовао право на „*слободно вришење обреда и вероисповесности, без икаквог страха, опасности и штете у шелу или имању.*“ Учинио је то делом због тога што рат са Турцима тада није био још завршен, а делом у жељи да се српско становништво брже и лакше интегрише у феудално друштво Хабсбуршке монархије. Државни разлози којима се владар руководио приликом издавања поменутих привилегија нису обавезивали Римокатоличку цркву, па она није показивала претерану спремност да

²³ Бискупски архив у Сену, фасц. 1, док. 28; АХЗ, *Spisi Like i Krbave*, фасц. 5, док. 1720–1–55; 1720–XI–3; док од 5. јула и 12. августа 1724; F. Vaniček, *nav. дело*, 275–277; R. Lopatić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, 189–193.

²⁴ M. Sladović, *nav. дело*, 109.

следи државну политику и да колико – толико толерише постојање других верских заједница унутар државних граница. Њој су, разумљиво, највише сметали врло бројни мађарски калвини, којима је, после других и крвавих сукоба, призната верска слобода прво Бечким миром 1606, а потом Сатмарским миром 1711. године. Како Римокатоличка црква није могла да битније угрози право калвина на слободу вероисповести, јер су такви покушаји могли да доведу до нових унутрашњих сукоба, усредсредила је своју пажњу на мање бројну православну заједницу у Хабсбуршкој монархији са намером да њене припаднике покатоличи или преведе на унију.²⁵

Римокатолички црквени кругови били су свесни да не могу очекивати од владара да формално опозове српске народно-црквене привилегије, које су биле озбиљна сметња у остварењу њихове жеље да се Србима онемогући слободан верски живот и изградња сопствене црквене организације. Због тога је кардинал Леополд Колонић, најистакнутији и најутицајнији представник католичке хијерархије у Хабсбуршкој монархији, саветовао државним властима 1706. године да се приликом повремених потврда српских привилегија, које су обично практиковане после смена на престолу, неке њихове важније одредбе „изложе таквим нејасним изразима и двосмисленим речима, које би се, у разна времена могле сад овако, а сад онако разумети и штумачити“. „Уз то би валао“, према његовом мишљењу, „све то само привремено и са извесним клаузулама поштврдити, како би се касније у згодно време могли тиши шизматици, као и осипали акашиолици ... са Католичком црквом и проплив њихове волје лакше слојити.“ Поједини католички епископи, али и представници државних и војних власти, такође су упућивали владару детаљно разрађене предлоге разних мера, чији је крајњи циљ био да се, како је у свом допису Ратном савету у Грацу написао 1729. године карловачки генерал Јосиф Рабата, „апако и шико (*sensim sine sensu*) свуда уведе унија“.²⁶

У притиску на Србе у Карловачком генералату по завршетку бечког рата предњачио је сењско-модрушки бискуп Мартин Брајковић, који је, чини се, у том погледу преузео иницијативу од загребачког бискупа. Међутим, суочавао се са озбиљним проблемима у остваривању намере да принуди на унију или покатоличи православно становништво на територији своје епископије, посебно у Лици и Крбави. Недостајала су му, пре свега, материјална средстава и школовани свештеници, који би, како је писао око

²⁵ Ј. Радонић и М. Костић, *нав. дело*, 91–95; Р. Brousek, *нав. дело*, 17–25; С. Гавриловић, *О унијаћењу и покатоличавању Срба у Хрватској, Славонији и Угарској (XIII–XIX век)*, Зборник САНУ о Србима у Хрватској, 3, 1995, 7–37.

²⁶ Р. Грујић, *Како се поступало са српским молбама на двору ћесара австро-угарског последње године живота апстријарха Арсенија III Чарнојевића*, Н. Сад 1906, 17, 53; С. Гавриловић, *О унијаћењу и покатоличавању Срба*, 19–20.

1700. године римском папи, „латинском језику вештии били, било за подучавање народа у стварих од вере, било за враћање несједињених, којих множина имаде“. Због тога је затражио помоћ из Рима и, недуго потом, упутио представницима државних власти обиман план унијаћења и покатоличавања Срба у Карловачком генералату. Полазну тачку његовог плана чинило је схватање, утемељено на одлукама IV латеранског концила из 1215. године, да на територији једне епископије не могу постојати два епископа чак и у случају када је она насељена становништвом различитих обреда. Због тога је тражио да сви православни хришћани у границама његове епископије признају само њега за свог законитог духовног старешину, а да се православним епископима забрани да међу њих долазе. Уколико би неки владика прекршио ову забрану требало га је ухапсити и довести у бискупски затвор у Сењу, где би био примерно кажњен због своје дрскости. Како је ипак требало да неко врши надзор над тим како се у православним храмовима служи служба и подељују Свете тајне, понудио је да он изабере једног „способнијег и вернијег“ православног свештеника и да га постави за свог викара за вернике „грчког обреда“. Даље је предлагао да сви православни („влашки“) свештеници морају од њега добити потврду звања и положити му заклетву, којом ће се обавезати да ће за свога духовног старешину увек признавати само њега и његове наследнике. Није такође пропустио и прилику да затражи да му и Срби плаћају црквену десетину, као што то чине „и други католици“. ²⁷

Није познато какав су став заузеле државне власти према предлогу Мартина Брајковића, уколико су га, што је мало вероватно, озбиљно и разматрале. Наиме, спољнополитичке и унутрашње прилике у Хабсбуршкој монархији, а првенствено рат за ишанско наслеђе (1701 – 1714) и побуна „куруца“ (1703 – 1711) у Угарској, нису ишли у прилог заговорницима насиљног унијаћења и покатоличавања Срба, јер је бечки двор рачунао на српску помоћ у гашењу „мађарске ребелије“, па због тога није могао да отворено подржава настрадаје на њихова верска права. Нови сењски бискуп Бенедикт Бедековић морао је, како је писао 1708. године у Рим, „због стапног ратовања“ да ублажи притисак на Србе на територији своје епископије, али се надао да ће по завршетку рата моћи да настави са преверавањем православног становништва, посебно у Лици и Крбави. Смрт га је у томе предухитрила, али је његов наследник Адам Раткај покушао да настави са праксом својих претходника и за време свога епископовања (1711–1718), према тврђењу Манојла Сладовића, „ревно се заузимао за докинути разколство у наших странах и на много месетих биаше му труđ овенчан“. Међутим, на основу досад пронађених извора не може се

²⁷ M. Sladović, *нав. дело*, 47; С. Гавrilović, *О унијаћењу и покатоличавању Срба*, 38–40.

закључити да је стварно постигао и најмањи успех у преверавању Срба у Карловачком генералату, премда су његове акције у том правцу наилазиле на велику подршку крајишким властима, а посебно карловачког генерала Јосифа Рабате.²⁸

Након смрти владике Атанасија Љубојевића 1712. године, сењски бискуп Адам Раткај и загребачки бискуп Мирко Естерхази покушали да доведу на његово место унијатског марчанског владику Рафаела Марковића, који је требало, као њихов викар за православне вернике на територији њихових епископија, да спроведе унију у Карловачком генералату и Банској крајини. Међутим, њихов покушај је пропао, јер је унијатски владика нашао на жесток отпор православног становништва у Карловачком генералату. Обавештавајући загребачког бискупа 11. фебруара 1713. године да су карловачке крајишнике „*kalugieri scismatici spuntali i odvrgnuli*“ од уније, Рафаел Марковић је са горким жаљењем подсетио свог заштитника на она времена када су католички и унијатски епископи уз помоћ крајишким заповедником „*ne samo takve scismatike i nevernike svete Rimske cerkve preganjali, nego i na galije pošiljali*“²⁹. Верујући да груба сила може допринети ширењу уније, затражио је подршку војних властима у сламању отпора православног становништва у Карловачком генералату. Међутим, његов захтев није био прихваћен и, шта више, Ратни савет у Грачу је 19. септембра 1716. године затражио од карловачког генерала и његових официра да „*не дођушићају да се неком насилно намеће вера*“²⁹. При томе је посебно наглашено да се не одустаје од намере да се католичка вера наметне православним хришћанима, али дискретно и ненасилно како би се избегли немири.²⁹

Када је цар Карло VI потврдио 2. августа 1713. године Данила Љуботину за епископа „*Источне Цркве грчког обреда, илирског или српског народа, у крајевима карловачким и сењским*“, а Дионисија Угарковића за епископа у Банској крајини и Лици и Крбави, Адам Раткај је био принуђен да одустане од покушаја принудног унијања и покатоличавања православног становништва у Карловачком генералату и да осмисли нови план за постепено и ненасилно потискивање православља на територији своје бискупије. Са тим циљем је, између остalog, сазван у Пећу 8. јуна 1714. године синод католичког свештенства Лике и Крбаве и на њему је усвојено неколико закључака о будућем односу према Српској православној цркви и њеним верницима. Решено је, пре свега, да сви католички свештеници „*imaju tuliko nastoijati i paziti da se niedna wlaska crikva nima niti noua graditi, niti stara, naimre kerschanska, za wlastku poduignuti*“

²⁸ М. Јачов, *Списи Тајној ватиканском архива XVI–XVIII века*, Београд 1983, 186; С. Гавriloviћ, *О унијању и покатоличавању Срба*, 42; М. Сладовић, *нав. дело*, 118.

²⁹ С. Гавriloviћ, *Грађа за историју Војне границе*, 231–232; М. Грибић, *нав. дело*, I, 284–285.

и да се у њиховим парохијама „*druge vere zvan prave katolichanske rimske nima niedan nastaniti, pache ako bi se i nastanil, ima svaki nastoijati (ako tu ravno sacramentu ne administrira) da mu pristoinu desetinu ima dati*“.³⁰ Поред тога, забрањено је католкињама да се удају за православне мушкарце, пошто су тада жене приликом венчања морале да прихаватају мужевљеву веру.³¹

Постављањем захтева да православни верници плаћају црквену десетину, Римокатоличка црква је желела да у пракси поништи одредбе српских народно – црквених привилегија, којима је било посебно наглашено да православно становништво у Хабсбуршкој монархији ужива „слободу од десетине“. То јој је делимично и успело, па су неки Срби у Лици и Крбави, посебно у верски мешовитим селима, били принуђивани да дају десетину католичким свештеницима све до 1730. године, када су државне власти коначно заузеле став да католичко свештенство нема право да убира десетину ни од својих нити од православних верника.³²

Питање градње православних храмова, које је такође отворено на синоду католичког свештенства у Перушићу 1714. године, није касније деценијама могло да буде разрешено на прихватљив начин за Србе, јер су католички црквени кругови успели да придобију државне власти да низом прописа ограниче и отежају оправку старих и градњу нових цркви. Циљ ових рестриктивних прописа, чије је доношење оправдавано наводном жељом да се спречи економско исцрпљивање православног становништва, био је врло јасан – рачунало се да ће православни верници, ако не буду имали својих храмова, бити принуђени да иду у католичке цркве и да ће се тако временом одрећи своје вере. Представници српског народа у Хабсбуршкој монархији добро су схватили праве намере законодавца, па су током треће и четврте деценије XVIII века упорно противствовали против овог нарушавања њихових привилегијалних права. На крају је царица Марија Терезија 21. јула 1745. године издала нове прописе, којима је било одређено да се старе и оштећене цркве могу поправљати само уз сагласност крајишког официра и других представника државних власти, док је за градњу нових храмова требало писано одобрење самог владара.³³

³⁰ Бискупски архив у Сењу, фасц. А (Б), док. 24; М. Гробић, *нав. дело*, 1, 275–277.

³¹ Ј. Радонић и М. Костић, *нав. дело*, 92–95; М. Гробић, *нав. дело*, 287.

³² С. Гавrilović–И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ СХХШ, Београд 1981. Сењско-крбавски бискуп Ј. А. Бензони је 11. септембра 1745. године обавестио своје свештенице о одлуци царице Марије Терезије у вези оправке и градње православних храмова и затражио од њих да будно прате да православно становништво у потпуности поштује царичину вољу. Према његовом писму, поправка оштећених и градња нових православних храмова била је дозвољена под следећим условима: „*Najpervo: Da u onih mestih, kadi takvi krivoverci prieti jesu i kadi crikve umadu, da je po niedan put popravljati i ponacinjati*

Унијањем и покатоличавањем Срба, који су у Карловачком генералату до половине XVIII века чинили апсолутну већину становништва, требало је, према плановима Римокатоличке цркве, да се пониште промене етничког и верског састава становништва на територији хрватских и славонских католичких бискупија. У стварности се то није дододило, јер је само незнатајан број православних верника подлегао притиску да промени веру, док су остали наставили да се придржавају „закона отаца“, премда су се стално морали да суочавају са нарастајућом нетрпељивошћу католичког становништва у једном верски подељеном друштву. Нетрпељивост према њима није настала спонтано, већ је систематски подстицана. У томе су учествовали и највиши представници католичке хијерархије, па је тако, на пример, сењски бискуп Ј. А. Бензони у писму упућеном католичким свештеницима 11. септембра 1745. године, називао Србе погрдним именима – „*polluvirzci illiti odmetnici crikve svete catholickanske*“ и „*krivovirci*“. Тако су они називани и у неким католичким лаичким теолошким приручницима – катехизисима, који су у XVII, а још више током XVIII века, постали важно средство за верску поуку верника. Православне вернике, према састављачима поменутих катехизиса, очекивала је због њихове вере најстрашнија могућа казна – нису могли да рачунају на спасење душе на оном свету. Тако је, на пример, у „*Obilatom duhovnom mliku to jest nauku kerstjanskem*“, који је половином XVIII века био у Хрватској и Славонији један од најпопуларнијих католичких катехизиса на народном језику, једини исправан одговор на питање да ли може „*svaki u svome zakonu spasen biti*“ гласио: „*Ne moxe; niti Csifuti, niti Turci, niti Eretici, niti Odmetnici u svemu, nego samo mi, koji virujemo ssto nas ucsì sveta mati cerqua Rimska*“. „*Slovinska diecsica*“, којој је овај приручник намењен као „духовно млеко“, учена су тако да буду нетрпељива према онима „*koji viruju da Duh Sveti izlazi od Otca a ne veruju da izlazi zajedno i od Sina*“ и да људе око себе деле на „*ми*“ и „*они*“. Семе нетрпељивости родило је касније зло.³³

nesmidu, ako se pervo ne razvidi od gospode officirov je li potriba ali ne takovoga crikov ystih ponacinjanja; Drugo: Da ysta g/ospo/da officiri nesmidu z oblasschom svojom dopustiti krivovircem, da u vrime ystoga ponacinjanja moredu crikve gori recene promaknuti, alli rassiriti, neg da ostanedu u ystoj sirini i dalyini kako jesu pria bile. Treto: Da ako bi htili poluvirci crikve nyhove rassiriti illiti iz nova graditi, da tada moradu i duxni budu supplicirati pred slavnu kralyczu i cekati odluku i milostivno dopuschenje; Ceterto: Ako vechrat receni krivovirci bi se podstupili alli promaknuti recene crikve, alli iznova takove graditi, da visse velike i teske pedepse, koju prez dvojbe podneti hochedu, razoriti nym se hoche sve ono ca prez dopuschenja kralyevskoga ugradili budu“. Види: Бискупски архив у Сењу, фасц. А (Б), док. 52.

³³ Национална и свеучилишна библиотека у Загребу, *Retkosti*, R II A-16-4, R II C-16-24, R II C-16-130, R II D-16-79, R II E-16-26, R II E-8-181.

ИЗВОРИ, ЛИТЕРАТУРА И СКРАЋЕНИЦЕ

І НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Kriegsarchiv Wien

1. *Alte Feld Akten,*
2. *Commercialia*
3. *Innerösterreichischer Hofkriegsrat, Croatica*
4. *Wiener Hofkriegsrat, Kanzlei - Archiv*
5. *Wiener Hofkriegsrat, Justiz Protokoll*
6. *Kartenabteilung*

Архив ХАЗУ у Загребу:

1. *Acta Keglevichiana*
2. *Ćirilski rukopisi*
3. *Documenta Croatica*
4. *Kodeksi*

Архив Хрватске у Загребу:

1. *Acta Buccarana*
2. *Acta commissionalia*
3. *Acta congregationalia*
4. *Generalkomanda Karlovac – Varaždin*
5. *Karlovački generalat, uvezani spisi, knj. 1. i 2.*
6. *Ozaljsko vlastelinstvo - kurija Brod*
7. *Spisi Hrvatske krajine*
8. *Spisi Like i Krbave*
9. *Spisi obitelji Hreljanović*
10. *Spisi obitelji Josipović - Vojković*
11. *Spisi obitelji Vučasović*
12. *Zbirka karata*
13. *Zbirka matičnih knjiga*

Каптолски архив у Загребу:

1. *Acta Capituli antiqua*
2. *Acta loci credibilis*
3. *Protocolla loci credibilis*

Надбискупски архив у Загребу:

1. *Acta politica*
3. *Epistolae missiles originales ad episcopos zagrabiensis scriptae*
4. *Kanonske vizitacije*

Бискупски архив у Сенју

Каптолски архив у Сенју

Градски музеј у Сенју:

1. *Spisi obitelji Desantić*

Хисторијски архив у Карловцу:

1. *Magistrat slobodnog kraljevskog grada Karlovca*

Архив Словеније у Љубљани:

1. *Deželni stanovi za Kranjsko*
2. *Vicedomski urad za Kranjsko*

Музеј Српске православне цркве у Београду:

1. *Збирка Радослава Грујића*

II ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

1. J. Adamček-I. Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb 1976.
2. Barabas Samu, *Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrino*, I-II, Budapest 1898–1899.
3. I. Bojničić, *Izvješća o kretanju turske vojske uz hrvatsku granicu u drugoj polovici XVI vijeka*, VZA 16, 1914, 60–101.
4. *Corpus iuris hungarici*, I, Budae 1884.
5. В. С. Дабић, *Записници крајишким судова у Карловачком генералату 1668–1738. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 16, 1987, 7–48.
6. В. С. Дабић, *Упутство за редименитског аудијора Карловачког генералата*, Мешовита грађа (Miscellanea), 19, 1989, 35–43.
7. В. С. Дабић, *Сенске жупске ћовљаснице из 1727. године*, Мешовита грађа (Miscellanea), 19, 1989, 83–93.
8. Б. Десница, *Историја кошарских ускока*, II (1684–1749), Београд 1951.
9. I. Erceg, *Pokušaj naseljavanja Crnogoraca u Kraljevicu i uz Karolinu*, Starine JAZU, 55, 1971, 305–351.
10. I. Erceg, *Gradivo o ekonomskoj politici i trgovačkom prometu na sjevernom Jadranu (Senj–Rijeka–Istra–Trst) u 18. stoljeću*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 13, 1968, 7–69.
11. С. Гавrilовић, *Грађа за историју Војне границе у XVIII веку, I. Банска крајина 1690–1783*, Београд 1989.
12. С. Гавrilовић – И. Јакшић, *Грађа о православним црkvама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ СХХIII, Београд 1981.
13. C. Goellner, *Turcica. Die europäischen Tuerkendrucke des XVI Jahrhunderts*, I, Bucuresti–Berlin, 1961; II, Bucuresti–Baden Baden 1968.
14. R. Grujić, *Topografski rječnik gospičkoga kotara*, Zagreb 1917.
15. Z. Herkov, *Carinski cjenik grada Senja od godine 1577*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 17, 1972, 47–78.
16. Z. Herkov, *Statut grada Karlobaga od godine 1757*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 20, 1975–1976, 77–105.
17. C.B. Hietzinger, *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*, I-II, Wien 1817–1823.
18. A. Ivić, *Pet hrvatskih listina iz ljubljanskog arhiva*, VZA 19, 1917, 334–335.
19. A. Ivić, *Prilozi za povijest Hrvatske i Slavonije u XVI i XVII vijeku*, Starine JAZU 35, 1916, 295–374.
20. A. Ivić, *Dolazak uskoka u Žumberak*, VZA, 9, 1907, 115–147.
21. A. Ivić, *O prvoj srpskoj seobi u Žumberak (1530–1535)*, Zagreb 1920.
22. A. Ivić, *Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba tokom XVII veka*, VZA, 18, 1916, 88–167.
23. M. Јачов, *Списи Конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима (1622–1644)*, I, Београд 1986.

24. N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest*, Zagreb 1972.
25. F. Kos, *Iz arhiva grofa S. Attemsa v Podgori pri Gorici*, VZA, 6, 1904, 70–77.
26. I. Kukuljević, *Acta Croatica*, Zagreb 1863.
27. E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, Zagreb 1914; II, Zagreb 1916; III, Zagreb 1917.
28. E. Laszowski, *Popis i procjena dobara kneza Stjepana Frankopana–Ozaljskog god. 1558*, Starine JAZU 30, 1902, 177–211.
29. E. Laszowski, *Bilješke iz c.k. držav. financ. arkiva u Beču*, VZA 9, 1907, 176–194.
30. E. Laszowski, *Izveštaji Ivana Pieronija o hrvatskim krajiškim gradovima i mjestima god. 1639*, Starine JAZU, 29, 1898, 12–32.
31. E. Laszowski, *Zaključci hrvatskog sabora u Zdencima od 20. januara 1478. pogledom na obranu Hrvatske od Turaka*, VZA, 18, 1916, 81–87.
32. E. Laszowski, "Ordonanc" kojim se g. 1717. odreduje progon razbojnika na Krajini, VZA, 7, 1937, 164–166.
33. E. Laszowski, *Prilozi za povijest hrvatske Krajine*, VZA 7, 1905, 84–119, 229–236; 8, 1906, 34–41, 187–199.
34. E. Laszowski, *Vijesti o uskočkim svećenicima*, VZA, 13, 1911, 192.
35. R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I–III, 1884–1889.
36. R. Lopašić, *Hrvatski urbari*, Zagreb 1894.
37. R. Lopašić, *Spomenici Tržačkih Frankopana*, Starine JAZU 25, 1892, 201–332.
38. R. Lopašić, *Prilozi za povijest Hrvatske XVI i XVII veka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu*, Starine JAZU, 17, 1885, 151–231; 19, 1887, 1–80.
39. M. Magdić, *Statut kralja Ferdinanda III od godine 1640. za grad Senj*, VZA, 2, 1900, 78–97.
40. M. Magdić, *Povelja, kojom je kralj Ferdinand III dne 23. veljače 1652. uvrstio grad Senj u broj kraljevskih i slobodnih gradova*, VZA, 2, 1900, 123–125.
41. M. Magdić, *Popis patricijskih i gradanskih porodica senjskih od godine 1758*, Starine JAZU 17, 1885, 49–53.
42. L. Margetić, *Senjski statut iz 1388*, Senjski zbornik 12, 1985–1987, 19–95.
43. F. Rački, *Izprave o urobi bana P. Zrinskog i kneza Fr. Frankopana*, Zagreb 1873.
44. J. Radonić, *Прилоци историји Срба у Угарској крајем XVII и почетком XVIII века*, Летопис Матице српске, 223, 1904, 1–32.
45. J. Radonić и M. Kostić, *Српске привилегије од 1690. до 1792.* Београд 1954.
46. *Relazioni di provveditori veneti sull'isola di Veglia*, Atti e memoire della Società Istriana di archeologia e storia patria 2, Parenzo 1886, 95–103.
47. Д. Руварац, *Српска митрополија Карловачка око половине XVIII века*, С. Карловци 1902.
48. R. Strohal, *Nekoliko čirilskih isprava o dopisivanju turskih begova sa hrvatskim komandantima*, VZA 16, 1914, 45–50.
49. F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, I–V, Zagreb 1912–1918.
50. M. Vanino, *Misija izveštca XVII i XVIII vijeka*, Vrela i prinosi, 11, 1932, 106–182.
51. *Zaključci hrvatskog sabora*, I (1631–1693), Zagreb 1958.

III ЛИТЕРАТУРА

1. J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb 1980.
2. J. Adamček, *Problem krajiskih buna u historiografiji, /u knjizi:/ Vojna krajina*, Zagreb 1984, 119–139.
3. H. Bidermann, *Zur Geschichte der Uskoken in Krain*, Archiv für Heimatkunde, 2, Laibach 1884–1887, 174–207.
4. J. Božičević, *O nacrtima starog frankopanskog grada u Ogulinu*, Vjesnik Hrvatskog državnog arhiva, 11, 1945, 121–165.
5. J. Breu, *Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschliessenden Gebieten*, Wien 1970.
6. P. Broucek, *Die Kuruzzeneinsätze in Niederösterreich und in der Steiermark 1703–1709*, Militärhistorische Schriftenreiche, Heft 55, Wien 1985.
7. F. Bučar, *Širenje reformacije u Hrvatskoj u XVI stoljeću*, VZA, 2, 1900, 65–77, 201–214.
8. N. Budak, *Uloga bihaćke komune i obrani granice /у зборнику радова:/, Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699*, САНУ, Научни склопови, књига XLVIII, Београд 1989, 47–53.
10. H. Conrad, *Recht und Verfassung des Reiches in der Zeit Maria Theresias*, Köln 1964.
11. В. С. Дабић, *Банска крајина (1688–1751)*, Београд–Загреб 1984.
12. В. С. Дабић, *Срби на босилевачком власијелинству у XVII веку*, Зборник САНУ о Србима у Хрватској 2, 1991, 133–147.
13. В. С. Дабић, *Сеобе Срба у Хрватску и Славонију од почетка XVI до kraja XVII века, /у књизи:/ Catena mundi*, Београд–Краљево 1992, 265–281.
14. B. Desnica, *Lička buna 1702. godine po dokumentima mletačkog arhiva*, Ljetopis JAZU, 38, 1923, 123–129.
15. И. Ерцег, *Промет соли на источној обали Далмације и Истаре (XVII–XVIII столеће)*, Историјски часопис, 34, 1987, 167–176.
16. I. Erceg, *Neki ekonomski momenti iz života Trsta, Senja i Karlobaga*, Ljetopis JAZU, 70, 1963, 283–298.
17. I. Erceg, *Pregled stanovništva tokom dva decenija (1768–1789) u Karlovačkom generalatu (Hrv. Vojna krajina)*, Acta historico–oeconomica Iugoslaviae 12, 1985, 153–166.
18. I. Erceg, *Stanje i struktura stanovništva u hrvatsko–slavonskim županijama godine 1782*, Starine JAZU, 59, 1984, 309–323.
19. С. Гавриловић, *Срби у Хрватској у XVIII веку*, Зборник за историју Матице српске, 14, 1976, 7–57.
20. S. Gavrilović, *Prilog istoriji seljačkih nemira u Pokuplju od kraja XVII do kraja XVIII stoljeća*, Historijski zbornik 16, 1963, 57–129.
21. С. Гавриловић, *Миграције из Горње крајине у Славонију и Срем од почетка XVIII до средине XIX века*, Зборник САНУ о Србима у Хрватској, 2, 1991, 7–69.
22. С. Гавриловић, *О унијаћењу и аокатоличавању Срба у Хрватској, Славонији и Јечарској (XIII–XIX)*, Зборник САНУ о Србима у Хрватској, 3, 1995, 7–42.

23. F. Gestrin, *Gospodarstvo na Slovenskem in Vojna krajina*, Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699, Научни склопови САНУ, књ. XLVIII, Београд 1989, 223–234.
24. F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaleda s primorskimi mestami od 13. do konca 16. stoletja*, Ljubljana 1965.
25. F. Gestrin, *Mitinske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1972.
26. M. Грбич, *Карловачко владичанство*, I–III, Карловац 1891–1893.
27. A. Gruenfelder, *Senjski kapetan Kaspar Raab i senjski uskoci (1576–1585)*, Senjski zbornik 9, 1981–1982, 163–181.
28. Р. Грујић, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, Београд 1938.
29. A. Handžić, *Prilog istoriji starih gradova u Bosanskoj i Slavonskoj krajini pred kraj XVI vijeka*, Godišnjak Društva istoričara BiH, 13, 1963, 321–338.
30. Z. Herkov, *Mjere hrvatskog primorja*, Rijeka 1971.
31. *Histoire de la Hongrie*, Budapest 1974.
32. B. Hrabak, *Neuspjelo naseljavanje Krmpočana na Kvarneru, u Istri i Dalmaciji 1614–1615. godine*, Jadranski zbornik 12, 1982–1983, 365–392.
33. А. Ивић, *Миграције Срба у Хрватску током 16., 17. и 18. столећа*, Српски етнографски зборник, 28, Суботица 1923.
34. А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Српски етнографски зборник 36, Суботица 1926.
35. М. Јачов, *Сеобе Срба у Далмацију и Боку Которску кроз векове*, /у књизи:/ Catena mundi, Београд–Краљево 1992, 242–264.
36. I. Jurišić, *Finansiranje Karlovačkog generalata za njegova preustroja 1746. godine*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 30, 1997, 43–47.
37. I. Karaman, *Delatnost trgovinsko–gospodarske komisije Hrv. kralj. vijeća (1769–79)*, Historijski zbornik 17, 1964, 163–211.
38. A. Karolyi, "Vlasi", koji su iz okolice bihaćke iselili koncem XVI vijeka, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 2, 1890, 241–251.
39. K. Kaser, *Družbene spremembe u hrvaško–slavonski Vojni krajini po koncu finansiranja s strani notranje austrijskih stanov*, Zgodovinski časopis, 43, 1989, 349–356.
40. K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I–II, Zagreb 1997.
41. K. Kaser, *Uništavanje šuma na obalnom kraškom području u prvoj polovici 18. stoljeća. Njegovi demografski, privredni i socijalni uzroci*, Historijski zbornik 40, 1987, 121–136.
42. Д. Кашић, *Одјелор Марчанској унији*, Београд 1986.
43. Д. Кашић, *Манастир Гомирје*, Београд 1977.
44. I. N. Kiss, *Vojna organizacija vlastelinstva–vojnici–seljaci i vojnici–plemići*, /у књизи:/ *Vojna krajina*, Zagreb 1984, 175–191.
45. N. Klaić, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, Beograd 1976.
46. V. Klaić, *Povijest Hrvata*, V, Zagreb 1973.
47. V. Klaić, *Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga*, Rad JAZU 211, 1916, 93–261.
48. А. Корокнаи, *Проблем задрже у Подунавској и Поморској граници (1686–1723)*, Истраживања, 3, 1974, 41–143.

49. E. Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo 1973.
50. B. Kosović, *Prvi šumarski stručni opis i nacrt šuma na Velebitu i Velikoj kapeli od dalmatinske mede do Mrkoplja i Ogulinu*, Šumarski list 38, 1914, 4–16, 68–86, 133–145, 170–189, 208–223, 259–266, 305–319, 356–377, 476–488.
51. V. Kostić, *Jedan Škot medu uskocima početkom XVII veka*, Senjski zbornik 3, 1967–1968, 88–92.
52. P. Krajasich, *Die Militärgrenze in Kroatien*, Wien, phil. Diss. 1967.
53. M. Kruhek, *Postanak i razvoj tvrdave grada Karlovca, /у књизи:/ Karlovac 1579–1979*, Karlovac 1979, 81–104.
54. M. Kruhek, *Stvaranje i utvrđivanje obrambene granice na Kupi u toku XVI i XVII stoljeća, /у књизи:/ Vojna krajina*, Zagreb 1984, 215–257.
55. M. Kruhek, *Stari gradovi i utvrđenja u obrani Karlovca u XVI i XVII stoljeću, /у књизи:/ Karlovac 1579–1979*, Karlovac 1979, 59–79.
56. I. Kukuljević, *Hrvati za nasljednog rata*, Rad JAZU, 38, 79–176.
57. E. Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, Zagreb 1923.
58. M. Lanović, *Zapadno-evropski feudalizam i ugarsko-hrvatski donacionalni sustav*, Zagreb 1928.
59. R. Lopašić, *Dva hrvatska junaka*, Zagreb 1888.
60. R. Lopašić, *Križanić-Turanj*, Zagreb 1882.
61. R. Lopašić, *Karlovac*, Zagreb 1879.
62. J. Loserth, *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI Jahrhundert*, Stuttgart 1898.
63. M. Magdić, *Senj u XVII vijeku*, Hrvatsko kolo, 6, 1910, 43–64.
64. M. Magdić, *Topografija i povijest Ogulina*, Zagreb 1926.
65. J. Mal, *Ускочкице сеобе и словенске йокрајине*, Српски етнографски зборник, 30, Љубљана 1924.
66. F. Moačanin, *Vojna krajina do kantskog uredenja 1787, /у књизи:/ Vojna krajina*, Zagreb 1984, 23–56.
67. F. Moačanin, *Osnovni problemi obrane Hrvatske u 16. stoljeću, /у књизи:/ Karlovac 1579–1979*, Karlovac 1979, 49–51.
68. F. Moačanin, *Društveni razvoj u Vojnoj krajini, /у књизи:/ Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb 1981, 83–101.
69. Н. Мочачанин, *Раштовање и оснивање управних јединица у средњој Славонији 1536–1541*, Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699, Научни склопови САНУ, књ. XLVIII, Београд 1989, 115–123.
70. S. Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 41, Zagreb 1962.
71. S. Pavičić, *Prilozi nepoznatoj prošlosti grada Senja i okolice*, Senjski zbornik, 2, 1966, 309–371.
72. Д. Павличевић, *Сеобе влаха Крмадана у XVII стотиљећу /у зборнику радова:/, Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699*, САНУ, Научни склопови, књ. XLVIII, Београд, 147–166.

73. M. Peloza, *Razvoj crkvenopokrajinske pripadnosti Senjske i Krbavsko-modruške biskupije*, Senjski zbornik, 6, 1973–1975, 219–259.
74. F. Pichler, *Die steuerliche Belastung der steirischen Bevölkerung durch die Landesdefension gegen die Türken*, Mitteilungen des Steiermaerkischen Landesarchivs, 35–36, 1986, 71–104.
75. O. Pickl, *Der "Dreissigst im Windischland"*, Im Lebensraum der Grenze, Graz 1971, 155–176.
76. O. Pickl, *Glaubenskampf und Türkenkriege in ihren Auswirkungen auf das Siedlungswesen und die Bevölkerungsstruktur der österreichischen Länder*, Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte Österreichs, Wien 1974, 97–113.
77. G. Probszt-Obststoff, *Die innerösterreichische Hofkriegsordnung und die windisch-kroatische Grenze*, Blätter für Heimatkunde, 35, Graz 1961, 92–98.
78. O. Regele, *Der österreichische Hofkriegsrat (1556–1848)*, Wien 1949.
79. D. Roksandić, *Bune u Senju i Primorskoj krajini (1719–1722)*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 15, 1982, 47.
80. I. Rothenberg, *Die steirischen Wehrordnungen des 15. Jhs*, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, 20, 1924, 14–20.
81. G. E. Rothenberg, *Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522. bis 1881*, Wien–München 1970.
82. P. Sarpi, *La Repubblica di Venezia, la casa d'Austria e gli Uscocchi*, Bari 1965.
83. R. Schaeffer, *Festungsbau an der Turkengrenze*, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 75, 1984, 31–59.
84. W. Schulze, *Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1564–1619)*, Wien–Köln–Graz 1973.
85. М. Семјан, *Историја крајина и кућне задруже у ратној држави*, Споменик САН CVIII, Београд 1960, 1–91.
86. V. Simoniti, *Slovenska historiografija o turških vpadi in obrambi pred njimi*, Zgodovinski časopis, 42, 1988, 505–516.
87. I. Sinkovic, *Obrana madarskog pograničnog teritorija od Turaka u XVI i XVII stoljeću*, /у књизи:/ *Vojna krajina*, Zagreb 1984, 163–174.
88. M. Sladović, *Povesti biskupiah senjske i modruške ili krbavske*, Trst 1856.
89. B. Slapšak, *Tabori u sistemu protiturške obrambe*, Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino 35, 1987, 143–146.
90. Ф. Спахо, *Организација војне крајине у санџацима Клис и Крка у XVII столећу*, /у зборнику радова:/ *Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699*, САНУ, Научни склопови, књ. XLVIII, Београд, 101–112.
91. Г. Станојевић, *Далматинске крајине у XVIII вијеку*, Загреб 1987.
92. Г. Станојевић, *Сењски ускоци*, Београд 1973.
93. G. Szabo, *Arhitektura grada Senja/Jy књизи:/, Senj*, Zagreb 1940, 35–52.
94. A. Šimček, *Predstava "Genoveve" u pavlinskoj gimnaziji senjskoj 1734*, *Croatia sacra*, 5, 1935, 142–147.
95. J. Šimrak, *Borba za vjersko i crkveno jedinstvo od prvih vijekova do godine 1685*. (*Apologija Pavla Zorčića*), Zagreb 1932.

96. J. H. Šviker, *Historija unijaćenja u Žumberku*, Kragujevac 1991.
97. P. Tijan, *Grad Senj u povijesti i kulturi hrvatskog naroda*, /у књизи:/, *Senj*, Zagreb 1940, 11–34.
98. H. Valentinitisch, *Die Windische Grenze und das steirische Provinzialwesen vom letzten Viertel des 16. bis zur zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, /у књизи:/ *Siedlung. Macht und Wirtschaft*, Graz 1981, 521–530.
99. F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, I–IV, Wien 1875.
100. M. Васић, *Етничка крејпана у Босанској крајини у XVI вијеку*, Годишњак Друштва историчара БиХ, 13, 1963, 233–250.
101. С. Вилфран, *Почеци финансирања Хрватске и Приморске војне крајине*, Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699, Научни склопови САНУ, кн. XLVIII, Београд 1989, 237–256.
102. И. Воје, *Проблематика турских пропала у словеначке земље и организација одбране у XV и XVI веку*, Историјски часопис, 25, 1978, 117–130.
104. I. Voje, *Zbirka planova krajiških utvrda iz Karlsruhe*, /у књизи:/, *Vojna krajina*, Zagreb 1984, 259–274.
105. H. J. Zeibig, *Der Ausschusslandtag der gesamten österreichischen Erblände zu Innsbruck 1518*, Archiv für österreichische Geschichte, 13, 1854, 201–366.

IV СКРАЋЕНИЦЕ

AC = Архив Словеније

AX3 = Архив Хрватске у Загребу

АХАЗУ = Архив Хрватске академије знаности и умјетности у Загребу

HKR = Hofkriegsrat

IÖHKR = Innerösterreichischer Hofkriegsrat

KAW = Kriegsarchiv Wien

НАЗ = Надбискупски архив у Загребу

ВЗА = Вјесник кр. хрватско-славонско-далматинскога земаљскога архива

WrHKR = Wiener Hofkriegsrat

САДРЖАЈ

ПРИСТУП	3
I ТУРСКА ОСВАЈАЊА И СТВАРАЊЕ КАРЛОВАЧКОГ ГЕНЕРАЛАТА	9
1. Турске провале и освајања у Хрватској и Славонији у XV и XVI веку	9
2. <i>De Corvattiae desolatione</i>	15
3. Унутрашњоаустријске земље и стварање Хрватске и Славонске крајине	22
II ТЕРИТОРИЈА	31
1. Почеци територијализације Карловачког генералата	32
2. Пропаст зринско – франкопанске завере и територијализација Карловачког генералата	47
3. Проширење Карловачког генералата за време Бечког рата (1683–1699)	52
4. Прикључивање Лике и Крбаве Карловачком генералату 1712. године	56
5. Територијалне промене до краја XVIII века	60
III СТАНОВНИШТВО	67
1. Насељавање Жумберачке области у XVI веку	68
2. Насељавање Карловачког генералата у XVII и првој половини XVIII века	74
- Насељавање огулинско – гомирске области	74
- Насељавање оточачко – брињске области	86
- Насељавање сењско – подгорске области	96
- Насељавање војнићко – слуњске области	110
- Насељавање Лике и Крбаве	118
3. Исељавање крајишника	135
4. Број насеља и становника 1746. године	139
IV ПРИВРЕДА	141
1. Земљорадња	142
2. Виноградарство и воћарство	157
3. Сточарство	161
4. Шуме и њихово искоришћавање	169
5. Риболов	174

6. Трговина	177
7. Новчарство	193
V УПРАВНО И СУДСКО УРЕЂЕЊЕ	201
1. Управна подела Карловачког генералата	201
2. Организација управе	204
3. Краишака самоуправа	213
4. Судско уређење	225
VI ВОЈНО УРЕЂЕЊЕ	233
1. Краишака утврђења	234
2. Плаћени војници	245
3. Неплаћени краишници	252
4. Хилдбургхаузенова реформа војног и управног уређења Карловачког генералата 1746. године	258
VII КРАИШКО ДРУШТВО	265
1. Раслојавање краишке заједнице и зачеци стварања краишке елите	266
2. Безземљаши	273
3. "Кметови"	274
VIII ВЕРСКИ ЖИВОТ	279
1. Узмак католичанства	280
2. Укорењивање православља – жумберачка дијаспора и гомирски круг	283
3. Српске народно–црквене привилегије, оснивање Карловачког и Зринопольског владичанства	291
4. Католичка обнова	296
5. Нови унијатски притисци	298
ИЗВОРИ, ЛИТЕРАТУРА И СКРАЋЕНИЦЕ	305

Издавач
СВЕТИ АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Рецензенти
академик Василије Крестић
академик Славко Гавриловић

Лекцијор
Селма Чоловић

Графичка обрада и штампа
Ексцелзиор, Београд

Пратеж на корицама
Игор Оршолић

Тираж
1000

Београд 2000

СИР - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
949./13“1530/1746“
ДАБИЋ, Војин С.
Војна крајина: Карловачки генералат:
(1530-1746) / Војин С. Дабић. - Београд:
Свети архијерејски синод Српске православне
цркве, 2000 (Београд: Ексцелзиор), - 316
стр.: илустр.: 25 см
Тираж 1000. - Напомене уз текст. -
библиографија: стр. 305 - 312.
908 (497.13 Војна Крајина)
а) Војна Крајина - 1530-1/46
ИД=88508684

